

RISK

THE LIBRARY
OF THE

Periodical Collection

CLASS

BOOK

KYRKOHISTORISK ÅRSSKRIFT

UTGIFVEN AF
HJALMAR HOLMQUIST

NITTONDE ÅRGÅNGEN

1918

UPPSALA & STOCKHOLM
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.
(I DISTRIBUTION)

UNIVERSITY OF MINNESOTA LIBRARY

UPPSALA 1918
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.
Printed in Sweden

Innehållsförteckning.

	Sid.
Redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens allmänna årsmöte 1918	IV

Uppsatser och undersökningar.

A. GIEROW. Bidrag till det svenska militärkyrkoväsendets historia (forts.)	I
--	---

Meddelanden och aktstycken.

YNGVE BRILLOTH. Två svenska biskopsprovisioner på 1460-talet	101
ERNST NYGREN. Ericus Olais och andra svenskars studiebesök i Siena	118
HJALMAR HOLMQUIST. Albert Hauck †	127
Underrättelser	132

Litteraturofversikter, granskningar och anmälningar.

Efterskörd till Lutherlitteraturen 1917. Af HJ. HOLMQUIST	3
Utomtysk reformationshistoria. Af HJ. HOLMQUIST	18
Till ryskt och tyskt fromhetslif. Af HJ. HOLMQUIST	34
A. BRENNAN, Pope Benedict XV and the War. Af HJ. H—T	47
JOH. RUDBECK, Bibliotheca Rudbeckiana. Af B. RUD. HALL	48
P. IMBART DE LA TOUR, Les Origines de la Réforme. III. L'évangélisme. Af K. B. WESTMAN	53
ERNST LILJEDAHL, Vitalis Norström, hans lif och verk. I. Af G. AULÉN	58
Notiser om till redaktionen insänd litteratur	59

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen	85
--	----

Djäck

JUN 25 '36

002595

Redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens allmänna årsmöte 1918.

Fredagen den 19 april 1918 sammanträdde Kyrkohistoriska Föreningen å Studentkårens lokal i Uppsala till sitt nittonde årsmöte.

Då vice ordföranden, f. domprosten J. E. Berggren, af hälso- skäl var förhindrad att närvara, utsågs prof. E. Rodhe till ord- förande för aftonen.

Sekreteraren föredrog följande

»Årsberättelse för arbetsåret april 1917—april 1918.

Kyrkohistoriska Föreningens verksamhet har fortgått under samma former som förut.

Antalet ständiga medlemmar har under arbetsåret varit stationärt (8). Bland de årligen betalande medlemmarna utgjorde minskningen under kalenderåret 1917 genom dödsfall 7, genom anmältdt utträde 16, tillsammans 23. 17 nya medlemmar inträdde. Antalet af dessa medlemmar, som vid årets början var 525, minskades sålunda under året med 6 och var vid dess slut 519.

Kyrkohistorisk Årsskrift för 1917 utkom i slutet af höstter- minen. Bidrag till densamma hade lämnats af professor Hj. Holmquist, docenterna G. Carlsson, D. Fehrman och K. B. West- man, kyrkoherdarna Ernst Lundström och Es. Bexell, lektorerna E. Falk och A. Rydberg, läroverksadjunkten Emil Liedgren, folkskoleinspektören A. Gierow, fil. d:r Y. Brilioth, pastorerna G. Jacobsson och J. Lundgren.

Uppsala den 19 april 1918.

Knut B. Westman.»

Sekreteraren meddelade, att arbetsutskottet till ordförande utsett professor Hj. Holmquist.

Därpå upplästes följande

»Revisionsberättelse,

afgifven den 18 april 1918.

Undertecknade af Kyrkohistoriska Föreningen utsedda revisorer hafva denna dag granskat Föreningens räkenskaper för år 1917 och därvid funnit ställningen vara som följer:

Grundfonden.

Behållning från år 1916:

Kapital	kr. 1,275: —	
Besparade räntor	» 299: 97	kr. 1,574: 97
Inkomster under året	» 73: 38	
Behållning den 31 dec. 1917		kr. 1,648: 35

Kassakonto.

Behållning från år 1916 kr. 419: 02

Inkomster under året:

465 medlemsavgifter	kr. 2,325: —	
Postavgifter	» 210: —	
Försålda publikationer	» 72: —	
Ränta	» 2: 99	
Statsanslag	» 1,200: —	kr. 3,809: 99
	Summa	kr. 4,229: 01

Utgifter under året:

Författarearfvoden	kr. 794: 25	
Tryckningskostnader	» 2,345: 57	
Postavgifter	» 182: 14	
Diverse	» 199: —	kr. 3,520: 96
Behållning den 31 dec. 1917	» 708: 05	
	Summa	kr. 4,229: 01

Räkenskaperna hafva vi funnit noggrant och riktigt förda samt med erforderliga verifikationer försedda, och då ingen anledning till någon anmärkning i öfrigt förefunnits, få vi tillstyrka,

att full och tacksam ansvarsfrihet beviljas skattmästaren Herr Regementspastorn m. m. Erik Meurling för den tid revisionen afser.

Uppsala den 18 april 1918.

Fr. Nath. Sandberg.

Joh. Lindblom.»

I enlighet med revisorernas hemställan beviljades full och tacksam ansvarsfrihet åt skattmästaren, regementspastor Erik Meurling, för den tid revisionen omfattade.

- På skattmästarens förslag beslöts på grund af tryckningskostnadernas oerhörda stegring att för innevarande år till årsavgiften lägga ett kristidstillägg af 2 kr. att tillsammans med den ordinarie avgiften, 5 kr., uttagas vid utsändandet af Årsskriften.

Vid jämlikt § 4 af Föreningens stadgar verkställd utlottning af tvenne medlemmar i arbetsutskottet föll lotten på f. domprosten J. E. Berggren och professor Hj. Holmquist. Vid därpå företaget val omvaldes båda.

Till kassarevisorer valdes docenten J. Lindblom och pastor F. N. Sandberg och till dessas suppleanter docenten E. Linderholm och missionsdirektor G. Brundin.

Till justeringsmän för dagens protokoll valdes docenten G. Lizell och fil. kand. A. Liander.

Föredrag hölls af fil. d:r B. R. Hall över ämnet: »Om kyrkomenighetens fostran i Johannes Rudbeckii stift».

I anslutning till föredraget uppstod en diskussion, hvori deltog prof. E. Rodhe, doc. K. B. Westman samt föredrags hållaren.

Arbetsutskottet består f. n. af följande medlemmar:

ordförande och redaktör för Kyrkohistorisk Årsskrift:

professor Hj. Holmquist,

vice ordförande: f. domprosten J. E. Berggren,

sekreterare: docenten K. B. Westman,

skattmästare: regementspastor E. Meurling,

femte ledamot: professor K. G. Westman.

Sekreteraren.

Bidrag till det svenska militärkyrkoväsendets historia.

(Forts.)

C. Militärkyrkoordningar af 1621 års typ.

Den nyare tidens krigslagstiftning har utvecklat sig företrädesvis utefter tvenne linjer. Å ena sidan har denna utveckling till utgångspunkt Maximilian II:s krigsartiklar af 1566, till hvilka en Wallensteins Reiterrecht och i allmänhet den icke svenska — med undantag för den från Sverige influerade polska — krigslagstiftningen före Gustaf II Adolf mer eller mindre troget ansluter sig. Militärjurisdiktionen utsträcker sig här öfver soldaternas såväl borgerliga som straffrättsliga angelägenheter.

Betydelsen af Gustaf II Adolfs krigsartiklar i lagstiftningens historia.

Å andra sidan hafva vi den lagstiftningsgrupp, som anknyter till Gustaf II Adolfs förut behandlade krigsartiklar, hvilkas rättsliga bestämmelser upptagits i, snart sagdt, alla protestantiska staters senare militärlagstiftning, och som ligga till grund för de preussisk-brandenburgska krigsartiklarna, främst, såsom redan är framhållet, för dem af 1656. Men jämväl de följande af 1713, 1749 och 1797 äro byggda på samma äktsvenska grund och skilja sig från sin förebild nära nog endast i vissa af ändrade tidsförhållanden med mildare seder betingade lindrigare straffstadganden. Likaledes har, fränsedt inflytelser från danskt håll, den svenska militärstraffprocessen legat till grund för den 1712 för Preussen utfärdade Kriegsgerichtsordnung und Auditeursinstruktion.¹

Det säger sig nästan själf, att ett sådant inflytande från denna lagstiftning skulle göra sig gällande framför allt på utvecklingen inom vårt eget land. Liksom, öfver hufvud taget, Gustaf II Adolfs regering varit af grundläggande betydelse för hela det svenska samhällets följande gestaltning, så gå hans mycket omordade krigsartiklar med relativt ringa förändringar igen i den svenska militär-

¹ HERMAN ANTELL: Handbok i svensk militärstraffrätt, Lund 1896, sidd. 5 f.

lagstiftningen under nära tvenne århundraden. Och vad som gäller dessa krigsartiklar i gemen, äger tillämplighet också och ej minst på den nya militärkyrkoordning, som genom dem skapats, och som med förhållandevis obetydlig variation upprepas i den sedermera framkommande legislaturen för såväl armé som flotta.

*Gällande sjö-
artiklar.* Under de närmast föregående årtiondena var det sjöartiklarna af 1570, som med ganska ringa rätt bära Johan III:s namn, hvilka i olika bearbetningar normerat ordningen för Sveriges flotta.¹

*Gustaf II
Adolfs Schiffs-
Ordnung.* Från Gustaf II Adolfs tidigaste regeringsår äga vi i RA:s samling »Sjöartiklar»² bland koncept »Articuls Brieff vnd Schiffs Ordnung Von Kön: May: Inn Schwedenn: Gustauus Adolphus», undertecknad af »Monickhouen»³, Stockholm, den 16 Decembris A:o 1612». Detta aktstycke, som torde hafva gällt en transport af Monickhouens värfvade holländska krigsfolk, inskränker sig i fråga om religiösa bestämmelser till ett kort stadgande af den särskildt från legislaturen för legotrupporna kända typen: »— — — 2. Zum andern sollen die Capitains gutte Ordnung a— — Ihre Schiffe halten, die Jenigen so Gottes Nahmen Lästern, vund Schweren, sollen mit dem Schiff Recht gestraffet werden».

*Kristinas sjö-
artiklar 1644.* Det första verkligt nya steget i vår svenska sjölagstiftnings historia utöfver 1570 års ram betecknas af drottning Kristinas sjöartiklar från år 1644.

*a. Historisk
orientering.* Det var det danska kriget, Lennart Torstenssons segerrika fälttåg, som gaf den närmaste anledningen till denna nya lagstiftnings tillkomst.

I fälttågsplanen ingick, att den svenska arméns operationer skulle stödjas af flottan. Men lika lätt, som uppgiften för de krigsvana härarna skulle blifva att göra sig till herrar öfver fiendelandet, lika mycken ansträngning skulle det komma att kosta vårt sjövapen att hålla motståndaren stången. Danmark hade vid denna tidpunkt en aktningsvärd flotta, erfarna befälhafvare och en regent, som ägnat framför allt detta vapen sin omvårdnad.

¹ Jfr I, sid. 111. Utom de där nämnda editionerna bör kanske anföras ännu en, vars promulgerande hörde till riksamiralen Axel Rynings första ämbetsåtgärder, och hvilken finnes i Amiralitetskollegiets handlingar i RA med påteckningen: »Desse förne articklar ähr wti Stockholm den 20 Juny 1579 Componerade och sammansatte och sedhan wydhare af H K Mt Konungh Carll förbettrade. Detta gaf iag Axell Ryning uti Elfzsnaben den 7 Juny 1602.»

² Bland Administrativa handlingar för flottan, afd. A: 1 Örlogslottan.

³ En i svensk tjänst senast år 1609 övergången flamländsk krigare och militäringenjör, död i ryska kriget under belägringen af Gdov 1614.

Tidigt på våren utrustades i Sverige 30 skepp och fregatter jämte några brandskepp och galliorter, alla under amiral Claes Flemings öfverbefäl. Då flottan låg segelfärdig i Dalarö, gjorde drottningen den 31 maj besök på chefsskeppet Sceptre, och på följande dag förelästes för besättningen första gången de nya sjöartiklarna, hvarefter trohetseden aflades.¹

Sjöartiklarna äro emellertid daterade i Stockholm redan den 20 april s. å. och underskrifna af samtliga ledamöter af förmyndareregeringen. Originalen finnes i Flottans arkiv på Skeppsholmen². Registraturets textform företer nästan endast formella skiljaktigheter i förhållande till nämnda original. Detsamma gäller en i RA nu befintlig, amiralitetskollegiets handlingar tillhörande afskrift, Tidösamlingens exemplar, det i RA likaledes förvarade och »Handlingar rörande flottan» tillhöriga samt i gråpappersomslag infästa exemplaret liksom ock det i samlingen »Gårdsrätter» m. m. befintliga.

Det starka beroende af Gustaf Adolfs krigsartiklar, som är b. *Äldre koncept.* genomgående i hela detta lagstiftningsarbete, framträder icke minst i fråga om kyrkoordningen. Att döma af ett första, mycket korrigeradt koncept till dessa sjöartiklar, hvilket återfinnes i RA, ser det emellertid ut, som om denna afhängighet från början varit afsedd att blifva ännu mer i detalj gående. Af konceptet (K), som är fragmentariskt samt innehåller något mer än 114 paragrafer, och hvars ursprung jag icke lyckats fastställa, anföras i bihanget de till kyrkoordningen hörande delarna parallellt med ett aftryck af originalet till Kristinas sjöartiklar (Kr), hvilken lag i likhet med sina föregångare enligt ingressen till Karl XI:s motsvarande artiklar blifvit »allenast skriffteligen stadgat och författat» och aldrig »allmänneligh *publicerat* worden är».

Utkastets korrektör har tydligen af textens påfallande öfverensstämmelse med Gustaf Adolfs krigsartiklar låtit förleda sig till att insätta dennes namn och rikstitulatur i stället för Kristinas. Utom den omständigheten, att den ursprungliga läsarten såsom den äldsta har störst sannolikhet för sig, ger omnämmandet af amiralitetskollegium en god fingervisning för bestämmandet af konceptets ålder. Detta ämbetsverks organisation påbörjades visserligen redan 1617, men först genom 1634 års regeringsform fast-

¹ Angående förloppet se C. A. GYLLENGRANAT: Sveriges Sjökrigs-Historia i sammandrag, första delen, Karlskrona 1840, sidd. 186 ff.

² I december 1917 öfverflyttadt till RA.

ställdes dess kollegiala former och dess plats såsom rikets tredje kollegium. I regeringsformen går det under namn af amiralitet, hvilken benämning tyckes hafva varit allmänt vedertagen. Under åren 1634—38 afslutas kollegiets alla utgående expeditioner med »Af Amiralitetet» eller »Actum Amiralitetet». Emellertid heter det i stabschefens instruktion den 30 april 1636 för amiralitetskommissarien: »Till yttermera visso är detta med amiralernas underskrift samt *Kongl. Am:ts Collegii* secret stadfäst och bekräftigadt». Tidigast efter 1645 torde benämningen efter kungl. bref att döma hafva varit i allmänt bruk, men först med år 1656 ändras titeln på »Registratur å de bref, som vid Am:t passerade äro», e. d., till »Am:ts Collegii Registratur».¹

»Amiralitetskollegium» pekar alltså med all säkerhet på tiden efter Gustaf II Adolfs död och ger stöd åt förmodan, att det föreliggande konceptet *icke* är att hänföra till Gustaf Adolf.

c. *Jämförelser.* Konceptets närmare öfverensstämmelse med Gustaf Adolfs krigsartiklar framgår redan af paragrafindelningen, i det att det förras första 4 §§ helt ansluta sig till krigsartiklarnas motsvarande, medan § 1 af Kristinas sjöartiklar motsvarar konceptets §§ 1—6, d. v. s. hela Tit. I.

Vissa afvikande detaljer förtjäna ock påpekande. Konceptet stadgar i slutet af § 3 för det fall, då någon gör »Gäckery och Apespeell aff Gudztiensten bespotter Herrens ord, dee heelige Hogwerdige *Sacrament*» »af obetäncksamheet och Lätfärdigheet», arkebusering först vid tredje resan liksom krigsartiklarna, medan däremot sjöartiklarna låta detta straff inträda redan vid andra resan, som dylikt brott blifvit begånget.

I Kr § 1 och K § 4 möter en afvikelse från krigsartiklarna, i det att de båda förstnämnda aktstyckena göra ett gemensamt tillägg till de senares stadgande, att präst skall vara målsägande, då det gäller att beifra missbruk af Guds namn. Detta tillägg är af följande lydelse: »Hwilken skall bötherna vpbära och göra räkenkap före, icke dem Vthgiffuandes Vthan *Ammiralitetets* wettskap och willia».² K har i sin slutliga form rättat krigsartiklarnas »fattiges

¹ Se Amiralitetskollegiets registratur i RA. Jfr AXEL ZETTERSTEN: Svenska flottans historia åren 1635—1680, Norrtälje 1903, sid. 2, där förändringen i registraturet oriktigt förlägges till 1645.

² Frånsedt ortografiska olikheter, har K läsarten *det* i st. f. *bötherna*.

bössan » till »Arm Bössan», men Kr har bibehållit den förstnämnda läsarten.

Krigsartiklarnas § 7 återfinnes mutatis mutandis i K § 5 och är inarbetad i Kr § 2. Öfver hufvud taget, gäller, att K:s på krigsartiklarnas indelning hvilande uppställning i de slutgiltiga sjöartiklarna frångåtts, och att materialet sammanarbetats till större helheter, så att paragraferna till sist kommit att någorlunda motsvara de ursprungliga tituli. Vissa paragrafer, som förefinnas i K, sakna direkt motsvarighet i Kr. Hvad kyrkoordningen beträffar, är detta fallet med K § 11 (ursprungligen Tit. II § 5): »Hwar Präst giffwe acht att hålla sigh Till dett *Compagnie* han ähr förordnat till, när *Corum* och Predyckningz Stundh hållas skall; Och der skeppen ligga Vthi Hampner skall hwart *Compagnie* för sigh kallas på enn Platz tillhopa, der Predykningen skee skall».

Att märka är, att ordet *Compagnie*, som i öfrigt i K i allmänhet rättats till *Regemente*, i detta sammanhang, tydligtvis genom förbiseende, fått kvarstå. K:s text är på denna punkt i fortsättningen kortare och äfven delvis sakligt olika samt stående i vida närmare formellt beroende af krigsartiklarna än Kr.

Af synnerligt intresse är K § 14, som saknar motsvarighet i Kr, men som däremot i allt väsentligt återfinnes i Karl XI:s sjöartiklar. Det är paragrafen om Consistorium ecclesiasticum, i hvilken det heter: »Och på dett alle *Capitels* saker icke mindre Vthi *Admiralitetet* än elliest ordenteligen Ransakade och dömde warda, då forordne wy Vthi Admiral^{tt} ett *Consistorium Ecclesiasticum*, För hwilcke skall wara *præsident* vår Äldste HoffPredrikant, när han icke i vår reesa förhindrat ähr, eller i hans frånvaro /:der saken ingen drögzmåål Lyda kan:/ *General Admirals* Predekant, den der och *Superintendens* ofwer dee andre siöfolckz Predikanterne wara skola med sina *ordinary assessorer*, så och någre af Regimentz Präster, som då tillstades wara kunne; Hwilcke wy gifwe fullmacht att *Tractera* och slyta alla *Capitels* Saker, effter Gudz Lagh och Kyrekioordningen. Och hwadh dee i så måtto göre, ware så krafftigdt såsom det Vthi något *ordinary Consistorio* forhandlet wore».

Nu torde observeras, att i Kr talas om både Consistorium ecclesiasticum (1 gång i § 1 och 2 gånger i § 4) och Amiralitets Consistorium (§ 2), hvarvid i förstnämnda fallet dock antagligen afses resp. stifts domkapitel. Men det Amiralitets Consistorium, som nämnes i § 2, sväfvar där helt i luften, till dess Karl XI:s sjöartiklar, väsentligen enligt K:s på krigsartiklarna hvilande formu-

lering, ger fast grundval åt bestämmelsen om en viss åt konsistoriet anförtrödd funktion. I Kr verkar förefintligheten af detta konsistorium ungefär som ett rudimentärt organ, sedan K:s stadganden beträffande detsamma borttagits.

K har i fråga om amiralitetskonsistoriets organisation i tillämpliga hänseenden kopierat ordningen för fältkonsistorium enligt 1621 års krigsartiklar. Från dessas slutgiltiga form, i den delen fixerad af Axel Oxenstierna, är hämtad bestämmelsen om konungens äldste hofpredikant såsom konsistoriets själfskrifne preses, dock med den betydelsefulla afvikelsen, att hans presidium i krigsartiklarnas militärkyrkoordning är bundet vid konungens närvaro i fält, i utkastet till sjöartiklarna till hans egen närvaro. Laga hinder för äldste hofpredikanten att fungera som preses utgöra resa i konungens tjänst och konsistorialärendes brådskanie natur. I sådana fall inträder som ersättare »General Admiralens Predikant», hvilken här tillägges titeln *Superintendens*.

K:s stadganden rörande konsistoriets sammansättning äro något otydliga. Med »ordinary assessorer» förstås säkerligen de tillstädesvarande skeppsprästerna, en bestämmelse, som sedermera förtydligas af Karl XI. Extra ordinarie ledamöter äro regementspräster, som möjligen äro till hands. Stadgandena i nämnda koncept om normen för konsistoriets judiciella verksamhet liksom ock om dess auktoritet såsom sidoställdt med ordinarie konsistorium äro nästan ordagrant hämtade ur krigsartiklarnas § 14.

I meranämnda koncept ansluter sig till kyrkoordningen under Titulus III föreskriften »Om officerarnes plichtt i gemen, och huru huar och een i synnerhet emot Rykz Admiralen och hans Colleger sigh att förholla skyllig ähr». Det är tydligtvis tanken på dessa bestämmelsers samhörighet med plikterna mot Gud enligt luthersk tolkning af fjärde budet, som motiverat en sådan plats.

En jämförelse mellan Kristinas sjöartiklar och Gustaf II Adolfs krigsartiklar visar i de delar, som behandla de religiösa och kyrkliga frågorna, förutom vissa med olikheten i arméns och flottans organisation samt lokala förhållanden sammanhängande skiljaktigheter, ännu några anmärkningsvärda avvikelser.

Så är i de förra (§ 2) stadgadt om tillvägagångssättet vid korum i det fall, då präst icke finns på skeppet, att »Capiteinen» skall »låta en aff dem som läsa kan, läsa Affton och Morgonbönerne, och där på siunga en Psalm». I detta sammanhang må erinras därom, att krigsartiklarnas § 5 förutsätter, att präst leder denna andaktsstund.

Krigsartiklarnas böter till hospitalet (§§ 4 och 6) motsvaras i sjöartiklarnas §§ 1 och 2 af böter till resp. »Siöfolcketz Hospital» och »Ammiralitets Hospitalet».

Första begynnelsen till detta hospital kan sägas gå tillbaka till den 1 juni 1642, då samtliga tjänstemän och betjante vid amiralitetet öfverenskommo att till en fond för pensionering låta afkorta en fyrk å hvarje daler, som de uppburo i årlig lön och besoldning eller för arbete på kontrakt. I kungl. brefvet den 31 oktober 1646 anbefalldes upprättande af ett hospital, där förlamadt och orkeslöst sjöfolk skulle försörjas, och till hvars underhåll anslogs allt, hvad som i »armbössorna» öfver hela riket inflöt. Alla sjöfarande ålades därjämte att till »armbössan» erlægga en viss afgift (kungl. brefvet och resol. den 30 mars 1647 § 3). Den 10 februari följande år anvisades plats för hospitalsanläggningen på Ladugårdslandet i Stockholm äfvensom 1500 daler i årligt anslag af kronan. Kungl. förordningen den 11 maj 1696, kungl. brefvet den 10 april 1772 och kungl. förordningen den 20 december 1825 angifva denna amiralitetskrigsmanskassa vara grundlagd »af Amiralitets-Staterna» genom enskilda sammanskott. Motsatsen framhäfves däremot i kungl. brefvet den 29 mars 1798, där det i nästan polemisk ton heter, att krigsmanshuset »eger sin uppkomst, varelse och bestånd *icke* af Amiralitets-staternes privata sammanskotter, utan af blotta publika afgifter och forne Regenters förläningar». I reglementet af den 26 oktober 1838 angifves institutionen hafva tillkommit »till understöd för Vår Flottas Stater, deras i Fäderneslandets tjänst förlamade, vanföre blifna gamla och arbetslösa Embets- och Tjänstemän samt Betjente, deras enkor och oförsörjda barn, jemte Lots- och Fyrningsstaterna samt all gemenskap vid Vår Flotta».¹ Vi äga sålunda här den fullständiga motsvarigheten till Vadstena krigsmanshus, det till försörjningsinrättning åt fattiga, förlamade och vanföra soldater af Gustaf II Adolf anslagna gamla birgittinerklostret, hvilket först 2 år efter sjöartiklarnas utfärdande kom i gång med sin nya verksamhet.²

En skiljaktighet i förhållande till krigsartiklarnas motsvarande stadgande framträder i sjöartiklarnes alternativa utökande af veckopredikningarnas antal till två. Jag erinrar i detta samman-

¹ Se S. W. GYNTHER: Författningssamling för Kongl. Maj:ts Flotta, första delen, Härnösand 1851, sidd. 225 f.

² Se I, sidd. 168 f.

hang om den för städer och landsbygd i kyrkolagförslagen iakttagna skillnaden.¹

Kristinas sjöartiklar innehålla i samband med förbudet mot gästabud under gudstjänsttid ett utförligt stadgande mot dryckenskap och fylleri (senare delen af § 3). Den omständlighet, hvarmed denna förut i krigslagstiftningen tämligen förbisedda angelägenhet behandlas, liksom ock den allvarliga ton, som präglar denna punkt, är ett för den tiden nästan oväntadt vittnesbörd om vaknande sinne för nödvändigheten af att bekämpa denna last, hvars utöfning själfallet måste i hög grad nedsätta stridsdugligheten hos flottans befäl och manskap.

§ 4 i sjöartiklarna är i det hela originell i förhållande till krigsartiklarna. Efter föreskrifter om skeppsprästersnas fördelning på flottans »regementen» stadgas om skyldighet för sådan präst att i fall af kommendering till sjöexpedition, i hvilken icke hela regementet deltagar, öfvertaga själavården vid den sålunda sin själsörjare för tillfället beröfvade kontingenten; sammalunda fick i sjöexpedition deltagande skeppspräst icke under någon förevändning undandraga sig någon ifrågasatt prästerlig tjänsteförrättning för flottans folk, oafsedt hvilket regemente eller skepp, den kunde gälla. I detta sammanhang uppräknas skeppsprästs viktigaste funktioner: gudstjänsts förrättande, sjukas kommunion samt enskild undervisning och förhör uti kristendomsstyckena.

Två nya punkter hafva sålunda här inkommit bland de formulerade tjänsteplikterna för militärpräst. Under det att de tidigare instruktionerna i detta afseende väsentligen åtnöjt sig med att inskräpa prästs skyldighet att ombesörja de offentliga andaktsstundernas hållande, hafva här därjämte införts moment, som beröra den enskilda själavården: kommunion för sjuka och enskild undervisning. Härtill anknytas ock de förhör i kristendomsstyckena, som sedermera under lång tid ingingo i militärprästerskapets åligganden.

Omnämmandet af sjukas kommunion och enskild undervisning i detta sammanhang är af visst intresse, vare sig nu dessa båda moment äro att fatta såsom med hvarandra sammanhörande eller, hvilket är sannolikare, i förhållande till hvarandra själfständigt fristående. Hvarken 1571 års kyrkoordning eller kyrkolagförslagen af 1608 och 1619 hade uttryckligen stipulerat särskilda förhör som

¹ Se I, sid. 171.

villkor för nattvardsgång.¹ Men vi veta, att Laurentius Paulinus Gothus påyrkat, att kommunikanterna borde förhöras, och att ingen skulle få tillträde till Herrens nattvard, som ej kunde nöjaktigt redogöra för »capita religionis Christianæ». ² Likaledes är Paulinus en af de mäktigaste befordrarne utaf de offentliga förhören i kristendomskunskap. 1571 års kyrkoordning lämnade den allmänna föreskriften, att »prästerskapet skulle predika och höra catechismum i sin tid». Beträffande de särskilda tillfällen, då detsamma hade att anställa catechismiförhör med sina åhörare, känner kyrkoordningen endast ett slag af sådana: i samband med hemligt skriftermål.³

Efterlefnaden af de stadganden rörande den kateketiska undervisningen, hvilka gifvits i kyrkoordningen och kyrkolagförslagen, kompletterade med Uppsala mötes beslut, kontrollerades noga af Paulinus i hans stift. Redan 1610 hade han vid prästmötet i Strängnäs föreskrifvit catechismiförhör med ungdomen på landsbygden före mässan, i städerna efter aftonsången, i syfte dels att undersöka folkets kristendomskunskap, dels att meddela sådan.

Det torde sålunda vara något mer än en tillfällighet, att just vid denna tid fordran på enskild kristendomsundervisning samt förhör i dithörande kunskapsstycken tränger sig fram inom den militärkyrkliga lagstiftningen. Man tager sannolikt icke fel, om man häri vill spåra en frukt af Paulini nit om och arbete för den kyrkliga katekisationens utveckling i vårt land, en sträfvän, som bottnade i den specifikt lutherskt-kyrkliga katekumenpedagogikens orubbliga öfvertygelse i den tiden, »att det gudomliga sanningsordet i ren lära genom sin egen inneboende lifskraft verkade sann tro och heligt lif». ⁴ De kraf, som i dessa stadganden tagit sig uttryck, lågo i tiden.

För den kyrkliga renlärigheten har efter krigsartiklarnas utgifvande tydligtvis intresset stegrats. Under det att dessa åtnöja sig med det allmänt hållna negativa uttrycket »vitios vthi Lärdom» som beteckning för präst, som gör sig skyldig till renlärighetsbrott, definiera sjöartiklarna positivt sitt kraf på förkunnelse och undervisning »Vthi Gudz rena och klara ordh, grundat och författadt

¹ HERMAN LUNDSTRÖM: Laurentius Paulinus Gothus, I, II, Uppsala 1893, sid. 198.

² Ibm sid. 199 (not 2).

³ Ibm sid. 191.

⁴ Ibm sid. 186.

vthj dhe Prophetishe och Apostolishe Skrifter, vthan menniskeligh påfundh och bijläro». Att märka är emellertid, att fortfarande ingen annan läronorm än bibeln anföres. Detta är så mycket mer påfallande, som sjöartiklarnas utgifvande till tiden ganska noga sammanfaller med de begynnande striderna inom den svenska kyrkan mellan ortodoxi och unionssträfvanden. Det var just år 1644, sjöartiklarnas år, som Nicolaus Eschilli vid riksdagen i Stockholm inledde sin polemik mot Johannes Matthiæ.

Vid denna tid hade den gamla frågan om kyrklig läronorm åter blifvit aktuell. Dels år 1611, då prästerskapet påyrkade, att Gustaf Adolf i sin konungaförsäkran skulle förbinda sig till hela endräktsboken, som af alla »rena evangeliska församlingar» åtnjöte symboliskt anseende, dels år 1619, då det förut omtalade förslaget till kyrkoordning upptog samtliga den lutherska kyrkans symboliska böcker såsom för den svenska kyrkan förpliktande, hade sålunda gjorts försök att få den svävande frågan om läronorm definitivt afgjord, men båda försöken hade strandat på konungens motstånd. Först efter hans död, i regeringsformen af 1634, erkändes Luthers lilla katekes jämte den oförändrade augsburgska bekännelsen såsom symbolisk bok.

Likväl finna vi i vissa aktstycken från den närmast följande tiden denna läronorm annorlunda bestämd. Så t. ex. i drottning Kristinas förmyndares fullmakt af den 18 Novembris A. 1643 för d:r Johan Matthiæ att vara biskop i Strängnäs, hvori denne förpliktas att bära »een fljtygh omsårgh för, att Guds saliggörande Ordh må uthi alla Församblingar där i Stichtet bliffua rent, klart och oförfallskatt predikadt, aldeles som dett uti dee prophetiske och Apostoliske Skrifter är författadt, och uti den rätte, äldste och oförändrade, så ock uti Upsala *Consilio* eenhälleligen approberade och wedertagna Aussburgiske *Confessionem* är declarerat wordet, uthan någon superstition eller Människeligh påfund».¹

Vid 1647 års riksdag bragtes frågan om konkordiebokens konfirmerande och antagande som symbolisk bok åter å bane efter samråd med några af »de höga riksens herrar». Af ett bref från Axel Oxenstierna till Rohtovius drager Cornelius den säkerligen riktiga slutsatsen, att därmed i främsta rummet afsetts riks-

¹ Aftryckt af HJALMAR HOLMQUIST: D. Johannes Matthiæ Gothus, Uppsala 1903, bil. 3, sidd. 232 f.

kanslern.¹ I prästerskapets underdåniga anhållan af den 27 Martij² uttryckes den vissa förmodan, »att samptlighe Rijckzsens råd och ständer göra ett medh oss, och hoos H. K. M:t anhålla, at bekomma här uppå H. K. M:tz nådhige försäkringh, på det icke allena presterskapet, uthan alla ständer, samptligha måge hålla bemäلتte librum concordiae för sin rätta troossbekenness och libro symbolico». Motivet är behovet dels af ett bevis på »vår eenigheet medh våra religions förvanter och rättsinnige luteraner inrijkes och uthrijkes»³, dels af en afgränsning från »the hemlighe Calvinister». Denna framställning hade efter många och långa förhandlingar undertecknats äfven af Johannes Matthiae och Johannes Terserus, som i själfva verket hela tiden motarbetat detta fastställande af en specifikt luthersk läronorm och också genom sitt inflytande hos drottningen törhända vållade frågans fall.

Oaktadt det intresse för endräktsbokens konfirmerande såsom den svenska kyrkans symboliska bok, hvilket alltså tvifvelsutan var tillfinnandes hos »samptlighe Rijcksens råd» och i hvarje fall hos Axel Oxenstierna, som antagligen tagit aktiv del i utarbetandet också af 1644 års sjöartiklar, vilkas förebild — 1621 års krigsartiklar — han, såsom förut är visadt, rent af själf väsentligen gifvit den slutgiltiga justeringen, och oaktadt regeringsformens ställning till denna fråga, hafva dessa synpunkter icke afsatt några positiva märken i sjöartiklarnas kyrkoordning. Skeppsprästen är som sådan sålunda alltfört i sin förkunnelse bunden allenast vid den heliga skrift.

En ganska intressant åtskillnad mellan krigsartiklarna och sjöartiklarna möter oss i fråga om sättet för antagande af präster. Medan i de förras kyrkoordning, såsom redan framhållits, ett afgörande inflytande är lagdt i de kyrkliga myndigheternas hand, tala sjöartiklarna enbart om »Ryckz Ammiralens» och »Collegy» samtycke såsom yttersta instans efter vice amirals eller kaptens kallelse. Likaledes är det i krigsartiklarna konsistorium, som pröfvar och dömer om antagen prästmans oduglighet och ovärdighet till äm-

¹ C. A. CORNELIUS: Svenska kyrkans historia efter reformationen, förra delen, Uppsala 1886, sid. 175.

² Aftryckt af HERMAN LUNDSTRÖM i Kyrkohistorisk Årsskrift, 15. årg., 1914, sidd. 456 ff.

³ Karakteristiskt är, att ännu under kyrkolagkommitténs sammanträde »Anno 1650 d. 19 Junii» vid uppläsningen av Stigzelii koncept kap. 1 i kyrkoordningen man grundligt ventilerade frågan, »om man in ordinantia Ecclesiastica kan nempna expresse Lutherum».

betet, medan i sjöartiklarna dettas befogenhet i dylika ärenden reduceras till »betänckande och advis» samt afgörandet inrymmes åt amiralitetskollegium. I samklang härmed är det ock, som sjöartiklarnas kyrkoordning låter samma kollegium tilldela i lära eller lefverne första resan felande präst förmaning. Itereradt brott hänskjutes däremot till vederbörande konsistorium. Utkastet till sjöartiklarna åter har i fråga om denna procedur mutatis mutandis upptagit militärkyrkoordningens af 1621 bestämmelser. Denna afvikelse från den genom krigsartiklarna stadgade ordningen kastar belysning öfver den följande utvecklingen, och den princip, som häri framträder, blir fröet till de slitningar mellan militärbefäl och prästerskap, som sätta sin prägel på det blifvande amiralitetskonsistoriets historia, och som saknar motsvarighet vid krigsmakten till lands.

Karl X Gustafs och Karl XI:s militär-lagstiftning.

Öfverallt i den militära litteraturen, där hithörande frågor blifvit berörda, liksom ock i den förut omnämnda Handbok i Svensk militärstraffrätt af Herman Antell¹, uppgifves det nästa steget inom denna lagstiftningsgrens utveckling utgöras af Karl XI:s 1683 och 1685 utgifna militärlagar. Denna uppgift är emellertid icke riktig. Visserligen tyckes Riksarkivets rikhaltiga samling af krigs- och sjöartiklar gifva stöd åt ett dylikt antagande, i det att hvarje mellanled mellan å ena sidan 1621 och 1644 års militärlagar och å andra sidan de nämnda af Karl XI här saknas.

Karl X Gustafs krigsartiklar 1658.

Emellertid finns i Krigsarkivet och Kungl. Biblioteket ett, som det vill synas, i allmänhet förbisedt intressant tryck, utgörande Schwedisches Kriegs Recht, Oder Artickuls-Brief, Des Durchläuchtigsten, Grossmächtigsten Fürsten und Herrn Herrn Carl Gustaffen, omfattande 112 artiklar jämte flera instruktioner som bihang.² Dessa krigsartiklar, som bära tryckorten Elbing och uppgifva sig vara »gedruckt bey Achatz-Corellen. Anno 1658»³, det händelserika krigsåret, utgöra i själfva verket den nästa länken i denna utvecklingskedja. Skrifna, som

¹ Sid. 18.

² »General- und Ober Gerichts Ordnung, und des General-Auditors, wie auch des General Gewaltigers Ampt und Bestallung Puncten.»

³ Aftryckta med anmärkningar af JOH. FR. SCHULTZE: Corpus juris militaris, Berlin 1700, sidd. 237—308. Ytterligare 2 upplagor har jag påträffat i KB, den ena utgifven 1671 under titeln *Florum Sparsio Ad Jus Militare Suecicum Oder Artickuls Brief* von Caspar Matthias Schwartz. Den andra är betitlad *Königl: Schwedisches Kriegs-Recht*, Heraus gegeben von Caspar Matthias Schwartz, Königl. Estats-Auditeurn in denen Hertzogthü-

de äro, på tyska och tryckta under det år, då de elbingska protestanterna kunde fira sitt sekeljubileum, vid hvilken tidpunkt staden var i svensk besittning, synas de närmast hafva varit afsedda för Karl X Gustafs tysktalande trupper. De bygga liksom Kristinas sjöartiklar och sina närmaste efterföljare i allt väsentligt på Gustaf II Adolfs lagstiftning och ansluta sig formellt närmast till den af Heylbrunnertrycket representerade tyska texttypen. Trots stor öfverensstämmelse med denna redaktion, äro Karl X Gustafs krigsartiklar ingalunda någon fullständig kopia af densamma. I sin helhet erbjuda de flera afvikelser från sina förebilder och äro bl. a. åtskilligt kortare än dessa. Som redan är nämnt, räknar dessas svenska slutjusterade upplaga 150 och den tyska 131 paragrafer. Företalet ger också vid handen, att konungen betraktat dem som produkt af ett nytt lagstiftningsarbete, hvilket karakteriseras som ett »Verfassen». I militärkyrkoordningen, som här ensamt intresserar oss, införas emellertid icke några mera afsevärda nyheter.

År 1682 likade det sig till en allmän europeisk krigsbrand. Det var Ludvig XIV:s s. k. reunioner, som, efter alla tecken att döma, ofelbart skulle komma att utlösa den spänning, de skapat i Frankrikes förhållande till Spanien, kejsaren och Holland, uti öppen brytning, för hvilken händelse Danmarks och Brandenburgs plats som Sveriges fiender kunde anses gifven. Dessa våra grannar bedrefvo med franska penningar energiska rustningar, intrigerade mot våra underhandlare och voro redo att på konung Ludvigs order angripa våra svagt skyddade gränsområden. Inledningen till fredsbrottet syntes blifva ett danskt anfall på Holstein. Våren 1683 visade sig en fransk flotta i Öresund, som det syntes, i afsikt att i förening med den danska hota Karlskrona, den svenska flottans nyanlagda station.

Karl XI:s krigsartiklar 1683 och sjöartiklar 1685. a. Historisk orientering.

Under dessa brydsamma tider griper sig Karl XI med ifver verket an att ordna sitt rikets försvar. Väl gingo molnen förbi, urladdningen uteblef den gången, och maktgrupperingen för-

mern Bremen und Vehrden, Stade, Gedruckt bey Caspar Holwein. Im Jahr 1673. Under mottot ur Senecas epist. 95: Primum militiæ vinculum est religio, et signorum amor, et deserendi nefas, meddelar detta arbete särdeles intressanta kommentarer med talrika hänvisningar till kejsar Maximilians Art. Brief, kejsar Ferdinands Kriegsrecht, till den danska, brandenburgska, polska och holländska krigslagstiftningen, staden Zürichs krigsrätt, D. Georg Adam Struvius, Hugo Grotius, Eberhard Hoyer, Balduin, Claud. Kloot, Carol à Mansfeld, Pufendorf, Osiander, Dedeken m. fl.

ändrades. Men till de mera förblifvande åtgärderna från dessa dagar hörde utfärdandet af den nya bearbetningen utaf krigsartiklarna, som snart nog följdes af sjöartiklar för flottan.

Detta sker samtidigt med att kyrkolagfrågans lösning blir aktuell. Vid riksdagen 1682 hade prästeståndet uppsatt ett förslag till kyrkoordning, hvilket närmast hade karaktären af en sammanjutning utaf Laurelii och Emporagrii kyrkoordningar, dock med öfvervägande material från den förstnämnda. Detta förslag, som energiskt pådrifvits af konungen, förelåg för honom och hänsköts af densamme till en andra kommission just det år, då krigsartiklarna utfärdades och stommen till sjöartiklarna utarbetades. Den tid, som ligger emellan dessa båda militärlagars sanktionerande, sammanfaller med tiden för den nämnda kommissionens granskningsarbete.

När Karl XI skulle utfärda dessa krigs- och sjöartiklar, kunde han alltså närmast bygga på sin faders legislatur för armén och drottning Kristinas förmyndareregerings motsvarande lagstiftning för sjövapnet. Det är därför icke korrekt att, såsom Antell synes göra¹, såsom nyhet tillskrifva Karl XI »den i sig mycket riktiga tanken, att i militärstraffrättsligt hänseende skilja landhären från marinen, då deras plikter på grund af förhållandenas natur, åtminstone delvis, äro mycket olikartade, samt därför ock till denna del kräfvat hvar sin lagstiftning». I själfva verket har den militära lagstiftningen i Sverige alltifrån sin tidigaste begynnelse under Gustaf Vasa följt denna princip, och visst är, att i åtskilliga afseenden klyftan mellan krigs- och sjöartiklarna i den tidigare lagstiftningen är vida större än i den, som har Karl XI till upphofsman. Ej minst i de uti densamma innehållna kyrkoordningarna framträder fastmer en afgjord tendens till uniformering.

Beträffande krigsartiklarna låter ingressen oss veta, att bearbetningen verkstälts af en kunglig kommitté af »någre uthaf Oss ther til befalte och förordnade». Hvilka dessa personer varit, eller de närmare omständigheter, som varit med deras utgifvande förknippade, har jag icke lyckats utforska. Så mycket upplyser oss nyssnämnda källa, att konungen låtit för sig föreläsa det färdiga lagförslaget »samt funnit alt efter Vårt nådige behag och nöje, så förbättrat och i ordning bracht, som thet här efter ord ifrån ord infördt, och af Oss vnderskrifwit finnes».

¹ O. a. a., sid. 18.

Rörande sjöartiklarnas tillkomst erhålla vi däremot ett par notiser genom samtida aktstycken. I RA får frågan belysning af en kungl. skrifvelse af den 1 september 1685, där det heter: »Såsom Wy Troo Mann, Råd, Ammiral General och General Gouverneur, denne tyden hafwa låtit öfwerse och förbättra våra Siö-articlar, och dem iemte någre andre Wåre förordningar genom trycket å nyo ut gå; alt så finner Wy nödigt Eder de Exemplar deraf att communicera, som assessoren Ehrenstierna härifrån med sig dyt nedertagit hafwer, med nådig vilja och befallning, at sielfwa Siö-articklarne uppa ammiralitets wärwet, såsom och uppa skeppen både uti frid och i feigdt tyd Månadligen och jemväl eljest, då båtsmännen är tillsammans på Möten och arbetet, upläsas — —».

Af Riksregistraturet för den 11 maj 1685 få vi vidare veta, att »Theophil Ehrenstierna bekom 32 Rijs Papper » till sjöartiklarna. Däremot saknas artiklarna sjelfva i sammå registratur.

Inledningen låter oss genom sin afvikelse på denna punkt ifrån krigsartiklarna förstå, att sjöartiklarna icke gått lika oberörda genom den kungliga pröfning, som också de blifvit underkastade: »— — hafwandes wij, sedan sådant af wåre ther til *Deputerade* är förättat wordit, oss sielfwa föredraga och föreläsa låtit och uti then mening och ordning stadnat, som sielfwe wärcket af oss underskrifwit och härefter ord ifrån ord *publicerat* och af Trycket utgångit finnes».

Redan den 10 december 1688 ändrar konungen sina sjöartiklar. Genom en nämnda dag daterad skrifvelse till »tro männ, respective Råd Herr Amiral General, General Gouverneur så ock Amiraler och samtelige Amiralitetz Råd», upphäfves viss del i desamma.¹

I RA finns ett manuskript, innehållande dels sjöartiklarna på svenska, dels dessa åtföljande instruktioner och försedt med en del rättelser. Det ser ut, som hade detta manuskript ursprungligen burit krigsartiklarnas datum: »Stockholm den andra dagen vthi Martij Månadt, på det Åhr Ettusend Sexhundrade Ottatio och tree», men det har genom raderingar och öfverskrifning fått månaden rättad till »May» och årtalets enhetssiffra till »fembte». Här af synes framgå, att sjöartiklarna utarbetats samtidigt med krigsartiklarna, men ej i sitt ursprungligen föreliggande skick vunnit konungens gillande och stadfästelse, hvilket antagande vinner stöd

¹ Härigenom afskaffas »råsringandet» såsom om vintern mycket lifs- och hälsofarligt samt ersättes med gatlopp. Se Riksregistr. för nämnda dag.

i den förut påpekade iakttagelsen beträffande olikheterna i de båda lagstiftningsalstrens ingresser.

b. *Upplagor.* 1683 års krigsartiklar förekomma i flera olika upplagor. I Krigsarkivet finns ett exemplar af en tysk upplaga, hvilket ägts af en Wolmar Jacob von Scheduling, som försett det med dagteckningen Nordkierr d. 20 Febr. 1790. Den är tryckt i Stockholm »bey Henrich Keyser, Königl. Buchdrucker». I Kungl. Biblioteket finns utom denna upplaga ett band, innehållande en tysk, en svensk och en finsk edition af samma artiklar. Boktryckarens namn är i dem på följande sätt angifvet: i den tyska Heinrich Käyser (alltså en annan upplaga än Krigsarkivets förstnämnda), i den svenska Henrich Keyser och i den finska Henrich Keisarilda. Kungl. Biblioteket har dessutom ett löst titelblad af en svensk upplaga, hvilket företer en mindre typografisk olikhet i förhållande till den ofvan omtalade och alltså visar, att ytterligare en edition funnits. Vidare finnas i KB en tysk upplaga, tryckt i Guber af Joh. Heinrich Hofmann, och dessutom ytterligare en, som en gång ägts af Otto Evert Wrangel, hvilken försett exemplaret med dagteckningen 1702 6 Martii, Stade. De svenska upplagor, som för mig äro kända, utgöras än vidare af en, tryckt i Stockholm 1715 å A. Holms Boktryckerij, en likaledes i Stockholm, tryckt 1744 af Jacob Schneidler, i hvilken upplaga bönerna fått plats i bokens början; till sist en af år 1790, tryckt därsammastädes af J. C. Holmberg. I KB finnas sjöartiklarna dels i två utaf Heinrich Keyser tryckta upplagor (den ena med första arket af en annan sättning), dels i en från Kungl. Tryckeriet utgången af år 1790, dels i en från A. Holms officin utgifven med tryckåret 1716.

c. *Jämförelser.* En jämförelse mellan Gustaf II Adolfs och Karl XI:s krigsartiklar samt Kristinas och Karl IX:s sjöartiklar med afseende på militärkyrkoordningen, hvarvid ock en sidoblick kastas på motsvarande delar af de mellanliggande krigsartiklarna af Karl X Gustaf, visar, att skiljaktigheterna i allmänhet icke äro af mera djupgående natur.

I ingressen till Karl X Gustafs krigsartiklar är liksom i Gustaf II Adolfs den disciplinära och pedagogiska synpunkten den förhärskande, för öfrigt uttryckt i till stor del olika ordasätt. I Karl XI:s militärlagstiftning åter träder denna synpunkt mera i bakgrunden, och inledningen påminner i allt väsentligt om tankegång och stilisering i en senare tidens kungl. resolution med en resumé af ärendets historia och förberedande behandling, hvarvid denna

krigslagstiftning sättes in som ett led i det lagstiftningsarbete i gemen, som så varmt låg konungen om hjärtat.

I art. 1 följa Karl XI:s tyska krigsartiklar i hufvudsak den nya formulering, som gifvits af Karl Gustaf, hvarjämte några dock i det stora hela tämligen betydelselösa tillägg göras. Likväl förtjänar att anmärkas, dels att de tyska krigsartiklarna här, liksom sedermera i regel skett, korrigerats till noggrannare öfverensstämmelse med de svenska, dels en förändring af punkten om vidskepliga bruk och konster, öfver hvilka domen fälles såsom »aberglaubisches vnd teuffelisches Wesen»¹, en reflex af den uppfattning, som ligger bakom den mängd af trolldomsprocesser, för hvilka Karl XI:s regeringstid blifvit sorgligt ryktbar. Den förutnämnda kommenterade upplagan (1673) af Karl X Gustafs krigsartiklar lämnar under § 1 hänvisningar till i den tiden gängse litteratur i detta ämne. 1600-talets täta krig och folkens därmed i samband stående nöd voro ägnade att på basis af andlig råhet och okunnighet framkalla starka affekter och stegra vidskepelsen. Väl hade trolldomskommissionen, tack vare förnämligast Urban Hjärnes arbete inom densamma såsom rättspsykolog, kunnat reducera det sorgliga oväsendet och inrapportera, att »intet sker nu som till förne, att de komma och anfäktas inför Rätten, och inga nya trollkärningar gifvas mer an».² Men den tankegång, som är uttryckt i slutet af kommissionens utlåtande, att »likväl ingen» kan »neka, att icke satan själf denna oredan anlagt hafver, igenom det, att han endels personer lekamligen besatt, endels med syner, besvimningar, drömmar och fantasier förbryllat och största delen till okristliga lögner upphissat»², har dock afsatt djupa och tydliga märken i åtskilliga fenomen inom folkfantasi och folklif af långt senare datum än tiden för trolldomsväsendets officiella afskrifvande i vårt land. Som en återklang af dylika föreställningar kan betecknas det nya led i de tyska krigsartiklarnas förbud mot vidskepelse, hvilket stämplat dess där anförda yttringar som »teuffeliches Wesen». För den tidens människor rörde det sig härvid alltjämt om de allvarsammaste realiteter.

I de tidigare militära kyrkoordningarna, från och med den i 1621 års krigsartiklar innehållna, har den paragraf, som i dessa

¹ Jfr *Articuls-Brieff oder Churfürstlich Brandenburgisch Kriegesrecht* af 1656, som på motsvarande ställe talar om »Teufflischen Wesen».

² BROR GADELIUS: *Tro och öfvertro i gångna tider*, andra delen, Stockholm 1913, sid. 249.

2 — 18236. *Kyrkohist. Årsskrift 1918.*

betecknas som § 2, regelbundet företett en olikhet i de svenska och de tyska upplagorna. De förra alltifrån Axel Oxenstiernas bearbetning, så ock Kristinas sjöartiklar, tala om försmädande af Herrens namn, medan alla tyska upplagor af Gustaf Adolfs, så ock Karl X Gustafs, haft läsarten »Welcher — Gottes worth — Verachtet». Karl XI:s lagstiftning bringar nu full öfverensstämmelse till stånd i fråga om innehållet uti ifrågavarande paragraf i dess olika språkdräkter. Det är den svenska textformen, som segrar här liksom i allmänhet inom Karl XI:s krigslagstiftning. Förbudet mot Guds ords bespottande är däremot inryckt i § 3, där det också rimligtvis har sin rätta plats på tal om gäckeri af gudstjänsten och de heliga sakramenten, och dit Kristinas sjöartiklar, liksom redan konceptet till sjöartiklarna, förflyttat det samma.

I samma paragraf har Karl XI:s lagstiftning för krigsmakten uppställt den fordran, att de två vittnen, om hvilka de föregående militärkyrkoordningarna tala, skola vara »tuu laga wittnen» (»gültige Zeugen»).

Ett förtydligande förete Karl XI:s krigsartiklar i förhållande till sina föregångare i § 3, i det att uti de förra uttryckligen framhålls, att dödsdomen öfver dem, som försmädat gudstjänsten, Guds ord eller sakramenten, efter fältkonsistoriets inhämtade betänkande skall afkunnas af krigsrätten.

Som förmildrande omständighet vid bedömandet af förbrytelser utaf detta slag har Karl XI:s militärkyrkoordning för armé och flotta, hvilken liksom Karl X Gustafs förlagt dessa undantag till en fristående paragraf, mellan de i Gustaf II Adolfs, Kristinas och Karl X Gustafs motsvarande aktstycken förekommande »obetänksamheet och lättferdigheet», resp. »Vnbedacht Vnd leichtfertigkeit», infört ett nytt moment: »oförståndh», ett tillägg, som måste betraktas såsom psykologiskt välgrundadt.

Vid utformandet af straffbestämmelserna för nämnda brott märker man en påfallande afvikelse från de tidigare stadgandena. Gustaf II Adolf och Karl X Gustaf hafva helt kategoriskt stipulerat brottslingens slående i järn och böter vid första och andra resan samt arkebusering vid ännu en gång upprepade förbrytelse. Kristinas sjöartiklar låta detta yttersta straff drabba redan efter en gång förnyadt brott. Karl XI inför här såsom första moment allvarlig förmaning samt den form för uppenbar skrift, som vi från annat sammanhang, från Gustaf II Adolfs militärkyrkoordning, lärt

känna.¹ Detta förmaningsmoment, som vittnar om human syn på dessa ting, är ett uttryck för ett själavårdande intresse, hvilket i kyrkolagstiftningens historia från detta tidsskede representeras framför allt af Emporagrius' lagförslag², och hvilket jämväl satt vissa märken i 1686 års kyrkolag, i hvarje fall i dess kap. 10 Om bann.

Följande närbesläktade artikel, som handlar om Guds namns missbruk till svordom, bannande, lögn och bedrägeri, de båda sistnämnda formerna af denna synd medtagna i de tyska upplagorna af militärkyrkoordningen alltifrån Gustaf Adolfs dagar, har i Karl XI:s militärlagstiftning konsekvent upptagit den tyska vidlyftigare formuleringen, tydligtvis tillkommen under inflytande af Luthers utveckling af det andra budet med dess »bei seinem Namen nicht fluchen, schwören, — — lügen oder trügen».³ Katekesutvecklingens »zaubern» har, synbarligen med hänsyn till ämnets grundliga behandling i art. 1, afsiktligt förbigåtts. De svenska krigsartiklarna hafva från de tyska lånat användningen af verbalsubstantiv, som icke förekomma i de svenska textformerna af Luthers lilla katekes.

I Kristinas sjöartiklar betraktas som försvårande omständighet, om denna synd begåtts »in om Skepzbordet eller Skepzholmen», ett betraktelsesätt, som vi påträffat redan i 1566 års skeppsartiklar.

Ett utslag af sträfvan efter straffens humanisering möter i den omarbetning af samma artikel, hvilken Karl XI:s krigslagstiftning för armén och flottan företer i förhållande till samtliga sina föregångare i såväl svensk som tysk dräkt. Allt Guds namns missbruk är förbjudet. Gör någon det emellertid »i hastigheet eller aff någon ijfwer vthi sitt kall»⁴, är den brottslige förfallen till böter till fattigbössan. Däremot är den tidigare lagstiftningens alternativ, »pundning», här utbytt emot att »bära *Musqveter* eller *Carbiner*

¹ Se I, sidd. 166 f.

² A. T. HAMMAR: Kyrkotukt och kyrkolag, Lund 1897, sid. 73; jfr Kyrkoordningar och förslag därtill före 1686, andra afd. II, Stockholm 1887, Cap. IX (Om Kyrkio Disciplin eller Aga), Första stycket (Om förmaningar och ordastraff), sidd. 90 ff.

³ Citatet efter Der kleine Katechismus Dr. Martin Luthers (dess af kyrkokonferensen i Eisenach år 1884 antagna och utgifna textgestalt), aftryckt af HERMAN LUNDSTRÖM: Historisk-kritisk utredning angående Luthers lilla katekes, Stockholm 1917, sid. 283.

⁴ Gustaf II Adolfs krigsartiklar och Kristinas sjöartiklar: »Ifwer vthi sitt kall»; den tyska formen af de förra: »aus hasstigkeit, oder amptszorn»; Karl X Gustafs: »aus übereilender Hastigkeit oder Ampts Zorn». Observera, att Karl XI icke godkänner någon »Ampts Zorn», utan ersätter denna med »Ampts-eifer».

i Regementetz åsyn då *chorum* är hållet», en straffform, som en tid framåt blef bibehållen. Begås åter enahanda brott »aff en lättferdig sedwana, eller i dryckesmåhl», är straffet böter jämte afbön på knä under korum, såsom redan är stadgadt i Gustaf Adolfs militärkyrkoordning. Anmärkningsvärdt är, att sjöartiklarna behållit kroppsstraffet för manskapet: »någre slag för Masten», medan officerarne där dömas till böter.

För det civila livet var i detta afseende gällande Kongl. May:tz Placat och stadga om eder 1665, hvars förra del stipulerar straff för svärjande »wid Gud, dhen helige trefaldighet, wid Gudz pijn, såår, kraft, sacramento, död, blod, himmel, element».¹ Straffen för eder kunde i sista hand efter föregångna varningar, böter och fängelse skärpas till landsflykt och, om svordomen hade hädelses natur, ända till afrättning. Det var i det stora hela samma stadga, som gick igen i 1687 års motsvarande förordning. I dessa båda lagar nöjde man sig ej längre med föreskriften i prästerskapets privilegier om dessa måls handläggning af sockenstämman, utan stadgades där deras hänskjutande till världslig domstol i händelse af brottets upprepande. I sistnämnda kungl. förordning, § 6 heter det: »The som så intagne äro af bitterhet och lättfärdighet til Guds Namns missbruk, banskap och svordom, at hvarken lära eller varning, böter eller häktelse, kunna dämpa theas vanart och arghet, böra såsom förhårdade och halstarrige syndare, i Gudfruktigt och ärbart folks umgänge intet lidas, ej heller uti någon Wår eller Wåre undersåtares Tjenst brukas, utan ändteligen, när alt hopp om bättring är ute, drifvas i Landsflycktighet, på visse år, eller alt framgent, som saken och omständigheterna thet medgifva. Men then som så öfvergifven och ochristen är, at han grofveligen häder och försmäder Gud, och varder lagligen öfvervunnen, skal utan all Nåd straffas till Lifvet».²

Sjöartiklarnas bibehållande af kroppsstraff för förbrytelse af detta slag har sin motsvarighet i den ofvan citerade förordningen af den 17 oktober 1687, hvars § 2 inskräpper hos alla, som »äga magt och rätt öfver någon at bjuda och råda», att i detta stycke

¹ Citeradt efter E. LINDERHOLM: Om norrländska kyrkostadgar (Kyrkohistorisk Årsskrift, 12 årg.), Uppsala. 1911, sidd. 39 f.

² Citeradt efter Sveriges kyrkolag af år 1686, utg. af A. J. RYDÉN, Göteborg 1861, sid. 441.

föregå med goda exempel, »läggandes ther til en tjenlig aga och hustuktan, när någon felar».¹

I de tidigare militärkyrkoordningarna har prästen i processer af detta slag betecknats som målsägare. Så i den svenska upplagan af Gustaf II Adolfs krigsartiklar liksom ock i Kristinas sjöartiklar. I de tyska editionerna åter saknas motsvarande bestämmelse. Karl XI:s militärlagstiftning förpliktar prästerna samt öfriga vederbörande att öfva noggrant inseende med slika förbrytelser.

Jämförda med de samtida civila lagarna, förete krigsartiklarna sålunda i vissa fall snarast mildare straffbestämmelser, då det gäller svordom, som ej är att hänföra till hädelse, medan åter, såsom af det ofvan anförda framgår, principiell öfverensstämmelse råder mellan den militära och den civila lagstiftningen mot brott af sistnämnda slag.

Under Titulus II, Om GUdz Tiänst och Prädikan, inför Karl XI ett par nyheter. Så understrykes därstädes, att skyldigheten till deltagande i korum morgon och afton åligger ej blott de »gemene», utan äfven officerarne. Det är i samklang härmed, som i samma militärkyrkoordning för armén inrymmes plats åt en ny artikel, n:r 9, hvilken uttryckligen ålägger officerarne böter som straff för försummadt korum samt prästerskapet tillsyn öfver att dessa böter ovillkorligen inflyta. De tidigare krigsartiklarna hafva åtnöjt sig med att stipulera straff för präst och soldat, som beträds med slik försummelse. Det är ock i analogi härmed, som ett särskildt stadgande införes om officer, hvilken infinner sig drucken till korum (art. 12), och som i art. 14 officer särskildt nämnes vid sidan af präst och »gemene» på tal om straff för förfallolös frånvaro från predikan. Dessa konsekvent företagna tillägg äro ett tydligt utslag af Karl XI:s folkliga lynne, som ej ville veta af något anseende till personen i frågor, som angingo religiös och kyrklig ordning.

En annan nyhet, som uppträder i såväl art. 7 Om korum som art. 14 Om bönernas läsande vid predikogudstjänsterna, är föreskriften om knäfall under dessa andaktsöfningar och vid predikogudstjänsterna dessutom före och efter predikan. Om knäböjande under gudstjänsten synas kyrkoordningarna före 1686 icke hafva innehållit några bestämmelser, lika litet som dessförinnan Olavus Petris liturgiska arbeten.² Som bekant, bad man

¹ Ibm sid. 438.

² Olavus Petri Samlade skrifter, Band II: Then Swenska Messan 1531 (sidd. 405 ff.) och Then Swenska Messan 1535 och 1537 (sidd. 427 ff.)

i den äldsta kyrkan om söndagarna alltid blott i stående ställning. Inom den katolska kyrkan blef emellertid alltmer knäböjandet under bönen regel. Den lutherska reformationen har till en början lagt föga vikt vid de yttre gudstjänstformerna. I kyrkolagen af 1686 kräver emellertid Karl XI af gudstjänsternas åhörare, att de skola »visa ödmjukhet och botfärdighet, icke allenast med hjerta och mun, utan ock med sjelfve åthäfvorne».¹ Och hvad därmed förstås, utvecklas yttermera i kap. 2, § 12: »När evangelium och epistelen läses, Tron och »O Gud! vi lofve dig» sjunges, skal hela församlingen, man och qvinna, hög och låg stå upp; men när Syndabekännelsen, Instiktelse-orden och Fader Vår läsas, skola alle falla på knä, och således både med hjerta, mun och åthäfvor tjena och vörda then store och Allsmächtige Guden».² Om den knäböjande ställningen under bönen på örlogsskeppen stadgar sedermera ett gammalt »Seine-bref»³ från Karl XII:s tid, dateradt 1712, hvilket anföres af Ernst Holmberg⁴, liksom ock tjänstgöringsreglementet för infanteriet af 1701.

De svenska upplagorna af krigs- och sjöartiklarna koordinera »Chorum och böön», hvilka alltså ännu icke för svenskt öra samman-smält till ett begrepp, medan däremot de tyska upplagorna skrifva »Gebet oder Gottesdienst».

Kyrkoordningen i Karl XI:s sjöartiklar innehåller i likhet med Kristinas en föreskrift om att i de fall, då präst icke finnes på skeppet, kaptenen skall låta »någon annan skickelig Person, som på Skeppet wara kan, — — läsa Afton- och Morgon-Bönerne och siunga en Psalm». Däremot saknas i krigsartiklarna motsvarande bestämmelse, som där tydligtvis icke ansetts vara af förhållandena påkallad. Så långt som möjligt har annars Karl XI sträfvat efter likformighet i stadgandena för krigsmakten till lands och vatten. Föreskriften om morgon- och aftonkorum afser i båda upplagorna af sjöartiklarna antingen skeppen eller, då dessa ligga i vinterhamn, Skeppsholmen.

Straffen för prästs uraktlåtenhet att utan laga förfall förrätta korum och gudstjänst förete i Karl XI:s militärlagstiftning å ena sidan olikhet emellan de båda kyrkoordningarna för här och flotta,

¹ Sveriges kyrkolag, o. a. uppl., sid. 18.

² Ibm sid. 41.

³ = signalbref.

⁴ ERNST HOLMBERG: Karlskrona Kungliga Amiralitetsförsamling, Mar-
rinlitteraturföreningen n:r 16, Stockholm 1914, sid. 152.

å andra sidan en skärpning i förhållande till de tidigare bestämmelserna. Gustaf Adolf hade stipulerat $\frac{1}{2}$ månadssolds böter till hospitalet för uteblifvande från korum, och straff samma var stadgat för gudstjänstförsummelse. Enahanda voro straffbestämmelserna i Kristinas sjöartiklar och Karl X Gustafs krigsartiklar. Karl XI skärper nu i krigsartiklarnas kyrkoordning straffet för prästs olofliga bortovoro från korum eller gudstjänst till 1 månadssolds böter, medan han i sjöartiklarnas kyrkoordning ålägger skeppspräst böter efter nämnda grund vid fall af försummadt korum, men däremot fördubblar bötesbeloppet, därest försummelsen gäller predikan. Skulle i sistnämnda fall skeppet kommenderande eller annan officer vara vållande till mässfallet »vtan wichtig orsak», åligger det denne att i prästens ställe utgifva böterna. I ett kungligt bref den 13 oktober 1696 erhöilo dessa bestämmelser en motsvarighet beträffande kyrkans prästerskap i gemen, då det stadgades, att präst, som försummar hålla gudstjänst på ordinarie bön-, helg- eller högtidsdag, mister hälften af sin årliga inkomst.

Om det i Karl XI:s lagstiftning nyinförda straffet för officer, som försummar korum eller gudstjänst, är i annat sammanhang taladt. Bötesstraffet utgör i krigsartiklarna det obestämda »Något til Krijgz-Hospitalet», i sjöartiklarna för »Öfwer- eller Under-Officerare — — hwar gång half Daler Sölfwermynt til Armbössan». Prästen ansvarar för böternas vederbörliga erläggande. Kristinas sjöartiklar stipulera för »Öfuer- eller Vnderbefählet» böter »effter Capiteinens och Prestens Mätzordom». Samma förseelse straffas i Karl XI:s krigsartiklar första och andra gång, när det gäller menig, med bärande af »någre Musqueter, Carbiner eller Harnesk», tredje gång med halsjärn. I sjöartiklarna, som i regel förete skärpta straff, sonas förbrytelsen första och andra gången med »någre slag för Masten» af profossen, tredje gång med att »sittia i Jern ett dygn wid watn och bröd». Kristinas sjöartiklar hafva för första och andra resan stadgat pundning af rotmästare eller profoss, tredje gång att stånda »i Järn natt och dagh», hvilken bestämmelse där är lånad från Gustaf Adolfs militärkyrkoordning och går igen i Karl X Gustafs (»mit dem Halss Eisen»).

Det i de tidigare krigs- och sjöartiklarna stadgade straffet för präst, som för tredje gången beträdes med dryckenskap, då han skall hålla korum: förvisning från lägret eller flottan, är i Karl XI:s krigsartiklar bibehållet. Hans sjöartiklar åter tillägga till det för första och andra resan förut fastställda straffet af varning utaf amiralitets-

konsistorium, hvilken institution, såsom förut är påpekadt, i detta sammanhang uppträder helt omotiveradt i Kristinas sjöartiklar, en månads suspension från tjänsten, medan alltfört förvisning från amiralitetet kvarstår såsom yttersta åtgärd efter en tredje förseelse.

Kommer officer öfverlastad af starka drycker till korum och därvid väcker förargelse, suspenderas han enligt Karl XI:s militärkyrkoordning för armén första resan från tjänsten under två månader, andra resan dömes han att under motsvarande tid göra tjänst som menig, och tredje resan förvisas han utan afsked. På menig tillämpas i motsvarande fall halsjärnsstraffet. Kyrkoordningen för flottan innehåller alldeles enahanda bestämmelser, blott så till vida utvidgade, som de omfatta hvarje förargelseväckande eller störande beteende vid gudstjänst af officer, äfven om detta icke har sin grund i onykterhet. I den tidigare lagstiftningen äga dessa strafföreskrifter icke någon motsvarighet.

Veckopredikningarna äro för armén och flottan af Karl XI fortfarande bestämda till i regel en i veckan. För församlingarna fastslår 1686 års kyrkolag den gamla ordningen med två i städerna och en på landsbygden.

Paragrafen om straff för utskänkning under gudstjänst eller korum har af Karl XI i såväl krigs- som sjöartiklarnas kyrkoordning delvis i princip förändrats. Dels har den utvidgats till att gälla jämväl köpmän. Dels har straffet, som tidigare omfattat beslag af marketentares eller tappares gods för fördelning mellan generalprofossen och hospitalet (Gustaf Adolfs krigsartiklar), eller mellan å ena sidan »*Ammiralitetet* och *Gewaldigern*» och å den andra hospitalet (Kristinas sjöartiklar), eller mellan å ena sidan generalgevaldigern och å den andra hospitalet eller »dem nothleidenden, krancken und schwachen Soldaten zum Behueff» (Karl Gustafs krigsartiklar¹), nu i den mån ändrats, att dels i militärkyrkoordningen för armén det förbrutna godset bestämmes till »een trediedeel aff all dhess wijd *Armeen* befintlige egendomb», i kyrkoordningen för flottan åter konfiskeringen gäller »alt — tå medhafwande Godz», dels i förstnämnda lag omförmälda tredjedel lika uppdelas mellan å ena sidan krigshospitalet och å den andra i lika parter angifvaren och generalgevaldigern, i sistnämnda lag

¹ Jfr motsvarande bestämmelser i generalgevaldigerns och profossens instruktion (Karl X Gustafs uppl. Tit. IV, § 13).

åter angifvaren samt amiralitetsfiskalen tillsammans dela en tredjedel samt amiralitetet och amiralitetskrigsmanskassan åtnjuta hvardera en tredjedel.

Art. 18 i Karl XI:s militärkyrkoordning — om formen för militärprästers tillsättning — saknar direkt motsvarighet i sjöartiklarna. Den ansluter sig formellt närmast till den svenska och utförligare redaktionen af Gustaf Adolfs krigsartiklar, men företer dock i förhållande till denna vissa afvikelser. Så har en smula tummats på den allenarätt att tillsätta regements- och ryttarepräster, hvilken Gustaf Adolf inrymt åt biskopen. Å ena sidan har dennes medverkan vid krigsprästernas antagande uttryckligen utsträckts utöfver regements- (och ryttare-) prästerna till också de öfriga prästerna, men å andra sidan är bestämmelsen om skyldighet för militärbefälet att nöja sig med den, som biskopen förordnar, justerad dithän, att detta förordnande förutsätter enighet i frågan mellan biskopen och vederbörande öfverste eller officer, och vidare, att biskopen förpliktas att »honom med een god och skickelig Präst förse som han kan och böör wara nögd med». Genom 1686 års kyrkolag kap. 24, § 15 stadgas straff med ämbetets mistning för biskop, som missbrukar sin ställning till att befordra »odugelige, och ovärdige Personer». Till sist göres uttryckligt undantag för de främmande och värfvade regementena beträffande denna tillsättningsordning.

Rörande preses i fältkonsistorium förekomma i sak samma bestämmelser i alla de på svenska och tyska affattade krigsartiklarnas kyrkoordningar. I Gustaf Adolfs svenska militärkyrkoordning nämnes han »vår äldste Hoffpredikant». De tyska upplagorna hafva läsarten »Unser ältester Hoff Prädicant» eller »Hoff- vnd Feldprediger,» hvilken titel förekommer jämväl i Karl X Gustafs krigsartiklar. Alltifrån 30-åriga krigets tid är emellertid hans vanliga titel i denna egenskap fältsuperintendent. I Karl XI:s motsvarande aktstycken erbjuda de svenska editionerna ofvan anförda läsart oförändrad, medan däremot i den tyska läses »unser Ober Hof-Prediger».¹ De tyska upplagorna före Karl XI förete den egenheten, att de ingenting innehålla om vice preses, som enligt Gustaf Adolfs svenska militärkyrkoordning skall utgöras af »Generalens Predikant». Karl XI har jämväl på denna punkt

¹ Ang. öfverhofpredikantens ställning se HJALMAR HOLMQUIST: D. Johannes Matthiæ Gothus, Uppsala 1903, sidd. 181 f.

genomfört öfverensstämmelse mellan den tyska och den svenska editionen efter den senares mönster.

I Karl XI:s sjöartiklar har det i Kristinas lagstiftning för flottan nästan som en lapsus eller som en från konceptet ungefär som en rudimentär beståndsdel kvarstående amiralitetskonsistoriet fått sin säkerställda plats såsom en parallell till krigsartiklarnas fältkonsistorium. Preses är här »Wår Ammiralitetz Superintendent». Sedan flottan förflyttats till Karlskrona, hade redan den 23 augusti 1683 utfärdats en kungl. resolution, att »det Konsistorium, som vid amiralitetet hålles, uti de mål, som derunder sortera och der böra afgöras, när manskapet vid Örlogsflottan är församladt, skall njuta samma rättighet, respekt och värde som andra konsistorier».¹ Amiralitetspredikanterna äro enligt Karl XI:s sjöartiklar konsistoriets assessorer.

Dessa sjöartiklar innehålla, delvis i likhet med Kristinas, tämligen detaljerade bestämmelser rörande amiralitetsprästers skyldigheter och tjänstgöring. »Efter ordningen» hade de att ansvara för gudstjänsten för allt sjöfolket, och deras skyldigheter omfattade, närmare specificerade, att »med tilbörlig flit, waaksamhet och åhuga, uti allmenne Prädikningar och Böner, lära och underwisa thess Åhörare i sine Troos och *Religions Articular*»; vidare att rätt administrera »the Högwärdige Sacramenterne» samt att »sine Åhörare som oftast särskilt och *privatim* hafwa uti förhör och på alt sätt söka at föra them på salighetenes väg».

Beträffande läronormen är intressant att iakttaga, att ännu 1685 formeln från Kristinas kyrkoordning för flottan kvarstår i det närmaste oförändrad och förbinder skeppsprästen i hans förkunnelse enbart till »the Prophetiske och Apostoliske Skrifter, och förutan menniskio påfund och bij-läro författade». Detta förhållande är så mycket mer anmärkningsvärdt, som sjöartiklarnas utfärdande med föga mer än ett år till tiden är skildt från promulgerandet af kyrkolagen, i hvars första paragraf som bekant svenska kyrkans lära åtskilligt utförligare preciseras och som norm utom de »Profetiske och Apostoliske skrifter» uppräknas både symbola, augsburgska bekännelsen och Uppsala mötes beslut, ja, hela konkordieboken. Efter kyrkolagens fastställande var tydligtvis frågan om läronorm klar jämväl för militärprästerskapet såsom utgörande en del af svenska kyrkans prästerskap.

¹ S. W. GYNTHÉR, o. a. a., del 1, sid. 222.

I en särskild paragraf utvecklas ytterligare skeppsprästers tjänstgöringsplikt beträffande gudstjänsternas förrättande och sjukbesök i själavårdande syfte, och till sist inskräpes hos dem skyldigheten att utan försummelse villigt utföra, hvad deras ämbete och tjänsteplikt af dem gemenligen fordra. Straff för försummelse i sådant afseende stadgas i kyrkolagens kap. 17 (Om Sjukas och Fångars besökning), § 2: »Prästerna skola ock sjelfve vara villige och redebogne, at besöka the sjuka när the få Socknebud, och måge therifrån ingalunda undandraga sig, med mindre the äro i sotesäng, eller bevisa en fullkomlig ogörlighet. Befinnes eljest någon hafva uteblifvit, af vårdslöshet och försummelse, tå plickte han första och annan gång, med hälften af alt sitt underhåll thet året, til Kyrckan; och om han tredje resan thermed beträdes, skal han aldeles afsättjas. The skola ock ofta okallade besöka the sjuke, särdeles the fattige, och af et Christeligit uppsåt, them tröst och tjenst tilbjuda.» Vidare i kungl. brefvet den 13 oktober 1696: »Försummar Prest att hålla Gudstjenst på en ordinarie Bön-, Helg- eller Högtidsdag, mistar han en half del af sin årliga inkomst».¹

Denna paragraf erhöll sedermera sitt komplement genom kungl. brefvet till samtliga hofrätterna den 12 december 1741, hvari stadgades, att dylika mål skulle höra under häradsrätten och icke under konsistorium, då »de mål allenast, hvilka äro klara eller tillstådda och ankomma på en allvarsam åtvarning eller några månaders suspension, kunna af konsistorium afgöras». Detta stadgande ansågs emellertid från prästerligt håll högst otillfredsställande och befanns snart kräva en modifierande tolkning, hvilken också gafs genom kungl. brefvet den 16 augusti 1749, hvari stipulerades, att angifvande af sådant brott borde ske i konsistorium, »så att presten må kunna dit inkallas och i fall han då sådant sjelf tillstår eller det målet eljest är så klart, att något undersökande eller hans öfvertygande icke är nödigt, då må konsistorium sådant afgöra; men så framt målet på något sätt är tvistligt, så att prästen antingen nekar till gerningen eller förebär någon ursäkt, hvarom lagligen ransakas skall, eller att en sådan präst tredje resan dermed beträdes, hvarföre han bör från tjensten dömas, då bör sådant ske af vederbörande domstol».

I artiklarna om prästs brott mot renlärighet eller mot fordran

¹ Anförda uppl. af kyrkolagen, sid. 117.

på en oförvitlig vandel införas i militärkyrkoordningarna efter Gustaf Adolf inga nya moment.

Som bihang till Karl XI:s krigsartiklar är intagen en samling böneformulär att brukas i fält. Förekomsten af detta bihang är ett utslag af tidens sträfvän efter uniformitet i bönesättet inom kyrkan. I riktning åt denna sträfvän peka redan Botvidis böneformulär för de svenska fältlägren, hvilka efter titeln att döma likvisst redan förut vunnit burskap inom militärkyrkoväsendet. Om än dessa sistnämnda hafva karaktären af ett till ledning för prästerskapet verkställt samlingsarbete, så torde dock Botvidis afsikt med deras samlande hafva varit att så långt som möjligt åstadkomma uniformitet i detta afseende. Denna uniformitetssträfvän, af hvilken hans förut omtalade agenda också är ett utslag, synes emellertid för tillfället hafva funnit mindre genklang hos militärprästerskapet i den tiden, hvilket merendels höll på liturgiskt fria former. Man skyllde i det fallet — åtminstone efter Botvidis afgang som fältkonsistoriets preses — på det faktum, att agendan aldrig erhållit kunglig sanktion. Joannes Baazius Senior skrifver i sitt *Inventarium Ecclesiæ Sveogothorum* om Botvidi: »qui in valedictionem aulicæ vitæ & ad informationem, Concionatorum militarium scripsit Ordinantiam, quam vocavit *Agenda Eccl.* definiens quomodo casus Eccl. hic incidentes examinentur & decidantur etc. Quoniam vero hæc Ordinantia erat injussu Regis publicata, invenit nullam praxin».¹

Dessa af Botvidi samlade böneformulär torde emellertid hafva rönt ett gynnsammare mottagande. I den riktningen visar den omständigheten, att upplagor af dessa böneformulär utkommo två år å rad. År 1630 trycktes en samling »bey Georg Götzken»: *Etliche Gebete Welche Im Schwedischen Feldlager gebräuchlich Angeordnet Durch Johannem Botvidi, des Felt Consistorij Præsidenten*², och redan följande år behöfdes en ny edition.³ Den sistnämnda är något mindre rikhaltig, har uteslutit flera af den förras böneformulär, men tillagt endast ett.

Svenska kyrkans ordningar och praxis medgäfvö en viss frihet i fråga om bönesätten vid gudstjänsterna. Väl funnos en del kyrkoböner formulerade både i kyrkoordningen och kyrkohandboken,

¹ A. a. lib. VII, cap. XVI, pag. 787.

² Finns i Kungl. Biblioteket i Stockholm.

³ Aftryckt hos KURD SCHNEIDER: *Quellen und Beiträge zur Geschichte der Deutsch-evangelischen Militärseelsorge*, Halle a. S. 1906, sidd. 77 ff.

men detta uteslöt ingalunda individuellt formade böner i kyrkorna. I Rudbeckii Kyrkio-Stadgar för Westerås stift, Cap. II. Om almenligh böön, heter det:

»1. För predijkkan skal altijdh förmanas til at bidia om rätt förståndh och vplyssningh i Gudz ord och vnderstundom bidias effter thet sätt, som står i kyrckioordningen pag. 10: O, alzmechtige, ewighe Gudh etc.

2. Men efter predijkkan skal hållas almenneligh böön om alla nödhörfter; vnderstundom som predijkaren them sielf kan bäst vpräkna, och han weet then tijden mäst wara af nödhen;

3. vnderstundom såsom the äro författade i den bönen, som står i kyrckio ordningen pag. 41; vnderstundom efter thet sätt, som står pag. 17; vnderstundom medh litanien, pagina 42» o. s. v.¹

Ärkebiskop Paulinus arbetade på införandet af gemensamma, allmänt gällande böneformulär, dock icke utan motstånd från framstående kyrkomän.² Hans bemödanden kröntes i viss mån med framgång. Det var en följd af hans energiska uppträdande i denna sak, att regeringen, som »icke utan förtret och misshag förnummit», att »icke ringa förargelser» uppstått däraf, att »intet visst bönesätt hafver varit öfvat och affattadt, utan på den ena orten hafva sådana böner, på den andra sådana varit brukade och nästan alle sins emellan diverse och åtskillige».³ En annan sak var, att 1645 års officiella bönbok: Några böner förordnade at almenneligen brukas uthi alla församlingar, enkannerligen aff predikostolen i Sweriges rijke och thesz vnderliggiande Land och Provincier, blef föga efter hans sinne. När 1686 års kyrkolag, kap. 12, § 2, stadfäster »the allmänne och i församlingarne brukelige böner» samt uttryckligen stadgar: »och hafve ingen mackt, af eget godtycko, något ther uti at förändra», och till sist fastställer viss ordning för tillkomsten af nya eller tillfälliga böner, hade principen redan trängt igenom. Tre år före kyrkolagen utfärdades böneformulär för Sveriges krigsmakt.

Karl XI:s krigs- och sjöartiklar blefvo som allt mänskligt med tiden föråldrade och tarfvade omarbetning. Här om förmåler inledningen till 1795 års lagstiftning, att nämnda artiklar »i anseende til tidernes olika skick och beskaffenhet och derunder sig tildragne för-

*Förslag till ny
militärlagstiftning.*

¹ Den af HERMAN LUNDSTRÖM utgifna uppl., Uppsala 1900, sid. 8.

² C. A. CORNELIUS, o. a. a., förra delen, sid. 264.

³ Efter HERMAN LUNDSTRÖM: Laurentius Paulinus Gothus, III, Uppsala 1898, sid. 78.

ändringar, nu mera äro mindre lämpliga, samt icke ega den fullständighet och det sammanhang sig emellan och med Rikets sedermera förbättrade Lag, som wara bör, och Wår och Rikets tjenst samt den allmänna och enskilda säkerheten kräfwer; Men Wi deremot med bekymmer måst erfara huru som dessa brister ej sällan gifwit anledning både hos Domare, Befäl och Underhafwande til flere misstag och olika begrep, samt til sådane bestraffningar som under et bibehållit fredslugn, då nödig ordning kan winnas utan all den stränghet krigstider serskildt fordra, icke warit swarande mot förekomna brott och ändamålet af deras beifran hwarjemte äfwen olägenhet i sin mon deraf upkommit, at hwad, utom i Tjenstgörings-Reglementen och Instruktioner, genom öfrige tid efter annan utkomne Författningar Krigsmagten rörande blifwit stadgadt, icke på et ställe i sammanhang funnits at tilgå, Fördenskul och då tillika wid flere Riksmöten Rikets Ständer i underdånighet anhållit och begärt, at Krigs-Articlarne måtte öfwerses och förbättrade utkomma, samt Krigsbefälet likaledes yttrat des önskan, at sådant blefwe til verkställighet befordradt; Hvarföre och Wår Farfader Konung Adolph Fredric, Glorwördigst i åminnelse, redan uti gifwen Nådig Resolution på Krigsbefälets anförda Allmänna Besvär af den 12 Nov. 1766 utfäst sig, at härom wilja widtaga de författningar, som kunde finnas nödige samt, så wäl Han, som Wår Högstsallig Herr Fader warit betänkte, at låta nya Krigs-Articlar författas och utfärdas, ehuru det arbetet sedermera icke kommit at winna tilbörlig stadga och fullbordan.»

*Förslag till
nya sjöartik-
lar 1735.*

De första ansatserna till omarbetning yppa sig i fråga om sjöartiklarna. Den 21 maj 1735 afgafs ett Project till Nya Siö Articlar — — som de efter den Stormächtigste Konungz och Herres Friedrichs — — befalning Åhr 1735 äro öfwersedde och förbättrade wordne och 173 — — af trycket utgångne. Förslaget, som är dateradt i Karlskrona och undertecknad af 5 högre sjöofficerare, finns i inbundet original i RA. Det afviker äfven i fråga om kyrkoordningen i flera afseenden från Karl XI:s motsvarande lagstiftning och är ett tydligt mellanled i utvecklingen mellan denna och det förslag af 1755, till hvilket vi nedan återkomma. Skiljaktigheterna äro emellertid icke af mera djupgående natur och gälla framför allt bötesbestämmelserna. I förslaget framträder en genomgående benägenhet att af dessa böter bereda amiralitetskyrkan i Karlskrona en behöflig profit. Vidare har man där sökt genomföra en skillnad mellan straffbestämmelserna.

för förseelser, begångna om bord, och förseelser, begångna i land, på hvilka sistnämnda man i de till kyrkoordningen hörande delarna vill, med bortseende från de militära särstadgandena, tilllämpa den civila lagstiftningen, i här afsedda fall kungl. förordningen om eder och sabbatsbrott samt kyrkolagen. Man synes ock hava eftersträfvat en viss för de speciella å flottan rådande förhållandena anpassad böjlighet åt de kyrkliga stadgandena beträffande gudstjänster och korum, hvilka modifikationer sedermera gå igen i följande förslag.

I art. 19 upptages kyrkoherden i Tyska församlingen i Karlskrona som amiralitetskonsistoriets förste assessor. Man åtnöjer sig — karaktäristiskt för tiden — med att därför som stöd helt lösligt åberopa något »Specielt Kongeligt förordnade, som lärar finnas wid Amm^{tz} Consistorium och lärar hafwa dess grund därå at *consistorialia* som förefalla wid Tyska Församlingen, äfwen som Stadz Församlingen härstädes lyda under Amm^{ts} Consistorio». Antydda förordnande är identiskt med kungl. brefvet den 25 februari 1724, hvars stadgande länge var en nagel i ögat för de svenska bisittarne i konsistoriet.

Projektet vill vidare med stöd af häfdvunnen praxis införa fasta bestämmelser i fråga om sättet för amiralitetsprästernas antagande. Dessa »böra af ingen annan än af Wårt och Riksens Amm^{tz} Collegio effter *Superintendentens* inhämptade Wittenbörd, om dess *Capacité* och derå efter aflagd *ProfPredikan*, följande Amm^{tz} Församlingens frya Wahl, antagas och förordnas; Då Wårt *Ammiralitetz Collegium* honom med dess Kallelses bref förseer».

Angående detta lagförslag, som aldrig vann stadfästelse, är vidare känt, att Aron N. Holst den 8 maj 1735 ingaf anmärkningar till 1685 års sjöartiklar »till följe af Kongl. Maj^{ts} och Rikzens Högl. Ammiralitets Collegii höggunstige ordres» enligt ett i RA bevaradt aktstycke.

Ansatserna under Adolf Fredriks tid till åstadkommande af 1755 års förslag till krigs- och sjöartiklar. Dessa äro alltjämt åtskilda, men den a. Historik. ny militärlagstiftning hafva tagit fast form i fullständiga förslag till krigs- och sjöartiklar. Dessa äro alltjämt åtskilda, men den a. Historik. förut konstaterade växande öfverensstämmelsen mellan dessa båda lagstiftningslinjer blifver alltmer påtaglig.

Det här ifrågavarande förslaget till krigs- och sjöartiklar utarbetades af Kongl. Maj:ts och Riksens Lag-Commission, förelåg

färdigt 1755 samt utgafs af trycket för att framläggas för riksdagen 1756.¹

De synas hafva undergått en särdeles noggrann förberedande behandling. Den 13 augusti 1756 ingaf justitiedeputationen ett ganska grundligt utarbetadt betänkande öfver dessa nya lagförslag. Detta betänkande har föregåtts af remisser till åtskilliga myndigheter: »Ammiralitets Collegium, Kongl. ÖfverRätten, Carlsrona, AmiralitetsConsistorium, Siö Militiæ och Amiralitets Wärfs Contoiren samt Krigz Befähet», hvarjämte vid ärendets behandling i justitiedeputationen biträdt särskildt tillkallade sakkunnige. Tågordningen är sålunda af fullt modern typ.

Af särskildt intresse är amiralitetskonsistoriets skrifvelse af den 18 februari 1756, undertecknad främst af Lor. Muhrbeck, konsistoriets stridbare och om superintendentens makt och myndighet ytterst ömtålige preses.²

Ehuru dessa lagförslags förträfflighet af justitiedeputationen i inledningen lofprisas i de mest svassande ordalag och efter tidens sed, samt efter nya eloger till sist som erkänsla åt lagkommissionens president »en medaille föreslås skola blifwa slagen, utvisande å ena sidan Riksrådets bröstbild; på den andra en emot dess trägna samt wälförrättade arbete vid Krigs- och Siö Act^{ne} swarande sinnebild», ledde de icke till någon lösning af den maktpåliggande frågan om ny krigslagstiftning, en utgång, som det tydligtvis icke fallit vederbörande in att räkna med. Man synes till och med hafva varit så säker på sin sak, att man i inledningen till lagkommissionens arbete — visserligen under varning för att vid *domar* tills vidare tillämpa den nya ordningen — talar om arbetets behöriga gillande och stadfästelse såsom om en själfklar sak. Mästerverket blef aldrig försedt med underskrift af den stormäktigste konung Adolf Fredrik, »Glorwördigst i åminnelse», ej ens med namnteckningens surrogat. Namnstämpelns riksdag har icke lämnat detsamma det åsyftade godkännandet.

b. Analys.

Vid en granskning af detta förslag springer genast från början i ögonen, att den alltsedan Gustaf Vasas tid häfdvunna inlednings-

¹ Förslagen finnas intagna hos Modée, Tom. VI, sjöartiklarna å sidd. 3696 ff., krigsartiklarna å sidd. 3775 ff. I RA finnas sjöartiklarna dels i ett starkt korrigeradt koncept, dels i kollationerad renskrift samt dessutom i koncept i justitiedeputationens betänkanden.

² Skrifvelsen finns i RA uti Justitiæ Dep:s Betänkanden ang. Krigs och Sjö Artiklarne 1756. Jfr konsistoriets protokoll i Landsarkivet i Lund.

formeln: »Efter all lycka och välsignelse kommer af Gud», här är borttagen. Af ett i RA befintligt, starkt korrigeradt koncept till förslaget till sjöartiklarna framgår, att art. 1, när den först nedskrefs, haft följande lydelse: »Emedan alt folk bör känna och dyrka gud, såsom han sig uti sitt heliga ord uppenbarat och kungjordt hafwer, *af hwilken all wälsignelse och lycka kommer*, ty skal härmed — —.» Emellertid hafva de kursiverade orden sedermera öfverstrukits.

Det kan knappast förvåna, att en dylik åtgärd skulle uppkalla gensagor för brist på pietet mot en ärevördig, jämnt 200-årig tradition. Protesten sattes i gång af amiralitetskonsistoriet, hvilket »skulle gärna önska, at the första orden uti the Gamla Sjö-articlar — — fingo behålla thet rum, i hwilket the ej utan skäl och betänkande äro satta; ty hwad kan wäl wara angelägnare än at Sjöfolkets hiertan och tankar, fram för alt, ledas ifrån den syndiga och bedrägeliga förtröstan på sig sielfva, till Then Store Guden, som är all wälsignelses ursprung? hwarigenom the så mycket mer öfwertygas om sin dyra förbindelse, at Honom rätteligen känna och dyrka, som the elljest ey kunna wänta sig någon lycka och framgång uti sitt företagande.»

Konsistoriets tankegång, låt vara med åtskilligt förtyglad motivering, upptages i justitiedeputationens betänkande, i hvilket påyrkas, att »förenämde mening uti de nya, så Krigs- som Siö-Articlarna bibehållas», och krigsbefälet är heller icke afvisande mot denna fordran.

Deputationen ansluter sig till konsistoriet jämväl i dess anmärkning emot den omkastning, som i samma paragraf blifvit gjord och medfört en ej lycklig förskjutning af meningen. Kommissionens slutliga text lyder: »Emedan alt Folk bör känna Gud, såsom han sig uti sitt heliga ord uppenbarat och kungjordt, samt honom dyrka», hvilken passus här fått intaga platsen som inledningsformel. Den motsvarande läsarten i Karl XI:s militärkyrkoordning är: »Efter all lycka kommer aff GUDI, och alt Folk bör honom dyrcka, såsom han sig i sitt ordh vppenbarat hafwer». Om ändringen anmärker amiralitetskonsistoriet, »At Gudz rätta kännedom icke allenast bör inhämtas af thet uppenbarade ordet, utan ock Hans sanna dyrkan inrättas efter samma Ords Gudomeliga föreskrift», hvadan ändringen förefölle omotiverad och innebure en försämring.

Beträffande ordningen vid uppräknandet af de olika arterna af brott mot dekalogens första och andra bud i art. 1 har lagkommissionen sökt åstadkomma öfverensstämmelse med 1 och 2 ka-

pitlen i missgärningsbalken, en förändring, som mot amiralitetskonsistoriets yrkande tillstyrkes i både krigsbefälets och justitiedeputationens utlåtanden. Denna sträfvan att bringa till stånd samklang med den allmänna lagen är, öfver hufvud taget, ett nytt och genomgående drag i detta lagkommissionens förslag, hvilken synpunkt i regel uppskattas af de granskande världsliga myndigheterna, men däremot ofta förbises eller underkännes af amiralitetskonsistoriet.

Denna paragraf ger för öfrigt en ganska belysande bild af den andliga nivån hos den tidens Sverige. Å ena sidan har den nya tiden i den mån satt sin prägel på densamma, att ett lastande och smädande af Gud, hans heliga ord och sakramenten förutsättes kunna äga rum ej blott i ord, utan ock i skrift. Å andra sidan är det för oss nästan ofattligt, att det ännu 1755 kan anses erforderligt att i Sveriges land lagstifta emot afguderj och afgudadyrkan. Justitiedeputationen finner emellertid inkonsekvent, att den världsliga öfverheten vill »utsätta förbud emot de brott, hwilka antingen den naturliga eller guds uppenbarade Lag sielf förbjuder, samt hwar och en wet otillåtelige wara, hwarföre ock ingenstädes, i vår allmänna lag, något förbud emot brottet, utan allenast straff derå stadgadt finnes», och påyrkar på anförda grunder, att orden »ty skall alt afguderj wara förbudit» skola utgå, synbarligen jämväl i förnimmelse utaf att hela denna sak dock började blifva en anakronism. Krigsbefälet skrifver ock om denna passus, att den »icke wäl passar sig».

En dylik känsla utaf att man äntligen i vårt kristna land börjat växa ifrån vissa af de gamla krigslagarnas bestämmelser i religiösa frågor kan man emellertid alls icke spåra i det nya förslagets behandling af punkten om trolldom och vidskepelse. I art. 1 läsa vi alltjämt om trollkarlar och vapendöfvare, och i art. 2 hafva straffbestämmelserna mot dessa utslag af vidskepelse rent af betydligt utvidgats och specificerats, ett vittnesbörd om att dessa folklifvets andliga barnsjukdomar ännu hade särdeles gynnsam jordmån. Motsvarande stadganden möta i missgärningsbalkens 2 kap., 2 §, från hvilket lagrum senare delen af ifrågavarande artikel är nära nog ordagrant hämtad.

Samma tendens till krigslagstiftningens uniformering med den allmänna lagen möter i förslagets art. 4, hvilken så långt som möjligt bragts till öfverensstämmelse med missgärningsbalkens 1 kap., 2 §. I samklang härmed hafva straffbestämmelserna undergått förändring, och bl. a. har kroppsstraff i det närmaste försvunnit

ur militärkyrkoordningen. Undantag härifrån bildar art. 1, där oförmåga att erlægga böter medför »plikt med kroppen».

Emot denna förändring af de gamla sjöartiklarnas formulering till likhet med allmän lag gör amiralitetskonsistoriet den anmärkningen, att man densamma »så mycket mindre med stillatigande kan gå förbi, som Consistorium och Prästerskapet, genom the *projecterade* ändringar och inskränkning, skulle oskyldigt widkännas en alt för dryg mistning och saknad af the *privilegier*, hwilka blifvit thy allernådigst förunte; ty uti Art: III. Nämnas icke ett ord om then rättighet, hwilken *Consistorio* efter förra *Sjö-Articlarne* tilkommer: at gifwa sitt betänkande om beskaffenheten af ogudacktige *expressioner*, huru vida någon försmädelse therutinnan finnes eller ey; tå thetta likwäl är ett samvets mål, hwaruthinnan *Consistorii* omdöme med rätta bör inhämtas, innan dom fälles».

Det är kännetecknande för kyrkans betraktelsesätt i den tiden af dessa frågor, att borttagandet af denna pröfningsskyldighet från konsistoriets funktioner ses helt under synpunkten af ett crimen læsæ majestatis consistorii och såsom ett orättmätigt inkräktande på ett förunnadt privilegium. Krigsbefälet senterar i sitt utlåtande den 26 maj 1756 icke detta konsistoriets betraktelsesätt, utan nöjer sig med en hänvisning till anförda lagrum i MB såsom skäl för sitt afstyrkande.

Mera afseende vid gensagan fäster justitiedeputationen i sitt betänkande: »Och kommer med den af *Amiralitets Consistorio* omnämnda rättighet at i hvarje mål öfwer ogudacktige utlåtelsers beskaffenhet få sitt betänckande afgifwa, efter särskilt förordnande, som i desse *Articlar* icke lämpeligen införas kan, at förfaras». Alltså: en eftergift i princip, men ovilja emot att i lagparagraf vidare säkerställa denna konsistoriets »rättighet».

I art. 5 (under Tit. II) inskränkes krafvet på korum och bön hvarje morgon och afton för flottan dels i allmänhet till de tillfällen, då »görligit är» — liksom i 1735 års förslag — dels då denna ligger »wid wallen», i hvilket fall man åtnöjer sig med »Chorum allenast hwar morgon, innan paraden på Warfwet eller Skeppsholmen begynnes».

Den olikhet, som i Karl XI:s militärkyrkoordningar för armé och flotta konstaterats, i det att den senare i visst fall öfverlämnar åt lekman att förrätta korum, hvarom den förra ingenting nämner, har i 1755 års förslag, såsom i allmänhet skett med dylika skilj-

aktigheter, blifvit utjämnad. Krigsartiklarnas art. 7 stadgar nu: »När Prest ej är wid någon *Commendering*, utser Befälhafwaren någon annan som bön förrättar, samt läser morgon eller aftonbönerna» o. s. v. — Ett prisvärdt nit om själavården har justitiedeputationen — utan konsistoriets initiativ — ådagalagt genom sitt förslag, att bestämmelserna i denna artikel icke böra »inskränkas blått till dem, som ligga uti läger, och deribland allenast till *Officerare* samt gemena utan at samma författning äfwen bör *extenderas* til *Guarnizonerne* och, så wäl derstädes, som i lägret, till alla dem, som under ett Regemente eller *Commendering* höra».

Ur kyrkoordningen i Karl XI:s sjöartiklar har hämtats klausulen om skyldighet för befälhafvare, som utan orsak hindrar präst från hans tjänsteutöfning, att erlægga de böter, till hvilka den senare genom försummelsen gjort sig förfallen, hvilken bestämmelse nu också inflyttas i arméns kyrkoordning.

I ett fall företer detta lagförslag i förhållande till sina närmaste föregångare en skärpning af straffbestämmelserna. Karl XI:s krigsartiklar hafva för öfver- och underofficer, som försummar gudstjänst eller korum, föreskrifvit det obestämda »något til Krijgz Hospitalet», medan hans sjöartiklar fastställa $\frac{1}{2}$ daler silfvermynt till armbössan.¹ 1735 har man föreslagit böterna till 24 öre s:mt för den förstnämnda kategorien och till 12 öre s:mt för den sistnämnda. Förslaget af 1755 vill däremot i båda fallen införa en dags fängelse och vid brottets upprepande en ökning af straffet med en dag för hvarje gång. I motsvarande fall bibehålles för menig straffet att första och andra resan »bära Mousquetter eller Carabiner» (i sjöartiklarna endast de förra). Karl XI:s krigsartiklar talade i stället om »Musqueter eller Harnesk». Det därstädes för tredje resans eller ytterligare upprepade förbrytelse af detta slag stadgade halsjärnsstraffet är i lagförslaget för flottan så återgifvet: »slutes i Järn; eller i land straffas med påla». Ungefär likalydande äro krigsartiklarna.

Justitiedeputationen finner sig i flera afseenden mindre tilltalad af dessa straffbestämmelser. Så påyrkas en skillnad mellan »straff för en Öfwer- och underofficerare», enär en dags arrest är svårare straff för den förre än för den senare kategorien, »hwilket förorsakas af den skillnad, som är emellan deras ämbeten och *Characterer*, samt den olika upmärksamhet begges afstraffning gör».

¹ Jfr sid. 23.

I öfverensstämmelse härmed förordar deputationen — med hänvisning till Karl XI:s sjöartiklar — penningböter för »Öfwerofficerarne»: 1 daler s:mt första och 2 daler andra gången samt först efter tredje resan en dags arrest. För underofficerarne anses det däremot »drägeligare att sitta i *Arrest* än böta med penningar».

Sjöartiklarnas art. 11 och krigsartiklarnas art. 10, sådana de formulerats i förslaget, vilja i tvenne hänseenden införa nyheter i militärkyrkolagstiftningen. Dels utsträcker straffet för präst, som uppträder drucken, då honom åligger att hålla korum, till att omfatta onykterhet, jämväl då »han eljest sina Presterliga sysslor förrättar». Dels har här borttagits krigs- och sjöartiklarnas för ty fall stadgade allvarliga bestraffning genom fält-(resp. amiralitets-)konsistorium, i de senare specificerad till en månads suspension från ämbetet, och i stället har införts tjänstens mistning redan vid första förseelse i detta afseende. Dels göres ett ganska anmärkningsvärt undantag för det extra ordinarie prästerskapet, hvilket för sådant brott slipper ifrån med blott förlust af två månaders lön.

Amiralitetskonsistoriet har här med sin för hela dess ämbetsutöfning karakteristiska känslighet för militärprästerskapets rättigheter funnit dessa på ett betänkligt sätt kringskurna. Konsistoriet yttrar härom: »Ehuru man gerna medgifwer, at then Präst, som drucken är, besynnerligen, tå han förrättar något af thet, som hör til hans dyra Embete, bör *exemplariter* straffas; kan dock *Consistorium* ey annat, än billigt ärindra, thet *Ammiratitets* Präster, hwilka så wäl som andra äro förpliktade, at ställa sig Kyrko-Lagen til effterlefnad, then the ock beswurit, så likwäl på thetta sättet ey njuta then til godo, hwarken i anseende til warningz *grader* eller then *proportion*, som emellan förbrytelsen och straffet wara bör». Och konsistoriet »kan ej eller lämna oanmärkt, huru lättel. en Präst, besynnerl. then, som wid siön owan är, kunde ohemult blitwa för dryckenskap anklagad och dömd, ther han genom owälduga wittnen ey blifwer thertil lagligen wunnen; hwilcket dock här ey nämnes».

Emellertid underkänner krigsbefälet i sina påminnelser denna konsistoriets anmärkning med hänvisning till § 3 i kungl. förordningen den 17 april 1733 samt kungl. cirkulärskrifvelsen till hofrätterna af den 17 januari 1739, med hvilkas stadganden förslaget öfverensstämmer, och justitiedeputationens betänkande delar denna ståndpunkt. Däremot vinner amiralitetskonsistoriets anmärkning

mot den afsevärda skillnaden mellan straffet för ordinarie och extra ordinarie prästmän gehör hos båda de nämnda granskande myndigheterna.

Straffbestämmelserna för oljud och förargelseväckande beteende vid gudstjänst äro helt omarbetade. De senaste sjöartiklarnas 2 månaders suspension från tjänsten för officer vid första resans förbrytelse, degradering till gemen på samma tid vid itererad förseelse samt förvisning från tjänsten efter tredje resan begånget brott af detta slag, liksom ock de särskilda straffstadgandena för motsvarande brott af menig: till lands »halsjärn dagh och natt», till sjöss för tredje resan skärpt till »råspringande», hafva utbytts mot i det hela gemensamma straffbestämmelser: »Gör någor wid Gudstjensten oljud och förargelse, böte Tjugofem Daler, eller i brist af botum straffes med åtta Dagars fängelse wid watn och bröd, eller Nijo par spö eller Nijo slag af Katten.¹ War han då drucken, ehuru han ej oljud eller förargelse gjordt, plickte som nu är sagt; Men om han warit drucken, och tillika gjordt oljud eller förargelse; warde det utsatte straffet fördubblat». Härmed torde jämföras kungl. brefvet den 17 augusti 1738: »Är någon drucken i kyrkan och tillika gör der oljud och förargelse, böte 50 Daler.»

En nyhet möter i sjöartiklarnas art. 13 och krigsartiklarnas art. 12, hvilka vilja införa penningböter på 100 daler för olaga försäljning under tid, då gudstjänst eller korum hålles. Bötes-tagarna och fördelningens proportioner äro de samma som i Karl XI:s kyrkoordningar för flotta och armé. Med hänsyn till den tidens penningvärde har emellertid detta bötesstraff syntts vederbörande granskningsmyndigheter för högt. Med instämmande i krigsbefälets påminnelser betecknar justitiedeputationen ifrågasvarande bötesstraff såsom »för hårdt för de fattige *Marqvëten-tarne*, som betiäna manskapet; men deremot nog lindrigt för dem som, utom matredning och wintapperj för *Officerarne*, hafwa med andra Handelswaror större rörelse». I öfverensstämmelse

¹ Detta alternativ förekommer endast i sjöartiklarna. »Katten» var ett förr ombord på svenska örlogsfartyg brukligt straffredskap, som utgjordes af ett omkr. 5 dm. långt rep af ett piskskafts tjocklek, vid hvilket voro fästa 9 eller 6 smalare snärtar, hvar och en försedd med 3 knutar. Inom den engelska marinen brukades detta straffredskap — »Cat-o'-nine-tails» — ända fram på 1880-talet. Långa utredningar ang. detta och andra straffinstrument, verkställda af olika myndigheter, återfinnas i handlingarna rörande förslaget till sjöartiklarna.

härmed, och »på det de måge känna wärckan af et emot deras wilkor swarande lika straff», tillstyrkes ett bötesbelopp, afpassadt efter marketentarnes förmögenhet, en synpunkt, som stod närmare i samklang med den gamla militärlagstiftningen på denna punkt.

Den förutvarande likställigheten mellan straff för försummadt korum och straff för deltagande i gästabud m. m. under pågående gudstjänst har i förslaget beträffande officerarne upphäfts, och i stället har för deras räkning införts straffbestämmelsen »Åtta dagar i fängelse, och den Fyra dagar, som derwid Gäst varit». Emellertid finner justitiedeputationen officerarnes straff för strängt, om än deras »fel, om de emot denna *Art*: bryta, är så mycket större, som det gifwer de gemene et skadeligit efterdöme, at förnöta den tid uti otienlige och förföriske sällskap, som de elljest till guds fruchtan använda borde», och förordar straff, som med hänsyn till graden kunde anses träffa ett skäligt lagom mellan det i art. 9 och 10 stipulerade å den ena sidan samt det i här omhandlade art. 13 af krigs- och 14 af sjöartiklarna uti förslaget upptagna å den andra.

Vidare finner deputationen, när det gäller fastställande af straff för »den, som gästabudet anrättar, och den, som sig derwid inställer», kärnpunkten i förseelsen i båda fallen vara enahanda: »lika ringa acktning för Predikan samt gudstjensten», i öfverensstämmelse hvarmed båda anses böra »med lika straff sitt fel umgiälla». Emot denna ganska rimliga uppfattning har emellertid en medlem af »det lofliga borgareståndet» inlagt sin gensaga.

En ledamot af prästeståndet, prosten Jacobsson, har i en reservation vid punkt 14 i krigs- och punkt 15 i sjöartiklarna häfdat den uppfattning, att präst borde befrias från det på hans självårdande gärning säkerligen menligt inverkan åliggandet att fungera som angifvare i åtskilliga brottmål, ett betraktelsesätt, som sedermera — i strid mot den hierarkiska synpunkt, som sympatiserar med och såsom heliga rättigheter betraktar allt, som smakar af kyrkodisciplinära åtgärder — arbetar sig fram inom militärprästerskapet.

I fråga om amiralitets- och fältkonsistorierna företer lagförslaget vissa afvikelser från Karl XI:s motsvarande, i militärkyrkoordningarna innehållna lagstiftning, bortsedt från den gamla, från Gustaf Adolfs krigsartiklar härrörande motiveringen, som borttagits. Medan fältkonsistoriets presidium i konungens närvaro alltjämt tillkommer hans öfverhofpredikant, så är värdigheten af vice preses ej längre bunden vid fältmarskalkens präst, utan

en särskild fältsuperintendent skall förordnas. Vidare erhåller denne alternativt titeln fältprost, hvilken förut, såsom är påpekadt med stöd af Botvidis agenda, tillkommit bisittarne i fältkonsistoriet. Till sist saknas den gamla formeln om dessa militära konsistoriers likberättigande med andra konsistorier.

Det bör då knappast förvåna, att det om sin värdighet och befogenhet alltid nitälskande amiralitetskonsistoriet i Karlskrona finner sig uppkalladt till en allvarlig protest mot förändringarna. Dess gensaga på denna punkt utgör ett af de mera betydelsefulla dokumenten i den strid, genom hvilken det sökte häfda sin från olika håll hotade auktoritet. Denna strid fyller en god del af amiralitetskonsistoriets historia, och till densamma hafva vi anledning att framdeles återkomma. Dess anmärkning vid ifrågavarande artikel i kyrkoordningen, hvilken det betraktar som en *articulus stantis et cadentis consistorii*, är af följande lydelse:

»Uti thenna *articlen*, af hwilken *Amiralitets Consistorium* skulle hafwa all sin stöd, saknar thet dock förnämste delen af thet, som blifwit thy, til thess hägn, bibehållande och tilständiga myndighet, af nåde lämnat; ty äfwen som wid thenna *Articlens* början, thet aldeles blifwer förbigångit, som warit ordsak til thetta *Consistorii* inrättande, nemlⁿ: *På thet alla Capitel saker, så wäl wid Ammiralitetet som i fält eller annorstädes måge ordentelⁿ ransakade och afdömda warda*; så blir ock wid thess slut, til *Consistorii* märkeliga saknad, thessa orden utelämnade, som skulle gifwa *Consistorii* giöromål och Beslut sin tilbörliga wigt och eftertryck: *Skolandes hwad i så måtto giordt warder så krafftigt som det uti ett annat Consistorio slutit och afhandlat woro, hållit och exequerat warda*. Om therföre thetta *Consistorium* skall hafwa bestånd och kunna något uträtta, förbehåller thet sig: at thenna *articlen* må blifwa til sitt förra innehåll aldeles orubbad; ty thermed winnes ey ändamålet, at *Consistorium* får uptaga och afgjöra alla *Consistorial* saker, om thet ey tillika nyuter then handräckning, at thet, som ther afgjöres, winner krafft och blifwer wederbörligen *exequerat*.»

Krigsbefälet ställer sig visserligen icke helt afvisande gentemot amiralitetskonsistoriets kraf på bibehållandet af den gamla formuleringen som en garanti för dess ställning såsom ett själfständigt konsistorium, men öfverlämnar saken till justitiedeputationens bepröfvande, med erinran dock om lämpligheten utaf att, »i fall någon jämkning skier», motsvarande justering af förslaget också

äger rum med bestämmelserna i krigsartiklarnas kyrkoordning rörande fältkonsistoriet.

Justitiedeputationen är emellertid ovillig att inrymma någon plats åt konsistoriets synpunkter, hvilkas rättmätighet i sak dock ingalunda bestrides, och föredrager att afspisa yrkandet på en återgång till den gamla formuleringen med den undvikande hänvisningen till att, emedan denna »emot förenämnda *Artikels* innehåll icke strider, utan deraf lätteligen följer; altså har Deputationen funnit onödigt, at deruti införa en sådan widlyftighet». Vi finna sålunda här samma taktik, som deputationen följt med afseende på konsistoriets befattning med blasfemiska yttranden.

Frågan tycktes sålunda vara predestinerad att falla och amiralitetskonsistoriet dömt att mista sitt käraste formella stöd för sina likställighetssträfvanden. Blott den omständigheten, att detta lagförslag aldrig blef sanktioneradt, och att dess lyckligare efterföljare på denna punkt nöjde sig med en allmän hänvisning till status quo, räddade tills vidare åt detta konsistorium möjligheten att alltfört åberopa sig på de gamla militärkyrkoordningarnas af detsamma så högt skattade ordasätt.

En annan tvistefråga sökte amiralitetskonsistoriet genom sina anmärkningar få löst efter majoritetens sinne: upphörandet af den tyske pastorns i Karlskrona ställning såsom superintendentens närmaste man och vice præses consistorii samt fastställelse af principen om bisittarnes intagande af »sina rum effter theras fullmagters ålder». Äfven denna punkt, som af konsistoriet erhölet en ganska bindande motivering, innefattas i justitiedeputationens ofvan anförda undvikande svar, oaktadt sympatier för konsistoriets ståndpunkt från både amiralitetskollegiet, öfverrätten och krigsbefälet.

I sjöartiklarnas art. 17 och krigsartiklarnes art. 16 vill lagförslaget införa ett endels nytt moment beträffande formen för militärprästerskapets tillsättande. I kyrkoordningen uti Kristinas sjöartiklar har denna punkt behandlats endast i negativ form. Karl XI:s sjöartiklar gå helt förbi frågan.

Den ordning, man nu afser att fixera, stadgar uttryckligen »witnessbörd om Presternes skickelighet» af superintendenten, hvarefter amiralitetskollegiet antager och förordnar dessa präster. Den nya punkten i 1735 års förslag angående profpredikan och »Amm^{tz} Församlingens frya Wahl» har utgått. Med superintendenten förstås tydligtvis amiralitetssuperintendenten. I sin skugg-

rädsla för att någonting skulle kunna undandragas dess och superintendentens maktområde, hvilket dit rimligtvis kunde anses höra, begär nämnda konsistorium i sitt yttrande öfver denna artikel att få ytterligare angifvet, att också extra ordinarie predikanter böra antagas »med Super Intendentens minne — — och deras skicklighet af honom pröfwas». Mot detta tillägg hafva krigsbefälet och justitiedeputationen visserligen icke någon saklig invändning att göra, men finna det öfverflödigt, enär artikelns formulering icke gifver anledning till en tolkning, som skulle kunna lämna rum för ett annat tillvägagångssätt vid det extra ordinarie prästerskapets anställning.

Krigsartiklarnas nya art. 16 söker undanröja den otydlighet och ofullständighet, som regelbundet förefunnits i militärkyrkoordningarnas bestämmelser alltifrån 1621 rörande sättet för krigsprästs tillsättning. Uttryckligen vill man nu lagfästa regementsprästernas utnämmande af kungl. maj:t. Konsistoriet i det stift, där regementet har sin hemort, skall underkasta de sökande stadgadt förhör samt gifva vitsord öfver deras skicklighet, hvarefter öfversten uppsätter förslag och därmed inkommer till konungen. Med detta förhör afses den examen »in Studio Biblico, Theologia och Casibus Conscientiæ», som omförmäles i kungl. brefven den 21 januari 1682, den 30 maj 1684, kungl. res. för Åbo stift den 20 september 1681 § 9 m. fl. ställen. I själfva verket har man genom dessa bestämmelser blott velat här kodifiera, hvad som redan i denna punkt utbildat sig till praxis och föreskrifvits genom särstadganden.

Af de granskande myndigheterna visar sig justitiedeputationen vara besjälad af ett särskildt nit om »en i alla måtto uti lära och lefwerne skickelig befunnen man» med hänsyn till »Präste ämbetetz wigt och de dermed förknippade answarige giöromål», och önskar af detta skäl noggrannare bestämmelser rörande prästerskapets kvalifikation.

Det förslag till lagbestämmelser rörande amiralitets- eller krigsprästs förseelser i fråga om lära och lefverne, hvilket innehålles i sjöartiklarnes artt. 18, 19 och krigsartiklarnas artt. 17, 18, blir föremål för en temperamentsfull gensaga från amiralitetskonsistoriets sida, i hvad angår förstnämnda lagförslag. Man anar här genast argan list i syfte att kringskära prästerskapets och konsistoriets rättigheter i den distinktion, som göres mellan å ena sidan »mål, som Läran angå eller eljest til *Consistorium* höra» och å den andra

»felaktighet» — — »i lära och lefwerne» — — »hwarmed Öfwerste Befälhafwaren skal låta förfara effter Sjö-articlarne». Amiralitetskonsistoriet förbigår emellertid — det ser nästan ut, som det skedde för att framkonstruera en annars obefintlig motsats — här läran. Med åberopande af kungl. förordningen om processen i Dom Capitlet § XV anser konsistoriet domkapitlets rätt att »döma uti the saker som egentel. angå Präster, hwad theras Embeten och fel widkommer uti lära och lefwerne», härigenom vara för nära träd och amiralitetsprästerna vara förmenade förmånen att »njuta detta til godo och slippa med grämselse se sig utestängda från then rätt, som andra af theras stånd njuta, blott derföre at the tjena wid *Ammiralitetet*». Amiralitetsskonsistoriet tycks emellertid här hafva sett spöken på ljusa dagen. En granskning af texten kan knappast ge något annat vid handen. Visserligen blir krigsbefälet betänksamt inför konsistoriets lamentationer och rekommenderar dessa till justitiedeputationens bepröfvande, men denna myndighet bekänner sig vara ur stånd att se, »hwad minskning uti *Consistorii* rättigheter — — genom denna *art.* skiedd är».

Ordningen för angivelse af brott utaf nämnda slag, begångna af präst, har i viss mån förändrats. Medan förut — alltsedan Gustaf Adolfs militärkyrkoordning — vid officers uraktlåtenhet att mot präst ingifva sådan anmälan anmälningsrätt tillkommit hvem helst, som beslagit prästmannen med brottet, så inskjutes nu »han, som å Embetes wägnar kära bör», såsom den, som detta närmast tillkommer, hvarmed likvisst icke någon inskränkning gjorts i den traditionella allmänna anmälningsrätten.

På denna punkt vill amiralitetskonsistoriet slå ännu ett slag för skeppsprästernas anseende och påyrkar, att en artikel måtte inflyta af innehåll, »att Prediko Embetet til Sjös bör njuta hägn och förwar emot all våldsamhet och intrång, jämte en skälig wördnad, hwilket skulle hafwa mycket intryck besynnerligen hos gemene man, och lätta vägen för en rättsinnig prästman, at genom Gudz bistånd uträtta mycket gott». Detta är slutklämmen i »Ammiralitets Consistorii oförgripelige Anmärkningar wid the Tre förste Titlar af the *projecterade* Nya Sjö *articlar*», dagtecknade »Carlsrona d. 18 Febr. A^o 1756». Yrkandet låter oss förstå, att de förhållanden, under hvilka amiralitetets prästerskap arbetade, kunde anses påkalla dylika säkerhetsåtgärder. De öfriga granskande myndigheterna hafva emellertid lämnat denna framställning åt dess värde

och hafva antagligen ej hyst samma starka tilltro till lagparagrafers makt att framtvinga aktning för prästämbetets bärare.

Sjöartiklarnas art. 20 — om amiralitetsprästernas tjänsteplikter — öfverensstämmer väsentligen med den gamla art. 22. Ett par intressanta afvikelser äro dock att anteckna. Dels återspeglas tidens ringare nit om renlärighetskrafvet i uteslutandet af talet om »människio påfund och bij-läro», dels framträder en human omsorg om fångarnas själavård i artiklens utvidgande af amiralitetsprästens tjänsteplikt med besök af de »fängsliga».

Krigsartiklarnas art. 20 tillämpar mutatis mutandis på krigspräst den för amiralitetets prästerskap sedan gammalt gällande och i sjöartiklarnas art. 21 återupprepade skyldigheten att vid behof, då präst saknas vid någon kommendering, göra tjänst för sina kolleger.

Utom den egentliga kyrkoordningens ram förekomma i dessa lagförslag ytterligare trenne artiklar, som beröra kyrkliga förhållanden: krigsartiklarnas art. 38 (under Tit. V) »Om then som blottar Gewär, eller annat öfwerdåd föröfwar», art. 158 om kyrkostölder samt art. 190 om klagomål öfver fältkonsistoriets utslag.

Den förstnämnda artikeln bör ses i belysning af Stadga om Slagsmål, Oljud och Förargelse i Kyrckorne den ²²/₁₂ 1686 och MB kap. 18, § 4. Å förra stället heter det: »— eho som uti Kyrckan blottar sin värja til Slagsmål, eller eljest med hugg och slag några therinne angriper och öfwerfaller, han skal straffas til Lifvet: Men the som skuffa, stöta eller knubba hvar annan, skole böta Hundrade Daler Silfvermynt, och the som eljest träta och kifva uti Guds Hus, eller komma fulle och druckne dit och göra oljud och förargelse, skole böta Femtio Daler Silfwer mynt». I missgärningsbalken stadgas: »Skuffar eller stöter man annan med vredesmode i Kyrka under Gudstjensten; böte hundrade Daler. Sker det uti Gudstjensten, eller kifvar man och träter i Kyrka under Guds-tjensten; vare bot hälften mindre. Gör man det annorstädes, der Gudstjenst hålles och församling är, vare lag samma».

Bestämmelsen om straff, därest man »Stiäl något i kyrko, ehwad thet kyrkan tilhörer, eller är af andra ther i förwar satt», återfinnes i MB kap. 18, § 6 och är, ehuru förenadt med annan straffsats, ännu kvar i strafflagens kap. 20, § 4, mom. 1. »Uppgår värdet af det stulna till 100 daler blir tjufven hängd». Understiger värdet detta belopp, sonas brottet dels med »tweböte mot annan tiufnad», dels med straffarbete »ett eller flera år, efter som brottet är till».

För stöld under gudstjänst eller »å kyrcko wall» bötas »dubbla tiufwa böter».

Den sist nämnda paragrafen bemyndigar generalkrigsrätten att omedelbart upptaga bl. a. »klagomål af them som under Krigsfolket hörer, öfwer Fält-*Consistorii* Utslag, undantagande *Religionsmål*».

Dessa förslag till sjö- och krigsartiklar hafva visserligen, såsom c. *Betydelse.* förut är framhållet, trots den för den tiden ovanligt vidlyftiga apparat, som satts i gång för deras författande och granskning, och trots de mest superlativa loford, som slösats på deras upphofsmän, aldrig blifvit lag. Att de likvisst så utförligt refererats här, beror på flera omständigheter, som göra dem för min framställning synnerligen intressanta. De hafva tillkommit på en i den svenska militärlagstiftningens historia helt ny väg och hafva under inflytande af frihetstidens idéer underställts riksdagens pröfning. De hafva vidare genomgått åtskilliga myndigheters granskning, och de innefatta den första militärkyrkoordning, som veterligt varit utställd till kyrklig myndighets yttrande. Och om de än aldrig vunnit laglig sanktion, synas de dock, efter flera omständigheter att döma, hafva i viss utsträckning tillämpats. Till sist äga de för en historisk framställning af de svenska militärkyrkoordningarna den betydelse, att de dels utgöra den sista egentliga bearbetningen af den militära lagstiftning, som är knuten samman med Gustaf II Adolfs och Kristinas namn, dels utöfvat inflytande på den följande legislaturen för armé och flotta, som dock i fråga om uppställning och formuleringar, ej minst när det gäller kyrkoordningen, i stort sedt, följt nya banor.

D. Militärkyrkoordningar af nyare typ.

Allt mer har utvecklingen gått i riktning mot en uniformering af lagstiftningen för armé och flotta. Likvisst hafva, som vi sett, dessa lagstiftningsgrenar formellt hållits i sär och företett åtminstone smärre skiljaktigheter, ej minst beträffande kyrkoordningarna. Med de krigsartiklar, som promulgeras 1795, har steget tagits fullt ut. De allt tydligare sammanlöpande linjerna hafva gått i hop till en.

1795 års
krigsartiklar.

Ingressen till dessa krigsartiklar, af hvilken i annat sammanhang ett stycke anförts, ger en ganska fullständig historik af det förberedande arbetet.

Allt ifrån början hade, såsom förut är framhållet, denna lagstiftning legat i konungens hand. Det under Adolf Fredriks tid gjorda försöket att med riksdagens medverkan få en militärlagstiftning till stånd, som tog hänsyn till de genom Sveriges rikets lag af 1734 införda nyheterna inom den civila lagstiftningen, hade strandat, oaktadt en vid flera riksmöten framförd begäran om krigsartiklarnas nödig befunna bearbetning. Sedan förslaget af 1755, hvilket framlagts under så stora åthäfvor, af 1756 års riksdag erhållit en begrafning i stillhet, utfäste sig kungl. maj:t på »krigsbefälets anförde Allmänna Besvär af den 12 November 1766» att ytterligare gå i författning om denna lagstiftnings öfverseende. Denna lofvärda afsikt togs i arf af Gustaf III, dock utan att arbetet kom »at vinna tilbörlik stadga och fullbordan». Under Gustaf IV Adolfs förmyndareregering återupptogs frågan. En kommitté, bestående af representanter för lagkommissionen och generalkrigsrätten, den värfvade och indelta armén samt amiralitetet, utarbetade ett nytt förslag, hvilket var affattadt i sådan form, att det var tillämpligt på såväl armén som flottan. Det erhöll hertigenregentens stadfästelse och underskrift den 6 maj 1795 och trädde i kraft den 1 november samma år. Dessa krigsartiklar finnas i Kungl. Biblioteket i Stockholm i en upplaga, tryckt i Kungl. tryckeriet därstädes 1795. Följande år utkommo de i tysk upplaga: *Sr Königl. Majestät erneuerte Kriegs-Articel zum Nachleben für die Arméen und Flotten in Schweden, Finnland und Pommern, Gegeben Stockholms Schloss, den 6 May 1795. — Auf Allerhöchsten Befehl ins Deutsche übersetzt, und die Uebersetzung vom Königl. Pommerschen Generalkriegs-Gericht nachgesehen und genehmigt, Stralsund, 1796, gedruckt in der Königl. Regierungs-Buchdruckerey.*

1798 års krigs-
artiklar.

Dessa krigsartiklars giltighetstid blef emellertid synnerligen kort. Hade Sveriges armé och flotta länge fått vänta på den lagstiftning, som skulle aflösa Karl XI:s, så hade nu icke tre år gått till ända, förrän den unge konung Gustaf IV Adolf var färdig att stadfästa nya krigslagar. Detta skedde den 31 Märtii 1798 under den motivering, att beträffande de »nya krigs-*Articlar* för *Armeen* och *Flottorne*, hwilka Wi under den 6 Maji 1795 i Nåder til efterlefnad gillat och antagit; hafwa under verkställigheten af dem sådane omständigheter inträffat och förfrågningar blifwit gjorda at de i wissa delar tarfwat jemkning eller förklaringar». Originalupplagan är tryckt i Kungl. Tryckeriet 1798. Dessa krigsartiklar äro därsammastädes omtryckta 1811. År 1823 utgäfvos de i ny upplaga i Fahlun —,

Tryckte hos O. U. Arborelius et Comp. — Andra upplagor äro den af P. A. Norstedt & Söner utgifna, Stockholm 1836, den af P. A. Huldbergs officin i Fahlun år 1843 tryckta; vidare en upplaga i fickformat, tryckt af samma tryckeri 1852 »Med Tillägg, Förändringar och förklaringar»; en däsammastädes utan tryckår med årtalet 1861 ditskrifvet.¹ På svenska förekomma dessa artiklar dessutom i en upplaga af 1856: Kongl. Maj:ts Krigs-Articlar för Dess Krigsmagt till Lands och Sjös, Gifna Stockholms Slott den 31 Martii 1798 jemte tillägg ur Allmänna Lagen och utkomne Författningar till början af år 1856 af J. Rhodin, Stockholm s. å. På tyska finns en upplaga: Sr Königl. Majestät-Kriegs-Artikel für Die Kriegs Macht zu Lande und Wasser, Gegeben auf dem Schlosse zu Stockholm, den 31:sten März 1798, Stralsund 1799, Gedruckt in der Königl. Regierungs-Buchdruckerey.

Om kyrkoordningarna i dessa båda med Gustaf IV Adolfs namn förbundna krigslagar gäller, att den senare i sina formuleringar är mer koncist och i allmänhet lyckligare affattad än den förra, hvilken dock i det hela är kortare därigenom, att den undvikit upptagandet af sådant material, som redan förefanns i gällande allmän lag, i hvilket afseende en motsatt princip följts i 1798 års krigslagstiftning. *Jämförelser.*

Ur kyrkoordningens § 1 har nu utgått den från Gustaf Vasa härrörande inledningsformeln, efter det att försök till dess aflägsnande blifvit gjordt redan i lagförslaget 1755, då amiralitetskonsistoriet i Karlskrona slog sig till dess riddare. I de båda upplagorna af Gustaf IV Adolfs krigsartiklar finns kvar ett fragment däraf, inarbetadt i lagtexten.

Det har ett visst intresse att följa utvecklingen af denna § 1 i militärkyrkoordningen från Gustaf II Adolfs dagar fram genom tiderna. Storhetstidens Sverige, som är mera benäget för handling än för ord och är starkt i sin orubbliga sammanhållning kring gemensamma uppgifter, med sin enkla, naiva religiositet, för hvilken utan vidare står klart, att »den, Gud älskar, lyckan får», känner ej behof af några andra och vidlyftigare motiv för krafvet på gudsfruktan hos krigsman. Upplysningstiden åter, som i praktiken tager det högligen lätt med religiösa och sedliga plikter, som är splittrad i partier och sannerligen icke rik på krigiska bragder,

¹ I dess kyrkoordnings § 2 har enligt »allmänna lagen» den 4 maj 1855 stadgandet om kyrkoplikt utgått.

deklamerar om »plikternas redliga uppfyllande», om gudsfruktan såsom det »fastaste samband» mellan krigaren och hans medborgare samt om »segrar och ära».

Militärkyrkoordningens hittillsvarande förbud emot och straff för olika former af trolldom och vidskepelse, hvilka bestämmelser ju i 1755 års förslag rent af utvidgats och detaljerats utöfver det traditionella måttet, en företeelse, som var nog så karakteristisk för tiden, har här helt försvunnit. Som en nyhet framträder den synpunkten, att gudlöshet är diskvalificerande redan för antagande vid rikets krigsmakt. Tidigare motsvarande stadganden hafva inskränkt sig till att förbjuda de olika yttringarna härutaf hos den, som redan erhållit sådan anställning.

I § 2 hänvisa 1795 års krigsartiklar för korthetens skull till allmän lag (MB 1 kap., § 4, 2), när det gäller straff för gudlöshet och hädelse, medan däremot 1798 års krigsartiklar utförligt upptaga hithörande straffbestämmelser.

Beträffande ordningen för gudstjänst och bön i krig och fred hänvisas af båda krigsartikelseditionerna till tjänstgöringsreglementet, hvilket blir ett växande komplement till den i krigsartiklarna innehållna militärlagstiftningen ej minst med afseende på religiösa och kyrkliga frågor.

Angående skyldigheten för befäl och manskap att bevista gudstjänst och korum förefinnes en skillnad mellan 1795 och 1798 års krigsartiklar, hvilkas § 4 i den förstnämnda editionen räknar med ett juridiskt tvång (»skall»), i den sistnämnda däremot åtnöjer sig med moralisk förpliktelse (»bör»). Endast oundvikligt hinder utgör giltigt förfall. Det befäl, som enligt reglementet har att närvara vid dessa gudstjänster, gör sig förfallet till straff »extra-judicialiter», därest detsamma i detta stycke skulle låta försumlighet komma sig till last.

Paragrafen om prästs försummelse af gudstjänst och bön (§ 5) har fått en intressant utvidgning och förändring, i det att ur 1755 års förslag, art. 20, inryckts prästs besök af sjuka och fångar såsom en hans angelägna ämbetsplikt. I öfverensstämmelse härmed jämnställes straffet för prästs försumlighet att sig inställa, då han kallats till sådan tjänsteförrättning, med straff för uraktlåtenhet att förrätta gudstjänst och bön (så i militärkyrkoordningen 1795, § 5) eller med försummelse i förstnämnda hänseende (så i motsvarande lagrum i 1798 års krigsartiklar). Straffet har i båda dessa aktstycken fixerats till förlust af sex månaders lön (i 1755

års förslag ännu blott två månaders) för gudstjänstförsummelse första och andra resan, medan ytterligare upprepad uraktlåtenhet af detta slag straffas med ämbetets förlust. 1798 års militärkyrkoordning nedsätter straffet för prästs försummelse att förrätta bön till plikt af en månads lön. Båda dessa böter tillfalla krigsmanshuset.

Det i 1755 års förslag, art. 12, som normalt betraktade bötesstraffet af 25 daler för förargelseväckande uppträdande vid gudstjänst, hvilket straff »i brist af botum» skulle ersättas med 8 dagars fängelse »wid watn och bröd, eller Nijo par spö eller Nijo slag af Katten», har här utgått och ersatts med 14 dagars fängelse med bibehållande, så vidt det gäller manskap, af »slag af Katten», hvilka likvisst ökats med ett, hvarmed emellertid den roll, som talen 3 och 9 (3×3) från början spelat vid denna art af bestraffning, visar sig hafva utplånats ur medvetandet. Och när vi gå ett litet steg längre, till 1798 års krigsartiklar, äro straffbestämmelserna helt omskrifna: svordom vid gudstjänst eller bön straffas med 13 rdr 16 sk., inställelse till gudstjänst i onyktert tillstånd, oljud och förargelse med för hvardera brottet 8 rdr 16 sk. och, om böter saknas, med fängelse »wid watn och bröd». Härtill kommer uppenbar kyrkoplikt. Enbar onykterhet vid gudstjänst och korum bestraffas extrajudicialiter. Dryckenskap i tjänsten medför för präst tjänstens förlust. Jfr kyrkolagen kap. 19, § 23, som vid upprepad förseelse, sedan första resan straffats med suspension och halfva lörens mistning, stadgar afsättning från tjänsten, hvilket straff sedermera genom kungl. förordningen den 16 november 1841 skärpes till förlust af prästämbete och innehafvande tjänst, redan om präst en gång under tjänstens utöfning varit af starka drycker öfverlastad.

Krigsartiklarna af 1795, § 7 förbjuda krigspräst att se genom fingrarna med oordningar mot kyrkodisciplinen inom regementet och tillförsäkrar honom därvid vederbörandes handräckning. Åstadkommer sådan präst själf förargelse genom oskickligt uppträdande, har han första gången att mottaga varning af konsistorium, andra gången blir han dömd till suspension på längre eller kortare tid, och tredje gången blir han ämbetet förlustig. Denna paragraf har sin motsvarighet i § 10 af 1798 års militärkyrkoordning, där emellertid, såsom annars sällan sker i denna edition, lagtexten förkortats och utmynnat i hänvisning till allmän lag, i detta fall kyrkolagen.

Försäljning af varor i lägret, sedan tecken gifvits till gudstjänst eller bön, är i båda editionerna af militärkyrkoordningen belagd

med straff, såsom varit förhållandet alltsedan Gustaf II Adolfs tid. Emellertid hafva straffbestämmelserna ändrats i förhållande till tidigare krigsartiklar och förslag till sådana. Dylik försäljning medför enligt militärkyrkoordningen af 1795, att allt, som till salu hålles, varder förbrutet till angifvaren, hvarjämte säljaren blir dömd för sabbatsbrott till 3 rdr och 16 sk. böter, medan köpare af krigsstaten straffas extrajudicialiter. I 1755 års förslag har man velat nedsätta straffet för dylik förseelse till enbart bötesstraff. 1795 års militärkyrkoordning har kombinerat dessa båda straffbestämmelser, af hvilka i 1798 års krigsartiklar den senare afgått med segern. Från början hade detta lagrum till hufvudsaklig uppgift att beifra utskänkning under bön- och gudstjänsttid. Som appendix inkommer i Karl XI:s lagstiftning förbud mot köpenskap i gemen under sådan tid. Ännu i 1755 års förslag har detta moment en undanskymd plats. I 1795 års artiklar gäller paragrafen i fråga »försäljning af waror inom Lägret». I en kort annan paragraf (9) åter har lagstiftats mot »gästabud och tractering inom Lägret». Af de tre år yngre krigsartiklarna hafva på nytt de båda momenten ställts sida vid sida med hvarandra i en gemensam paragraf.

En nyhet har införts med 1795 års militärkyrkoordnings § 10, som ej »utan serskild befallning eller högsta nöd» tillåter tåg eller marsch på sön- eller högtidsdagar under gudstjänsttid. Brott häremot straffas med 14 dagars arrest. Denna bestämmelse, som går igen i de senare tjänstgöringsreglementena, har emellertid försvunnit ur 1798 års krigsartiklar. Genom kungl. brefvet den 23 januari 1816 återupptages frågan, om ock i modifierad form.¹ Vi hafva i annat sammanhang anledning att återkomma till denna punkt.

I 1795 års krigsartiklar, § 12, liksom ock i 1798 års motsvarande lagstiftning (§ 8) äro inryckta bestämmelser rörande kontrollen öfver det till indelta armén, båtsmanshållet och det värfvade krigsfolket hörande manskapets kristendomskunskap, kyrko- och nattvardsgång, hvaröfver detsamma vid kommendering till möten, fälttåg och garnison skall för krigsprästerna förete intyg från vederbörande prästerskap. Härvid åberopas och bekräftas kungl. brefvet till öfverstarna den 28 september 1685 samt kungl. brefven den 10 februari 1693 och den 28 oktober 1695. Ända in i senaste tid, långt sedan hufvudändamålet med dessa förordningar försvunnit

¹ Brefvet anfördt i RYDÉNS uppl. af Sveriges kyrkolag, 1861, sid. 19.

ur medvetandet, har såsom en relik från gångna tider lefvat kvar ordningen med prästbetygens granskning af regementspastorn vid manskapets inställelse till militärtjänstgöring. Den närmare behandlingen af frågan om denna kontroll tillhör ett annat kapitel. I den tidigare upplagan af ifrågavarande krigsartiklar förekomma dessutom bestämmelser rörande manskapets undervisning i salighetsläran under pågående möten och förläggning i garnison samt i fält. Befälhafvaren har att utsätta viss dag under hvarje regementsmöte med de indelta regementena för hållande af förhör i densamma. I de senare af de här närmast ifrågakommande krigsartiklarna har denna befälhafvarens rätt åter bortfallit och ersatts med en mera allmänt formulerad förpliktelse för militärpräster, »at om Manskapets undervisning i Salighetsläran draga flitig försorg», ett moment, som vi äfvenledes återfinna i redogörelsen för tjänstgöringsreglementenas kyrkoordningar.

1795 års militärkyrkoordning, § 13, likaväl som 1798 års § 9, stadfäster den förutvarande ordningen beträffande dels tillsättning af amiralitets- och krigspräster, dels ordning för amiralitets- och fältkonsistorium. I det väsentliga äro ofvannämnda lagrum till form och innehåll med hvarandra öfverensstämmande. De sistnämnda krigsartiklarna gå emellertid på tvenne punkter kompletterande utöfver de förra: *dels* i fråga om åliggandet för präst i gemen att inom det regemente, där han tjänar, i likhet med konsistoriet öfva allvarsam tillsyn däröfver, att i allt, som rör hans ämbete, gudstjänster och »til en skickelig och omständig Kyrkdiscipline hörer, all tillbörlig ordning må warda i akt tagen», *dels* i fråga om handräckning vid påfordran åt präst i denna hans tjänsteutöfning.

Till dessa militärkyrkoordningar höra i viss mån jämväl de i 1795 års krigsartiklar, kap. 18, § 13 och i 1798 års krigsartiklar kap. 14, § 12, mom. 3, § 14, mom. 12, §§ 33 samt 63 innehållna stadgandena. De båda förstnämnda lagrummen fastställa forum för vid armén och flottan tjänstgörande prästerskap, hvarvid boskillnad göres mellan krigsdomstol och konsistorium. Till den förstnämnda höra förseelser utom tjänsten och mot krigsartiklarna, till den senare mål, som eljes röra sådan prästmans ämbete, lära och kyrkodisciplin. Skulle hans brott af det förra slaget vara så grave-rande, att »förlust af Embetet påstås», åligger det krigsdomstolen att yttra sig endast om »huru brottet lagligen anses bör», men konsistorium, som inom 14 dagar skall erhålla del af krigsdomstolens

rannsakning och dom, att utlåta sig om militärprästs skiljande från ämbetet.

I § 14, mom. 12 af 1798 års krigsartiklar hänskjutas till öfverdomstol för dess vidare pröfning mål, som af amiralitets- eller fältkonsistorium afdömts, men böra till öfverdomstols vidare afgörande insändas, så ock de mål, öfver hvilkas handläggning besvär anföras, med undantag för religionsmål, samt slutligen mål, hvilka af öfriga konsistorier i riket blifvit afgjorda och förut varit vid krigsrätt upptagna samt antingen genom hemställan eller besvär komma att hos öfverdomstol erhålla sin slutliga granskning.

Kap. 14, § 33 tillförsäkrar prästman, som tilltalas vid krigsrätt, att till bevakande af ståndets och den anklagades rätt hafva vid sin sida en konsistoriefullmäktig.

§ 63 af samma kapitel innehåller besvärshänvisning.

1826 års förslag till ny krigslag.

Här torde ock vara på sin plats ett kort omnämnande af ett förslag utaf 1826 till omarbetning af 1798 års krigsartiklar.

Bland krigslagkommitténs (1824—26) handlingar i RA förekommer ett fullständigt exemplar af Förslag till KrigsLag för Krigsmagten till Lands och Sjös, hvilket ock i fragment återfinnes i samlingen »Krigsartiklar». Handlingarna innehålla dessutom krigshofrättens skrivelser till kungl. maj:t den 27 mars 1816 och 7 maj 1823 samt krigskollegii skrifvelse den 17 juni 1817 i denna lagfråga. Förslaget är uppgjordt af presidenten af Tibell, underståthållaren von Lindecreutz, generalauditören Netzel, öfverstelöjtnanten Dævel, kommandörkaptenen von Schneidau samt öfverstelöjtnanten C. G. Bergensträhle.

Då det framlades, skedde det under reservationer med afseende på uppställning, allmänna principer och realinnehåll af öfverstelöjtnanterna Dævel och Bergensträhle. Det framträdde sålunda under ganska ogynnsamma auspicier och vann heller aldrig stadfästelse. Redan den 24 mars 1828 erhöll af Tibell nytt uppdrag att afgifva ett underdånigt förslag till krigslag för krigsmakten till lands och sjöss, hvilket skulle öfverlämnas direkt till konungen själf. Detta skedde ock den 24 oktober s. å. Detta förslag innehåller emellertid ingenting om de kyrkliga förhållandena. — 1826 års förslag är tryckt i Stockholm hos Johan Hörberg 1828.

Det första kapitlet handlar Om Gudsfruktan och den Allmänna Gudstjensten och utgör en med ganska lätt hand verkställd bearbetning af kyrkoordningen i Gustaf IV Adolfs senare edition af krigsartiklarna. I regel inskränka sig förändringarna

till sammandragningar af den gamla texten, där sådana utan förfång för sammanhanget kunnat göras, samt vissa formella justeringar i fråga om ordval. Några egentligen nya moment införas knappast.

Detta gäller framför allt kapitlets §§ 1—2. Förslagets § 3 utgör en sammansmältning af dess närmaste föregångares §§ 3—4. Dennas bestämda kraf, att »Gudstjenst och Bön böra alla biwista», har utbytts mot en föreskrift för »Den, som skall dervid tillstådes vara».

Logiskt motiverad är förflyttningen af den gamla § 5 till det sammanhang, i hvilket behandlas prästerskapets förhållanden i öfrigt, så ock sammanslagningen af de meranämnda krigsartiklarnas §§ 6 b och 10 till förslagets § 6.

Straffet för inställelse i berusadt tillstånd och för oljud eller förargelseväckande beteende vid gudstjänst eller bön har skärpts från 8 rdr 16 sk. till 16 rdr 32 sk. Härtill komma sabbatsböter med 3 rdr 16 sk., därest förbrytelsen ägt rum å helgdag. Jfr kungl. förordningen den 29 november 1823.

Att märka är, att den kortfattade hänvisning till dittillsvarande stadganden och bruk angående amiralitets- och krigsprästerskapets tillsättning samt amiralitets- och fältkonsistoriernas sammansättning och karakter, en kvarlefva från de tidigare bestämmelserna härom i krigs- och sjöartiklarnas kyrkoordningar, här helt utgått. Motsvarande stadganden hafva i stället influtit i tjänstgöringsreglementena. Dessa konsistoriers förefintlighet är likvisst vitsordad också här, hvarest amiralitetskonsistoriet går under den mindre vanliga officiella benämningen »Flottans Consistorium».

I annan stilisering, men utan saklig afvikelse återgifves — under samma nummer — § 8 i 1798 års krigsartiklar, d. v. s. paragrafen om kontrollen öfver manskapets kunskaper i salighetsläran och om krigsprästernas skyldighet att i fält, garnison samt under möten draga försorg om undervisningen häri. Ordningen mellan dessa moment har emellertid här omkastats.

I nästan oförändradt skick återkommer § 7 (om förbud mot varuförsäljning och traktering under gudstjänsttid) såsom § 9, hvarmed kyrkoordningen i detta förslag afslutas.

Den ofvan omnämnda reservationen af Bergenstråhle har i ett par punkter riktat sig mot de föreslagna stadgandena i den kyrkliga afdelningen.

Själftva kapitelöfverskriften, Om gudsfruktan och den All-

männa Gudstjensten, önskar han förkortad till blott »Gudsfrugtan» såsom fullt täckande det hit förlagda innehållet.

Vidare anmärker han i en längre, fristående reservation den 3 juni 1826 beträffande § 2 följande. »I denna § står: och afbedja i församlingen offentligen sitt brott, och i 4 § står: uppenbar körkoplikt; är detta en och samma sak så bör därtill begagnas samma uttryck; i annat fall vill den som är ovan vid dessa termer, derföre att de äro olika, äfven upleta någon skiljaktighet i sjelfva saken; i allmänna föreskrifter torde det vara rättast att om en och samma sak nyttja samma termer och ej därmed variera för att få vackrare svenska; i Författningar är den svenskan vackrast som är begripligast.

Här är äfven straff utsatt för förbrytelsens förnyelse; den som står uppenbar Körkoplikt kan ej mera tjena som Soldat och kan således ej såsom sådan förnya detta brott. — Straffet af uppenbar Körkoplikt hvilket förekommer så väl här som uti 4:de § för mindre fel, bör förändras till något annat lämpligt men ej vanhedrande straff. — En Soldat kan omöjligen längre tjena i Krigsståndet sedan han inför en hel församling stått och skäms. — Fastän för närvarande ej är att befara, så kan möjligen i en annan tid inträffa att t. ex. under ett krig några Soldater på ett, efter deras opinion, minst brottsliga sätt, ville skilja sig ifrån de mödor och faror vid hvilka de ledsnat, och då behöfde de ej mer än svära vid ett corum; en annan af deras kamrater, öfverens med dem, gör derå anklagelse, och antingen skulle man då ej följa lagens föreskrift, eller ock skulle de undergå uppenbar Körkoplikt och i följd deraf utstrykas. — Att Krigslagen genom ändring i detta straff, blefve olik den allmänna Lagen, är ej något giltigt skjäl för att förkasta förändringen; olikhet emellan dessa båda Lagar inträffar ju i många fall och måste göra det.»

Bevisningen i denna reservation är på anförda punkt slående. Hvarken den åsyftade paragrafen eller förslaget i sin helhet vann heller någonsin stadfästelse.

E. Kyrkoordningarnas utbrytning ur den militära strafflagstiftningen.

Ända till 1868 bibehöllos 1798 års krigsartiklar vid gällande kraft, kompletterade dels genom de kungl. cirkulären den 26

november 1812 angående förändring i krigsartiklar och tjänstgöringsreglementen i vissa fall, som närmast hafva till motsvarighet den senare disciplinstadgan, dels genom kungl. bref och cirkulär af åren 1813, 1843, 1844 och 1850 samt ändtligen genom kungl. förordningen den 29 mars 1859 angående förmanskap och extrajudiciell bestraffningsrätt vid krigsmakten.

Den granskning af materialet till lagstiftningen för krigsmakten till lands och vatten, hvilken här företagits från synpunkten af de i denna lagstiftning såsom integrerande del ingående militärkyrkoordningarna, har visat, hur den civila strafflagstiftningen successivt mer och mer tryckt sin prägel på densamma. Straffbestämmelserna bringas i allt närmare öfverensstämmelse med hvarandra, och till sist nöjer man sig i betydande utsträckning inom den militära lagstiftningen med hänvisningar till den civila.

Den civila strafflagstiftningen hade emellertid under tidernas lopp undergått en rätt genomgripande förändring, vid sidan af hvilken den på Gustaf II Adolfs krigsartiklar alltjämt i viss mån byggda militärlagstiftningen måste te sig som föråldrad. Denna var tvifvelsutan för *sin* tid ett mästerverk. Men måtten ändra sig. Den brast i systematik. Den saknade allmängiltiga, principiellt genomförda grundsatser. Den var väsentligen baserad på afskräckningsteorien och utgjorde i betydande delar ett afgränsadt helt för sig utan samband med den öfriga lagstiftningen.¹

1864 års lagstiftning blir nu uppslaget till en genomgripande ombyggnad af den militära strafflagstiftningen, som 1868 i krigslagarna, disciplinstadgan, kungl. förordningen om krigsdomstolar och rättegången därstädes samt kungl. förordningen om införande af de nya krigslagarna söker bringa till stånd enhetlighet och principiell öfverensstämmelse mellan de båda lagstiftningsområdena.

Länge dröjde det emellertid icke, förrän denna i jämförelse med den äldre militärlagstiftningen nog så tillfredsställande legislatur ansågs tariffva en revision. Det är i samband härmed, som krafvet på en öfverflyttning af krigslagstiftningsmakten i dess helhet från konungen till konung och riksdag gemensamt göres gällande. Förändringen är, principiellt sedd, af genomgripande natur. Den berör den kvarvarande resten af den germanske furstens urgamla befälsrätt, som, förmedlad af gårdsrätter, hofartiklar, krigsartiklar och sjöartiklar, i vårt land i denna form ägt bestånd.

¹ HERMAN ANTELL, o. a. a., sidd. 20 f.

Under frihetstiden gjordes ett sporadiskt försök till omläggning, hvarom 1755 års förslag till militärlagstiftning bär vittne. Med förslaget graflades för tillfället också idén om en slik reform.

Dess genomförande underlättades omsider af regeringens sedan 1870-talet starkt framträdande sträfvan att genomdrifva en ny arméorganisation. Riksdagen var nämligen icke böjd för den äskade utvidgningen af den allmänna värnplikten, så länge den var ställd utanför det viktiga lagstiftningsområde, som reglerade de värnpliktigas förhållanden i tjänsten. Det ligger i öppen dag, att intresset för meddelaktighet i denna lagstiftning hos riksdagen måste växa, i mån som värnpliktstiden ökades. Det är i samklang härmed, som ett förslag till ändring af regeringsformens § 87 framkommer i afsikt att jämställa krigslagarna med allmän strafflag. Detta förslag vardt lag år 1882, hvarmed riksdagen i sin hand erhöll den åtrådda garantien till förhindrande af denna lagstiftnings användning i militärdespotiskt syfte.

Redan före denna betydelsefulla grundlagsändrings genomförande hade emellertid revisionen af 1868 års krigslagstiftning nått sin afslutning den 7 oktober 1881.¹ En af de härigenom vunna viktigaste förändringarna torde vara öfverflyttningen från disciplinstadgan till krigslagarna af de nu ändrade och mildrade stadgandena om de disciplinära straffmedlen. En förändring, som berör en straffform, hvilken tidigare haft sin plats jämväl i militärkyrkoordningarna, kommer till stånd 1884, då i samband med justeringar på denna punkt af den allmänna strafflagen vatten- och brödstraffet upphäfdes.

Sedan kungl. maj:t inför 1901 års riksdag framlagt proposition om en ny härorganisation, hvilken innebar en väsentlig utsträckning af den allmänna värnplikten, framkommo flera motioner, som med angifvande af olika synpunkter, på grund af hvilka en revision af gällande krigslagar ansågs önskvärd, utmynnade i hemställan om riksdagens begäran hos kungl. maj:t om föranstaltande af en dylik revision. Kungl. maj:t gick emellertid riksdagens beslut i förväg och tillsatte i sådant syfte en kommitté. Det är väsentligen resultatet af dess arbete, som föreligger i den nya strafflagen för krigsmakten och dess komplement, lag om krigsdomstolar, båda af den 23 oktober 1914, till hvilkas

¹ GABRIEL THULIN: Om konungens ekonomiska lagstiftning, Lund 1890, sidd. 81 ff. ang. kriminallag för krigsmakten.

grundtankar hör det af riksdagen uttalade önskemålet, att militärlagstiftningen, »såsom utgörande en undantagslagstiftning, icke borde undantränga eller afvika från den allmänna lagstiftningen i andra fall, än där detta med nödvändighet af krigsmaktens ändamål påkallades».¹

Den nu i korta drag tecknade utvecklingen af den militära straffrätten i det sist gångna århundradets Sverige har blifvit af genomgripande betydelse i fråga om den kyrkliga lagstiftningen för krigsmakten till lands och vatten. Militärlagstiftningens öfvergång till ren strafflagstiftning gör tydligtvis militärkyrkoordningens häfdvunna plats inom dess ram alltmer omotiverad, och när Gustaf IV Adolfs krigsartiklar aflösas af 1868 års krigslagar, fullbordas förändringen. De religiösa och kyrkliga stadgandena brytas ut ur sitt gamla sammanhang och få härefter i stället en fast plats sig tillförsäkrad i arméns och flottans tjänstgöringsreglementen, där de redan långt förut — under Karl XII:s dagar — gjort sitt intåg och sedermera städse förblifvit, hittills snarast såsom en parallellföreteelse till de samtidigt gällande krigsartiklarnas kyrkoordningar. Men tjänstgöringsreglementena utfärdas af konungen i kommandoväg, och så har det skett, att, sedan den lagstiftning för armé och flotta, med hvilken sedan dess begynnelse den militära kyrkoordningen varit sammankopplad, öfvergått till att blifva en konungens och riksdagens gemensamma angelägenhet, konungen ensam inom dessa reglementens rāmärken alltfört stiftar lag för kyrkoväsendet inom svensk försvarsorganisation, så långt denna lagstiftning ej är beroende af anslagsfrågor..

F. Militärkyrkoordningar i tjänstgöringsreglementena för armé och flotta.

Om de tidigare tjänstgöringsreglementena för armén gäller detsamma, som vi iakttagit beträffande de medeltida gårdsrätterna: de sakna hvarje spår af religiösa och kyrkliga bestämmelser. Men sedan dessa en gång där inkommit, bli i afsevärd mån de militära reglementenas historia på samma gång en de militärkyrkliga stadgandenas historia.²

Saknad af bestämmelser i kyrkliga frågor.

¹ KONRAD HAGMAN: Nya strafflagen för Krigsmakten, Stockholm 1915, sidd. 1 f.

² Jfr Kongl. Krigsvetenskaps-Akademiens Handlingar och Tidskrift 1888, häft. 20: Litet meddelande om gamla reglementen för svenska armén af G. K., sidd. 609 ff.

*Föregångare
till tjänstgö-
ringsreglemen-
ten för armén.*

Jag erinrar först om föregångarna till de officiella reglementena: dels *Een Militarisch Exercitiæ Book Eller Regementz Spegel aff ett Infanterie* — — aff ÖfwerstLeut. Iulius Richard De lachapelle, Stockholm, Åhr 1669 (Meurers tryckeri), dels den 10 år yngre *Palæstra militaris, Thet är Een militarisch Exercitie Book* — — Af And: Söderman, Stockholm 1679, hvilka arbeten emellertid inga bestämmelser innehålla af oss i detta sammanhang intresserande art. De voro af privat natur.

*Tjänstgörings-
reglementen
för armén.*

Det första till efterföljd vederbörligen anbefallda reglemente var *Reglement*, hwar effter Hans Kongl. May:tt Nådigst will och Befaller att des Infanterie öffwer heela Rijket, så i Exercitie som Tåg och Wacht, sig rätta skall. Gifwit Stockholm den 4. Decembris A:o 1680, hvilket den 12 oktober 1689 efterföljdes af likartade reglementen för kavalleriet och för »dragounerne». Dessa tjänstgöringsreglementen kompletterades under 1680- och 1690-talen af åtskilliga specialförordningar. Alltjämt saknas emellertid det sedermera i tjänstgöringsreglementena förefintliga kapitlet om kyrko- och gudstjänstordning.

I detta afseende sker omslaget i och med Karl XII:s Förordning och Reglemente för Infanteriet angående åtskillige ärenden hwareffter både Officerare och Gemena derunder för så mycket bättre Ordning och egalitets skull o. s. v. — Datum Högqwarteret Lais den 7. Martii Anno 1701, så vidt man har sig bekant, det enda aktstycke af detta slag, som under Karl XII:s lifstid blef befordradt till trycket. Det bär tryckorten Reval och har utgått från Christoph Brendekens officin.¹

För kavalleriet utgafs från Ravitz den 1 maj 1705 ett rent exercisreglemente, hvilket den 2 juni 1707 följdes af ett i Alt Ranstadt dagtecknad, hvilket föreligger i ett tryck från 1746.²

I det nämnda 1701 års reglemente förekomma under kap. X bestämmelser Om Gudztiensten, hvilket kapitel i Kongl. Maj:ts Nådige Förordning och Reglemente angående Exercitierne för Regimenterne til Foth, Stockholm i Råd-Cammaren den 10. Maji

¹ Ifrågavarande arbeten finnas i Kungl. Biblioteket i Stockholm.

² Dessa reglementen cirkulerade allmänt i afskrifter, som ofta sammanfördes i ett band, vanligen i fickformat och under den gemensamma titeln Konung Carl XII:s reglemente, understundom tillsammans med ett par af Magnus Stenbock utgifna militära förordningar, den ena utgörande ett länge vid en del regementen brukadt exercisreglemente. Enligt en gammal anteckning på pärmen till ett i KB förvaradt exemplar blef det 1746 tryckta reglementet för sin ofullständighets skull sedermera aldrig följdt.

Anno 1731, undertecknad af Friedrich, blifvit placeradt i tjänstgöringsreglementets spets såsom dess kap. I, där det sedermera till in i senare tid bibehåller sin plats. Författaren till den nämnda uppsatsen i Kongl. Krigsvetenskapsakademiens handlingar och Tidskrift anmärker med anledning af denna omflyttning träffande: »Medan den strängt gudfruktige Karl XII. inrymt föreskrifterna om gudstjensten i 10. kapitlet, hafva nemligen dessa föreskrifter i Fredrik I:s reglemente behörigen framflyttats och utgöra der 1. kap. Man erinras oemotståndligt om Kellgrens bekanta och träffande ord angående anständigheten och sederna.»¹

Bland följande reglementen ha vi här att dröja vid dels Kongl. Maj:ts Nådige Förordning Och Reglemente För Regementerne til Fot, den 10 Sept. 1751, tryckt i Stockholm s. å., dels det 1756 utgifna Reglemente, Hvarefter Cavallerie Regementerne Hafva At Rätta Sig. Delt Uti Två Tomer, af hvilka den andra innehåller Sysslorne Uti Fält. Detta reglemente, som uppgifves härröra från Hans Vern von Liewen, är tryckt i Stockholm hos Lorentz L. Grefing nyssnämnda år och innehåller en någorlunda utförlig ordning för gudstjänsterna, i hvilken emellertid lejonparten upptages af detaljerade bestämmelser om militära formeringar, handgrepp och kommandoord. Det torde saknas i generalstabens bibliotek, men finns liksom de förut nämnda i Kungl. Biblioteket.

År 1781 den 23 Maji utkom, tryckt i Stockholm, Kongl. Maj:ts förnyade Nådiga Förordning och Reglemente för Regementerne til Fot, hvars andra del angående Tiensten i Gemen och Tiensten i Garnison innehåller gudstjänstordning af den för infanteriet vedertagna typen. Genom Kongl. Maj:ts förnyade nådiga förordning och Reglemente för Regementerne till Fot af den 29 april 1794 skedde häruti ingen ändring.

Af den största betydelse för utvecklingen af den inom tjänstgöringsreglementenas ram framväxande ordningen för gudstjänster och själavård vid armén blir Kongl. Maj:ts Nådiga Tjänstgöringsreglemente för Dess Armée, Första delen Stockholm 1819, af den 1 mars nämnda år.

Detta reglemente efterföljdes — jag bortser här från de rena exercisreglementena, som ingenting innehålla af intresse för mitt ämne — af Kongl. Maj:ts Nådiga TjänstgöringsReglemente för Dess Armée, Stockholm den 12 april 1858. I detsamma har ett ganska

¹ A. a., sidd. 619 f.

bredtt utrymme lämnats åt bestämmelser angående de religiösa och kyrkliga förhållandena vid armén. Den första delens kap. 1: Gudstjenst, korum, kyrko-ordning, prestbevis m. m., torde vara det dittills utförligaste aktstycke, i hvilket hithörande stadganden inrymts.

Ny upplaga af detta reglemente utkom år 1882, men redan 3 år senare, den 29 maj 1885, antogs ett samma år framlagdt förslag till nytt sådant. I detta reglementes del I hafva de kyrkliga bestämmelserna, som sedan Fredrik I:s tid innehaft första rummet, förflyttats till kap. XI, som bär rubriken Kyrko-ordning. Äfven de öfriga delarna af samma reglemente innehålla vissa hithörande bestämmelser, inströdda i olika sammanhang. I de senare tjänstgöringsreglementena har i det stora hela samma anordning af det kyrkliga materialet blifvit följd. I 1889, 1898, 1903 och 1907 års upplagor har första delens kap. VIII titeln Kyrkoordning. I 1911 års upplaga behandlar kap. 17 Religionsvård och församlingsordning, i 1916 års innehålles motsvarande i kap. 16.

Kyrkliga bestämmelser i 1700-talets reglementen för armén.

Dessa i tjänstgöringsreglementena för armén innehållna guds- tjänst- och kyrkoordningar bibehålla under 1700-talet i allt väsentligt oförändrad typ. Det är de af 1701 års reglemente gifna formuleringarna, som tills vidare blifva de i viss mån normerande.

Skiljaktigheterna mellan Karl XII:s och Fredrik I:s stadganden i detta afseende äro högst obetydliga. Om det kyrkliga kapitlets olika plats i de bägge reglementena är i det föregående taladt.

I samtliga 1700-talets tjänstgöringsreglementen för armén, i hvilka stadgas angående hithörande frågor, förmärkes en återklang af de gamla krigsartiklarnas ingress, om än ordasätten så småningom justerats: »Såsom all Wälsignelse kommer utaf den aldrahögsta GUDen, så bör och dess stora och heliga Namn troligen dyrkas», hvilken formulering möter i 1731 och i det väsentliga uti 1751 års reglementen. Typisk för tiden är den resonerande urvattningen i Adolf Fredriks stadgande af 1756 för kavalleriet: »Som man har den mästa välsignelsen at förvänta enär man begynner sina gierningar med dyrkande af Guds härliga och Stora Namn». — Den förra formuleringen har ännu en fläkt af reformationstidehvarfvets och storhetstidens lutherska frimodighet, som icke skyr de starka orden och de absoluta omdömena. Den senare åter röjer med sin beräknande utilitetssynpunkt »eftertankens bleka krankhet». — Ej utan intresse är ock iakttagelsen, att attributet *helig* till Guds namn 1751 och 1756 ersatts af *härlig*. I 1781 års reglemente för infanteriet hafva likväl i

denna punkt uttryckssätten i Karl XII:s reglemente hufvudsakligen bibehållits. — Ett intressant observandum är, att Karl XII:s militära gudstjänstordning icke talar om apostladagarna, medan däremot den af 1731 stadgar hållande af en predikan på dessa dagar, hvilken bestämmelse går igen i de följande reglementena till och med 1756. Som bekant, stod indragandet af dessa apostladagar eller apostlafester, hvilka under den kristna kyrkans äldre tid och medeltid inrättats till apostlarnas ära, och hvilka i den svenska kyrkan dittills bibehållits, på dagordningen under en god del af 1700-talet. Karl XI hade räknat dem till »latmansdagar» och Jesper Svedberg till »syndadagar». Vid riksdagarna 1738 och 1741 var frågan om inskränkning af de många från den katolska tiden kvarstående helgdagarna aktuell, och sedan ständerna — om ock med tvekan — påyrkat en reduktion af de många utaf allmänheten omhuldade högtidsdagarna, förvandlade en kungl förordning af den 11 november 1741 bl. a. alla apostladagarna till söckendagar, på hvilka »hvar och en må kunna bruka sin lofliga näring, handtverk och handtering». En ersättning gafs emellertid i de catechismiförhör för barn och ungdom, hvilka på landsbygden förlades till dessa dagars förmiddag.

Motståndet mot den sålunda genomförda reformen blef dock så starkt, att redan den 25 juli 1743 den nämnda förändringen måste återkallas och predikogudstjänst återinföras. De ifrågasvarande dagarna blefvo nu ett slags mellanting mellan helg- och söckendagar, i det att den nya förordningen inskräpte, att desamma icke finge »missbrukas till lätja eller gifva tjenstefolket anledning att, då angelägenheten fordrade, eftersätta de för hemmansbruket nödiga sysslorna».¹

Sådant förblef läget till 1772, då en förordning af den 4 november åter indrog bl. a. just de meranämnda apostladagarna. — Det är nu dessa förhållanden, som afspeglas i de olika tjänstgöringsreglementenas kyrkoordningar.

Gudstjänsterna bestämmas i Karl XII:s reglemente till två predikningar på sön- och vanliga helgdagar: högmässa kl. 7 f. m. och aftonsång kl. 2, hvarförutom på söckendagar bönestunder skulle hållas: sommartiden kl. 7 f. m. och kl. 7 e. m., hösttiden kl. 8 f. m. samt på aftonen »litet för mörkningen». Dessa bestämmelser gå tämligen oförändrade igen i Fredrik I:s gudstjänstordning för

¹ C. A. CORNELIUS: Svenska kyrkans historia efter reformationen, senare delen, Uppsala 1887, sidd. 139 f.

infanteriet och Adolf Fredriks motsvarande ordning för samma vapen af 1751, där dock första högmässan framskjutits till kl. 8. I reglementet af 1756, som i öfrigt närmare specificerar hithörande stadganden med exempelvis föreskrifter om predikningarnas maximilängd af 1 timme och flyttar den första söndagsgudstjänsten till kl. 9, anlägges i fråga om tid för korums hållande den mera obestämda, af praktiska kavalleristhänsyn dikterade synpunkten, att detsamma bör hållas »om morgonen strax sedan Hästarne äro rycktade, vattnade, fått sitt foder och manskapet påklädt, och om qvällarne så tidigt för mörkningen at Ryttnarne sedan Chorum är hållit ännu har tillräcklig dag at kunna ryckta och vattna innan det blifver mörkt». — I 1781 års reglemente för infanteriet förläggas bönestunderna till »om Morgonen något före VaktAflösningen, och om Aftonen litet förr Tapto, eller om hösten, innan det blifver mörkt». Endast en söndagsgudstjänst med predikan kl. 11 förekommer här.

De kortfattade bestämmelserna angående signaler till predikogudstjänster och korum vid dessa förrättningar, hvilka meddelas i Karl XII:s ordning för gudstjänsterna, utökas successivt till att omfatta truppernas formeringar, beväpning m. m. vid dessa tillfällen. Så hafva de i kavalleriets reglemente af 1756 utvecklats till ett utförligt militärt ritual med exempelvis icke mindre än 14 kommandoord före och 31 kommandoord efter förrättadt korum. Öfvervarandet af dessa gudstjänster är här uttryckligen obligatoriskt och försummelse belagd med straff enligt krigsartiklarna. Skall lägret bryta upp, skall korum hållas.

Karl XII, som själf strängt höll på alla yttre tecken till vördnad för Gud, stadgade knäfall af såväl officerare som gemene vid det korum, som föreskrefs för vakter och detachment, hvilka utkommenderades eller återkommo från kommendering, då hvar och en hade att »i tystheet befalla sig GUD med Fader vår och HERRans Wälsignelse». Denna bestämmelse har utgått ur Fredrik I:s gudstjänstordning för armén och återfinnes icke heller i de följande.

I 1751 års reglemente föreskrifves korum i garnisonerna »wid alla wakt-parader så snart de blifwit formerade, och Fanan — blifwit uttrouppat». Efter bönen, som hålles under »för fot gevär», skyldras, hvarefter regementsväbeln föredrager några af krigsartiklarna. Mutatis mutandis förekommer samma procedur i kavalleriets reglemente af 1756.

I dessa och de närmast följande aktstyckena af detta slag talas också om kyrkoparader »om Sön- och andra Helgedagar uti Garnizoner» framför öfverstens kvarter. Dessa kyrkoparaders ursprungliga syfte har varit att före gudstjänsterna »efterse ordning och snygghet inom trupperna samt kontrollera styrkan», hvilket uttryckligen angifves i den utförliga ordning för kyrkoparaderna för flottan i Karlskrona, hvilken återfinnes i generalorder af den 5 februari 1810.¹ Härmed kan ock jämföras tjänstgöringsreglementet 1819, första delen, 1 kap., § 1, mom. 4: »af Lieutenanten öfverses». Denna som garanti för ett i yttre afseende värdigt deltagande i gudstjänsterna med dessa förbundna förberedelse betraktades snart nog såsom så nära och oupplösligt med dem förenade, att i den militära terminologien under lång tid — ännu under mina tidigare regementspastorsår — militärgudstjänst och kyrkoparad sammansmält till ett begrepp och i hvardagslag användes växelvis och utan åtskillnad, en begreppsförvirring, hvartill ännu 1898 års reglemente bidragit, och som blef af ödesdiger betydelse för den vulgära uppfattningen af dessa gudstjänster samt gaf dem prägeln af parader och skådespel. Dess bättre synes nu detta missvisande språkbruk hafva åtminstone i det allra närmaste försvunnit.

I tjänstgöringsreglementena för armén från och med 1751 redogöres utförligt för tillvägagångssättet vid dessa kyrkoparader.

En ny typ betecknar Kungl. Maj:ts Nådiga Tjänstgöringsreglemente för Dess Armée, Första delen, Stockholm 1819, stadfäst den 1 mars, hvilket, så vidt jag har mig bekant, är det första reglemente, som meddelar tjänstgöringsföreskrifter för alla vapen. Dess första kapitel har rubriken Gudstjänst och Kyrko-ordning och innefattar i sina 7 paragrafer, fördelade på ej mindre än 39 moment, väsentligen hvad de i krigsartiklarna intagna kyrkoordningarna innehållit, men jämväl åtskilligt därutöfver, allt affattadt i en välstiliserad, militäriskt koncis form, oaktadt en ej obetydlig detaljrikedom i bestämmelserna. I förstnämnda hänseende typiska äro momm. 1 och 2 af § 1:

*1819 års
tjänstgörings-
reglemente
för armén.*

»1. Sann Gudsfruktan är grunden för all dygd, rättskaffenhet och redlighet: den bör af hvarje krigsman oskrymtadt utöfvas.

2. Den allmänna Gudstjensten bör äfven af honom aktas och flitigt bevistas».

Vid en jämförelse mellan dem och de något svulstiga dekla-

¹ Se S. W. GYNTHER: Författningssamling för Kongl. Maj:ts Flotta, del 4, Härnösand 1854, sid. 679.

mationerna i motsvarande delar af Gustaf IV Adolfs i öfrigt ingalunda illa formulerade krigsartiklar framträder de förras formella öfverlägsenhet i bjärt belysning.

Ur denna ingress till gudstjänst- och kyrkoordningen har tills vidare försvunnit det sista rudimentet af den äldriga inledningsformeln. Villigt erkännes det sakliga företrädet i 1819 års formulering. Det utilistiskt färgade motivet för gudsfruktan och gudstjänst har fått vika för ett äkta kristligt uttryck för sambandet mellan sann religiositet och moral. I samma riktning löper dock tankegången redan i motsvarande punkt af Gustaf III:s reglementen för flottan, om hvilka mera nedan.

I 1819 års gudstjänst- och kyrkoordning för armén § 1 mom. 2 inskärpes skyldigheten för krigsman att akta och flitigt besöka den allmänna gudstjänsten. De tidigare reglementena hafva med sina stadganden tagit sikte allenast på militärgudstjänsterna, om hvilka här lämnas bestämmelser i följande moment. Detta förutsätter två former af militärgudstjänst: egentlig och väsentligen fullständig gudstjänst och enbar predikogudstjänst.

Följa så stadgandena rörande kyrkoparad samt tecken till gudstjänst. En nyhet erbjuder mom. 9 med sitt medgifvande: »Under Predikan är det hvar och en tillåtet att sitta». Denna tillåtelse gäller dock icke i det fall, då »fullt öfver- och undergevär samt packning» bäras vid gudstjänsten. Detta åter sker, då »något fiendtligt» kan vara »att befara eller — högste Befälhafvaren» kan »finna skäl att det särskildt befalla».

I detta reglemente har från krigsartiklarna införts förbudet mot handel och traktering under gudstjänsten. § 2 (om korum) är utförligt specificerad i ej mindre än 7 olika moment. Korum förrättas kompanivis på icke helgdagar morgon och afton, »om exercice icke är befalld», på tid, som af befälhafvaren bestämmes, i garnison vid kasernerna eller vid skvadrons- eller kompanibefälhafvarens kvarter, i läger på uppställningslinjen framför resp. skvadroners eller kompaniers tält eller i skvadrons- eller kompanigatorna. I läger gifves tecken från högkvarteret, likaså första signalen till gudstjänst.

Då exercis är anbefalld, förrättas utan särskild signal korum kompanivis på uppställningslinjen före och efter exercisen. En af manskapet läser då bönen högt, och före och efter densamma sjunges en vers ur psalmboken.

I vissa fall skall prästen förrätta bönen: när efter bataljons- eller annan större exercis efter middagen af regementet eller bataljonen

öppen fyrkant formeras och chefen befäller honom hålla bön, hvartill han är skyldig vid uppbrott till marsch eller tåg, då regementet blifvit formeradt på sätt, som ofvan angifvits.

Vid uppbrott ur spridda kantoneringskvarter sker korum skvadrons- eller kompanivis, så snart skvadron eller kompani formerats.

Vid vakter förrättas korum på samma tid vid kompanierna. Vid fältvakter och posteringar nära fienden sjunges af begripliga skäl icke någon psalm.

Med § 3 har influtit ett nytt moment i gudstjänst- och kyrkoordningen: bestämmelse rörande kommunion. Om tid för kommunionens hållande gör regementspastor framställning, hvarpå regementsbefälhafvaren utsätter densamma. Den förrättas på helgdag i kyrka, å annat tjänligt rum, i tält eller på fältet. Nattvardsgång tillkännagifves å regementsorder 3 dagar i förväg. Löjtnanterna upprätta förteckning öfver kommunikanterna, hvilken förteckning dagen före kommunionen lämnas till prästen. Dagen för nattvardsgången befrias kommunikant från vakttjänstgöring och kommendering.

I detta tjänstgöringsreglementes kyrkliga afdelning äro under § 4 införda utförliga bestämmelser rörande manskapets prästbetyg. Sådant skall hvar och en utaf manskapet medföra från hemförsamlingen: vid indelt regemente till regementsmöte eller kommendering, vid värfvadts regemente, när han efter längre permission återvänder till regementet. Dessa prästbevis insamlas kompanivis af löjtnanten och öfverlämnas af denne inom tre dygn till regementspastorn, hvilken granskar dem med hänsyn till vederbörandes frejd och därefter påpekar befunna anmärkningar i detta hänseende för majoren, som i sin ordning rapporterar dessa till regementschefen.

Efter afslutadt möte, fälttåg eller kommendering skall vid uppbrottet regementspastor på betygen göra anteckningar om frejd, äktenskap och kommunion. Dessa betyg aflämnas af vederbörande själfva vid hemkomsten till därvarande präst. Den, som på längre tid permitteras från garnison, skall vara försedd med regementspastors betyg.

Här stadgas ock om innehållet i ett fullständigt prästbetyg.

Dessa prästbevis utfärdas särskildt för hvarje karl utom vid de indelta regementenas möten i fredstid, då till samma kyrkoförsamling hörande kunna sammanföras på ett gemensamt betyg.

I § 5 stadgas om läsning för prästen. Sådant skall äga rum i exer-

cisläger, eller då trupp är samlad, samt skall förläggas till helgdags-eftermiddagarna och på framställning af regementspastor enligt regementschefens order fortgå i sådan ordning, att densamma träffar hvarje kompani en gång under mötestiden. Vid denna procedur skola en till kompaniet hörande subalternofficer och alla underofficerare närvara, tydligtvis i disciplinärt syfte.

Under rubriken Kyrkoordning, som här tagits i inskränkt mening, äro i § 6 innefattade bestämmelser om garnisonsprästs skyldighet att ställa sig till efterrättelse allmänna författningar rörande kyrkobokföring o. d.

I fält och under kommenderingar skall den äldste regementet eller bataljonen åtföljande prästen diarieföra skedd kommunion, ingångna äktenskap, förrättade dop och inträffade dödsfall, en föreskrift, som visserligen står som ny i tjänstgöringsreglementet, men som bottnar i gammal praxis, enligt hvad fältkonsistoriernas handlingar utvisa.

Det är jämväl första gången, som i tjänstgöringsreglementenas kyrkoordning influtit bestämmelser angående fältkonsistorium, hvars ordinarie ordförande nu är fältprosten, och hvars bisittare äro de vid arméen närvarande regementspräster. Konsistoriets presidium är sålunda icke längre bundet vid konungens äldste hofpredikant såsom förut sedan Gustaf II Adolfs dagar. Så småningom hade hans betydelse på detta område trädtt i bakgrunden, och efter Karl XII:s död, då konungen ej i regel som generalissimus följde sin armé i fält, torde den hafva varit af i det närmaste rent dekorativ natur. Enligt 1755 års förslag skulle som vice preses förordnas en särskild fältsuperintendent eller fältprost. Under Gustaf III:s fälttåg mot Ryssland har en kungl. hofpredikant¹ fungerat som preses endast 2 gånger: vid det konstituerande sammanträdet den 10 juli 1788 och vid det 4 dagar senare hållna. I stället har af fältprästerna *en*, i regel den äldste, öfvertagit det verkliga chefskapet öfver militärkleresiet, och det är denna utveckling, i gammal häfd redan fast grundad, som nu konfirmeras af den militärkyrkoordning, som fått plats i 1819 års tjänstgöringsreglemente. Fältprosten blir nu ordinarie præses consistorii.

Fältprostens subordination under högste befälhafvaren understrykes genom stadgandet, att denne har att meddela tillstånd till

¹ »Ord. Kungl. Hofpredikanten, Contracts Prosten och Kyrkoherden i Sahla, Högwälborne Grefwen hr Fredric Bogislaus Schwerin.» Se Fältkonsistoriets protokoll i RA.

hållande af konsistoriesammanträden. Regementspastorerna äro skyldiga att ställa sig till efterrättelse, hvad fältkonsistorium i ecklesiastika ärenden genom cirkulärskrifvelser förordnar. Fältprosten öfvar uppsikten öfver det vid armén anställda prästerskapets ämbetsgärning och äger att i fall af försummelse inkalla den felande att stånda ansvar inför fältkonsistorium.

Högste befälhafvaren utnämner på förslag af fältprosten till konsistorienotarie en därtill skicklig prästman eller civil tjänsteman med uppgift att föra protokoll, uppsätta och kontrasignera alla från konsistorium afgående expeditioner samt vårda och registrera dess handlingar.

Högste befälhafvaren äger ock att, därest konungen icke förordnat fältprost, utse någon närvarande regementspräst att förätta hans ämbete, till dess konungen meddelat förordnande.

I samma tjänstgöringsreglementes kap. III, § 41 finnes intagen instruktion för regementspastorerna, hvilken innehåller dels ett inskräpande af deras skyldighet att ställa sig till efterrättelse reglementets föreskrifter om gudstjänst och kyrkoordning samt i öfrigt gällande förordningar med afseende på deras prästämbete; att vid samlad trupp dagligen besöka sjukhusen; att mellan sig och de öfriga prästerna vid regementet fördela göromålen, vårda kommunionsakerna samt ombesörja anskaffandet af kommunionsvin och oblater för därtill anslagna medel samt att mot kvitto öfverlämna dessa kommunionskärl till någon nära regementets mötesplats belägen kyrka och årligen till tjänstgörande majoren afgifva utlåtande öfver deras beskaffenhet.

Såsom af detta referat framgår, är ett ganska brett utrymme lämnadt åt de kyrkliga bestämmelserna i detta 1819 års reglemente. En ytterligare utvidgning företer emellertid det på detsamma väsentligen hvilande tjänstgöringsreglementet af 1858.

1858 års
tjänstgörings-
reglemente för
armén; ny
upplaga 1882.

Dess kap. 1, om Gudstjänst, Korum, Kyrkoordning, Prestbevis m. m., företer så till vida en förändrad typ i fråga om uppställning, som det korta mom. 1 i § 1 af 1819 utvidgats till en fristående ingress, i hvilken inarbetats vissa äldre, värdefulla befunna beståndsdelar af den tidigare krigslagstiftningens och tjänstgöringsreglementenas kyrkoordningar, men som i öfrigt har en ganska originell prägel. Af visst intresse är, att den gamla tankegången om utsikt till framgång såsom drifkraft till sann gudsfruktan, hvilken försvunnit ur 1700-talets krigsartiklar och förslag till dylika samt ur

1819 års reglemente, här åter fått plats, till och med i den fullständigare formen med både »lycka och välsignelse».

Efter ingressen är detta kapitel indeladt i 3 artiklar, hvilkas innehåll åter fördelar sig på inalles 18 paragrafer i genomgående fortlöpande följd och med sammanfattande rubriker. Paragraferna i sin ordning bestå af numrerade moment. Denna dispositionsmetod hafva vi tidigare påträffat i vissa äldre krigsartiklar, men ej i tjänstgöringsreglementena.

Första artikeln (Gudstjenst) upptager under § 1 (Allmänna föreskrifter) som moment 1 ur 1819 års Gudstjenst- och Kyrkoordning hvarje krigsmans plikt att hålla den allmänna gudstjänsten helig (1819: akta) och flitigt bevista densamma. Inom denna afdelning såsom mom. 3 har influtit en bestämmelse om befälhavares rätt att, om kyrka finns i närheten, låta med vederbörande prästerskaps medgifvande anordnade kyrkobesök i densamma träda i stället för de särskilda militärgudstjänsterna. Förbudet mot handel och förplägning under gudstjänsttid har från mom. 12 i 1819 års reglemente flyttats in i detta sammanhang såsom mom. 4.

Ej mindre än 5 följande paragrafer med inalles 20 moment ägnas åt detaljerade bestämmelser rörande kyrkoparaden och gudstjänsten. Bland nyheter förtjänar anmärkas stadgandet, att, då regementschef själf bevistar gudstjänst vid kasernerad trupp, allt öfver- och underbefäl skall närvara. Vid gudstjänst i läger får under predikan hvar och en stå ledig och, om befälhavaren det medgifver, sätta sig. Detta villkor saknades i 1819 års reglemente. Befälhavaren äger att bestämma tid för dessa gudstjänster liksom ock för gudstjänsterna i spridda kantoneringskvarter.

§ 6 handlar om klädsel vid kyrkoparad och gudstjänst. Denna skall utgöras af vaktmundering. Infanteriet är försedt med sidogevär, men är utan packning; kavalleriet och artilleriet äro till fots.

Beträffande art. 2 (Korum eller Bön) är att märka, att densamma är uppställd efter alldeles enahanda schema som den om gudstjänst handlande artikeln. Bestämmelserna förete en del skiljaktigheter i förhållande till 1819 års reglemente. Sålunda var korum enligt detta förlagdt uteslutande till söckendagar, och gudstjänsten förutsattes skola träda i dess ställe på sön- och helgdagar. Enligt de allmänna föreskrifterna i 1858 års reglemente skall korum vid samlad trupp förrättas kompanivis alla dagar morgon och afton. Hänvisning beträffande korum göres till del 2 af reglementet.

Art. 3 (Kyrko-ordning m. m.) innehåller under § 14 bestämmelser om skriftermål och nattvardsgång. En nyhet är stadgandet i mom. 1, att dessa gudstjänsthandlingar vid samlad trupp, om hinder ej möter, skola äga rum »åtminstone en gång i månaden». Vidare har löjtnantens skyldighet beträffande anteckning till kommunion öfverflyttats på fanjunkaren. Kommunikanternas frihet från vakt och kommendering dagen för nattvardsbegåendet har utsträckts till att omfatta jämväl föregående eftermiddag.

§ 15 talar om Läsning för prästen. Den enda sakliga olikheten i förhållande till 1819 års § 5 ligger i den bestämmelsen, att för denna förrättning skola väljas ej blott helgdagseftermiddagar, utan ock »sådana dagar, då regn hindrar exercis».

Under § 16 behandlas i hela 11 moment frågan om manskapets prästbetyg. Skiljaktigheterna från 1819 års bestämmelser äro väsentligen af formell natur.

Under rubriken Särskilda iakttagelser upptager § 17 de tidigare bestämmelserna om regementspastors allmänna skyldighet att ställa sig till efterrättelse, hvad gällande författningar, som röra hans prästerliga tjänst, stadga med afseende på ministerialböckernas förande m. m. samt vidare de särskilda militärkyrkliga diarierna.

Kapitlets sista paragraf (§ 18) handlar om fältkonsistorium. I densamma innefattade bestämmelser afvika i någon mån från sina föregångare. Som ett nytt, för institutionen grundläggande moment har inkommit den bestämmelse, som nu uttryckligen understryker fältprostämbetets karaktär af krigstidsinstitution, som det i praktiken också haft: »När armén rycker i fält vill Kongl. Maj:t förordna *Fältprost* att vara ordförande uti *Fältkonsistorium*».

En nyhet innebär ock den inskränkning i bisittarnes antal, som förutsattes i mom. 2: »Fältkonsistorium utgöres af en fältprost såsom ordförande samt af det antal utaf den i fält varande arméens regements-prester, som särskilt bestämmes». 1819 års reglemente har utan restriktioner gifvit plats i konsistorium åt alla vid armén varande regementspräster.

Den särskilda instruktionen för regementspastorerna företer inga mera betydande avvikelser och går liksom de förut refererade bestämmelserna igen i den nya upplagan af 1882. I båda editionerna är den intagen som § 70 under Allmänna skyldigheter.

I bägge upplagorna af nu ifrågavarande reglemente stadgas under § 95 i samma afdelning, med hänvisning till föregående paragraf om auditörstjänsts tillsättning, om regementspastors anstäl-

lande: ansökning i vanlig ordning till kungl. maj:t efter ledighetens tillkännagifvande af regementschefen och med förord af denne »för den sökande, han anser till tjensten mest förtjent och passande». Biskops och stiftskonsistorii befattning med dessa ärenden har nu reducerats till ett av den »sökande sjelf från det Konsistorium hvar under han lyder, förskaffadt — — betyg öfver kompetens och skicklighet» i enlighet med kungl. cirkuläret den 15 december 1837.

Samma tjänstgöringsreglementes tredje del (Tjensten hemma i landet på Roten) innehåller i första kapitlet (Ordning och tjänstgöring i allmänhet) tvenne paragrafer (§§ 6, 7), som röra manskapets religiösa och sedliga förhållanden. Enligt § 6 får manskapet ej försumma att sön- och helgdagar bevista gudstjänsten, så vida ej sjukdom eller andra giltiga orsaker därifrån hindra. Vidare stadgas angående uniform, som skall bäras vid kyrkobesöken. Är underofficer, korpral, vice korpral eller sockenbefälhafvare vid kyrkan närvarande, uppställer han manskapet, efterser, att hvar och en är snygg och nykter, samt marscherar med manskapet i kyrkan. Efter gudstjänsten uppställas detsamma åter utanför kyrkan, hvarefter det hemförlofvas af samme tillfällige befälhafvare. I visst angifvet fall uppställas manskapet i parad efter gudstjänsten.¹ Uteblifvande från gudstjänst utan permission eller giltigt skäl anmäles i nästa månadsrapport af korpral eller sockenbefälhafvare.

§ 7 (Prestbevis vid indelt trupp) innehåller kompletterande bestämmelser till § 16 af första delens första kapitel, hvarom förut är taladt.

1885 års
tjänstgörings-
reglemente för
armén.

Den 16 februari 1885 afgafs af därtill förordnade kommitté-
rade ett Förslag till Tjänstgörings-Reglemente för armén, hvilket
med vissa undantag blef antaget till efterrättelse den 29 maj s. å.
Denna edition har, som redan är nämndt, förflyttat det kyrkliga
kapitlet från tjänstgöringsreglementets spets, där det haft sin plats

¹ Jfr härmed de från Gustaf Vasas tid härrörande mönstringarna vid kyrkorna, vid hvilka åtminstone redan år 1637 manskapet om söndagarna också exercerades, hvarför ock vapen och ammunition för ett korpralskap där förvarades. Karl X Gustaf anbefallde s. k. aposteldagsmöten, hvilken anordning inskräpades af Karl XI i kungl. bref af den 17 mars 1696. Föreskrifterna härom förnyades 1736. Under Adolf Fredrik återupplifvades på nytt de s. k. kyrkovallsmötena, hvilka, efter att en tid hafva kommit ur bruk, återinfördes den 1 augusti 1791. De sammanflyta vid 1800-talets midt med kyrkoparaderna. Se OTTO BERGSTRÖM: Bidrag till Kongl. Uplands Regementes historia, Stockholm 1882, sidd. 308 ff.

alltsedan Fredrik I:s tid, till kap. IX, där det har öfverskriften Kyrko-ordning.

Denna kyrkoordning är af ganska afvikande typ i förhållande till sina föregångare. Dess första och grundläggande moment är den statskyrkliga församlingsbildningen af de till ständig tjänstgöring sammandragna truppförbanden antingen så, att hvarje regemente eller kår, allt efter sin förläggning på en eller flera orter, bildar en eller flera särskilda församlingar, eller ock så, att å ort, där garnisonspastor finnes, afdelningar ur olika regementen och kårer sammanslås till en gemensam församling.

Öfriga regementen och kårer betraktas vid sammandragning till tjänstgöring i fred endast i fråga om själavården såsom självständiga statskyrkliga församlingar. I fält däremot utgör hvar och ett af de lägsta truppförband, vid hvilka präst finnes anställd, en särskild församling.

Bestämmelserna om fältkonsistorium äro väsentligen hämtade ur § 18 af 1858 års i tjänstgöringsreglementet innehållna Kyrkoordning.

Den vidlyftiga § 2, som handlar om Kyrkoboks förande och prästbetyg, innehåller just intet nytt af intresse, utan går med sina bestämmelser väsentligen tillbaka till motsvarande stadganden i de närmast föregående tjänstgöringsreglementena.

§ 3 med rubriken Särskilda bestämmelser hänvisar till en början rörande gudstjänst och nattvardsgång till den likvisst aldrig stadfästa del II, kap. II, hvarom mera nedan. På båda dessa ställen understrykes rätten för medlemmar af främmande trossamfund att afhålla sig från deltagande i truppförbandets kyrkliga akter. Som nytt moment har influtit föreskrift, att, i den mån omständigheterna det medgifva, vid till tjänstgöring sammandraget truppförband tillfälle bör beredas okonfirmerade medlemmar, som dock tillhöra statskyrkan, till religionsundervisning af regements- eller garnisonspastor.

Aflider under militär tjänstgöring medlem af främmande kristet trossamfund, är regements- eller garnisonspastor pliktig att förätta jordfästningen. Aflider under enahanda omständigheter medlem af icke kristet trossamfund, förrättas däremot begrafningen icke af militärpastorn, utan öfverlämnas den aflidne till kungl. maj:ts befallningshafvande, så vidt icke hans egna trosförvanter begära att få draga försorg om begrafningsaktens förrättande.

Del II af förslaget, hvilken, som sagdt, aldrig erhållit stadfäs-

telse, innehåller i kap. I B under § 24 instruktion för regementspastor och bataljonspredikant. Mom. 1 äger sitt särskilda intresse i det afseendet, att det uttryckligen fastslår regementspastorns tjänsteställning. Han tillhör ecklesiastikstaten samt regementets stab och står under omedelbart befäl af regementschefen eller, om han på grund af generalorder tilldelats särskild underafdelning af regementet, af denna afdelnings befälhafvare. I öfrigt gå de tidigare instruktionernas stadganden i det väsentliga igen. En förändring har dock vidtagits i fråga om kommuniionsakernas förvaringsplats, som här bestämmes till »förrådet under förrådsförvaltarens vård».

I denna instruktion möter bestämmelse om skyldighet för sådan regementspastor vid truppförband, hvilket icke är sammandraget till ständig tjänstgöring, som icke innehar annan ordinarie ecklesiastik befattning, att af vederbörande konsistorium mottaga förordnande till tjänstgöring under tid, då han är tjänstefri vid truppförbandet.

Bataljonspredikants tjänsteställning och åligganden sammanfalla med regementspastors.

Korta instruktioner för slottspastorn vid krigsskolan och sjukhusprästen vid garnisonssjukhuset äro ock i detta kapitel inrymda.

I del III, kap. II, § 21 behandlas gudstjänsten. Denna afdelning öfverensstämmer i allt hufvudsakligt med bestämmelserna i I kap., 1 art., § 1 af 1858 års tjänstgöringsreglemente. En nyhet är dock, att denna gudstjänst uttryckligen karakteriseras såsom »evangelisk-luthersk med predikan» i st. f. 1858 års »gudstjänst eller predikan». Såsom en hufvudsynpunkt vid truppens formering under gudstjänsten framhålles angelägenheten, »att predikantens ord må kunna väl höras af alle». Vid ogynnsam väderlek eller vid hinder för hållande af gudstjänst med predikan kan denna ersättas af korum med det samlade regementet. Är präst tillstädes, har han att därvid förrätta bönen. Är musikkåren närvarande, biträder denna vid psalmsången till gudstjänsterna.

Skall trupp i fall, för hvilka närmare redogöres, besöka kyrka i förläggningssortens närhet, har chefen att tillse, att största möjliga kontingent af regementet får tillfälle att bevista dess allmänna gudstjänster. Uppgiftslämnare beträffande anmälda kommunikanter bestämmes nu af regementschefen. Som redan är antydt, har jämväl i detta sammanhang hänsyn tagits till främmande trosbekännares andliga vård och därvid stadgats rätt för dem att på

framställning erhålla liknande tillfällen att deltaga i sitt eget tros-samfunds andaktsöfningar, som beredas statskyrkans medlemmar.

Bestämmelserna angående korum äro mer detaljerade än till-förne, men innehålla intet nytt af vikt. Att märka är främmande trosbekännares rätt att, om de så önska, under korum träda bakom ledet. — Månhet om att undvika allt, som kan vara ägnadt att kränka utanför statskyrkan stående personers religiösa känslor, är ett genomgående drag i de kyrkliga stadgandena i detta tjänst-göringsreglemente.

I de följande upplagorna af arméns tjänstgöringsreglementen ^{1889, 1898, 1903 och 1907 års tjänstgö-ringsreglemen-ten för armén.} äro de religiösa bestämmelserna dels något olika formulerade, dels på olika sätt på de olika kapitlen fördelade. I 1889, 1898, 1903 och 1907 års Tjänstgöringsreglementen för armén har kap. VIII rubriken Kyrkoordning och uppdelas på två paragrafer, af hvilka den första behandlar De särskilda kyrkoförsamlingarna, den andra innehåller diverse Särskilda föreskrifter. Vi återfinna här bestäm-melserna från 1885, kap. IX, angående bildandet af egna stats-kyrkliga församlingar i delvis oförändradt skick. Tillfogats hafva stadgandena om villkoren för tillhörighet till militär kyrkoför-samling.

§ 2 upptages hufvudsakligen af föreskrifter om kyrkoböckers förande. Vidare har här influtit det förut omtalade stadgandet om tillfälle till religionsundervisning af regementspastorn åt okon-firmerade medlemmar af statskyrkan. Beträffande gudstjänst och nattvardsgång hänvisas till del II, kap. II. I detta sammanhang garanteras friheten för medlemmar af främmande trossamfund från deltagande i truppförbandets kyrkliga arbeten, utöfver hvad som föreskrifves å anförda ställe.

I del II, kap. I, § 5 äro under rubriken Den civilmilitära per-sonalens skyldigheter sammanfattade till en början regements-pastors skyldigheter i motsvarande form, som mött i 1885 års i denna del icke stadfästa instruktion. Utgått ur sammanhanget hafva dock från och med 1903 dels bestämmelsen om regements-pastors skyldighet att, om hans truppförband icke är sammandra-get till ständig tjänstgöring och han själf icke innehar annan ordi-narie ecklesiastik befattning, af vederbörande konsistorium mot-taga annat prästerligt förordnande, dels från och med 1889 stad-gandet om bataljonspredikants tjänsteställning.

I del II, kap. III E stadgas om De civilmilitära beställningarnas tillsättande, hvarvid de allmänna bestämmelserna rörande formen

för ansökan till dylika tjänstebefattningar äro tillämpliga också på militärpräster. Ansökningstiden utgår 30 dagar efter ansökningskungörelsens första offentliggörande i Post- och Inrikes Tidningar. Beträffande de prästerliga tjänsterna vid armén gäller, att, om innehafvare af dylik befattning blifvit utnämnd till annan prästerlig tjänst, bör beställningen dock icke kungöras till ansökan ledig förrän i så god tid, innan befattningen skall frånträdas, att efterträdare kan hinna varda utnämnd före frånträdet.

I likhet med öfriga civilmilitära personer af officers eller underofficers rang kunna armén tillhörande präster på ansökan, samtidig med och till samma myndighet som afskedsansökan från beställningen ingifven, få tillstånd att efter erhållet afsked inträda i lika rangklass i behörig reserv, för hvilket fall dock intet förordnande på beställningen utfärdas.

I § 27 lämnas närmare föreskrifter om tillsättandet af regementspastorsbeställningarna. Konungen tillsätter dem medels förordnande. Så enligt beslut vid 1892 års urtima riksdag från och med 1898 års reglemente. Regementschefen kungör befattningen till ansökan ledig samt insänder ansökningarna, åtföljda af betyg och tjänsteförteckningar med förord för den af de sökande, som han anser mest förtjänt och passande. Till ansökan skola fogas betyg öfver kompetens från vederbörligt konsistorium. — Tillsättningsproceduren, när det gäller garnisonspastor å Karlsborg, är alldeles densamma.

I sistnämnda reglemente införes på denna punkt en nyhet: reservpastor i regementets reserv, hvilken skulle förordnas af arméfördelningschefen. Därtill fick antagas beväringssman, som fullgjort stadgad tjänstgöring under vapen enligt värnpliktslagen, tillhörde inskrifningsområde inom vederbörligt arméfördelningsområde samt aflagt praktisk teologisk examen. Prästvigning fordrades alltså icke för dylik anställning. Endast en reservpastor fick utnämnas vid hvarje regemente, och ett ytterligare härvid fäst villkor var, att regementspastorn vid regementet öfverskridit värnpliktsåldern, och att vid regementets reserv regementspastor icke fanns anställd. För det fall, att flera sökande anmälde sig, skulle vid lika förhållanden för öfrigt den till lefnadsåldern yngste äga företräde. Till chefen för landtförsvarsdepartementet skulle anmälan ingå om förordnandet.

I del II, kap. V, § 2, om De civilmilitära tjänstebefattningarnas upprätthållande, stadgas om sättet för förordnande af vikarie

för bestridande bl. a. af regements- (garnisons-) pastorsbefattning. Vid behof af vikarie å dylik tjänst skall regementschefen (kommandanten) anmäla förhållandet hos vederbörande konsistorium med begäran om förordnande för prästman. Denna rätt att förordna vikarie och att utfärda kompetensbetyg åt sökande till regementspastorsbeställning är den enda och obetydliga resten af de kyrkliga myndigheternas en gång afgörande inflytande på tillsättningen af de militärkyrkliga tjänsterna.

Vid mobilisering skulle regementspastor — liksom hvarje civilmilitär person — vara pliktig att, därest sådant påfordrades, tills vidare frånträda sin innehafvande befattning för att mottaga förordnande att bestrida likställd eller högre befattning, som förefinnes enligt mobiliseringsplanen.

Del III (Tjänsten vid samlad trupp och på roten under fred), kap. II (Inre tjänsten inom ett sammandraget lägre truppförband) innehåller under hufvudrubriken B (I läger eller kasern, då allt befäl är förlagdt tillsammans med truppen), I (Inom ett regemente) såsom § 7 en på 9 moment uppdelad afdelning om Gudstjänst, hvilken emellertid i allt väsentligt öfverensstämmer med 1882 års upplaga. Vissa afvikelser äro emellertid att anteckna.

Så har bestämmelsen i sistnämnda edition, att »uttryckning till gudstjänst sker utan fanor, gevär eller packning», ändrats till »uttryckning till *Kyrkoparad* sker» etc.

Sättet för korums hållande har här intagits i st. f. hänvisningen till annat rum i reglementet. Stadgandet om formering vid militärgudstjänst med hänsyn till akustiska förhållanden har utsträckts till att omfatta äfven korum.

Efter sista psalmversens sjungande — detta gäller såväl gudstjänst som korum — kommenderar befälhafvaren »gif akt!» och uttalar orden »Gud bevare Konungen och Fäderneslandet», hvilka ord af truppen upprepas. Denna vackra sed synes hafva inkommit från flottans gudstjänster, där jag påträffat den med tämligen enahanda ordalydelse i Gustaf III:s tjänstgöringsreglementen för nämnda vapen. — För öfrigt hafva i vissa fall de olika momenten af ifrågasvarande paragraf blifvit omflyttade, dock utan sakliga förändringar.

Att märka är, att ur 1903 års reglemente och de därpå följande försvunnit stadgandena om fältkonsistorium och fältprost.

Tjänstgöringsreglementena för armén af 1911 och 1916 ha i 1911 och 1916 års tjänstgöringsreglementen för armén. kap. 9 i det allra närmaste oförändrade upptagit de i 1903 års upplaga förekommande stadgandena rörande civilmilitära befatt-

ningars besättande. Här har emellertid gifvits plats åt slottspastorn vid Krigsskolan, medan afdelningen rörande anställande af reservpastor i regementets reserv helt utgått. Bestämmelserna angående de civilmilitära tjänstebefattningarnas upprätthållande (§ 88) äro likaledes tagna ur 1889 års upplaga.

Såsom af referatet utaf sistnämnda och de med detsamma öfverensstämmande reglementenas kyrkliga stadganden har framgått, voro dessa därstädes uppdelade på flera olika partier af reglementet. I 1911 års edition äro de däremot i görligaste mån sammanförda. Kap. 17 uppsamlar sålunda under hufvudrubriken Religionsvård och församlingsordning, hvad som förut fördelats på del III, kap. II, del II, kap. I samt del I, kap. VIII. 1916 års upplaga, som förlagt hithörande till kap. 16, har aflägsnat 1911 års § 130, den under rubriken Militärpastor intagna instruktionen. Anmärkningsvärdt är, att regementspastorerna här enligt de af kungl. maj:t den 13 november 1914 fastställda planerna för öfvergången till den nya härordningen utgått ur den civilmilitära personalen såsom enligt den nya strafflagen för krigsmakten ej längre tillhörande nämnda personalkategori. De uppföras här såsom civil personal, hvilket i svenska arméns rulla iakttagits från och med 1918.

Inskränkning i skyldigheten att hålla söndaglig gudstjänst, hvilken i de förra reglementena betingades af »gällande hinder», är i 1911 och 1916 års upplagor uttryckligen lagd i vederbörande regementschefs (befälhafvares) hand. — Punkten om utryckning till kyrkoparad har här utgått.

I fråga om platsen för gudstjänsternas hållande införes i sak icke något nytt moment. De förutvarande bestämmelserna hafva emellertid sammanförts. En nyhet är betonandet af de *särskilda* militärgudstjänsterna såsom den gudstjänstform, hvilken »helst där så är lämpligt», bör anlitas. Som regel bör, då gudstjänst icke äger rum i kyrka, densamma dock hållas inomhus och sittplatser därvid beredas deltagarna. I krig eller eljes vid friluftsgudstjänster följas i tillämpliga afseenden de för korum gifna föreskrifterna. För första gången möter bestämmelsen om hållande af korum — i regel i kompaniförband — i samband med öfningarnas början och avslutande, så ock betonandet af att bönen skall »förrättas af någon med sinne för dess allvar och med förmåga att framsäga den på ett värdigt sätt». Stadgandet, att formeringen vid dessa religiösa akter skall fästa afseende vid »att predikantens eller böneförrättarens

ord väl kunna höras af alla», har här försvunnit. I 1916 års upplaga medgifves rätt till af förhållandena påkallade afvikelser från bestämmelserna om korum m. m. under fälttjänstövningar och i fält.

Musikkårens biträde vid gudstjänst eller korum är ställt under regementschefens bestämmande. I 1903 års tjänstgöringsreglemente betraktas detta som utan vidare obligatoriskt vid gudstjänsterna, så framt musikkår finnes tillstädes, och vid förläggning i läger.

Anmälan om nattvardsgång göres hos regementspastorn, och deltagarne befrias den dagen från tjänstgöring, hvaremot den förut stadgade ledigheten jämväl föregående dags eftermiddag borttagits. Till detta sammanhang har i nämnda årgång från regementspastorsinstruktionen öfverflyttats skyldigheten att anskaffa vin och oblater samt att utrekvirera regementets kommuniionsaker.

Stadgandet om medlemmars af främmande trossamfund rätt att fritagas från deltagande i truppförbandets gudstjänster och att besöka eget kyrkosamfunds andaktsövningar har i någon mån justerats och den nämnda besöksrätten kvantitativt fixerats till att gälla i »samma utsträckning», som medlemmar af svenska statskyrkan deltaga uti dess religiösa akter.

§ 130 i 1911 års upplaga innehåller den omtalade år 1916 försvunna instruktion för Militärpastorerna, hvilken rubrik ersatt den förutvarande Regementspastorn. Dennes tillhörighet till ecklesiastikstaten har här förbigåtts. I denna upplaga hafva samlats de olika bestämmelserna rörande regementspastorns tjänsteåligganden: 1) gudstjänster vid truppförbandet och andra prästerliga förrättningar; 2) gudstjänster å sjukhus; 3) enskild själavård bland sjuka och sådana, som undergå bestraffning; 4) främjande af kristligt lif, nykterhet och sedlighet hos truppen, i den mån annan innehafvande tjänst sådant medgifver; 5) upplysningar och utredningar åt regementschefen inom området för hans verksamhet; 6) initiativ rörande anordningar för religionsvården vid truppförbandet.

Bildar truppförband egen kyrkoförsamling, åligger regementspastor fullgörandet af de ämbetsgöromål, hvilka tillhöra honom såsom pastor enligt gällande lag och författningar.

Garnisons- (fästnings-) pastor är pastor i garnisonsförsamling, där sådan är bildad, och lyder omedelbart under platsbefälhafvaren (kommendanten). I öfrigt hänvisas till regementspastors tjänsteåligganden.

§ 131 har öfverskriften De särskilda kyrkoförsamlingarna och

innehåller väsentligen detsamma som kap. VIII, Kyrkoordning, § 1 af 1903 års tjänstgöringsreglemente. Jämväl denna paragraf har utgått ur 1916 års reglemente och ersatts med en hänvisning till hvad särskildt är stadgadt. Vissa skiljaktigheter förekomma i fråga om rätten att tillhöra militärkyrkoförsamling. Medan sistnämnda reglemente inrymt rätt åt civilmilitär personal, som tillika bekläder annan ordinarie syssla, att efter eget gottfinnande tillhöra militär församling eller vanlig kyrkoförsamling, förhindrar 1911 års upplaga för sådant fall anslutning till militärförsamling. Likaledes har det tidigare reglementet lämnat i den pensionerade personalens fria skön att för sig och sina familjer välja mellan båda alternativen, medan också denna valfrihet upphäfts i 1911 års edition, denna gång med obligatorisk anslutning till den militära församlingen. Likaledes äro änkor efter medlemmar af militär församling hänvisade till att fortfarande vara anslutna till denna i motsats mot stadgandet af 1903.

Villkor för kyrkobokföring i militärkyrkoförsamling är bosättning inom den kommun, där församlingen är bildad, eller i visst af konungen medgifvet fall inom viss angränsande kommun. — Bildar truppförband icke egen militär kyrkoförsamling eller ingår i sådan, tillhör dess personal den territoriella församling, inom hvars område enhvar är kyrkobokförd. — Konungen förordnar om bildande af ny militär kyrkoförsamling på därom gjord framställning.

I fråga om kyrkobokföringen hänvisas till dithörande för kyrkan och dess prästerskap i gemen gällande författningar.

Upplagan af 1916 har i allmänhet förkortat motsvarande stadganden.

*Kyrkliga
bestämmelser i
tjänstgörings-
reglementen
för flottan.*

Parallellt med denna i de olika tjänstgöringsreglementena för armén nedlagda militärkyrkliga lagstiftning utvecklar sig en motsvarande för flottan.

*1712 års
»Seine-bref.»*

I sitt arbete Karlskrona Kungliga Amiralitetsförsamling anför Ernst Holmberg¹ ett gammalt »Seine-bref» från Karl XII:s tid, dateradt 1712, hvilket lämnar god inblick i tillvägagångssättet vid andaktsstunderna på örlogsskeppen. Om »seinerna» eller signalerna vid korum stadgas här: »Till att betyga en innerlig devotion och andakt mot den Högste Guden och åkalla honom om nåd, bistånd och välsignelse skall korum hållas hvarje morgon och afton, hvilket till att beteckna compans-flaggan (den stora flaggan) med en gös

¹ A. a., Marinlitteraturföreningen n:r 16, Stockholm 1914, sid. 152.

(mindre flagga) under besans-spriet skall utslås på flaggskeppen, och trumpeterna, trummorna och klockan röras, vetandes, att eho, som utan skälige och viktige orsaker försummar sig infinna, densamme skall anses med den plikt, som sjöartiklarna innehålla.» Och citerade författare fortsätter: »Då bönen lästes vid korum», skulle »alla stå på knä», hvarefter anföras de bestämmelser, som vi förut påträffat i Karl XI:s sjöartiklar.

Gustaf III:s reglementen för flottan blifva af grundläggande betydelse för de kyrkliga stadganden, som växa fram inom dessa tjänstgöringsreglementens ram. Det tidigaste af dessa är Reglemente, hvarefter Tjenstgöringen kommer at bestridas under Expeditionen med Kongl. Arméens Flåttas Finska Escadre År 1788, tryckt i Åbo (Frenckelska Boktryckeriet, s. å.), hvars bestämmelser i oss angående delar ordagrant gå igen i Tienstgörings Reglemente för Kongl. Arméens Flotta År 1790, tryckt i Kongl. Tryckeriet, Stockholm 1790, projekteradt af M. Anckarsvärd och försedt med sanktionsformeln: »Approberas til efterlefnad. Stockholms Slott den 5 Martii 1790. Gustaf». I nästan oförändradt skick upprepas dess bestämmelser i det följande Reglemente för tjenstgöringen til sjöss vid Kongl. Arméens flotta. 1796. Tryckt i Kongl. Tryckeriet i Stockholm s. å.¹

*Gustaf III:s
reglementen
för flottan.*

Dessa reglementen inledas af ett kort kapitel Om Gudsfruktan, hvilket motsvarar de nyss nämnda reglementenäs för armén gudstjänst- och kyrkoordningar.

Åberopande den nära samhörigheten mellan kärleken till Gud och fäderneslandet samt alla »Krigs-Dygders» ursprung i denna kärlek, inskärpas som en allas plikt »sann Gudsfruktan och ordent-

¹ »Arméns flotta» härrör från d. v. öfversten vid artilleriet Ehrensvärd. På 1750-talet inrättades galèreskadrar, hvilka stodo än under flottans styrelse, än under en generalsperson och i det ekonomiska under krigskollegium. Arméns flotta i Finland inrättades 1770. År 1777 sammanslogos galèreskadern och arméns flotta till en kår, delad i två eskadrar, den svenska och den finska, med en gemensam chef och hvar sin sekundchef, båda med afseende på ekonomien lydande under krigskollegium. En skärgårdseskader för Bohusläns kuster inrättades 1789, och en ny hufvudafdelning för skärgårdsflottan i Åbo 1793. För arméns flottas ärenden infördes 1794 storamiralsämbetet, och samma år återfick densamma sin forna öfverrätt. År 1796 utgafs, som ofvan är sagdt, dess redogörelsereglemente. En kommitté för förvaltande af dess ärenden tillsattes följande år. Dess kammarrätt, grundad 1780, upphörde 1811. — Örlogs- och arméns flottor sammanslogos 1823 under benämningen Kongl. Maj:ts Flotta (Kungl. brefvet den 7 oktober 1823). Jfr GYNTHER, o. a. a., första delen, sidd. 397 f.

ligt lefverne» samt dygdiga och värdiga exempel och uppmuntran till fullgörandet af skyldigheterna mot »Gud, Konung och Fädernesland». Denna sistnämnda patriotiska trilogi och deklamationerna om dygd och plikt äro karakteristiska för tiden.

Mom. 2 föreskrifver predikan på alla sön- och helgdagar samt bön alla öfriga dagar, morgon och afton. Härmed torde jämföras de lika bestämmelserna i tjänstgöringsreglementena för armén före 1858. Efter gudstjänstens eller börens slut »säger Fartygs-Chefen Gud bevare Konungen och välsigne Fäderneslandet! som af hela Besättningen upprepas». Om denna vackra slutönskans öfvergång i något förändrad form till armén är i det föregående taladt.

1834 års
reglemente
för flottan.

Bland flottans arkivalier å Skeppsholmen¹ i Stockholm finns bland Projekter till 1834 års reglementen jemte afgifna utlåtanden deröfver också ett Underdånigt Projekt till Reglemente för Tjänstgöringen på Skärgårds Fartyg², försedt med årtalet 1816, hvilket årtal, antagligen såsom oriktigt befunnet, på två ställen i aktstycket i fråga blifvit öfverstruket. I bearbetadt skick hafva dessa föreslagna bestämmelser influtit i ett uti samma kollektion befintligt koncept, betecknad som 1834 års Reglemente för Kongl. Maj:ts Flotta vid Tjänstgöring till Sjös, samt för Hushållningen och Redogörelsen under Sjö-Expeditioner, och återfinnas i sistnämnda gestalt i det slutgiltiga reglementet, tryckt i Stockholm 1834.

Oss angående delar äro i det närmaste tagna ur Gustaf III:s tjänstgöringsreglementen. § 1 företer olikheter i förhållande till nyssnämnda aktstycken endast i fråga om ordval. Något mera afsevärd är skillnaden i § 2, som omredigerats bl. a. i fråga om uppställning. Vidare är morgonbönen uttryckligen förlagd till kl. 8. De kategoriska bestämmelserna af 1790 om predikan alla sön- och helgdagar hafva försvagats till föreskrift, att »Sön- och Helgedags förmiddagar — — Predikan sker, så ofta tillfället dertill medgifwer».

¹ Nu öfverflyttade till RA.

² Sannolikt identiskt med ett i det å Kongl. Örlogs Manna Sällskapets vägnar den 15 juni 1821 afgifna utlåtandet omförmäldt förslag. Där talas om en »Comité — — af Sjö Officerare, Cevile Embetsmän och Fältläkare — — under Befälhafvande Amiralens ordförandeskap — —», och arbetet jämföres »med hvad i England brukligt var, och i detta afseende meddelas till öfversättning på svenska språket och ledning vid arbetet det Engelska Sjö-Reglementet (Regulations and Instructions relating to His Majestys Service at Sea). Dåvarande ContreAmiralen, numera Öfver-Amiralen etc. etc. Herr Friherre Cederström deltog jemväl i följd af särskildt nådigt förordnande i denna Comité.»

Påtagligt är, att 1834 års reglemente för flottan i oss vidkommande delar till tankegång och formuleringar rönt inverkan af 1819 års tjänstgöringsreglemente för armén. Detta springer i ögonen redan vid en jämförelse mellan ingresserna till dessa båda dokument. Så heter det i sistnämnda aktstycke: »Sann Gudsfruktan är grunden för all dygd» o. s. v., hvilken passus i 1834 års reglemente för flottan återgifves: »En sann gudsfruktan är ursprunget till alla dygder».

Men lätt skönjbara inslag finnas ock från Gustaf IV Adolfs krigsartiklar. Man jämföre de sistnämndas deklamatoriska: »Den (= en sann Guds kännedom och dyrkan) meddelar Krigsmannen de kraftigaste upmuntringar at redeligen upfylla sina plikter, danar och underhåller det mod och den ståndaktighet, som Konung och Fädernesland hafwa rätt at af honom wänta, bereder det fastaste samband mellan honom och hans medborgare, och förer med säkra steg till segrar och ära», med nu ifrågavarande reglementes motsvarande: »Kärleken till Gud, Konung och fädernesland meddelar krigaren den lugna tillförsigt, det orubbliga mod och den fasta ståndaktighet, som ensamme föra till seger och ära». — I öfrigt utgör denna paragraf en parafrasering af motsvarande uti Gustaf III:s ofvannämnda tjänstgöringsreglementen för flottan innehållna parti och af det ofvan omtalade kommittéförslag, som föregått nu ifrågavarande reglemente.

Detta sistnämnda aktstyckes inflytande på § 2 är än mer i ögonen fallande. Det i detta projekt inryckta villkoret för gudstjänsts hållande alla sön- och helgdagar: »så ofta tillfället dertill medgifwer», har ytterligare justerats i samma riktning och ersatts af det obestämda: »Alla dagar hålles bön — —; undantagna de sön- och helgedags förmiddagar, då gudstjänst förrättas».¹ Liksom i Gustaf III:s reglementen har välönskan för konung och fädernesland förlagts till slutad icke blott gudstjänst, utan äfven bön, i motsats emot hvad som skett i det tidigare projektet. Däremot har dettas från Gustaf III:s reglementen hämtade formulering: »Gud Beware Konungen och wälsigne Fäderneslandet» nu sammandragits till det ännu gängse »Gud bevare Konungen och fäderneslandet», hvarpå besättningen enligt 1834 års reglemente skulle svara: »Gud höre det». Och dessa konceptexemplarets formuleringar hafva influtit i det ändgiltiga reglementet af 1834.

¹ I konceptet till 1834 års reglemente i Flottans arkiv har ursprungligen stått: »Så ofta tillfället sådant medgifwer», men denna passus har öfverstrukits.

1813 års
cirkulär och
1864 års
reglemente för
prästerskapet
vid amirali-
tetsförsam-
lingen.

1875 års och
följande regle-
menten för
flottan.

Normerande för den prästerliga tjänstgöringen var länge vid den till Stockholm förlagda delen af flottan kungl. cirkuläret den 12 februari 1813 och vid amiralitetsförsamlingen i Karlskrona Kongl. Maj:ts förnyade Nådiga Reglemente för Presterskapet vid Amiralitetsförsamlingen i Carlskrona den 24 maj 1864.¹ Till dessa båda aktstycken hänvisas ock i Reglemente för flottan, 1 delen, Stockholm 1875, § 51 under rubriken Kongl. Flottans Kleresistat. § 97 momm. 4, 5 af samma reglemente stadgar om tjänstledighet för bl. a. kleresistaten, § 103 om form för afsked eller entledigande af ämbets- eller tjänsteman vid bl. a. denna stat. På spridda ställen i detta reglementes del 2 talas om prästerskapets ställning till de militära myndigheterna (t. ex. §§ 11, 14), om aflöningar (§ 160) o.s.v.

Samma reglemente, del 3, Sjötjenstgöringen, innehåller ock en del kyrkliga stadganden. Så §§ 482—486, varest vi påträffa instruktion för skeppspräst. Bland allmänna föreskrifter, afsedda att ombord uppläsas och tryckta anslås, ålägger § 668 »hvarje befälhafvare att mana underlydande till vördnad för Gud och plikttrohet mot Konung och Fädernesland samt att sjelf i lefnad och uppförande gifva värdigt föredöme».

Kyrkliga bestämmelser i delvis utvidgad form möta i Reglemente för Flottan, Stockholm 1884, liksom ock i Reglemente för Flottan år 1898, omtryckt och förändradt under titeln Reglemente för marinen dels 1907 (del I tryckt 1908, del II 1909), dels 1915.

I dessa reglementen påträffa vi instruktion för fartygspräst. Denne åligger beträffande »religionsvården ombord» att i allmänhet iakttaga enahanda skyldigheter, som tillkomma pastor gentemot hans församling; att för sjöexpeditioner rekvirera hvad som för gudstjänster och nattvardsgång kan befinnas erforderligt; att beträffande yttre anordningar för gudstjänster ombord meddela sig med och inhämta föreskrifter af sekonden; att föra komunionförteckning; att verkställa prästerliga förrättningar utom på det fartyg, å hvilket han är tjänstgörande, jämväl å andra fartyg och i land enligt chefens order, och att under sjöstrid intaga plats bland sårade och sjuka. 1875 års reglemente inskräpper skeppsprästs skyldighet att i sin tjänsteutöfning rätta sig efter ritualen, men i öfrigt hans beroende af militära myndigheter och ordningar.

¹ Svensk författningssamling n:r 32 år 1864.

Som förman för öfriga präster å samma flotta eller eskader med skyldighet att hafva inseende öfver deras ämbetsförvaltning fungerar befälhafvarens präst, som kallas stabspräst, en titel, som vid armén förekommit åtminstone vid 1700-talets början.¹

I 1898 års reglemente, § 234 behandlas i mom. *h* Anordningen för sammanringning till gudstjänster med skeppsklockan, signal till korum o. s. v. Sittplatser skola till de förra vara anordnade. Korum börjar och slutar med psalmsång och omfattar dessutom en morgon- eller aftonpsalm samt Fader vår och Välsignelsen. Omedelbart på andaktsstunderna följer välönskan för konung och fädernesland, som fortfarande af besättningen besvaras med: »Gud höre det!»

Det sammanhang, i hvilket denna kyrkliga afdelning är infogad i reglementet, är ganska betecknande. Den är placerad under hufvudtiteln Ordningar och under underrubriken Rutin mellan mom. *g* (Snygghetsmönstring) och *i* (När kojerna å fartyg, där de äro stufvade på däck, skola tagas). Gudstjänsten synes degraderad till en ordningsfråga i jämbredd med sanitetsföreskrifter o. d. — Honnör göres icke på fartyg vid bl. a. tillfällen, då gudstjänsttecken å densamma blåser.

Nyheter i Reglemente för marinen af den 26 september 1909, del II, Sjötjänstgöringen, äro hvarken många eller genomgripande. En skiljaktighet i förhållande till föregångarna erbjuder det emellertid i punkten om det vid sjötjänstgöring fungerande prästerskapet, hvilket fördelas på tre olika grader: 1) stabspastor, 2) flottilj- eller divisionspastor och 3) fartygpastor.

Beträffande de särskilda författningar, som röra de kyrkliga förhållandena, hänvisas dels till en följande afdelning, dels i fråga om Karlskrona amiralitetsförsamling till den förut citerade afhandlingen af Ernst Holmberg.

I Reglemente för marinen, del IV, Kustkartilleriet, 1912, och del III, Kustartilleriet och tjänsten inom kustfästningar, 1914, innehållas bestämmelser om själavården vid detta vapen, kortfattade, delvis i form af hänvisning till och utan afsevärd af-

*Reglementen
för kustartil-
leriet.*

¹ I samlingen Militaria: Regementspastorers och Fältpredikanter Suppliker till Kungl. Maj:t finns i RA exempelvis en interimsfullmakt af den 23 augusti 1714, utfärdad af Ulrika Eleonora för pastor Sahlstedt att vara generalstabspastor, hvilken fullmakt af Karl XII konfirmerades i Ystad den 17 januari 1716.

vikelse från gällande stadganden dels för prästerskapet i gemen, dels för flottans präster.

Regementsinstruktioner.

Till sist vill jag påpeka förefintligheten af regementsinstruktioner, fastställda af regementscheferna och i några fall innefattande bestämmelser rörande de kyrkliga förhållandena inom resp. trupper, hvilka instruktioner emellertid blott innebära en närmare utformning af tjänstgöringsreglementenas motsvarande stadganden och ju icke äga den allmängiltiga karaktär som dessa.

G. Förslag till ny militärkyrkolagstiftning.

Orientering.

Den föregående undersökningen har gifvit vid handen, att alltifrån tillkomsten af kyrklig själavård för svensk försvarsorganisation densamma nästan undantagslöst varit reglerad genom den allmänna krigslagstiftningen och tjänstgöringsreglementena för armé och flotta, där den ingått såsom en beståndsdel. Frånsedt en del separatbestämmelser, hvilka tillkommit såsom komplement till den nämnda legislaturen, är det egentligen blott de ovan nämnda kungl. cirk. den 1 februari 1813 och Kongl. Maj:ts förnyade Nådiga Reglemente för Presterskapet vid Amiralitetsförsamlingen i Carlskrona den 24 maj 1864, hvilka lämna en mera utförlig militär kyrkoordning utanför den ofvan angifna ramen. Till dessa aktstycken får jag anledning återkomma i en följande afdelning.

Det är först i det 19:de århundradet, som krafvet på en fristående militär kyrkolagstiftning arbetar sig fram. Krigsartiklarnas ersättande med en särskild militär strafflag och tjänstgöringsreglementenas i öfrigt rent militära prägel hafva i sin mån framdrifvit detta önskemål. Härtill hafva så småningom sällat sig jämväl andra motiv: en växande insikt beträffande den psykologiska betydelsen af militär själavård och känslan utaf de föråldrade former, i stort sedt, i fredstid endast kvarstående fragment af en beskuren krigsorganisation, under hvilka institutionen måste arbeta.

Förslag till afskrifning.

När vårt land börjat hämta sig efter krigen kring näst sista sekelskiftet, framträda sida vid sida med en allmän ovilja mot försvarsbördor också funderingar på indragningar och besparingar af anslagen till denna själavård. Vid den annars jämförelsevis frikostiga lagtima riksdagen 1828—1830 framkom en enskild motion af innehåll, att regementspastorssysslorna »såsom icke oundgänglige, borde försvinna, helst de förutsatte en för ett fattigt land besynnerlig frikostighet att för 18 dygns tjänstgöring om året under

fredstid med flere hundra Riksdaler löna serskilda Prester, då, för några Riksdaler, deras förrättningar säkerligen skulle lika väl blifva utförde af till mötes- eller commenderingsplatser närboende Prestmän, och dessutom, vid inträffande krig, ingen svårighet torde uppstå att constituera sujetter, enär inom landet brist icke syntes vara på erforderlige Lärare.»¹ Efter vederbörande utskotts afstyrkanden fann emellertid riksdagen icke skäligt att bifalla förslaget.

I stället gör sig längre fram förnummet krafvet på en reform *Reformförslag.* i motsatt riktning, i syfte att göra den militära själavården mera effektiv.

Så påyrkades år 1882, i samband med förslag till grunder för en ny härordning, beträffande ecklesiastikstaten tillsättandet af fördelningspastorer — i förslaget kallas de denna gång fältpastorer — i känsla utaf behovet af en ordentlig organisation af hithörande arbete. 1882 års
förslag.

Det härordningsförslag, som förelåg för 1892 års lagtima riksdag, förde åter fram frågan om den militära ecklesiastikstaten. Propositionen innebar en förvandling af regementspastorernas ställning, i det att deras fullmakt skulle ersättas af konstitutorial och deras lön af arfvode, detta dock blott så vidt det gällde de vid icke garnisonerade regementen och kårer anställda. Denna tanke återupptogs vid samma års urtima riksdag, försvarsriksdagen, som beslöt tillämpning af dessa grundsatser på *alla* regementspastorer. 1892 års
förändring.

Redan 1902 erkände man emellertid vissa betänkligheter vara förenade med denna anordning med särskild hänsyn till den nu utsträckta öfningstiden, hvilka dock resulterade endast i en ringa arfvodesförhöjning.

Det är just genomförandet af 1901 års härordningsförslag, *Åtgärder från kyrkans sida.* som väcker kyrkans målsmän ur en förut nästan konstant likgiltighet för den militära själavården.

I 1903 års kyrkomöte framkommo två eller, noga taget, tre motioner, afseende denna först nu som en verkligt kyrklig angelägenhet betraktade fråga. Dessa motioner vunno i hufvudsak kyrkomötets bifall och föranledde framställning i ärendet till kungl. maj:t.

¹ Citeradt efter Förslag till bestämmelser för den andliga vårdens organisation inom armén, afgifvet den 15 april 1908 af där för tillkallade sakkunnige, Stockholm 1908, sid. 70. Detta arbete erbjuder värdefullt material åt den närmast följande framställningen.

År 1906 begärde nionde allmänna svenska prästkonferensen — med instämmande i kyrkomötets berörda framställning — i underdånig skrifvelse åtgärder, i syfte att en kungl. proposition angående tidsenlig omorganisation af regementspastorsinstitutionen för vinnande af verksam andlig och sedlig omvårdnad af de värnpliktiga måtte till följande riksdag aflåtas.

Under åren 1906 och 1907 var intresset för denna frågas lösning synnerligen starkt. Från Kinds härad och från 16 olika pastorat ingingo resolutioner med begäran om det maktpåliggande ärendets afgörande. De militära myndigheterna tillstyrkte i regel åtgärder i samma riktning. Allt tydde på att tiden var mogen.

1908 års
förslag.

Kungl. maj:t bemyndigade också år 1907 landtförsvarsdepartementet att tillkalla två personer att såsom sakkunniga biträda inom departementet med verkställande af utredning och utarbetande af förslag i frågan.

Detta 1908 års förslag till bestämmelser för den andliga vårdens organisation inom armén, afgifvet af generalmajor Gustaf Uggla och regementspastor Ivar Hultin, uppdrager fullständiga riktlinjer för verksamheten. Det åsyftar ett omfattande arbete för den religiösa, sedliga och kulturella omvårdnaden vid vår armé, bygger på ett afsevärdt tillgodogörande af befintliga lekmannakrafter (»militär-diakoner») för detta arbete, kräver i stor utsträckning utnyttjande af militärprästerskapets hela arbetsprestation för den militärkyrkliga verksamheten, upptager ur 1882 års förslag den af arméfördelningsområdenas gränser betingade fördelningspastorsinstitutionen samt utökar densamma med den från Gustaf II Adolfs militärkyrkoordning härrörande och i 1885 års tjänstgöringsreglemente ännu kvarstående topp- och centralpunkt i krigsorganisationen, som man i nämnda förslag betitlat armépastor, och som man nu vill öfverflytta till fredsorganisationen.

Efter remisser till arméfördelningscheferna, Allmänna svenska prästföreningen m. fl. skedde en omarbetning af förslaget 1909. Öfver detsamma i dess ursprungliga skick yttrade sig ock samtliga domkapitel, hvarefter ett nytt utlåtande 1910 afgafs af de sakkunniga. Härefter blef detta i flera afseenden goda förslag jordadt i stillhet.

1916 års
utkast.

Världskrigets kanondunder väckte det emellertid ur dess dödsömn. Med ledning af erfarenheter från detsamma uppgjordes efter framställning från 1915 års kyrkomöte med sakkunnigt biträde af regementspastor P. G. J. Malmberg ett nytt utkast inom

landtförsvarsdepartementet, hvilket vid innevarande års riksdag i föga förändrad gestalt gått igen i kontraktsprosten Ch. Meurlings motion i första kammaren n:r 53 angående skrifvelse till konungen i fråga om ändring i organisationen af den religiösa vården inom armén, hvilken motion synes vara framkallad af en åtta dagar tidigare inom samma kammare af herr W. Gullberg väckt motion af frikyrklig färg i samma ärende. Jag hänvisar till riksdagstrycket.

1918 års
motioner.

I den Meurlingska motionen är krafvet på helt och odelat ägnande åt den militärprästerliga tjänsten utsträckt utöfver 1908 års ram.

Ur den gamla krigsorganisationen, som mestadels med Sverige som förebild via Preussen-Brandenburg satt sin prägel på militärkyrkoväsendet i hela det tyska riket, England och Ryssland (hur Österrike på annan väg — genom påvebref 1643 — erhållit ungefär enahanda institution, är förut påpekadt), har upptagits det ärevördiga fältprostämbetet.

Det är ett lyckligt grepp och för en enhetlig och målmedveten organisation oundgängligt, att en sådan centralpunkt finnes. Utvecklingen framtvingar den på, snart sagdt, alla områden, där ordning skall råda och initiativ förväntas. Under fältprosten, som tillsättes af konungen på förslag af ärkebiskopen, stå fördelningspastorerna.

Militärprästerskapets tillhörighet till resp. stift och de olika domkapitlens befattning med dess tillsättningsärenden torde antagligen i praktiken komma att medföra vissa svårigheter. I samma mån, som dessa tjänster blifva af mera stadigvarande natur, än nu gemenligen är fallet, helt kräfvat sin man samt erbjuda advancement inom kåren, torde nog i rätt stor utsträckning prästerskapet komma att rekryteras nedifrån inom sin egen korporation: fältpastorer (i reserven), regementspastorer af andra och första klass, garnisonspastorer, fördelningspastorer och upp till fältprosten.

Då är fråga, huruvida det inte vore mest rationellt att med fältprosten också återuppväcka det som krigsorganisation in i senaste tid kvarstående fältkonsistoriet med fördelningspastorerna som bisittare för afgörande af bl. a. befodringsfrågor. Vid detta forum kunde en likformighet i behandlingen vinnas, som icke kan förväntas af de skilda domkapitlen, hvilka ännu mindre än nu torde komma att sitta inne med kunskap om militärprästernas gärning, sedan denna helt skilts från öfrig ecklesiastik tjänst, och sedan militärprästerskapet i fältprost och fördelningspastorer fått

särskilda inspektionsorgan, och som dessutom, då stiftsbanden icke äro tänkta skola binda de militärkyrkliga befordringarna, ofta måhända sakna varje kännedom om flertalet eventuella sökande till lediga befattningar af detta slag. Inom ett fältkonsistorium af föreslagen sammansättning skulle under nämnda förutsättning någon af bisittarne, i hvarje fall fältprosten, känna åtminstone de till advancement eller transport förekommande prästerna, liksom man inom denna korporation bäst borde kunna bedöma, hvilka krafter som på de olika platserna bäst skulle kunna motsvara sin uppgift. Stora svårigheter för detta konsistorii sammanträdande torde ej behöfva yppa sig. Rent statistiskt sedt, kunna befordringsmålen, sedan maskineriet en gång väl kommit i gång, ej blifva särdeles täta, och fältprosten är för öfrigt enligt utkastet tänkt skola åläggas konferenser med fördelningspastorerna i andra frågor.

Med hänsyn till ärkebiskopens ställning till militärprästerskapet enligt förslaget låge nära till hands att organisera fältkonsistoriet analogt med Stockholms stads konsistorium, så att ärkebiskopen till båda intoge samma ställning och fältprosten motsvarade pastor primarius. Liksom emellertid fältprosten in i senaste tid i vårt land stått såsom fältkonsistoriets ordinarie preses, torde ingenting hindra, att han i ett nytt, också för fredstid afsedt konsistorium intager denna plats. En omorganisation i samma riktning af Stockholms stads kyrkostyrelsefråga står ju ock på dagordningen

Militärkyrkoväsendets historia liksom ock undantagslösa erfarenheter från andra områden i vår tid, hvilken bjärtare än någon tillförne låtit betydelsen af en stark och själfständig *organisation* träda i dagen, synas gifva vid handen, att den kanske viktigaste betingelsen för en lifskraftig utveckling i samklang med tidens kraf just ligger i att en sådan organisation också här kommer till stånd. Den förutan torde en reform blifva en konturlös skenreform utan lifskraft och ryggrad.

Då detta nedskrives, har första kammaren med anledning af de båda motionerna beslutat skrifvelse till kungl. maj:t i fråga om ändring af organisationen af den religiösa vården inom armén. Andra kammaren har biträdt detta beslut, ehuru med en för frågans lösning efter kyrkliga linjer föga löftesrik motivering, och en ny kommitté har af kungl. maj:t tillsatts för ytterligare utredning af förslag.

Frågan nalkas kanske sin lösning. Skall denna innebära afskrif-

vandet af en snart 400-årig institution och dennas ersättande med å ena sidan frivillig religiös verksamhet, å andra sidan kommittéer för de värnpliktiges nytta och nöje? De, som arbeta för en lösning efter dessa linjer, synas hafva blundat för världskrigets lärdomar. Det gäller här att det ena göra och det andra icke låta. Kyrkan har dock djupa rötter i vårt svenska folk, som nog, när det gäller, hvarken vill eller kan afvara dess tjänst, då det är fråga om att tillgodose de andliga intressena hos dess ungdom.

Det sist flydda seklet har icke utan skäl kallats barnets århundrade. Det ingångna torde med ej ringare fog förtjäna namnet ungdomens århundrade. Hela den nya lagstiftning, som syftat åt och jämväl genomfört en genomgripande omläggning af våra högre och lägre ungdomsskolor, och hela den starka religiösa och kulturella ungdomsrörelse, som hör till vår tids mest imponerande och glädjande företeelser, gifva berättigande åt en sådan etikett på tidsskedet.

Det vore i samklang med de sålunda i vår tid segrande, bärande idéerna, om nu äntligen en organisation blefve tryggad, som vore mäktig att med framgång leda den ungdomsrörelse, som syftar åt hela vår svenska manliga ungdoms religiösa, moraliska och kulturella fostran under den viktiga värnpliktsåldern.

Bilaga.

*Koncept till Kristinas sjöartiklar.*¹

(K)

Siöörätten.

Wy Christina medh Gudz Nåde, Sveriges, Giöthes och Wendes Vthkorade Drotningh — —² Giöre witterligidt at såsom wy gerna såge, det Vthi vårt *Admiralitetz Collegio*, synnerligen Vnder siöofolcket Vthi gemeen godh *order* och *disciplin* holles måtte; Alltså haffwe Wy medh vårt Regerande Radh nödigdt funnit at ofwersee och förbättra Låta Siöö Articklarna, der efter de som på vårt Adm^{tt} och Skepsflåthe brukes, måge wetha sigh at rätha, icke unskyllandes sigh att dee ey hafwe wyst hwadh *poen* och Straff som medh det fehl, de begå kunde, föllia skulle, Fordenskull skoole efterfolliande Articklar och Punchter mot Siööfolcket Tuenne eller Trenne Reesor om Åhret förlässne warda Och Vthi alle Siöörättegångar och domar hafwa Laga krafft till *Execution* Vthi saken.³

¹ Efter manuskript i RA.

² Rättat till: *Gustaf Adolph* och rikstitulaturen i enlighet därmed justerad.

³ Hela denna ingress är jämte öfverskriften korsad.

*Kristinas sjöartiklar av 1644.*¹

(Kr)

Wy Christina medh Gudz nåde — — — Göre witterligit, att effter Rykzens förswar, wälfärdh och säkerheet, näst Gudh hänger och består på Rykzens Skepsflotta, ett wälförordnad *Ammiralitet*, och gott Siöfolck: Så haffue wy, sådant betrachtandes, icke mindre än wåre förfäder, framfarne Sveriges Konungar och Regenter, Höglofflige i åminnelse: städze och altidh sedan wy till Regementet trädde äre, burit der sorgh före och sökt, huruledes att ähra, dygd och mandom, motte vthj alles dheres modh och sinnen bliffua inrotat, som Vnder wår och Rykzens *militie* och *Ammiralitet* höre, och på be:^{te} Rykzens Skeps flotta brukade bliffua; Men twert om, all wanart, sielfswoldh, odygd och feegheet, som aff mongens onde *natur* härflyter, och Vnder tijden ibland dhet gemene Siöö- och Krigsfolcket, icke vthan Fäderneslandzens skada och wanheder, sigh spöria låter, förmedelst Helssamme Stadgar och Ordningar, förtagas och förekommas, och sådant be:^{te} Siöfolck igenom skäligh twång, straff och *disciplin* till lydno och Hörsamheet bringas. Hwarföre och på dhet att, alle måge wara warnade att wachta sigh för sin olycka, och icke

¹ Efter det från *Flottans* arkiv öfverflyttade, nu i RA befintliga originalet.

kunna säija, dernågon för sitt förseende skull kommer på straff, sigh sådant tilförende icke wist haffua; Dy haffue wij medh wårt Elskelige Rykz Rådz råde, förgott anseedt och nödigt befunnit att låta öffuersij dhe förre Siöö Articklar, der aff tagit och tillökat hwadh nytigt och *practicabelt* widh desse tjders willkor och beskaffenheet haffwer synts, och författat effterföllliande Siöö Articklar, Hwilke wij wele och alffuarligen befalle, att aff alt wårt och Cronones Siöfolck, dhet ware sigh inländsche eller fremmande, som i wår och Rykzens tjenst på Skepzflottan brukas och Vnder *Ammiralitetet* lyde, skole beswäras, achtas, hollas och Hörsambligst effterkommas, och Vthij alla *Ammiralitets*- och Siöörättegånger och dommar haffua laga krafft och till *Execution* effterföljde warda.

Titulus I.

Om Gudz Ordz Würdning Och Huru Han straffas skall som dett missbruker.¹

Effter all Lycko kommer aff gudh, och Allt Christet folck bör honom dyrka, såsom han sig i sitt ord Vppenbarat hafwer, derföre skall här medh allt afgudery förbudet warda, och inga afgudadyrkare, trullkarla eller wapndofwere på Skepsflothan iblandh Siööfolcket Lydhna warda, Vthan der någon beslæes medh sadana Ochristelige oloflige konster och han efter skäligh Vnderrättellsse icke afstår och sigh rätta Låter i tydh, då skall emoot honom *procederes* effter Gudz och Sweriges Lagh, Och der till ewentyrs

¹ Öfverstruket; så ock randnoten: Om Gudz Ordz Würdning och huru han straffas skall som thet missbrukar. Denna härrör från samma hand, som tillskrifvit Titulus I.

I.

Efter all lycka kommer aff Gudh, och alt Christit Folck bör honom dyrcka, såsom han sigh i sitt ordh oppenbarat haffuer; Derföre skall här medh alt affgudery wara förbudit, och inge affgudadyrkare, Trullkarlar eller Wapndöfware på Skepsflottan iblandh Siööfolcket lidne warda, Vthan där någon beslæes medh sådane ochristelige och oloflige konster, och han effter skäligh Vnderrättelse icke afstår och sigh rätta låter i tydh, då skall emot honom *procederas* effter Gudz och Sweriges Lagh; Där och til äfwentyrs för någre omständigheter skuld, kunde falla betänckiande in, domen aldeles att *Exequera*, Skole sådanne åth minstone förwysas aff flottan, och ifrån alt Wårt Skepsfolcks gemenskap, Hwilken Herrens nampn smäder, drucken eller nöchter, och kan öffuertygas medh två wittnen,

för några omständigheeters skull kunde falla betänckiande dom alldeles at *Exequera*, då skoole sådane åat minstone förwysas af flottan, och allt wårt skeps Folcks gemenskap.

2.

Hwilken Herrans Nampn Smäder Drucken eller nöchter och kan ofwertygas med tu Witne, han skall döden döo Vthan alla Nåde

3.

Giör någon Gäckery och Apespeell aff Gudztiensten bespotter Herrens ord, dee heelige Hogwerdige *Sacrament*, och blifwer der med beslagen, han skall först hafwas till *Consistorium Ecclesiasticum* och der hans ord befinns af *Consistorialib* wara med någon försmädelsse och *Blasphemia* bemengdt; Skall han för sådant effter deres Advis och betänckiande dömas till Swerdet och *Executores* Vthan Nåder. Ähr hans ord Vthan försmädelsse, och allenast af obetäncksamheet och Lättfärdigheet fluthen, skall han förste Reesan slåess i Jern i fiorton dagar och bööte till *Hospitalet* som Siööfolcket tillförordnat ähr, en hallf Manatz Sälldh, så och andre Reesan Män tridie Reesan *Harquebuseres*

4.

Allt Gudz Nampns Missbruuk medh Sweriande, Bannande skall wara forbudet, Serdeles innan Skepsbordh eller Skepsholmen, finnes någon och öfwertyges sådant att göra i Hastigheet, eller af något Ifwer Vthi sitt kall, då gifwe derföre efter som han ähr till. Vthi Arm¹ Bössan, eller Pundes Vthi alles deres Åsyn som på Skeppet ähre tå *Corum* ähr hållet, Giör thet någon af Lättfärdigh sedwane eller I dryckesmåål, då böthe enn hallf Manatz Sälldh till Siööfolcks *Hospitalet*; och

¹ Ursprunglig läsart: Fattiges.

han skall döden döo vthan alla nåder. Gör någon gäckery och Apespeel aff Gudztiensten, bespottar Herrans Ordh, dhe Helige, Högwärdige *Sacramenten*, och bliffuer der medh beslagen; Han skall först haffuas till *Consistorium Ecclesiasticum*, och der hans ord befinnes aff *Consistorialibus* wara medh någon försmädelse och *blasphemia* bemängdt, då för sådant effter dheres *advis* och betänckiande dömes till Swerdet, och *Executores* vthan nåder; Ähr hans ordh Vthan försmädelse, och allenast aff obetänksamheet och lättfärdigt härfluttne, skall han förste resan slås i Jern Fiorton dagar, och böthe till Hospitalet som Siöfolcket tillförordnad är, en Halff Monadz Soldh, men andre resan, där han igenkommer, *arquebuzeras*.

Alt Gudz namnps missbruk, medh Swäriande, Bannande, skall wara forbudit, serdeles in om Skepsbordet eller Skepsholmen, finnes någon och öffuertyges sådant att göra i hastigheet eller aff någon yfwer i sit kall, då giffue derföre effter som han är till, Vthj dhe fattiges bössa, eller Pundes vthj alles dheres åsyn som på Skeppet äre, när *Chorum* är hollit, gör någon dhet aff lättfärdigh seedwana, eller i dryckesmåål, då böthe en Halff Monadz Soldh till Siöfolcketz Hospital, och Vthi

Vthi Nästa *Corum* mitt Vthi Ringen göra Gudhi Afbön på knä, allt medan *Corum* wahrar, och här ware Prästen Målsägande Vthi, hwilcken skall det Vpbähra och göra Räkenskap före, icke dem Vthgiffwandes Vthan *Admiralit^{ts}* Wettskap och willia.

5.

Hwilken Bättzman *Corum* forsummar, schal Förste Och andre gången Pundas aff sin Rootemester eller Prophossen, tridie gången stånde i Jern Natt och dagh, ähr det och enn aff ofwer eller Vnderbefählet, böthe effter *Capiteinens* och Prästens Mätz ordom Vthi Ahrmbossan, der han Laga förfall icke hafft hafwer.

6.

Alle Collatz och Gästebudh skoole återwenda när Gudztjänsten hålles, wydh straff som om *Corums* försummellsse sagdt ähr, Hwar Bättzman 2 Ore till *Hospitalet*, Men andra effter Matessmanss ordh hwar som han ähr till. Ingen må Vnderstå sigh göra något *Collatz* på Skeppen, Vthan *Admiralens* willie och wettskap, Och thet dock icke Vthan synnerligh Orsak; Ty elliest all dryckenskap och fyllery såsom aff hwilcket allt Oordenteligidt Leffwerne och ogudachtigheet Vthspringer, skall wara forbudet wydh straff, i Jern, eller at bötha Penningr till *Hospitalet* hallfparten så myckit som hans Månatz Soldh ähr, effter Personens *qualitet*. Dock icke thess minder then som Vthi sådant kall ähr, at han skall regera och forestå andra, som ähr Skeppare, Leutenampt *Capitein* eller *Admiral* etc. och befinns till dryckenskap så benegen, att han thet ey afstå will eller kan, han skall fornedras i tiensten eller alldeles afdankas och icke meer Lydes, Vthi alle förb^{te} ärender, hwar ingen annan klagar, skole Prä-

näste *Chorum* mit vthj Ringen, göre Gudi affbön på knä, alt medan *Chorum* warar, och här ware Presten målsägande vthj; Hwilken skall bötherna vpbära, och göra räkenskap före, icke dem Vthgiffuandes Vthan *Ammiralitetets* wettskap och willia.

2.

Oppå dhet en san Gudzfruchtan vthi Siöfolckens Hierta inrotas motte; Derföre wele wy, att hwar Morgon och affton skall *Chorum* hollas på Skeppen eller Skepsholmen, då skeppen liggia Vthi Winter Hampn, aff alt Siöfolcket, och först tecken giffuas aff Rykz *Ammiralens* Skepp, eller vthj hans frånwahru, *vice Ammiralens*, och sedan hwart effter annat, och så på alle holla *Chorum* och bön tillyka, och effter Prester icke äre på hwart Skepp, derföre skall *Capiteinen*, på hwilket som ingen Prest finnes, låta en aff dem som läsa kan, läsa Affton och Morgonbönerne, och där på siunga en Psalm.

Hwilken Prest *Chorum* försummar att holla, Vthan bewysligh siukdomb, eller annat laga förfall, böthe hwar gång en Halff Monadz soldh till *Ammiralitets* *Hospitalet*. Hwilken Bättzman *Chorum* försummar, skall förste och andre gången pundas aff sin Rotemästare eller Prophossen, Tredje gången stånde i Järn natt och dagh; Ähr dhet en aff Öffuer- eller Vnder befählet, böthe effter *Capiteinens* och Prestens Mätzordom, Vthi armbössan, där han laga förfall icke hafft haffuer. Hwilken Prest drucken befunnen warder, när *Chorum* skall hollas, eller aff honom hollas borde, skall twenne gån- gor aff *Ammiralitets* *Consistorio* förmanas sigh att bättra, och tredie gången Flottan förwysas.

3.

Alle wahnliche Högtidz dagar, och äth minstone hwar Söndagh, skall Pre-

terna Målssägande wara, och den brotzlige angifwa för Ryckz *Admiralen* eller *Admiral*.⁴ ware sigh på Holmen eller på reesor Vthi flothen.

Titulus II.

*Om Prestämbetet Hwadh The För Deres Personer skyldige ähre.*¹

7.²

Oppå dett enn sann Gudzfruchtan Vthi Siöfolckens Hierta inrothas måtte; derföre weele wy att hwar mårgon och affton skall *Corum* hållas på Skeppen eller Skeps Holmen, då skeppen Liggia Vthi winterhampn af allt siöfolcket och Först teckn gifwas af Ryckz*Admiralens* Skepp, eller Vthi hans frånwaro *Vice Admiralens*, och sedan hwart Skepp efter annatt och så på alle Skeppen hålla *Corum* och böön tillyka. Och effter Präster icke ähre på alle Skepp, derföre skall *Capiteinen* på samma skepp hålla folcket der till, at enn aff dem som Läsa kan, Läser Affton och Morgon bööner, och der på siunger enn Psalm.

8.

Hwilcken Präst *Corum* Försummer att Hålla Vthan bewysligh siuckdoms eller annor Laga förfall, Böthe hwar gångh enn halff Månatz Soldh till *Hospitalet*.

9.

Hwilcken Präst drucken befunnen warder när *Corum* skall hållas eller af honom hallas borde, skall Tuenne

¹ Titulus II tillskrifvet af samma hand, som strukit kapitelöfverskriften och flyttat den ut i marginalen, där den sedan också strukits. Jfr Tit. I.

² Från början har hvarje Titulus haft ny paragrafindelning. § 7 har alltså ursprungligen betecknats som § 1 o. s. v.

dikning hollas, och där till, om lägenheten så medgiffuer, en gång eller två om weckan, och skole samma Predikningar på samma sätt som *Chorum*, tilkänna giffuas. Hoo Predikningen försummer, Prest eller båtzman, Vthan laga förfall och merkeligh hinder, straffes som om *Chorum* sagt är.

Skole och alle *Marquetenter* haffua återhold medh ööl och Wyns vthtappande medan Predikning och *Chorum* hålles, beslås någon där medh, haffue förbrutit sitt godz, halffparten till *Ammiralitetet* och *Gewaldigern*, och andre halffue delen till *Hospitalet*.

Item skole alle *Collatz* och Gästebudh återwända när Gudztiensten holles, wedh straff som om *Chorums* försummelse sagt är, och dessförvthan böthe hwar båtzman 2 öre till *Hospitalet*, men *officererne* effter Mätesmans ordh, hwar som han är till: Och elliest all dryckenskap och fyllery; såsom aff hwilket ett oordentligt lefwerne och all ogudachtigheet vthspringer, skall wara förbudt, widh straff vthi Järn, eller Penningeböther till *Hospitalet*, Halfparten så mycket som hans Monadz Soldh är, effter persohnens *qualitet*. Men är någon så aldeles benägen till dryckenskap, att han der medh ey kan haffua återholdh, Vthan sigh där i dageligen sölar, den samme

gänger aff *Admi.³ Consistorio* förmanas, Men Tridie gången flothan förwysas.

10.

Alle wanlige Hogtydz dagar och ått minsto Hwar Söndagh, skall Predyckning hållas, och der till om Lägenheten så tillåter, enn gång eller Twå om weckan, och skall Predyckning på samma sätt som *Corum* Tillkenna gifwas, hoo Predykningen försummer Präst eller Bättzman Vthan Laga forfall och merckelig Hinder Straffas som om *Corum* Sagdt ähr.

11.

Hwar Präst giffwe acht att hålla sigh Till dett *Compagnie* han ähr förordnat till, när *Corum* och Predyckningz Stundh hållas skall; Och der skeppen ligga Vthi Hampner skall hwart *Compagnie* för sigh kallas på enn Platz tillhoopa, der Predykningen skee skall.

§ 12.

Såsom Wy Haffwe Låtet fördeela wårdt Siöfolck vthi wisse *Admiral* skap eller Regementer¹, så skall och hwart Regemente² hafwa sin Präster der til the skoole sigh hålla både Vppå Reesor såsom elliest; ähr thz så, att enn deel aff Regimentz³ bliwer på någon Reesa förordnat, så at Predekanten måste föllia med, då skoole de andre skeps Präster som tillstädes ähre, dens andres åhörare med Gudztiensten Vppehålla, och wara skyllige allesamman sine Åhörare esom offtast icke mindre särskilldh och *privatim* om theras

¹ Ursprungligen har stått *Compagnier*.

² Ursprungligen har stått *Compagnie*.

³ Ursprungligen har stått *Compagniet*. Ett par andra smärre textändringar äro också vidtagna i denna paragraf.

skall först förmanas, där medh att affstå, och sedan där ingen bättring föllier, straffes *arbitraliter*, efftersom der aff fölliande förargelse, och försummelsen der igenom skeer, är stoor till; Och Vthi alla slyke ährender, hwar ingen annan klagar, skall Presterne målsägande wara, och den brotztige angiffua för Rykz *Ammiralen* eller *Ammiralitetet*, wari sigh på Holmen eller på resor Vthj Flottan.

4.

Såsom Wij haffue låtit fördela wårt Siöfolck vthj wisse *Ammiralskap* eller Regementer, och Vnder hwart Regemente någre Compagnier, så skole och hwart Regemente haffua sine Prester, till hwilke desse sigh haffue att holla. Ähr dhet så, att en deel aff Regimentet bliffuer på någon reesa förordnat, så att Predikanten moste föllia medh; då skole dhe andre Skeps Präster som tilstädes äre, hoos dens andres åhörare, Gudztiensten oppeholla; Sammaledes skole och dhe Prester, dhet ware sigh en eller flere, som på resor förordnade äre wara förplichtade att oppeholla Gudz tiensten för alt dhet folck i flottan är, fast dhet icke wore aff dhet Regemente, Vnder hwilket dhe lyda, och ingen skall må sigh Vndandraga eller undskylla enär honom til sagt bliffuer, enten att besökia dhe siuke, som aff ett annat Rege-

Troos *Articklar* och Religion at förhöra och *Examinera* ähn Vthi Vppenbare Predykningar them att Lähra och Vnderwysa.

13.

Finnes hooss någon SkepsPräst Feel Vthi Lärdom eller Lefwerne, då skall hans *Capitein* eller någon annan anklagan för *Consistorio*, och ther käremålet santt och grundat finnes, då måge de sättia honom ifrån både Tienst och ämbetet, eller som brottet ähr till. Klagar icke *Capiteinen* för försummellsse eller medhhäldh skull, då klage den som Prästen beslår, Vthi det något förargeligt ähr, Och der Ingen fins som klaga will, och Lasten ähr *Notory*, då Stember honō *Consistorium* sielf, och *Presidenten* förordne enn Prästman som honom anklagar och Rätten söker: Allt fördy, at all förargellsse må Vnflyes och det gemeene folcket till gudheligheet aff Predykantens *Exempel* och Lefwerne beweeckt warda Alle som nu ähre eller Framdelestillkomma kunne hwadh heller dee Corporligh Eedh eller ey giordt hafwa, skole wara skyldige att hålla och effterkomma desse Articklar och der efter dömas, Serdeles emedan thee på Reesor och elliest på wårdt Arbete stadde ähro.

14.

Och på dett alle *Capitels* saker icke mindre Vthi *Admiralitetet* än elliest ordenteligen Ransakade och dömde warda, då förordne wy Vthi *Admiral* ett *Consistorium Ecclesiasticum*, För hwilcke skall wara *präsidet* wår Äldste HoffPredrikant, när han icke i wår reesa förhindrat ähr, eller i hans frånwaro |:der saken ingen drögzmåål Lyda kan:| *GeneralAdmiralens* Predekant, den der och *Superintendens* ofwer dee andre siöfolckz Predikanterne wara skola med sina *ordinary*

mente, och på andre Skepp äre, medh dhet Högwärdige *Sacramentet*, eller elliest i hwariehanda annan motto som dheres Embete och tienst behöffues. Dhe skole och alle i gemeen, så wäl som hwar och en i synnerheet wara skyllige sine åhörare som offtast särskildt och *privatim* om sin troos och *Religions Articklar* att förhöra och *Examinera*, icke mindre än som Vthi oppenbare Predikningar dem lära och Vnderwysa Vthi Gudz rena och klare ordh, grundat och författadt vthj dhe Prophetishe och Apostolishe Skriffter, vthan menniskeligh påfund och byläro, som och rätt *administrera* dhe Högwärdige *Sacramenten*. Ingen *vice Ammiral* eller *Capitein* skall eller må antaga någon Prest, vthan Rykz *Ammiralens* och *Collegy* samtyckie, mycket mindre någon affdancka eller aff kallet sättia, vthan han aff *Collegio* effter *Consistorij* betänckiande och *advis* odugsse eller owärdigh befinnes. Finnes hoos någon Skeps Präst feel Vthi lärdom eller lefwerne, skall han förste resan förmanas vthj *Ammiralitets Collegio*, till att rätta och bättra sigh, will sådant ey hielpa, då må den samme aff *Collegio* förwysas, till dhet *Consistorium* som wederbör, där att anklagas, och gangeså öffuer honom domb, effter som hans brott och gjorde förargelse är stoor til.

assessorer, så och någre af Regementz Präster, som då tillstades wara kunne; Hwilcke wy gifwe fullmacht att *Tractera* och slyta alla *Capitels* Saker, effter Gudz Lagh och Kyreckioordningen, Och hwadh dee i så måtto göra, ware så krafftigdt såsom det Vthi något *ordinary Consistorio* forhandlet wore.

Anmärkningar.

1917: 75. Bland efter tryckningen af detta parti utkommen litteratur förtjänar särskildt att nämnas G. F. NICOLAI: *Krigets biologi*. En naturforskare betraktelser. Auktoriserad öfversättning af Algot Ruhe. Stockholm 1918.

1917: 85. Möjligen har de svenska medeltidsprästers predikoverksamhet något underskattats. EMILIA FOGELKLOU: *Ur fromhetslivets svensk-historia II: 1*, Stockholm 1917, skrifver (sid. 18): »Det måste framhållas, att ej blott munkarna utan äfven prästerna predikat vida mera än man numera i allmänhet antager, därom vittna både ärkebiskopsbrev och stiftsstadgar. Så uppmanas Linköpings prästerskap att 'alla söndagar utlägga Herrens bön, den apostoliska tron, Ave Maria och annat som Guds mildhet skänkt oss' (1339—1351).»

1917: 108. Den här uttalade uppfattningen af Erik XIV har fått sakkunnig bekräftelse i det nyutkomna arbetet af ARTHUR STILLE: *De ledande idéerna i krigföringen i Norden 1563—1570*. Lund 1918. (Lunds universitets årsskrift, N. F. Avd. 1. Bd 14. Nr 11).

1917: 109. Samtidigt förekomma under Erik XIV:s regering för krigsmakten till lands ett 20-tal (ej ett 90-tal, såsom genom tryckfel angifvits) »capellaner». Noga taget, synas de hafva uppgått till högst 23 på en gång tjänstgörande (år 1565).

1917: 125. Olavus Petris Een predican emot the gruffuelige eedher är nu tryckt i hans Samlade skrifter, Band IV, sidd. 375 ff.

1917: 186. Kristian IV:s danska krigsartiklar, som finnas i Kungl. Biblioteket i en kollektion av krigsartiklar och bära titeln *Der Kön. May: zu Dennemarck Articulz Brieff*, påminna starkt om Gustaf Adolfs och börja ungefär som dessa: *Nachdem all Glück un Segen von Gott dem Allmächtigen o. s. v.* — Gustaf II Adolfs krigsartiklar finnas i flera editioner i Kungl. Biblioteket: en upplaga, tryckt hos Meurer, yngre än den nämnda; vidare upplagor af 1658 både på tyska och svenska, tryckta hos Adolph Simon, Reval. Af tyska upplagor finnas ytterligare *Schwedisches Kriegs Recht*, tryckt af Johan Brückner, Erfurt 1633, af Christoff Salfeldt, Halle in Saxen 1634, af Peter Lucius, Rinteln 1639 och af Valentin Schmalhertz, Lübeck 1643. Af 1642, tryckt af Georg Rheten, är den nämnda kollektionen, i hvilken de danska krigsartiklarna förefinnas tillsammans med *Schwedisches Kriegs Recht* och *Der Hochmögenden Herren der vereinigten Niederländischen Provinzen Kriegsrecht samt der Röm. Käys. May-. Fussknecht Bestallung*.

1918: 17. Den af Caspar Matthias Schwartz kommenterade, 1673 tryckta upplagan af Karl X Gustafs krigsartiklar innehåller under § 1 bl. a. följande upplysningar: »Von dem Bekändnussen der Zäuberer besihe Herrn Pet Binsfeld in tract de confessionibus maleficorum edit Augustæ Trev in 8. Von denen fürnehmsten *indiciis* der Zauberey, handelt Theodoricus in colleg. crim. — — Von einem solchen casu da ein siebenjähriger Knabe sich gegen seinen Spielgesellen berühmet, wie er des Nachts mit seiner Mutter ausgeflohen, handelt Caspar Manzius quæst 81 lat m. 428 seqq. — — —»

A. Glerow.

MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Två svenska biskopsprovisioner på 1460-talet.

Bland de otaliga svenskar, som under 1300- och 1400-talen i skilda ärenden besökte påfvehofvet, torde det knappast varit någon, som ej gjort den erfarenhet, som fått sitt klassiska uttryck i den vers, som förekommer i en af våra kopieböcker från 1400-talet:

»curia Romana
non curat ovem sine lana».¹

Helgonförklaringar, aflatsbref, ämbetsutnämningar — allt kostade pengar. Drygast — och i hvarje fall bäst kända — äro de utgifter, som voro förbundna med utnämningar till kyrkliga ämbeten (provisioner) genom påfven. Det är bekant, huru som vederbörande hade att för sin utnämning till den påfliga kammaren erlägga särskilda afgifter, de s. k. annaterna.² Vid lägre ämbeten, d. v. s. sådana, hvilkas taxerade årliga inkomst ej öfversteg 100 floriner, erlades en summa lika stor med ämbetets afkastning under ett år enligt tiondetaxeringen (i allmänhet var detta endast omkring hälften af den verkliga afkastningen). Ämbeten med högre inkomst än den nämnda, hufvudsakligen biskops- och abbotstift, tillsattes af påfven och kardinalkollegiet gemensamt, och i dessa fall erlades ett särskildt slags annater, de s. k. servitierna, *servitium commune* och *servitia minuta*. *Servitium commune* skulle utgöra en tredjedel af ämbetets inkomster enligt en särskild, en gång för alla verkställd taxering, hvars resultat i kammaren fanns antecknadt i en särskild längd. *Servitia minuta*, fem till antalet, utgingo tidigare

¹ Anförd hos E. HILDEBRAND, *Den svenska kolonien i Rom under medeltiden*, Hist. Tidskr. 1882, s. 235 n. 1, efter en anteckning i cod. C 6 i Uppsala bibliotek.

² Se härom och till det följande min afhandling *Om den påfliga beskattningen af Sverige*, s. 61—75.

med växlande belopp, beroende på antalet kardinaler, som deltagit i utnämningen, men fastslogos vid medeltidens slut till sammanlagdt $\frac{5}{28}$ af *commune*; de tillföllo vissa kardinalkollegiets, kammarens och kansliets tjänstemän. För de flesta svenska biskopsstift torde denna skattskrifning ha skett under 1300-talet, för Uppsala stift mot slutet af 1200-talet. I regel förblefvo de en gång fastställda beloppen oförändrade under medeltiden.

Vid sidan af denna skattskyldighet till den påfliga kammaren stod en annan: till kansliet. Detta hade småningom växt till en apparat af betydligt omfång och sönderföll i ett flertal ämbetsverk, som hvarje utfärdad urkund måste passera för att bli rättsgiltig, och med hvarje sådan behandling voro förbundna dels afgifter af bestämd storlek, hvilka utgjorde en särskild inkomstkälla för påfvestolen, dels sportler till tjänstemännen, hvilka ofta köpt sina oaflönade ämbeten och hade att se sig till godo på allmänhetens bekostnad. För 1300- och större delen af 1400-talen sakna vi emellertid direkta upplysningar om storleken af de afgifter, som kunde vara förenade exempelvis med en biskopsprovision, äfven om själfva kanslitaxorna skulle låta sig approximativt beräknas med ledning af vår allmänna kunskap om kansliets taxväsende.

Det är en särskild omständighet vi ha att tacka för de två detaljerade räkningar öfver samtliga de utgifter ett par svenska biskopar på 1460-talet fingo vidkännas för sin utnämning, som nedan finnas aftryckta. Den $\frac{29}{4}$ 1462 utfärdade nämligen Pius II:s camerarius kardinal Ludvig af Aquileja ett edikt med titeln: »Edictum positum pro exhibendis cedulis expensarum provisionum».¹ Detta anger som sitt ändamål att sätta en gräns för de utpressningar, som de prokuratorer (eller sollicitatorer) gjort sig skyldiga till, hvilka lefde på att som ombud sköta ämbetssökandes angelägenheter vid kurian — att bevaka en klients intressen vid påfvehofvet och tillse, att de urkunder, som hörde till en regelrätt provision, passerade alla kansliets och kammarens departement och blefvo ordentligt utlösta, kräfde en betydlig erfarenhet och ofta både förslagenhet och energi. Nu hade emellertid dessa herrar tagit sig för att på ett otillständigt sätt pungslå sina klienter under föregifvande, att de måst

¹ MAYR-ADLWANG, *Über Expensenrechnungen für päpstliche Provisionsbullen des 15. Jahrhunderts*, i Mittheilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung, XVII, s. 72 f., 90 f.

ge presenter till prelater vid kurian, till kardinalerna, ja, stundom till den helige fadern själf. För att göra ett slut på detta skandalösa väsende bestämmes nu, att ingen prokurator eller sollicitator får, vid äfventyr af bannlysning m. m., afhämta de utfärdade bullorna i ett af honom bevakadt ärende, förrän han på vanlig expeditionstid i kammaren ingifvit en utförlig och riktig räkning öfver alla sina utgifter. Först sedan denna räkning blifvit kontrollerad, gillad och undertecknad af en särskild kammarklerk och sedan behörigen registrerad, utlämnades de utfärdade bullorna, på samma gång som räkningen återlämnades.

Tvänne registerband innehållande dylika räkningar ha bevarats. I det ena finnas dylika hufvudsakligen från år 1463 (dock härrör den ena af de nedan tryckta räkningarna från 1464), i det andra sådana från 1481. Båda utgöra tillsammans tredje bandet i serien *Compositiones* (i Romerska statsarkivet). Ur det första af dessa två band har den främste svenske forskaren i italienska arkiv d:r K. H. KARLSSON afskrifvit två¹, af hvilka den ena rör Birgerus Magni's utnämning till biskop i Västerås år 1463, den andra Johannes Magni's promotion till Strängnässtolen år 1464. Då dessa två räkningar äro de enda kända urkunder, som ge oss direkt kunskap om hur det gick till, när en providerad svensk fick sina fullmakter expedierade vid kurian — om hvilken invecklad procedur provisionens till synes så enkla faktum i själfva verket innebar, och hvilka kostnader, som därmed voro förenade — har jag ansett dem värda att aftryckas och förses med de förklarande anmärkningar, som torde behövas för att göra dem begripliga.

Först ett par ord om de båda män, det här gäller.

Birgerus Magni är oss väl bekant. Efter studier i Leipzig och Perugia, där han blifvit juris utriusque doctor, hade han senast 1448 kommit till Rom och hade där i flera repriser och med största framgång verkat som Karl Knutssons och Sveriges ombud vid kurian.² Två gånger hade han äfven som påfvens nuntie och kollektor besökt Sverige, och han hade i rikt mått undfått den lön i form af ämbeten och hederstitlar, som brukade komma den framgångsrike kurialen till del. Då han nu nådde det slutliga målet för en dylik bana, biskopsstolen, inne-

¹ Bland K. H. KARLSSONS afskrifter i Riksarkivet.

² Om Birgerus Magni se G. CARLSSON, *Hemming Gadh*, s. 11—15.

hade han förut ett flertal ämbeten, främst prosteriet i Uppsala — detta måste han gifvetvis lämna¹; af sina kanonikat (han innehade sådana i Åbo, Strängnäs, Lybeck och Magdeburg) fick han behålla det i Lybeck.² Birger hade valts af Västerås' domkapitel d. 28/5 1462.³ Man kunde sålunda väntat, att det endast skulle vara bekräftelse eller konfirmation på valet, som han haft att söka i Rom. Hans utnämning har likväl skett i provisionens form (d. 26 jan. 1463)⁴, alltså med kasserande af valet. Förmodligen återopades en tidigare reservation af Västeråsstolen, fast vi ej känna någon sådan.⁵

Säkerligen var det hans tidigare kuriala meriter, som förvärfvade honom och det stift, han nu tillträdde, en särskild nåd. Genom ett bref af kardinalkollegiets kamrerare af d. 8/3 1463 efterskänktes Birgers *servitium commune* och ett af *servitia minuta*, detta på grund af att Västerås' kyrka varit ledig två gånger under ett år, i det Birgers företrädare Benedictus (Bengt Knutsson), som afgifvit servitieobligation d. 6/1 1462, aflidit redan i maj s. å. — samt äfven *ceteris aliis de causis animi ipsius collegii et nostrum moventibus*.⁶ Häri få vi väl se en hänsyftning på Birgers föregående tjänster mot kurian. Kardinalkamrerarens bref kan emellertid ej gälla mer än den kardinalerna tillkommande hälften af *servitium commune* (samt det *minutum*, som tillkom deras *familia*). Några dagar senare, d. 14/3, kunde emellertid äfven påfvens camerarius meddela Birger, att han genom Pius II:s muntliga order (*de eiusdem Sanctitatis mandato vive vocis oraculo nobis facto*) bemyndigats att efter-

¹ Han efterträddes här af Ericus Andreae (bulla i original på perg. i RA samt bland K. H. KARLSSONS afskr., af d. 26/1 1463).

² K. H. KARLSSONS afskr. (bulla af d. 26/1 1463).

³ RHYZELIUS, *Episcoposopia*, I, s. 258; EUBEL, *Hierarchia catholica*, II, s. 107.

⁴ Det heter i den ofvan (n. 3) anförda bulla, hvarigenom B. får tillstånd att behålla kanonikatet i Lübeck, om biskopsutnämningen: »hodie de persona tua providimus». Visserligen synas begreppen konfirmation och provision rätt mycket sammanblandats; så kallas i expensräkningen för Strängnäs (nedan s. 13) Johannis Magni för »electus et confirmatus», men strax nedanför kallas brefvet om hans utnämning för »littera provisionis», men i en bulla måste ofvan anförda uttryck syfta på en verklig provision.

⁵ Provisionsbrefvet är ej bevaradt, men har förmodligen varit formuleradt ungefär som t. ex. den bulla af år 1485, hvarigenom Niels Skave utnämndes till biskop i Roskilde (*Acta pontificum Danica* n:r 2971).

⁶ K. H. KARLSSONS afskr. (obligationes).

skänka den andra hälften af *commune* jämte tre *minuta* (förmodligen det andra, tredje och fjärde).¹ De anförda orden om påfvens personliga ingripande ha sitt särskilda intresse. Det är annars i allmänhet ytterst svårt att afgöra, när man bakom en handling af ett påfligt ämbetsverk har att spåra påfvens eget ingripande. Emellertid hade Birger, som af expensräkningen framgår, redan afgifvit sin servitieobligation och betalat den därmed förenade taxan. Birger var själf i Rom och borde, gammal kurial som han var, själf ha kunnat bevaka sina intressen. Han har också själf uppsatt den nedan aftryckta räkningen öfver sina utgifter, men enligt denna har han likväl haft en *sollicitator* till sin hjälp och betalat denne öfligt arfvode. — Birger hade samtidigt ett par andra saker att sköta vid kurian. Han fick d. ²⁷/₂ rätt att i Västerås upprätta ett arkidiakonat.² Likaledes utverkade han en bulla till ärkebiskopen med förständigande att bekräfta några gåfvor till Västerås' domkyrka. D. ¹⁶/₃ fullgjorde han ärkebiskopens visitationsskyldighet vid kurian.³

Den andra af våra expensräkningar gäller Strängnäs-biskopen Johannis Magni's utnämning. Denne skall ha fått sin uppfostran i Eriks af Pommern kansli.⁴ RHYZELIUS⁵ vet om honom, att han genom studier meriterat sig för domprostämbetet och »thet så berömligen förestådt», att kapitlets val, då biskopsstolen år 1463 blef ledig, föll på honom. Denna uppgift är föga exakt. Domprost har han icke varit. Däremot ha vi två uppgifter om kanonikat, som han vid sin upphöjelse måste afstå ifrån. Som efterträdare i ett kanonikat med prebende i Strängnäs fick han genast den påfliga nuntien Marinus de Fregeno.⁶ Ett kanonikat — Sora eller Söra kalladt, efter en jordegendom med detta namn i Frustuna socken — också i Strängnäs, fick

¹ K. H. KARLSSONS afskr. (obligationes). EUBELS uppgift (*Hierarchia*, II, s. 107), att Birger betalat *servitium commune* d. ⁸/₃ 1463 är felaktig; det är kardinalkamrerarens ofvan anförda skrifvelse af denna dag (i *Obligationes* 79.47), han anför som källa.

² K. H. KARLSSONS afskr. (bullor).

³ Perg.-br. i RA (enl. meddelande af doc. G. CARLSSON.)

⁴ *Hist. Handl.* VIII: 1, s. 61.

⁵ *Episcoposopia*, I, s. 216 f.

⁶ Om denna se LINDBÆK, *Pavernes forhold til Danmark under Kongerne Kristiern I og Hans*, s. 64—73, 75, 83. Utnämningen skedde samma dag som Johannes' till biskop, d. ³⁰/₁ 1464.

en Johannes Suderman¹. Biskop Johannes' företrädare Sigge Ulfsson hade dött d. $\frac{3}{6}$ 1463.² Att ett val ägt rum och träffat Johannes, synes framgå af att han i expensräkningen kallas *electus*. Sannolikt har valet ägt rum d. $\frac{1}{7}$ 1463.³ Samma urkund kan ge rum för tvifvelsmål om formen för den påfliga stadfästelsen (biskopen kallas först »*electus et confirmatus*», men sedan omtalas brefvet om hans utnämning som *littera provisionis*), men med all sannolikhet har tillvägagångssättet här varit detsamma, som det vi antagit för Birgerus Magni. Utnämningen skedde d. $\frac{30}{1}$ 1464, och i konsistoriet deltog 21 kardinaler.⁴ Biskop Johannes har sannolikt ej som Birger själf bedrifvit sin sak vid kurian. En följd häraf torde också vara, att hans expensräkning är utförligare än Birgers. Hans ombud var väl den »sollicitator Nicolaus de Zern», som i räkningen upptar sitt arvode till två dukater. D. $\frac{23}{3}$ 1464 kunde expensräkningen inlämnas i kammaren — detta var som nämndt villkoret för att utfå de färdiga bullorna.

Innan jag öfvergår till en kommentering af de båda räkningarna, torde det vara nödvändigt att ge en kortfattad orientering angående den ordning, som följdes vid ett dylikt ärendes behandling vid kurian.

Det är två provisioner vi här ha att behandla. Utgångspunkten blir vid sådana olika, allteftersom det gäller ett konsistoriellt ämbete — med en inkomst af mer än 100 floriner —, som påfven endast tillsammans med kardinalerna kunde förfoga öfver, eller ett lägre ämbete. I senare fallet var utnämningen resultatet af en inlämnad supplik, och ärendets behandling började i supplikbyrån, där vederbörande hade att efterhöra sin ansökans öde.⁵ Vid konsistoriella ämbeten — det är ju sådana

¹ D. $\frac{31}{1}$ 1464: K. H. KARLSSONS afskr. (bullor). Om kanonikatet Söra se *Sv. Dipl.*, II, n:r 1010. År 1479 finna vi emellertid Marinus de Fregeno som innehafvare af just detta kanonikat (Perg.-br. i RA enl. meddelande af doc. G. CARLSSON).

² *Script. rer. Svec.*, III: 1, s. 28.

³ *Hist. Handl.*, VIII: 1, s. 8.

⁴ Till en (nedan anförd) anteckning om Johannes' servitiebetalning i oblig. et solut. 80 fol. 82 (enligt K. H. KARLSSON) har fogats följande anteckning om hans utnämning: »Fuit promotus Romæ 111° kl. febr. pontificatus domini Pii anno VI.; fuerunt in eius promotione cardinales participantes XXI», hvarefter i texten uppräknas namnen på 20 kardinaler, hvartill i marginalen lagts: »S. Eustacii Mantuano».

⁵ MAYR-ADLWANG, a. a., s. 75 f.; HALLER, *Die Ausfertigung der Provi-*

det här är fråga om — behandlades saken först i kardinalkollegiet, hvarvid en kardinal fungerade som föredragande. Denne hade sedan naturligtvis anspråk på att bli ihågkommen, och äfven hans tjänare och omgifning skulle ha drickspengar. Det är betecknande att dessa — mutor, om man så vill — upptogos på expensräkningarna bredvid de fastställda kanslitaorna och andra dylika afgifter. Så se vi hur Birgerus Magni fick betala till den kardinal, som befrämjat hans sak (»promotori»), 28 gyllen (den största posten på hans räkning) och till dennes »camerariis et familie» 10 gyllen. Om utgången i konsistoriet gafs meddelande till kansliet genom en *cedula consistorialis*. Kardinalkollegiets notarie, som i regel utfärdade denna *cedula*, hade gifvetvis också kraf på ersättning.

Nu följde proceduren i kansliet, försvårad och försinkad därigenom, att expeditiionsdagarna här endast voro tre i veckan: tisdagar, torsdagar och lördagar.¹ Den var fördelad på två afdelningar: *abbreviatores* och *scriptores*. *Abbreviatores* förfärdigade först, som det synes under protonotariernas öfverinseende, ett kort sammandrag, *littera minuta*. Detta skulle sedan bäras till den byrå, där *scriptores litterarum apostolicarum* residerade. Dessa, som voro 101 till antalet, utsågo bland sig för en tid af tre månader den funktionär, som kallades *rescribendarius*² eller *distributor*. Denne tilldelade någon af *scriptores* brefvet ifråga genom att skrifva dennes namn på *minuta*. Nu var det af vikt dels att få en skicklig skrifvare, dels att se till, att de barbariska namnen i brefvet, hvilka kunde falla lika besvärliga för en italienares penna som för hans tunga, blefvo rätt stafvade.³ När

sionen. Ein Beitrag zur Diplomatie der Papsturkunden des 14. und 15. Jahrhunderts (Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken, herausg. v. K. Preuss. Historischen Institut in Rom, II), s. 3 ff. SCHMITZ-KALLENBERG, *Practica Cancellariae apostolicae saec. XV. exeuntis*, s. 16 ff.

¹ HALLER, a. a., s. 6.

² SCHMITZ-KALLENBERG, a. a., s. 24 f., TANGL, *Das Taxwesen der päpstlichen Kanzlei vom 13. bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts* (Mittheilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, XIII), s. 49 ff.

³ Detta gällde främst vid provisioner till lägre ämbeten, då dessa provisionsbref ofta innehöllo ett flertal namn på exekutorer m. fl. Det heter härom i den handbok för supplikanter från slutet af 1400-talet, som SCHMITZ-KALLENBERG utgifvit (a. a., s. 25): »Sed diligenter adverte; quia Italici non possunt bene scribere nomina Almanica, ideo necesse est, quod scriptor alta voce de sillabica ad sillabicam scribat nomina . . .» Felskrifning vållade dröjsmål och utgifter.

brefvet blifvit färdigt, satte skrifvaren sitt namn, ofta starkt förkortadt, på dess uppveck. Sedan skrifvaren fått sitt personliga honorar, skulle brefvet granskas: detta skedde genom *auscultator*, som jämförde *grossa* med *minuta*, samt *corrector*. Hvilken befattning den senare tagit därmed är oklart. Tidigare torde det varit han, som fördelade brefven i grupperna *litterae legendae*, viktigare bref, som ej fingo utlämnas förrän de förelästs för påfven, och *litterae simplices*, som skulle passera *audientia litterarum contradictarum*, men detta gäller endast för en betydligt tidigare epok. Läsningen för påfven förekom nu säkert endast i sällsynta undantagsfall, och endast vissa bref torde ännu måst passera *audientia litterarum contradictarum*.¹ Brefven skulle därjämte taxeras. Detta skedde återigen af *rescribendarius* tillsammans med *computator*. Dessa angåfvo taxan efter ett särskildt system på insidan af uppvecket och satte därunder sina namn. Egentligen skulle denna taxa nu erläggas till samma storlek fyra gånger, nämligen utom till *scriptores* äfven till *abbreviatores*, *plumbatores* och *registratores*. Häri inträdde dock modifikation, så att de fyra taxorna ofta blefvo rätt väsentligt olika. Närmast följde en ny granskningsprocedur hos *abbreviatores*, hvarvid till dessa den *andra* taxan erlades.² Vid provisioner till lägre ämbeten tillkom en ny procedur, som naturligtvis bortföll vid biskopstillsättningar: examenspröfningen i läsning, skrifning och sång.

När så behandlingen i kansliet var öfver³, hopsamlades efter slutad arbetsdag i kansliet de färdiga bullorna af en munk, som skulle vara okunnig i skrifning och läsning, och buros till sigillbyrån, *plumbum* eller *bull*.⁴ *Bullatores* skulle också vara illitterata munkar⁵, hvilka endast på det olika sätt, hvarpå den

¹ MOLLAT, *Les papes d'Avignon*, s. 321 f.; V. HOFMANN, *Über den corrector litterarum apostolicarum*, Römische Quartalschrift XX, Geschichte, s. 91 ff.; BRESSLAU, *Urkundenlehre*, I, s. 282 f.

² Jag lämnar här å sido de tre olika graderna af abbreviatorer och dessas olika befattning med bullan. Se härom HALLER, a. a., s. 8, 22, 24.

³ Det fanns äfven en annan väg för expediering af urkunder, som i vissa fall kunde vara lämpligare, nämligen *per cameram*. I detta fall blefvo taxorna fem. Se HALLER, a. a., s. 11, MAYR-ADLWANG, a. a., s. 77.

⁴ Bulleringen och sigillämbetsverket skildras utförligt af BAUMGARTEN, *Aus Kanzlei und Kammer*.

⁵ Munkarna i Fossa Nova i Veroli stift hade på denna tid bulleringen som privilegium. TANGL, a. a., s. 216.

första bokstafven i påfvens namn, som började brefvet, var skrifvet, kunde afgöra, om blybullan skulle fästas på silkes- eller hampsnöre. Till beseglingen hörde också en ny granskning och taxering af *taxatores plumbi*, som hade befogenhet att i vissa fall höja eller sänka den taxa, *rescribendarius* åsatt brefvet.

Nu återstod endast registreringen. Registerbyrån var en afdelning af kansliet, hvilket ej var fallet med *plumbum*, som var ett särskildt ämbetsverk. För afgifterna här eller den fjärde taxan lades åter den första taxan till grund. Dock modifierades den, då icke alla bref i samma sak behöfde fullständigt registreras. Till taxan lades äfven här sportler (såsom till *magistri registri*).

Härmed var proceduren i kansliet afslutad. Sedan hade den utnämnde biskopen att i kammaren afgifva sin servitieobligation. Storleken af *servitium commune* fanns antecknad i kammarens taxeringslista öfver alla kyrkans stift. Med gaf kassan, betalades afgifterna omedelbart — så gjorde Västerås-biskopen i förevarande fall —, annars utsattes terminer för betalningen. Slutligen skulle, som ofvan nämnt, listan öfver samtliga utgifter presenteras i kammaren att där granskas, godkännas och registreras.

I.

Birgerus Magni's expensräkning.

(Rom, Archivio di Stato, Compositiones 3, fol. 11 v. enligt afskrift af K. H. KARLSSON i Riksarkivet.)

Iste sunt expense facte in promocione Ecclesie Arosiensis.
Primo prothonotariis fl. 7

Prothonotariis: »jura protonotariorum» beräknades efter storleken på *servitium commune*: 5 flor. för första hundratalet af detta, sedan 1 fl. för hvarje ytterligare hundratal (MAYR-ADLWANG, a. a., s. 105). Då Västeråsstolen var taxerad till 250 flor., måste man ha räknat hvarje påbörjadt hundratal. Om protonotarierna jfr ofvan s. 7 och nedan (*pro prothonotariis pro taxa cedula*) s. 14. Det synes oklart, i hvilket förhållande protonotariernas *cedula* stått till *cedula consistorialis* (honoraret för den senare nedan s. 12). Här nämnes den förra på plats, där man skulle väntat att finna den senare. Protonotariernas samtycke

Item pro custode ad registrandum cedula prothonotarii	
et familiari	gr. 7
Item pro janitore	gr. 5
Item pro birreto correctoris	gr. 5
Item pro auscultatore	gr. 2
Item pro litteris	fl. 18 gr. 8
Item pro abbreviatore	fl. 2
Item pro minutis	fl. 2

och *cedula* nämnas som villkor för expediering af vissa bref i en konstitution från 1464: TANGL, *Kanzleiordnungen*, s. 188.

Pro custode afser *custos cancellarie*; denne, som från början torde varit anställd i vicekanslerns enskilda tjänst, är vid denna tid en påflig tjänsteman, som aflägger särskild ämbetsed (TANGL, a. a., s. 136). Han skulle anteckna dagen, då ett ärende först inkom till kansliet, och fungerade för öfrigt hufvudsakligen som förmedlare mellan kansliets olika afdelningar. BRESSLAU, *Urkundenlehre*, I, s. 292. Äfven hans tjänare och kansliets portvakt ihågkommas.

Pro birreto correctoris: en stående post i expensräkningarna. Hvari korrektorns kontrollerande uppgift i fråga om konsistoriella provisioner bestått, låter sig ej med föreliggande material fastställas. Tidigare fast aflönad, var han redan 1402 hänvisad att lefva på sportler. (Se V. HOFMANN, *Über den corrector litterarum apostolicarum* i Römische Quartalschrift XX, Geschichte, s. 91 ff.)

Pro auscultatore: *ausc.* hade att jämföra *littera grossa*, det utskrifna brefvet, med *minuta*.

Pro litteris afser den första af *rescribendarius* åsatta taxan, den första af de fyra ordinarie taxorna. Antalet bullor nämnes ej. Det har säkerligen varit minst 8, som för Strängnäs, möjligen 9, då 2 fl. synes ha varit ett medelpris för en dylik bulla.

Posterna *pro abbreviatore* och *pro minutis* äro gåtfulla, dels såtillvida som båda måste afse utfärdandet af *minutae* — dock kan den ena posten vara den egentliga taxan, den andra sportler —, dels genom det i förhållande till föregående taxa påfallande låga beloppet. Nominellt skulle abbreviatorstaxan vara lika med den första, fast den genom vissa afdrag ofta blef något lägre. Skulle i detta fall endast en *minuta* behöft utfärdas?

Item in plumbo	fl. 11 gr. 7
Item in registro	fl. 12
Item camere apostolice pro obligatione	fl. 1 gr. 1
Item pro quitantia eiusdem circa	fl. 2 s. 20
Item pro quittance collegii eciam circa	fl. 2 s. 15
Item pro sacra	fl. 13
Item pro minuta clericorum camere	fl. 5

In plumbo: afgiften för beseglingen, den tredje taxan, bestämd af *taxatores plumbi* (ofvan s. 9).

In registro: registertaxan, den fjärde taxan, här som ofta lägre än den första (jfr ofvan s. 9). Efter fl. 12 står i afskriften *cum* samt därefter en svårtydd förkortning, som K. H. KARLSSON gissningsvis läst som *aliquibus grossis*. Dock är den ungefärliga uppgiften påfallande; i hvarje fall ha icke några *grossi* från denna post medtagits vid hopsummeringen.

Nu följa afgifterna i kammaren, först för själfva servitieobligationen. Som nämndt slapp Birger att betala sitt *commune* samt fyra af de fem *minuta*, men han måste dock erlägga lösen för de intyg om efterskänkandet, som utfärdades af påfvens och kardinalkollegiets kamrerare. Ofvanstående belopp för dessa två taxor stämma dock ej med dem, som anges å dessa urkunder i obligationsregistret (här står resp. 1 fl. gr. 2 och 2 fl. gr. 2).

Sacra: ursprungligen skänker erlagda af biskopar vid deras konsekration vid kurian, nu en bestämd afgift uppgående till 5 % af *servitium commune* (i detta fall har beloppet afrundats uppåt); den delades mellan *camerarius*, *clerici cameræ* och *servientes armorum* (MAYR-ADLWANG, a. a., s. 106; MOLLAT, *Les papes d'Avignon*, s. 364).

Minuta clericorum camere: fyra *minuta* fick Birger som nämndt efterskänkta på samma gång som *commune*. *Clerici camere* skulle egentligen blott ha $\frac{1}{3}$ af det andra *minutum* ($\frac{2}{3}$ fick *camerarius*; se HALLER, *Die Verteilung der Minuta-Servitia* i Quellen und Forschungen, I, s. 290), men möjligen afses här hela det andra *minutum* (är detta riktigt, skulle 25 kardinaler varit närvarande i konsistoriet vid utnämningen, då *commune* var 250 fl. Se KARLSSON, *Die Berechnungsart der Minuta-Servitia* i Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 18, s. 582 ff.).

Item pro minuta subdiaconorum	fl. 4
Item relatori	fl. Renen. 8
Item notario d. Cardinalium pro cedula et processu	fl. Renen. 10
Item camerariis et familie domini promotoris circa	fl. Renen. 10
Item promotori pro gratitudine in propina circa	fl. 28
Item sollicitatori circa	fl. 6

Alia non recordor. Hec ego Birgerius electus ad ecclesiam supradictam in fidem premissorum hec mea manu scripsi et subscripsi.

Exhibita fuit in camera apostolica presens cedula per d. Birgerum suprascriptum, qui jurat omnes pecuniarum quantitates

Minuta subdiaconorum afser en särskild afgift (alltså icke något af *servitia minuta*), som utgjorde en tredjedel af *sacra*.

Hvem som afses med *relator*, är oklart. Närmast ligger det att tänka på den i konsistoriet föredragande kardinalen, men denne förekommer strax nedanför under titeln *promotor*. Skulle två kardinaler möjligen tagit befattning med Birgers utnämning, den ene endast formellt som föredragande (denne skulle då *relator* afse), den andre som mer aktiv förespråkare?

Kardinalernas *notarius* betalades för sin befattning med sakens behandling i konsistoriet och för utfärdandet af *cedula consistorialis*.

Tyvärr känna vi ej, hvilken kardinal som varit Birgers *promotor*, och som därför på öfligt sätt godtgjordes. Egentligen skulle detta ske genom lämpliga skänker, men på denna tid gaf man nog i allmänhet reda pengar. Äfven kardinalens omgifning, *camerarii et familia*, måste ihågkommas.

Sollicitatores eller *procuratores* hade en rättsligt erkänd ställning vid kurian som ombud vid ärendens bevakande. Påfallande är emellertid, att Birger, som var närvarande vid kurian och väl bevandrad i den påfliga förvaltningens irrgångar, äfven måste använda ett dylikt biträde. Mot slutet af 1400-talet höras upprepade klagomål öfver att sollicitatorerna missbrukade sin ställning till utpressningar (TANGL, a. a., s. 396 f., 417 f.) samt att de utkräfdde olika ersättning alltefter klienternas ställning. 6 fl. synes ha varit deras vanliga taxa för mindre biskopsdömen. År 1482 organiserade Sixtus IV sollicitatorerna till ett kollegium med 100 medlemmar (TANGL, s. 207 ff.).

realiter et sine fraude exposuisse in expedicione bullarum ecclesie sue constitutas, summam flor. auri de camera centum 13, fl. Renen. 28, gr. 35, solid. 35, nec ultra predictam summam aliquid aliud exposuisse etc. [: nec exponere velle idque (ad computum dominorum suorum) poni debeat] Dat. Rome 14ta die mensis Martii 1463.

Thomas de Piccolominibus apostolice camere clericus manu propria.

Jo. Fortin. notarius.

Vid kammarklerkens vidimation följes tydligen ett formulär, som delvis passar rätt illa i detta fall, då Birger är sin egen prokurator.

I stället för *gr. 35, solid. 35* läser KARLSSON på båda ställena 34, men detta stämmer icke vid sammanräkning.

Med afseende på mynten må påpekas, att med florin, som kammarklerken tydligt anger vid hopsummeringen, menas *florinus de camera*, kammargyllen; *florinus renensis*, rensk gyllen, kunde tydligen användas blott till drickspengar, ej till betalande af de fastställda taxorna, ej heller till kardinalens *propina*. Den stod åtskilligt lägre i kurs än *florinus de camera*; *grossus* är *grossus papalis*, hvaraf 10 gingo på en *florinus de camera*; *solidi* räknades 50 på en florin.

II.

Johannes Magni's expensräkning.

(Compositiones 3, fol. 40 v.)

Expense facte in Romana curia pro expedicione ecclesie Strenginensis ex parte domini Jo. Magni electi et confirmati

Pro littera principalis provisionis

Pro littera principalis (principali?) provisionis afser det till den utnämnde själf ställda provisionsbrevet. Har jag rätt i mitt antagande, att Johannes Magni liksom Birgerus Magni tillsattes genom provision med åsidosättande af valets rätt (antagligen under åberopande af föregången reservation), torde som nämndt provisionsbrevet haft en lydelse liknande brevet 2971 i *Acta Pontificum Danica*, naturligtvis med undantag af de där

Ad archiepiscopum	}	duc. 16 gr. 8
Ad regem		
Ad clerum		
Ad populum		
Ad vasallos		
Pro munere consecrationis		
Ad capitulum		
Pro cartis		
Custodi pro munere consecrationis	}	duc. 2
Eidem pro registratura cedula		
Familiari custodis		
Hostiario cancellarie		
Pro birretto correctoris		

förekommade orden *in minoribus constitutum*. Jämte hufvudbrevet utfärdades i dylika fall skrivelser äfven till ärkebiskopen, landets konung, ett till lekmännen inom stiftet och ett därjämte till vederbörande domkyrkas »vasaller» (jfr MAYR-ADLWANG, s. 107, »ad feudatarios, si habet feuda»; här saknades de, men brevet utfärdades slentrianmässigt ändå).

Pro munere consecrationis torde afse en bulla med tillstånd för vederbörande att låta viga sig af hvilken biskop som helst. Formuläret för ett dylikt brev hos TANGL, *Kanzleiordnungen*, s. 316 (Formulae CXX: »Conceditur electo, quod possit munus consecrationis accipere a quocunque antistite»).

Ad capitulum: ovisst om härmed menas ytterligare ett till kapitlet ställt brev om provisionen eller ett af samma innehåll som det om *munus consecrationis*.

Pro cartis: Sannolikt utgör väl afgiften för pergament 1 gr. pr brev, under det att taxan är 2 dukater.

Om *Custos* se ofvan s. 10. Den egentliga provisionen afses med *registratura cedula*. Brevet om konsekrationen behandlas genomgående för sig.

Hostiario cancellarie: ovisst, om härmed samma person afses som med *janitor* ofvan s. 10. Räkningar finnas, som upptaga båda dessa namn på en gång (MAYR-ADLWANG, s. 100).

Om *corrector* ofvan s. 8. Om protonotarierna ss. 7 och 9. I denna räkning omtalas endast deras *cedula*.

Pro auscultando etc. se ofvan s. 10: *auscultator*.

Pro prothonotariis pro taxa cedula	duc. 7
Pro munere pro prothonotariis	duc. 2
Pro auscultando munus consecrationis	gr. 1

In plumbo

Pro principali	duc. 7
Pro munere consecrationis	duc. 2 gr. 2
Pro bullatoribus	duc. 1
Pro familiaribus bullatoribus	gr. 4

In registro

Pro principali	duc. 2
Pro munere consecrationis	duc. 2 gr. 8
Pro sex conclusionibus	duc. 6
Pro portu	duc. 1 gr. 4
Pro magistris	duc. 1
Pro registratura	duc. 1

Om *plumbum* ofvan s. 8 f. *Pro principali* och *pro munere consecrationis* torde afse själfva taxan, *pro bullatoribus* och *pro familiaribus bullatoribus* åter sportler därutöfver. Om bullatorernas *familia* se BAUMGARTEN, *Aus Kanzlei und Kammer*, s. 86 ff.

Endast hufvudbrefvet registrerades fullständigt och endast härför erlades fulla taxan (som t. o. m. synes ha ökats för *pro munere consecrationis*), de öfriga 6 brefven om provisionen registrerades endast *in eundem modum*. Detta måtte afses med de *sex conclusiones*; för sådana var 1 duk. stycket en vanlig afgift (MAYR-ADLWANG, a. a., s. 30 n. 5).

Pro portu: antagligen för hämtningen af brefven från *plumbum* (*portus* i betydelsen *vectura*: Se DU CANGE, *Glossarium mediæ et infimæ latinitatis*).

Pro magistris: *magistri registrarum* voro registrets högsta ämbetsmän, ofta innehafvare af höga kyrkliga ämbeten. De lade ej själfva hand vid registreringen utan nöjde sig med att fördela arbetet på *scriptores registri* (dessa hade fast underhåll, men ingen del i inkomsten af taxorna), kontrollera deras arbete och bokföra inkomsterna (BRESSLAU, *Urkundenlehre*, I, s. 321, TANGL, *Kanzleiordnungen*, s. 138).

Pro registratura: troligen sportler till registrets *scriptores*.

Abbreviatori qui fecit minutas	duc. 4:or
Nicolao de Zern sollicitatori	duc. 2
Pro obligatione in camera apostolica et quietantia	duc. 1 gr. 1

In camera apostolica

Pro communi d. n. pape	duc. 133 sol. 16 d. 8
Pro communi d. cardinalium	duc. 133 sol. 16 d. 8
Pro sacra	duc. 13 sol. 16 d. 8
Pro subdiaconis	duc. 4 [sol. 22 d. 1]
Pro uno minuto camere	duc. 13 sol. 16 d. 8
Pro 3 minutis	duc. 33 sol. 16 d. 9
Pro uno minuto collegii	duc. 11 sol. 5 d. 7
Pro quitantia camere	duc. 2 sol. 20
Pro quitantia collegii	duc. 2 sol. 14

Abbreviatori etc. Påfallande är här som i föregående räkning abbreviatorstaxans låga summa.

Nicolas de Zern etc. Jfr ofvan s. 6 och s. 12.

Pro obligatione borde väl stå under följande rubrik.

Servitium commune för Strängnäs var $266\frac{2}{3}$ flor. (eller duk.). Se min afhandling *Den påfliga beskattningen af Sverige*, s. 302. 16 sol. 8 d. = $\frac{1}{3}$ duk.

Pro sacra och *pro subdiaconis* se ofvan ss. 11, 12.

Storleken af *minuta* ställer oss i detta fall inför ett nära nog olösligt problem. Enligt den princip, som intill år 1470 gällde för fastställandet af deras belopp (se KARLSSON, *Die Berechnungsart der Minuta-Servitia*, anförd ofvan s. 11), skulle de i detta fall beräknats efter ett antal af 12 kardinaler (om man utgår från *minutum collegii*). Nu ha vi emellertid, som ofvan s. 6 n. 3 nämnts, en anteckning om utnämningen, enligt hvilken 21 kardinaler deltagit. Här uppges äfven hvarje kardinals andel till 6 flor. 10 sol. 10 d. (äfven detta tal är det rätt svårt att bringa i öfverensstämmelse med andra på samma ställe anförda). Detta hade alltså bort utgöra storleken på ett *minutum*. Det återstår alltså endast att konstatera, att förfarandet härvidlag varit i hög grad oregelmässigt. Kardinalkollegiets kvitto, som ofvan upplyser oss om att betalningen skedde »per manus Thomasi Spinellis et sociorum», är utfärdadt i Siena (d. $20\frac{2}{3}$)

Pro scriptore cedularum

gr. 2

Presentata cum juramento in Camera apostolica 23:a Martii. In camera apostolica Fo. de Cambrin. apostolice camere clericus manu propria. Ita est Jo. Fortin. notarius.

Recepta per me Jo. Fortin.

(där äro också brefven af d. $\frac{9}{8}$ dagtecknade). Taxan uppges på det nämnda kvittot till 1 fl. 2 gr., alltså lägre än i räkningen. Vi ha äfven kvar kvittot från påfvens kammare af d. $\frac{19}{9}$, också utfärdadt i Siena. Siffrorna stämma här med räkningen, så när som på att kvittot har 6 i st. för 9 den. på de 3 *minuta*. Samma bankirfirma förmedlade betalningen hit som till kardinalernas kammare. Taxan uppges till 2 fl. 3 gr.

Hvilka *cedulae*, som här afses, kan vara ovisst. Snarast skulle jag tänka på en *cedula* i kardinalkollegiets divisionsregister eller *Liber cedularum* (se min afhandling, s. 291).

Recepta syftar antagligen på registreringen af expensräkningen.

Sammanlagda beloppet af alla räkningens poster blir 406 duk. 9 gr. 1 d.

Den stora skillnaden mot slutsumman i Birgerus Magni's räkning beror på att denne så godt som alldeles slapp ifrån servitierna.

Med afstående från andra jämförelser, som kunde ligga nära till hands att göra, skall jag endast påpeka, att vi här alldeles sakna kardinalens *propina* jämte vissa afgifter af samma slag.

Yngve Brilloth.

Ericus Olais och andra svenskars studiebesök i Siena.

I denna årsskrifts förra årgång, sid. 353 f., har docenten Gottfrid Carlsson påvisat, att ERICUS OLAI, »den svenska historieskrifningens fader», den 7 maj 1475 upptogs som »baccalarius incorporatus» i den teologiska fakulteten i Siena¹, och, tillägger meddelaren, »utan tvifvel var det här han förvärfvade den teologiska doktorsgraden». Så är äfven förhållandet, och det har skett blott några dagar efter inskrifningen eller den 27 maj 1475, såsom framgår af nedan in extenso aftryckta handling (I), hvilken tydligen får anses såsom själfva examensprotokollet. Den ingår numera i afskrift i K. H. Karlssons samlingar i Riksarkivet och har af honom kopierats efter ett Bibliotheca Comunale i Siena tillhörigt manuskript: Cod. A. XI. 1 (fol. 6 r.), hvilket enligt Zdekauer (sid. 64) innehåller »incorporationes magistrorum et bacchalariorum» samt protokoll från den teologiska fakultetens rådplägingar åren 1472—1581, och där just den ofvannämnda notisen om inskrifningen förekommer.

Samma handskrift innesluter äfven namnen på tvenne andra lärda svenskar från den utgående medeltiden, hvilka i samma syfte som Ericus Olai företagit den långa och besvärliga resan till den lilla toscanska staden. Den ene — NICOLAUS BENEDICTI KYNDBO DE SUESIA — hvilken 1488 ²⁰/₃ i Siena under öfliga former kreerades till magister sacre theologie — har tidigare bedrifvit akademiska studier vid universiteten i Rostock och Leipzig. Vid det förra inskrefs han i okt. 1480 (Nicolaus Kynbo de Strengis) och promoverades redan 1482 till artium

¹ Uppgiften lämnas i ett för Sveriges vidkommande förut ej rådfrågadt arbete: ZDEKAUER, *Lo studio di Siena nel rinascimento* (Milano 1894), sid. 83.

magister (Nicolaus Kindbo).¹ Följande år immatrikulerades han i Leipzig (Nycolaus Kynd de Strogeness magister Rostociensis), men upptogs där först två år efteråt (Nicolaus Benedicti de Swetia) »ad facultatis arcium gremium».² Troligen har han samtidigt bedrifvit teologiska studier, då han redan året efter det, han sist nämnes i Leipzig, ansågs mogen för den högsta värdigheten i denna fakultet i Siena (II).³

Då det gäller att följa Nicolaus Benedicti Kindbos vidare öden, erbjuder den såväl i Rostock som Leipzig angifna hemortsbeteckningen Strängnäs den bästa utgångspunkten. Tydligen har han varit anställd vid denna stads domkyrka, och sannolikt är det den för lärda studier nitälskande biskop Kort Rogge, som sändt honom utrikes.⁴ Efter vanligheten bör han efter erhållen doktorsgrad ha återvändt till stiftsstadens, och då en doktor Nils Östgöte uppträder som »däkin i Strengnäs 1494 och tillika Professor Theologiæ», är det utan tvifvel samme man.⁵ Benämningen Kindbo (Kyndbo) skulle då närmare bestämma hans hemort till Kinds härad i Östergötland. Vid dekanatet i Strängnäs fick han sedan förblifva till sin död. Visserligen sökte han 1507 samma befattning i Linköping, men misslyckades häri genom Hemming Gadh.⁶ 1512 har han råkat i strid med ärke-

¹ HOFMEISTER, Matrikel der Universität Rostock I, s. 219, 231. — Den korta studietiden beror väl på föregående inskrifning vid annat universitet, möjligen det nygrundade i Uppsala.

² ERLER, Matrikel der Universität Leipzig I, s. 339; II, s. 289. — Ännu 1487 ³/₈ är han kvar i Leipzig. En Nicolaus Bang de Lindstete determinerar då (d. v. s. undergår pröfning för backalargraden) 'sub magistro Nicolao Kindbo de Swetia' (ibidem, II, s. 295).

³ Sannolikt är han identisk med den magister Nicolaus Rostock, som 1484 i den teol. fakulteten admitterades 'ad cursum'. ERLER, II, s. 12.

⁴ 1487 påbjuder Rogge en viss afgift från prästerskapet till fattiga studerande. TROILS Skrifter och Handlingar del III, s. 309.

⁵ Se HALLMAN, Det gamla och nya Strengnäs, sid. 99. Troligen har Hallman känt till det bref af Rom 1494 ¹/₇ från en Andreas Laurencii till »viro domino Nicolao Professori ecclesie Decano», som nu i afskrift finnes i B. E. Hildebrands samlingar till Svenskt Diplomatarium (i Vitterhetsakademien).

⁶ Se härom G. CARLSSON, Hemming Gadh, sid. 131. — I det därstädes not 2 nämnda brefvet till fru Metta begär doktor Nils, att hon måtte utverka presentation till dekanatet, innan electus i Linköping kommer till Stockholm, ty då skulle han vända riksföreståndarens håg från brefskrifvaren. — Innehållet i detta bref, som finnes i Sturearkivet, är mig ben. meddeladt af docenten Carlsson.

biskop Jakob Ulfsson ang. kyrkliga fester.¹ Mest bekant har han emellertid blifvit genom sitt uppträdande mot Olaus Petri och vederläggningen af dennes lärosatser.² Ännu 1525 spårar man honom i Hans Brasks brefväxling, men 1532 är han säkert död, då en mästare Lars d. å. får dekanatet i Strängnäs.³

Den tredje svensken, som blifvit teologie doktor i Siena, är Olaus Petris mera kände motståndare, PEDER GALLE. Dennes tidigare lefnadsöden äro förut bekanta genom Annerstedt⁴; tilläggas bör blott, att han troligen förvärfvat sin magistergrad, ej i Rostock, som A. antager, utan vid det nyinrättade universitetet i Uppsala. 1498 inskrifves han nämligen vid Leipzigs universitet samtidigt med den blifvande reformatorn Laurentius Andreæ såsom »Petrus Galle, Obsalensis mgr.»⁵ 2 juli s. å. förvärfvar han där sententiargraden,⁶ och 28 nov. 1500 anhåller han om inkorporation vid Siena universitet, där han följande dag kreeras till magister in sacra theologia (III).

Tidigare än alla dessa tre har dock ännu en Uppsalakanik bedrifvit studier i Siena, nämligen Ericus Olais senare efterträ-

¹ De bref, hvori Peder Galle och scolasticus Ericus Nicolai i Uppsala söka åvägabringa försoning mellan de stridande, äro tryckta i SPEGELS Skriftelige Bevis, s. 74 f.

² Detta aktstycke kom 1523 i biskop Brasks händer och är tryckt i hans registratur i Handl. rör. Skand:ns hist. XVII, s. 135 ff. — Jfr vidare J. G. HALLMAN, The twenne Bröder Phase, s. 21 ff.; ANJOU, Svenska Kyrkoreformationens historia, s. 75 ff. — DALIN uppger (III, s. 89), att Brask 1523 utgifvit en bok, »som han kallade *Errores Magistri olim dicti Martini Lutheri*, cum recensionibus Decani Strengnensis, v. Collect. Palmsk. ex Regist. Gust. I. p. 21». WIESELGREN, Sveriges sköna litteratur II, s. 400, har samma uppgift, men tillägger »måhända ej utgifven»; detsamma HALLMAN, a. a., sid. 99. Troligen afses härmed just det ofvannämnda aktstycket.

³ Bref från Brask till d:r Nils finnas i Handl. rör. Skand:ns hist. XVII, s. 215 f. (1524), XVIII, s. 265, 303 (1525). — 1532 ⁷/₄ fick Mester Larns litteras collationis på Decanatum i Strengnes. Gustaf I:s Reg., 8, s. 67.

⁴ Upsala universitets historia I, s. 33. Till det bevis, som där (i not 2) meddelas för ett förmodadt besök af Galle i Rom 1486, kan läggas ännu ett, nämligen en supplik af ¹²/₁₀ d. å., hvori Petrus Johannis presbyter Upsalensis diocesis anhåller om kyrkoherdeämbete i Stockholm. K. H. Karlssons afskr. i R. A. Uppgiften är för mig ben. påpekad af doc. Carlsson.

⁵ ERLER, a. a., s. 425. Jfr »Laurencius Andreæ de Swecia Upsaliensis baccalaureus», ERLER II, sid. 364. — I Rostock har Galle ej promoverats till magister; åtminstone återfinnes han ej som sådan i dess matrikel; ej heller i Greifswalds.

⁶ 1498 ²/₇ »receptus est ad Sentencias legendas M. Petrus ex regno Swetie, canonicus Vpsalensis.» ERLER II, s. 16.

dare både som scolasticus och dekan, MATTHIAS OLAVI. I en supplik af 1468 ¹⁴/₁₀ anhållet denne om kanonikat i Västerås och kallar sig därvid »clericus Upsalensis in studio generali Senensi studens», hvilket i bullan af samma dag kompletteras därhän, att han drifver kanoniska studier därstädes. Redan året efter, då han förvärfvar ärkediakonatet i Växjö efter Jakob Ulfsson (1469 ¹⁹/₁₂), kallar han sig emellertid »in alma urbe Romana in facultate iuris canonici actu studens¹; han har alltså då öfverflyttat sina akademiska studier till staden Roms universitet. Huru länge han där kvarstannat, kan ej sägas, men på svensk mark möter man honom redan 1473, då han som ärkedjåkne i Växjö och riksråd deltar i Kalmarmötet detta år. Äfven vid de följande årens Kalmarmöten återfinnes han som svensk delegerad och 1476 under titeln: kantor i Uppsala.² Tre år senare efterträder han Ericus Olai i värdigheten af scolasticus, och 1491 ¹⁵/₁₂ följer han honom äfven i dekanatet. Den, som upptecknat detta i de gamla kaniklängderna i Registrum ecclesiae Upsaliensis, kallar honom därvid å första stället »decretorum doctor», å det senare »Mathias, natus in Troegdh, utriusque juris Doctor».³ Då äfven grafstenen benämner honom »decretorum doctor», synes hans doktorat dock endast ha omfattat den kanoniska rätten. Han afled den 16 dec. 1495.⁴

¹ Min uppmärksamhet har fästs på dessa suppliker genom docenten Carlsson, hvilken äfven ben. förmedlat min kännedom om de nedan nämnda, som angå Erik Geting. De ingå i K. H. Karlssons afskr. samlingar i R. A.

² *Sveriges Traktater* III, s. 327; 330, 1, 5; 340, 3. Kantor i Uppsala måste han ha blifvit mellan 1474 ¹⁹/₈ och 1476 ²²/₈; vid det förra mötet är han näml. ännu ärkedjåkne i Växjö.

³ *Chronicon vetus* de episcopis, archiepiscopis etc. Ecclesiae Upsalensis (i BENZELII Monumenta hist. vet. eccl. Sveogoth, s. 54 och 48). Uppgiften om Trögden såsom hans hemort bestyrkes af den vid 1490-talets slut skrifna fortsättn. af Växjö biskopskrönika (tr. S. R. S. III, 2 s. 131), där det heter: »Quartus [archidiaconus] doctor Matthias, qui se transtulit ad Ecclesiam Upsalensem *ad sui domicilium originis*.»

⁴ Jfr inskriptionen å grafstenen, som afbildas af PERINGSKÖLD (T. II, p. 216). Ännu i nov. s. å. bevistar »däkin Mattes» öfverlämnandet af S:t Eriks banér i Stockhöltn. Jfr KLEMMING, Sv. Medeltids rimkrön. 3, s. 127. — Redan 1496 ¹⁷/₆ är Gadh färdig att supplicera om dekanatet efter honom (K. H. Karlssons afskr.). — I Västerås läroverks bibliotek finnes ännu en bok, som doktor Mathias dit testamenterat. Jfr COLLIJN i Samlaren 1903, s. 133, 140; 1904, s. 211 och Kat. öfv. Västerås lärov. bibl:s inkunabler, n:r 46. En annan bok, som af d:r Mathias skänkts till S:t Eriks kapell i Uppsala domkyrka, finnes tyvärr ej nu bevarad. Jfr COLLIJN, Kat. der Inkunab. der Univ.-bibl. zu Upsala, s. XVI och 507.

Till sist må några ytterligare notiser meddelas om de äfvenledes i Siena mot 1400 talets slut studerande prebendaterna vid Uppsala domkyrka, WINRICH LEHUSEN och ERIK GETING. Den förre inskrefs sommaren 1487 vid Leipzigs universitet, där han ett år senare blef baccalar (Vinricus Lehusen de Stockholm).¹ 1494 har han, som förut påvisats, intagits i Casa di Sapienza i Siena, och 1499 nämnes han i tvänne påfvebref, af hvilka det ena gör honom till innehafvare af det kanonikat och prebende, som Johan de Mechelinia förut innehaft vid Uppsala domkyrka.²

Erik Geting har varit en af våra förnämsta ämbetsjägare denna tid, hvarför hans namn ofta möter i de vid kurian inlämnade supplikerna. Så anhåller han redan 1487 ¹⁴/₈ om dekanatet i Uppsala efter den döde Ericus Olai samt följande år (¹⁵/₇), då han kallar sig Ericus *Johannis* Geting, om en kyrklig befattning i Århus.³ 1492 har han, såsom uppvisats i denna årsskrifts förra årgång, vunnit inträde i Sapienzakollegiet vid Siena universitet. Här har han kvarstannat i fem år och till slut bekläddts med rektors ämbete och värdighet, såsom suppliker af 1496 och 1497 utvisa.⁴ Säkerligen har han här äfven förvärfvat teologie doktorsgraden.

När han återvändt till Sverige, kan ej sägas.⁵ Vid Stockholms blodbad har han emellertid närvarit; jämte Peder Galle och domprosten Jöran Turesson har han som bekant författat

¹ ERLER, a. a. I, s. 357, II, s. 308.

² CELSE, Bullarium, s. 209 f. — Om Johannes de Mechelinia, som var en af de första professorerna vid Uppsala universitet, se ANNERSTEDT, a. a., s. 31 f.

³ *Acta Pontificum Danica* 4, s. 427. Vidare supplicerar G. 1488 ²²/₈ om Vertuna gäll (i Finland), s. å. ⁷/₁₀ om Tunsbergs gäll i Oslo stift samt ²¹/₁₀ om kanonikat och prebende i Uppsala och Linköping, som Erik Arvidsson Trolle (Gustaf Trolles fader) förut innehaft.

⁴ Supplik af ²²/₁₂ 1406. där »Ericus Geting beneficiatus perpetui beneficii sacerdotum nuncupati ad altare Sancti Erasmi situm in ecclesia Upsalensi, *Sapienzie Universitatis Studii Senensis Rector*» önskar »ad omnes etiam sacros et presbyteratus ordines promoveri.» — Supplik af ⁷/₁ 1497, där »Ericus Geting ecclesie Upsalensis prebendatus alias *Universitatis Studii Senensis Sapienzie rector*, ejusdem Sanctitatis vestræ curialis antiquus» anhåller om domprosteriet i Lund. Nyare danska afskrifter från Vatikanarkivet i R. A. Den senare suppliken omnämnes i *Acta Pontificum Danica* V, s. 172.

⁵ I början af år 1510 har Jakob Ulfsson sändt honom till Hemming Gadh för att söka vinna denne för sina syften. Jfr CARLSSON, Hemming Gadh, s. 215 och STYFFE, Bidrag etc. V, s. 395 f.

en relation häröfver. I Brasks brefväxling och Gustaf Vasas registratur möter hans namn flerstädes, ofta i förbindelse med Peder Galles. I registraturet spåras han sist 1531 ¹³/₅, men han lefver ännu 1532, om man får tro Peringskölds uppgift (T. II, s. 240), att han »war på Skokloster» detta år.

Det är alltså ej mindre än sex svenskar, hvilka under åren 1467—1500 bevisligen studerat i Siena. Af dessa ha alla utom en tillhört Uppsala domkyrka; tvenne, Ericus Olai och Peder Galle, ha med säkerhet utöfvat lärareverksamhet vid det nygrundade universitetet i Uppsala, och vi kunna med största sannolikhet dit räkna också Mathias Olavi och Erik Geting, kanske äfven Lehusen. Slutligen återfinna vi här några af den gamla trons förkämpar gent emot den nya läran, framför allt Olaus Petris talangfulle meningsmotståndare Peder Galle. Under sådana förhållanden frågar man sig onekligen, hvarför alla dessa svenskar, af hvilka flera redan hade en lång och förtjänstfull studiebana bakom sig, valde just Siena för ernående af den dåtida högsta akademiska utmärkelsen, doktorsgraden i teologi. För denna frågas besvarande vore det af vikt att något närmare känna till den teologiska undervisningen därstädes, då den ju rimligtvis bör ha afsatt spår i de nya magistrarnas förkunnelse i hemlandet. Zdekauers ofvannämnda bok innehåller emellertid i detta hänseende intet, och det enda arbete, där man kan hoppas anträffa värdefulla upplysningar härom, finnes icke vare sig i svenska eller danska bibliotek.¹

I.²

Bibliotheca Comunale Siena. Mscr. A. XI. 1 fol. 6 r.

Vigesima septima die Maij 1475 congregauit in conuentu nostro Senense Sancti Dominici ad instanciam venerabilis bacca-

¹ Det är statuterna för *Universitas Theologorum Senarum*, hvilka trycktes i Siena (Bonetti, 1651, in f. pp. 64) och omnämnas af Zdekauer sid. 33, not 1. Enligt Z. ingå däri bl. a. »några tillägg af historiskt intresse, däribland förteckning på dekanerna 1465—1650 (pag. 39) samt korta biografier öfver de berömdaste teologerna i Siena (pag. 43—63)».

² De här meddelade aktstyckena aftryckas ordagrant efter K. H. Karlsons afskrifter i R. A. Texten är på sina ställen, särskildt i n:r II, så förkortad, att sammanhanget ej blir fullt tydligt. Huruvida så är förhållandet äfven i originalen eller om sammandragningen skett vid kopierandet, anmärkes ej af afskrifvaren.

larij *Enrici Olau de Vpsalia* regni Suetie secularis presbiteris et doctoris artium singulos nostre alme vniuersitatis reuerendos magistros. Dum uero essemus sic congregati, propositum est, an supradictus acceptaretur Baccalaureus incorporatus et quod pro omnibus actibus solueret tantum vnum ducatum cuilibet magistro. Qui acceptatus recepit puncta more solito a duobus junioribus etc.¹

Die trigesima eiusdem prefatus Baccalarius examen intrauit, rigoroſeque examinatus et approbatus ab omnibus et per me decanum licentiatus, habita oratione de laudibus sanctissime theologie, et per reuerendum magistrum Bartholomeum Senensem prepositum canonicorum promotorem eius magistratus est in camera vice canzellarij, cuius aule infrascripti magistri interfuerunt, singuli recipientes ibidem portionem suam.

Ego Decanus magister Marianus Francisci Senensis sacri ordinis predicatorum.

Reuerendus magister Jacobus Stephani de Senis ordinis minorum.

»	»	Bartholomeus prepositus canonicorum presbiter secularis.
»	»	Franciscus Senensis ordinis heremitarum.
»	»	Ambrosius de S ^{ta} Flora
»	»	Andreas Senensis
»	»	Ambrosius Senensis
»	»	Bartholomeus Senensis ordinis minorum.
»	»	Johannes Senensis eiusdem ordinis.
»	»	Simon Angeli Senensis ordinis predicatorum.

Absentibus tamen reuerendo magistro suo (!) ordinis seruorum in civitate tamen existente legitime impedito et magistro Leone ordinis heremitarum, qui ambo habuerunt portionem suam et magistro Baronto ordinis seruorum.

II.

Ibidem, fol. 24 r.

Vigesima martij [1488] magistris etc. in unum congregatis, per me decanum propositum fuit, petita primo licentia fiendi,

¹ Om innebörden af 'punctorum assignatio' se t. ex. SCHÜCK, Hufvudragen af den medeltida kulturens historia, sid. 111 eller RASHDALL, The Universities of Europe I, s. 225 ff.

etiam si liceret dicere contra statuta, et optenta; proposui collegio magistrorum quendam venerabilem virum scilicet *Nicolaum Benedicti Kyndbo de Suesia*, qui [o. quod] eorum gratia et humanitate condescendere uellent in supradictum, ut posset insignia magistralia suscipere in eorum collegio, quod se facturum spoponderat 21 dicti mensis, dummodo in ipsum annuerent cum emolumento etc., prouisione vnus aurei, ita quod singuli singulum ducatum essent suscepturi etc, ita obtemptum fuit. — Et ea die presentatus per me fuit vice cancellario, a quo, ut moris est suscepit punctum. Et in primo etc. in 3° sententiarum rogato not — — Altera die, que fuit 21 predicti martij, conuenientibus in unum, astante domino Jeronimo Picholomineo, qui pro tunc lucum [o: locum] vice cancellarij tenebat, interueniente seu accedente etc. licentia, examinatus fuit supradictus super punctis eidem consignatis, et approbatus a collegio magistrorum, nemine discrepante, per me decanum infula magistrali coronatus fuit ac data potestas legendi, interpretandi et singula faciendi etc., premissa tamen laudabili consuetudine iuramenti. Et omnibus satisfecit per manus meas, prout promisit. — Magistri qui interfuerunt eius aule:

In primis *Reuerendus decanus Magister Andreas Senensis* { *ordinis*
Mag. Ambrosius Accettadis de Sta Flora { *heremi-*
(Härefter ännu 5 namn.) { *terum*

III.

Ibidem, fol. 43 v.

Pateat euidenter qualiter die 28 mensis nouembris 1500 ad instantiam domini *Petri Galle de Suesia canonici Upsalensis* Ego Bernardinus Landucius ordinis Carmelitarum congregaui omnes magistros nostre alme vniuersitatis in camera mea, quibus congregatis predictus Petrus Galle petit incorporari in nostra alma vniuersitate et acceptari (!) ad examen pro die immediate sequenti et magistrari, et, posito petito (?), acceptatus fuit et concorditer adiuius reuerendum dominum vice cancellarium, qui etiam acceptauit ipsum Petrum. Postea die sequenti ipsum rigoroze examinauimus et attenta doctrina sua ipsum solempniter magistrum fecimus in sacra theologia nemine discrepante,

et omnibus satis fecit et fuit in nostra alma vniuersitate incorporatus. Nomina vero magistrorum ibidem assistentium hec sunt, videlicet

Reuerendus mag. Bernardinus Landucius ordinis *carmelitarum* etc. tunc decanus et eius promotor.

Tillägg.

I Örnhjälms Diplomatarium T. II (i Vitterhetsakademien) möter man ERIK GETINGS namn flera gånger, den sista 1535 ²¹/₁₂, då Gunhild Johansdotter, Erik Turessons änka, med E. G:s samtycke gör ett jordaskifte med Uppsala domkyrka (ibdm p. 1357). Andra bref äga intresse därigenom, att de omnämna hans släktförhållanden. Sålunda begär 1525 ²⁷/₆ en Päder Olofsson i Kullersta, Tibble s:n, Erik Geting, »min slächt och ärfwinge», till vittne å en jordupplåtelse till domkyrkan i Uppsala (ibdm p. 1343), och 1528 samt 1532 ⁸/₉ bekänner abbedissan Ingegärd i Skokloster, borgmästaren i Uppsala Hans snickares dotter, E. G. »för min närmaste frände» (ibdm p. 1345, 1354).

Ernst Nygren.

Albert Hauck †.

Stormännen inom det teologisk-historiska forskningsområdet gå bort. Efter Sohm följde i början af detta år Wellhausen och Bernhard Weiss. Och nu kom strax därefter ett nytt dödsbudskap. Samtidens främste kyrkohistoriker, professor Hauck i Leipzig, kallades hastigt hädan efter en helt kort sjukdom.

Den nutida forskningens internationella omfång och rikedom göra, att man väl ofta talar om den ene eller andre vetenskapsmannen som en af de främste i sitt fack; men sällan kan om någon fällas epitetet den främste, utan att det subjektiva tycket därvid ges otillbörlig auktoritet. Men namnet Hauck var ett af de få, om hvilka omdömet kunde användas, utan att man riskerade att säga för mycket.

Haucks yttre lefnadshistoria är lätt tecknad. Han föddes 1845 i Wassertrüdingen i Mittelfranken, blef 1874 Pfarrer i Frankenheim i samma provins, 1878 e. o. professor i Erlangen, 1882 ordinarie professor därstädes och 1889 professor i kyrkohistoria i Leipzig. Som sådan verkade han i nära 30 år till sin död. Men denna enkla och vanliga professorshistoria gömmer en verksamhet af egenartad bragdrikiedom. Icke mångsidighetens. Haucks storhet ligger icke minst däri, att han koncentrerat nästan hela sin lifsgärning på en eller rättare två hufvuduppgifter. Hans vetenskapliga skolning föll i en tid, då patristiken drog till sig ökadt intresse och ypperliga krafter. Året efter sedan Harnack, Gebhardt och Zahn börjat utgifva *Patres apostolici*, kom Haucks professorsspecimen: *Tertullians Leben und Schriften* 1877, en allt fort värdefull undersökning, som rörde lejonklon. Så engagerades den unge professorn i Erlangen i den af Herzog och Plitt s. å. begynnade andra upplagan af *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*; och knappast var denna upplaga förd till slut 1888,

förr än Hauck tog på sig redaktörskapet för utgifvandet af en tredje upplaga. Här fick han sitt ena livsverk. Han redigerade ensam encyklopedien under hela dess utgifvande 1896—1913; och den blef under hans ledning med sina 24 digra band den ojämförligt främsta teologiska, framför allt kyrkohistoriska encyklopedi, som vår tid äger, och där artiklarna ofta betyda nya vetenskapliga framsteg. När man vet, hvad det vill säga för en professor att som redaktör samla, framdrifva och kontrollera sina kolleger af skilda åskådningar, partier och länder, och när man tillägger, att Hauck själf skrifvit mer än 250 artiklar, däraf många höra till verkets förnämsta, så anar man, hvilken jättebörda han burit och hvad det vill säga, att han kunnat nå ett sådant resultat. Ensamt encyklopedien utgör ett monumentum ære perennius öfver Hauck.

Och dock låg detta arbete snart på visst sätt i andra planet för honom. Vissa artiklar redan i andra upplagan nödgade honom att tränga in i Tysklands medeltida kyrkohistoria; och detta område tog snart hans själ fången. Så tillkom hans egentligaste livsverk, det som gifvit honom platsen som kyrkohistoriens mästare: *Kirchengeschichte Deutschlands*. Första bandet utkom 1887; sedan följde om hvartannat nya band och nya omarbetade upplagor af de redan utgifna. Redan 1899 erhöll Hauck för de tre första delarna Berlins vetenskapsakademis Verdun-pris. 1913 kom femte bandets första halfdel; därmed hade författaren fört framställningen från de första spåren af kristendomen inom nutida tyskt område fram till omkr. år 1350. Hans afsikt var att afsluta medeltiden med ett halfband för tiden 1350—1450; och att han hunnit långt med förarbetena härpå visade hans föredrag vid den evangelisk-lutherska konferensen i Uppsala 1911, tryckt i vår Årsskrift 1911 (*Motsatser inom den senare medeltidens kyrkobegrepp*), och framför allt hans som rektorsinbjudan till reformationsfesten 31 oktober 1916 tryckta »*Studien zu Johann Huss*», en för sitt ämne banbrytande undersökning. Man må lifligt hoppas, att hans studier till den utgående medeltidens brokiga och för reformationens förståelse viktiga lif föreligga i så utarbetad form, att band V:2 af hans *Kirchengeschichte* skall kunna postumt utges i hans namn och hans livsverk så föreligga som ett af-rundadt helt. I detta gick han så helt upp, att han blott sällan lät ens biprodukter af sin forskning publiceras i särskilda skrifter.

Några dylika sågo dock dagen såsom »Die Entstehung des bischöflichen Fürstenmacht» 1891, »Die Entstehung der geistlichen Territorien» 1909 och »Der Gedanke der päpstlichen Weltherrschaft bis auf Bonifaz VIII» 1904. Särskildt den sistnämnda, hvilken finnes refererad i Kyrkohistorisk Årsskrift 1905, kan betecknas som något af det yppersta som Hauck skrivit, ett paradigm på hans författarskap.

Hvad som karakteriserar detta författarskap, kan sammanfattas i fyra ting. 1) Haucks källforskning enligt modern historisk metod var af den mest omfattande och grundliga art. Han skref aldrig om något, där han ej trängt till botten af det tillgängliga materialet. Att han därvid inför en uppgift, som faktiskt omspanner nästan hela Europas medeltidshistoria, stundom nödgats lämna luckor och gifvit tillfälle till kritik, ej blott från ultramontant håll, där hans kyrkohistoria känts som ett hårt slag och flitigt angripits, utan äfven från protestantisk historieforskning såsom Hampe m. fl., jäfvar på intet vis det ofvan gifna totalomdömet. 2) Hauck ägde som få andra kyrkohistorici gåfvan att se sammanhanget och den djupaste innebörden i historiens händelser. Under hans hand blef historien hvad den i verkligheten är: ett lefvande lif, rikare på dramatisk växling och spänning än hvad någon roman kan uppkonstruera. 3) I denna utvecklingshistoria insatte Hauck som det centrala momentet lefvande personer, konkreta gestalter af kött och blod. Jag vet ingen nutida historiker, som ens tillnärmelsevis nått upp till Haucks förmåga af personkarakteristik. Högst står kanske hans teckning af Gregorius VII. Äfven för män i andra planet har han på ett underligt vis ur de medeltida dokumentens torftiga och för nyanser i personlighetslifvet alldeles främmande notiser kunnat få fram detaljer, hvilka med ens ställa den omhandlades individuella karaktär, känslor och sträfvanden i blyxtbelysning. Hela Haucks medeltidshistoria är ett väldigt persongalleri. 4) Själfva framställningssättet har nått den genomskinliga klarhetens och enkelhetens höga konst. Hauck har själf någon gång sagt, att den verkliga kyrkohistorieskrifningen måste vara ett konstverk; och han har själf i gärning visat, hvad därmed menas. En i själfva formen mera lättläst och estetiskt njutningsrik historisk framställning än Haucks får man söka efter.

Men Hauck var ej blott författaren utan ock föreläsaren.

Som sådan hörde han i sin krafts dagar till historiens främste i Tyskland. Hans talorgan var ej starkt, så att han plägade ej väl höras i stora salar. Jag minnes väl från en studiesemester i Leipzig 1897, huru han vid sina allmänna föreläsningar kl. 7 på morgonen måste använda en av det nya universitetshusets största föreläsningssalar, men huru hård konkurrens det ock var bland studenterna att belägga de närmaste bänkradernas platser. Men kom man tillräckligt nära, så hade man lön för mödan. Haucks föreläsningssätt präglades av hans eget lefvande intresse för hvad han hade att andraga. När han nalkades någon mer än vanligt intressant synpunkt eller personteckning, såg man redan i förväg huru ansiktet lyste upp af ett stilla leende. Och då de längre bort sittande ej riktigt hörde, hvad han sade, bröt ett rysligt fotskrapande lös; då lade sig ett lustigt, halft satiriskt vemod öfver hans drag och så sade han om saken under andlös tystnad i den stora salen. För öfrigt verkade föredraget lika kristallklart och lika solidt vetenskapligt som hans skrifna framställning. Jag fann ingen, på hvars ord i katedern studenterna så blindt auktoritativt litade som på Haucks. — När han någon gång kunde fås att hålla föredrag om dagens aktuella frågor vid möten och konferenser, betraktades detta som en särskild ynnest. Ett sådant föredrag på pastoralkonferensen i Meissen 1912 blef särskildt uppmärksammat för det brännbara innehållet; det handlade om skilsmässa mellan kyrka och stat och ställde sig med hänsyn till läget i Tyskland ej afvisande mot tanken på en boskillnad. Det har i svensk öfversättning utgifvits af docenten Linderholm 1912. Helst talade Hauck om sin hjärtesak bredvid kyrkohistorien: den inre och yttre missionen. I ett sådant föredrag om missionen under världskriget visade han ett exempel på den själfbehärskning och lugna omdömeskraft midt i ett haf af lidelser och hat, som den tyska kulturen i dess högsta representanter kan vara stolt öfver. Gärna ställde Hauck sin föreläsningsgåfva till folkhögskolans tjänst. Ett tryckt föredrag här från hans tidigare verksamhet behandlade kampen om samvetsfriheten (1898); och hans sista utgifva skrift, hvilken jag erhöll från honom samtidigt med att telegrammet om hans död stod att läsa i tidningarna, utgjordes af en serie folkhögskoleföredrag om reformationens betydelse för olika sidor af det religiösa, politiska och kulturella lifvet. På annat ställe i Årsskriften är denna

anmäld. Den bildar en vacker afslutning på hans lifsgärning: reformationens gåfva, tolkad för reformationens folk.

Som föreläsare fann Hauck också vägen till Sverige. Vi ha omnämnt hans medverkan vid den lutherska konferensen i Uppsala 1911. Hösten 1916 skulle han på Olaus Petri-stiftelsens uppdrag hålla dess kända föreläsningsserie i Uppsala. Ett par veckor före den utsatta tiden stupade hans son, en lofvande ingenjör, i Argonnerskogen. Som en gammaltida spartan gömde Hauck sorgen i sitt bröst och kom till Sverige. Till ämne hade han valt: »Deutschland und England in ihren kirchlichen Beziehungen». Föreläsningarna föreligga nu både i en svensk och en tysk upplaga. De äro anmälda i Årsskriftens förra årgång. Äfven om de kanske ej stå på höjden af Haucks författarskap — ämnet var i det nuvarande läget för svårt och för omfattande att helt komma till rätta med på den tillmätta tiden, och lidandet kunde ej undgå att lägga en dämpare på tankarnas flykt — ha de redan funnit ett tacksamt mottagande, ej minst i Tyskland. Och vi i Sverige glädja oss åt, att den anspråkslöse, varmhjärtade och noble stormannen inom den tyska kyrkohistorieforskningen kom att knyta sin sista stora insats till vårt land och att han kunde lämna det med känslan af att ha mött förståelsens sympati och den lutherska trosförvantskapens hjärtevärm.

April 1918.

Hjalmar Holmquist.

Underrättelser.

Vid ett försök att öfverblicka, hvad det sista året gifvit af bidrag till den svenska kyrkohistorien, frapperas man kanske särskildt af, i hvilket omfång sådana bidrag lämnas från vetenskaper med angränsande område utanför den kyrkohistoriska fackvetenskapens krets. Konsthistorien, litteraturhistorien, arkeologien, språkvetenskapen, bokvetenskapen, släktforskningen, hembygdsforskningen och måhända ännu andra forskningsgrenar ha under året gjort beaktansvärda insatser i utforskandet af den svenska kyrkans utveckling. Det är gifvet, att denna omständighet skall rätt mycket försvåra möjligheten att öfverblicka forskningsfältet. Nedan meddelade anteckningar kunna därför heller icke göra anspråk på fullständighet.

— I en doktorsafhandling från Göteborg 1918 har fil. lic. ERNST FISCHER behandlat *Västergötlands romanska stenkonst*, m. a. o. dess kyrkoarkitektur och skulptur under 1000- och 1100-talen, visserligen endast inom en del af landskapet, Kinnekulletraktens kulturområde (jfr en värdefull rec. af AXEL ROMDAHL i *Svensk Humanistisk Tidskrift* 1918, n:o 6). Undersökningens värdefullaste resultat är uppställandet af en fast relativ kronologi för denna tids västgötska kyrkobyggnader, hvilka inordnas i bestämda grupper; och från samtida engelsk kyrkobyggnadskonst, som genom missionen öfvat starkt inflytande, vinner förf. äfven en absolut kronologi för dessa grupper. Den äldsta västgötakyrka förf. känner är den af EKHOF spårade, länge sedan försvunna träkyrkan i Husaby, af upptäckaren daterad till början af 1000-talet; tornet därsammastädes, hvars samband med tyska förebilder starkt betonas af Romdahl, anses tillhöra 1000-talets midt och vara ungefär samtidigt med en del också sannolikt från Tyskland påverkade kalkstenskyrkor kring Billingen och Mösseberg, om hvilka förf. endast talar i

förbigående. Det storartade från England influerade kyrkobyggande han speciellt sysslar med börjar mot slutet af 1000-talet och räcker till omkr. 1200, då Västergötlands behof af kyrkor väsentligen var fylldt. Romdahl påpekar äfven i denna utveckling på några ställen tyskt inflytande. De skulpturer, som förf. ingående diskuterar, äro icke sällan af afsevärdt kyrkohistoriskt intresse. Den kunglige donatorn på två tympana i Forshem (s. 72, 73) borde enligt Romdahls datering snarast vara Knut Eriksson. Mannen med fisken på den s. k. »Olof-Skötkonungsgrafven» i Husaby (s. 62, 63) är säkert icke Botvid; han är nämligen präst, och det var Botvid icke. Därmed öfvervinnes äfven en kronologisk svårighet: Botvid dog ju sannolikt 1120 och var helt säkert länge ett rent lokalt helgon.

— En annan konsthistorisk afhandling, HENRIK CORNELL, *Norrlands kyrkliga konst under medeltiden* (Uppsala 1918), framlägger och dokumenterar bl. a. ett som det synes mycket värdefullt kyrkohistoriskt resultat. Också det är vunnet ur studiet af de äldsta kyrkobyggnaderna. Förf. påvisar, att de tidigaste norrländska kyrkorna äro kraftiga stenbyggnader med antingen inbyggda eller fria torn. En sådan kyrka finnes ännu i Söderala; andra ha funnits t. ex. i Brunflo i Jämtland (där tornet kvarstår), Skön i Medelpad, Styrnäs i Ångermanland. På grund af sambandet med de äldre Sigtunakyrkorna och andra liknande kyrkor i Uppland kan denna typ dateras till midten af 1100-talet. Dess spridda förekomst tyder förf. så, att den tillhör en missionsperiod, då sockenkyrkor ännu ej funnos utan endast väl befästa missionskyrkor på centrala platser inom landskapen. Sockenkyrkorna komma med en ny byggnadsperiod på 1200-talet; de äro små och enklare; nu är missionen afslutad och sockenindelningen genomförd (kanske så högt upp som till mellersta Ångermanland). Vi skulle sålunda här få några konturer till missionens gång i Norrland, hvarom kyrkohistorien hittills sväfvat i fullkomlig okunnighet. — Andra punkter af intresse i den vackra och väl illustrerade boken må här lämnas åsido.

— Amanuensen OTTO FRÖDIN har i uppsatsen *Alvastra under medeltiden* (i *Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening* 1918) redogjort för sina märkliga gräfningsar i Alvastratrakten sommaren 1917. Sverkerska ättens förgätna stamsäte har här börjat avslöjas för eftervärlden. En borgmur och en afrättsplats ha utgräfts och därtill — hvad som ur kyrko-

historisk synpunkt ju har ett säreget stort intresse — ett grafkapell vid stranden af Vättern, där, såsom förf. på goda skäl gör gällande, Sverker och medlemmar af hans ätt blifvit begrafna. Sannolikt ligger kapellet på platsen för Sverkers mord, och åtskilliga omständigheter gifva vid handen, att han där dyrkats som helgon. Kapellets byggnadsstil öfverensstämmer nära med den under 1100-talets tredje fjärdedel uppbyggda klosterkyrkans. Helgonglorian har sålunda varit det tack abbot Gerhard och hans munkar bringat sin kunglige gynnare. Efter all rimlighet bör ju denna upphöjelse ha skett och kapellet ha uppförts under Karl Sverkerssons tid. Sverker den helige är säkerligen icke något konkurrenshelgon till Erik den helige (s. 54), utan tvärtom: Sverkers kyrkliga vänner ha först gifvit honom helgonäran, och däremot har Erik satts upp, väl vid tiden för resningen mot sverkrarne under Knut Eriksson. (Rec. är därför mer än någonsin öfvertygad om, att det af Alexander III klandrade helgonet i det omtvistade brefvet af 1172 icke är de under världskrisen påfvetrognas Sverker utan konkurrenternas Erik.) Man har frihet att tänka sig ättfejden förd under ömsesidigt anropande af de glorifierade stamfädernas protektion. Och i mån af Erikspartiets seger har så det yngre helgonet blifvit rikets patronus och trängt det äldre i ren förätenhet.

— I *Historisk tidskrift för Skåneland* har LAURITZ WEIBULL publicerat utförliga och ingående undersökningar i *Den skånska kyrkans äldsta historia*. Efter att i ett 1914 utkommet häfte (Bd V, h. 1—3) ha behandlat missionstiden, Sven Estrids-sons försök att skapa ett danskt ärkebiskopsdöme och Adalberts af Bremen patriarkatplaner, upprättandet af den lundsiska ärkestolen samt striden mellan Hamburg och Lund, har förf. 1917 (Bd V, h. 4—5) fortsatt med en teckning af archiepiskopatets och kaniksamfundets inre utveckling under Asker samt af Eskils verksamhet och upprättandet af ärkestolarna i Trondhem och Uppsala. Förf:s kända grundliga förtrogenhet med källorna och kritiska skarpsinne förneka sig icke heller här, och åtskilliga pålitliga resultat ha vunnits. Stundom leder dock kritiken af föregående forskare förf. till ganska diskutabla hypoteser, hvilka dock icke här må diskuteras.

— I samma tidskrift (Bd VII, h. 1, 1917) uppvisar ARTHUR STILLE i en utredning om *Skånska kyrkans, borgars och herre-*

sätens läge, att de skånska kyrkorna i regeln ligga vid flodlinjerna; han menar, att dessa linjer beteckna de ursprungliga odlingsområdena, där medelpunkterna för bygden, härdarna för stammens och dess underafdelningars lif och de gamla kultplatserna ligga, och att sålunda vid kristendomens införande kyrkorna förlagts vid dessa bygdernas centrala samlings- och kultplatser.

— C. M. KJELLBERG har i några kulturhistoriska och kritiska studier till Uppsala stads äldre historia, sammanfattade under titeln *Från Fyris slätter* (1918), äfven bl. a. berört några af 1000- och 1100-talets mångomskrifna problem, så den senmedeltida traditionen om att Magnus Henriksson skulle fallit vid Danmarks kyrka och i samband därmed frågan om upphofsmanen till Erik den heliges död, och vidare de äldre uppländska biskopssätena, hvarvid man särskildt lägger märke till antagandet, att det gåtfulla Fornsigstuna skulle vara identiskt med platsen för det sigstunensiska biskopssätet, den utanför den senare staden liggande befästa biskopskyrkan S:t Per. Namnet skulle senare genom förväxling ha kommit att öfverflyttas på det nuvarande Signildsberg.

— Den egentligen centrala delen af vår medeltid synes tills vidare draga till sig mindre intresse än de dunklare och mera svårtydda begynnelseerna. En studie på en enskild viktig punkt af detta område har gjorts af SVEN TUNBERG i den som akademisk profföreläsning tillkomna uppsatsen *Det andliga frälsets införande i Sverige* (i *Historisk tidskrift* 1917). Här analyseras i belysning af förhållandena på kontinenten och i de nordiska grannländerna 1200-talets och det begynnande 1300-talets privilegiebref för kyrkan. Intressantast är kanske den inblick man får i Birger Jarls kyrkopolitik med dess månhet om statsmaktens intressen och njugghet mot kyrkan, förebilden för Torgil Knutssons genom HÖJERS och K. G. WESTMANS undersökningar välkända antiklerikala politik.

— Till ett helt annat område af kyrkohistorien för oss den af EMILIA FOGELKLOU, ANDREAS LINDBLOM och ELIAS WESSEN utgifna, synnerligen vackra samlingen af *Legender från Sveriges medeltid*, illustrerade i svensk medeltidskonst (2 bd, 1917). Man har velat till införande i svensk medeltida fromhet framlägga på modern svenska ett urval af legender, som varit gängse i Sverige under medeltiden, och man har haft den goda

idén att illustrera dem med samtida kyrkmålningar och skulpturer. Inledda af berättelser om Vår Fru och Vår Herre komma här ett 60-tal legender om utländska och inhemska helgon, af hvilka många höra till medeltidens mest kända och kära. Textförklaringar meddelas i slutet af andra bandet. Den viktigaste källan har varit Fornsvenska legendariet. Dettas historiska ordning mellan helgonen har icke iakttagits; de ha placerats i bokstafsordning. Ett och annat kunde man ha önskat sig annorlunda; så har stundom af utrymmesskäl en sekundär legendversion valts i stället för den ursprungligare; i något fall ha illustrationer till bekanta legender medtagits utan att legenderna själfva äro med (legenden om det heliga korset, S. Gregorii mässa, Stefanus protomartyren). Bristfälligheter i öfversättningen finnas här och där. I Eskilslegenden s. 273 står t. ex. »in caulis gregis dominici» öfversatt med »i dominikarnas fålla» i st. f. »i Herrens hjords fålla»; endast det senare ger mening, då uttrycket är en omskrifning för den i Eskilstuna till martyrens ära byggda kyrkan. I Botvidslegenden s. 257 står: »Medan nu den helige Botvids kropp låg i grafven, kom *hvarje år* en stor fruktan och bäfvan» öfver hedningarna; det bör vara »*under nämnda år*» (per annos supradictos, nioårsperioden före hans translation). På samma sida innebär öfversättningen, »de som under danserna knifskurits» ett utplånande af en kulturhistoriskt intressant detalj i originalet; där står nämligen »saltantes seque ipsos conscindentes», d. v. s. »de som under dans sargade sig själfva» — någon hednisk gillesed, hvars utöfvare enligt legenden ej kunde finna bot utan anropande af S. Botvid. — På det hela taget äro i hvarje fall utgifvarna att lyckönska till det värdefulla verket.

— Under vårmånaderna 1918 anordnades af museimän och konsthistorici två mycket betydande utställningar, som erbjödo en större allmänhet gynnsamma tillfällen att tränga in i gångna tider af vår kyrkas lif — Birgittautställningen i Nationalmuseum i Stockholm och utställningen af uppländsk kyrklig konst i Gustavianum i Uppsala. Riksantikvarien B. Salin var initiativtagare till den förra, ehuru det på grund af sjukdom ej förunnats honom att lägga sista handen vid den. Den senares spiritus rector var prof. J. Roosval.

Birgittautställningen var mindre, men mera samlad genom koncentrationen kring sierskan och hennes verk. Från de få

och anspråkslösa föremål, som minde om hennes eget lif — ett par blad med egenhändiga revelationsuppteckningar, S. Bernhards lilla *Liber de modo bene vivendi ad sororem*, som hon brukade bära i fickan, kistan, hvori man bar hennes ben hem till fäderneslandet — kunde blicken gå till de präktiga skulpturer, altarskåp, textilier, handskrifter, böcker, som förkunnade hennes apoteos och Vadstenas flit och rikedom. Utställningskatalogen, *Birgittautställningen 1918*, redigerad af I. COLLIJN och ANDREAS LINDBLOM, hade gjorts till ett fullständigt praktverk, innefattande äfven en rad vetenskapliga undersökningar. Här finns t. ex. en medicinsk undersökning af Birgittas relikier af prof. C. M. FÜRST (som anser det möjligt, att de båda i Vadstena förvarade skallarna verkligen hafva tillhört Birgitta och Katarina), en noggrann beskrifning på det vadstenensiska relikskrinet af trä, som anses ha blifvit förfärdigadt till Birgittas första (f. ö. rätt svagt betygade) translation 1381, sedan användts för Katarinas ben vid hennes translation 1489 och 1598 af Sigismund förts till Polen, hvarifrån det återtog af Karl Gustaf 1656; vidare beskrifningar på textilier, sigill m. m. och en välkommen redogörelse af COLLIJN för en mängd handskrifter, urkunder och böcker rörande Birgitta och Vadstena. — I sammanhang härmed bör nämnas, att Birgittamuseiföreningen i Vadstena 1918 utgifvit *Diarium Vazstenense* i öfversättning af d:r A. W. LUNDBERG och med ett ort- och personnamnregister. Det är en dyr liten bibliofilupplaga (22 kr.), men det har ju ändå sitt värde, att en af vår medeltida kyrkohistorias viktigaste bevarade urkunder sålunda blifvit tillgänglig på svenska.

Utställningen i Gustavianum var vida större, af en nästan öfverväldigande rikedom — den mest betydande af de många värdefulla provinsutställningar af kyrklig konst, som under de senare åren föranstaltats. Här funnos alla slags inventarier från Upplandskyrkorna — altarskåp och skulpturer, silfver och mässhakar, funtar och rökelsekar, predikstolar och belysningsföremål och ännu mycket annat. Ville man söka nå fram till de fromhetslifvets skiftningar, som föremålen afspeglade, kunde man t. ex. i krucifixen studera öfvergången från den gammalmedeltida till den högmedeltida kristusuppfattningen — från den tronande härskaren till den lidande smärtornas man — en öfvergång, som hos oss i stort sedt torde kunna dateras till cirka 1275, den ungefärliga genombrottspunkten för de hög-

medeltida idealen i Sverige. Man kunde få ett intryck af den utgående medeltidens litet oroliga och nervösa fromhet, som hade till sitt förfogande de mest förfinade konstnärliga uttrycksmedel (de stora nederländska altarskåpen!), men som ständigt var på jakt efter nya devotionsöfningar, hvilka aflöste hvarandra som moderiktningar — rosenkransen, madonnan i solen, S. Anna o. s. v. Man kunde återfinna det trohjärtade och handlingskraftiga 1600-talets ståtliga anstalter för kyrkorummets prydnad: predikstolar och bänkar, altarpopsatser och begravningsvapen, de präktiga krigsbytena i silfver icke att förglömma. Utställningskatalogen var liten och lätthandterlig, men innehållsrik med upplysande inledningar till kapitlen och en slutuppsats om symboliken i den kristna konstens bildframställningar. Af ett större vetenskapligt samlingsverk i samband med utställningen, *Studier i Upplands kyrkliga konst*, utgifvet af utställningens nämnd genom H. CORNELL, har första delen utkommit. Den behandlar hufvudsakligen medeltida arkitektur och monumentalmåleri i Uppland. Mycket intressant är bl. a. den af MARTIN OLSSON meddelade, antagligen porträttlika bild från omkr. 1300 af Magnus Ladulås, som en gång prydt Riddarholmskyrkans södra fasad och nu befinner sig på det på 1400-talet tillbyggda södra sidoskeppets vind. Arbetet på den forna Gråmunkekyrkans restaurering har ju äfven medfört fyndet af denne medeltidskyrkans store gynnares ben.

— I *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* har ISAK COLLIJN 1917 publicerat en ingående studie öfver *Franciskanernas bibliotek på Gråmunkeholmen i Stockholm*, hvaraf 27 band handskrifter och inkunabler finnas bevarade. Det blir ett kapitel ur franciskanerordens historia i vårt land, särskildt koncentreradt kring bilden af den lärde och verksamme gardianen Kanutus Johannis (död 1496).

— Af klostermonografier är i öfrigt att nämna FRANS DE BRUNS *Anteckningar rörande Svartbrödraklostret i Stockholm* (i *Samfundet S:t Eriks Årsbok* 1916) med topografisk redogörelse, sammanställning af bevarade urkundsuppgifter och förteckning öfver kända klosterbröder. Samme förf. meddelar i samma årsbok för 1917 *Anteckningar rörande medeltida gillen i Stockholm* samt ett par fundamentsbref från 1400-talet för S:ta Barbaras kor i Stockholms Storkyrka (i öfversättning från platttyska). — *Gråbrödraklostret i Ystad* är i 1907—1917, *Minnes-*

skrift utgifven af Ystads fornminnesförening, föremål för en utförlig framställning af NILS WIMARSON, som intager hufvudutrymmet i minnesskriften. Rörande klostrets upphäfvande 1532 genom ett våldsamt tumult — en af de mest upprörda scenerna under hela reformationsverket i Norden — meddelas till sist den i »Krönikan om gråbrödernas fördrifvande från Danmark» förekommande berättelsen i svensk tolkning.

— Reformationstidens afgörande brytningsår 1521—27 skildras med en inledning om den svenska kyrkan vid medeltidens slut af K. B. WESTMAN i arbetet *Reformationens genombrottsår i Sverige* (1918).

— Öfversiktligt tecknas reformationens gång i en Heimdalsskrift, *Gustaf Vasa och reformationen i Sverige*, af E. LINDERHOLM (1917).

— Om *Reformationens införande i Skåne* berättar V. HEDQVIST i Lunds teologiska sällskaps reformationsminnesskrift, *Reformationens gåfva och kraf* (1917).

— En språkvetenskaplig afhandling af NATAN LINDQVIST, *Studier öfver reformationstidens bibelsvenska* (1918), ger ett intressant bidrag till den mycket omdebatterade frågan om hvem som verkställt 1526 års öfversättning af Nya Testamentet. En noggrann jämförelse mellan bibeltextens och Olavus Petris, resp. Laurentius Andreæ:s språk ger vid handen, att den förres skrifvanor återfinnas i förra delen af texten t. o. m. 2 Kor. — d. v. s. nära $\frac{3}{4}$ af det hela —, främst i Joh., Rom. och 1 Kor., medan det »normalspråk», som präglar sista delen af verket och äfven tidigare i någon grad framträder, härrör från Andreæ. Då under de månader, hvarunder öfversättningsarbetet pågick, Olavus' språk i Stockholms stads Tänkebok visar sig mottaga starka intryck af normalspråket, ledes man till att antaga ett intimt samarbete mellan de båda reformatörerna i det stora verket. Rec. har annorstädes uttalat den meningen, att den egentligen exegetiska sidan af arbetet torde ha hvilat på Olavus, om än Andreæ öfvat ett bestämmande inflytande på språkdräkten; att detta framför allt varit fallet mot slutet af verket, kan bero därpå, att Olavus börjat arbetet mera på egen hand, medan Andreæ kommit med på allvar vid den tid, då det blef beslutadt, att denna öfversättning skulle ges ut som den officiella, d. v. s. ungefär mot slutet af 1525.

— Till reformationsjubileet 1917 utgaf RURIK HOLM en

teckning af *Olavus Petri*, som kan hälsas med glädje såsom den hittills bästa skildringen af den store reformatorns lif och personlighet. Den är ledigt och väl skriven och lämpar sig godt för spridning i vida kretsar. Ett och annat kunde utan tvifvel vara att anmärka; rec. har på några punkter afvikande uppfattningar, som på annat håll framställts och motiverats. I litteratur- och källförteckningen saknar man t. ex. den nya fullständiga upplagan af *Tänkeboken* i S:t Eriks Årsbok; äfven V. E. SVEDELIUS' biografi öfver *Olavus Petri* i Svenska Akademiens Handlingar (bd 49, 1874) förtjänar nog att bevaras från glömskan.

— I *S:t Eriks Årsbok* 1917 behandlar GUNNAR HELLSTRÖM frågan: *Hvar i Stockholm bodde Olavus Petri?* Hans inlägg är föranlett af DE BRUNS uppsats i samma årsbok 1915 om S:t Nicolai port i äldre tider.

— En utförlig recension af GOTTFRID CARLSSON i *Svensk Humanistisk Tidskrift* (1917, nr 3) redogör för ett par i en i Sverige rätt svårtillgänglig publikation — den katolska akademins i Braunsberg föreläsningskatalog — af den 1917 aflidne professorn i kyrkohistoria vid samma akademi JOSEF KOLBERG offentliggjorda värdefulla studier öfver Hans Brasks och bröderna Magnus' lefnadsöden under deras landsflykt i Danzig och Polen (*Aus dem Leben der letzten katholischen Bischöfe Schwedens*, 1914; *Aus dem Briefwechsel der Erzbischöfe von Uppsala, Johann und Olaus Magnus, mit dem Bischof Johannes Dantiscus von Kulm und Ermland*, 1915). Kolberg har meddelat en hel del intressanta detaljer från den lilla svenska exulantkoloniens lif och förehafvanden, särskildt rörande deras förbindelser med de preussiska katolska biskoparna Ferber och Dantiscus. Ett 40-tal bref ur deras korrespondens ha aftryckts in extenso.

— L. M. BÅÅTHS stora arbete *Helgeandsholmen och Norrström från äldsta tid till våra dagar, I. Tiden till 1718* (1916) innehåller åtskilligt om det medeltida helgeandshuset på den efter detsamma uppkallade holmen; men det kyrkohistoriskt intressantaste i boken är kanske redogörelsen för Gustaf Vasas sätt att använda den gamla barmhärtighetsanstaltens byggnader, sedan Stockholms sjuk- och fattigvårdsinrättningar 1531 sammanflyttats till Gråmunkeholmen: alltsammans apterades till ekonomibyggnader under slottet; hufvudbyggnaden blef kungligt stall.

— Helgeandshuset flyttades sedan 1551 till Danviken. *Om Danviken och dess verksamhet, dess präster och skola* skrifver B. R. HALL i *S:t Eriks Årsbok* 1916 på grundval af anteckningar, som gjorts af numera aflidne pastorn därstädes VILH. SUNDBERG. Gustaf Vasas reglemente för institutionen af 1533 med ändringar af Gustaf Adolf 1626 är på slutet aftryckt.

— JOH. AX. ALMQUISTS arbete *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630*, I (1917) medför af värde för kyrkohistorien särskildt åtskilliga uppgifter om de af Gustaf Vasa indragna kyrkogodsens i ärkestiftet, Strängnäs och Linköpings stift.

— I sina *Studier i den svenska reformationstidens liturgiska tradition* (1917) har EDV. RODHE tagit under behandling ett hittills tämligen grundligt okänt område, nämligen det medeltida officiets, breviariegudstjänsternas, öde under reformationstiden. Han har visat, huruledes dessa horæ canonicæ länge lefde kvar, och huru de två af dem, som äfven under medeltiden voro de förnämsta, matutin och vesper (ottesång och aftonsång), småningom öfvergingo till predikogudstjänster. Han har för detta ändamål analyserat en rad handskrifna 1500-tals-sångböcker, såsom Aspöboken, som representerar en protestantiskt reviderad officietext från 1550-talet och sannolikt återspeglar den gudstjänstliga praxis i Strängnäs domkyrka, och Tunhemsboken, som härstammar från liturgiens tid och är påverkad af dess idéer. På ett par punkter har förf. haft anledning att beröra olikheterna i de svenska stiftens liturgiska tradition under medeltiden — åter ett mörkt område, där mycket återstår att göra.

— Af S. TUNBERGS arbete *Sigismund och Sverige 1597—98* har 1918 senare delen utkommit, omfattande Sigismunds andra resa med slaget vid Stångebro och erbjudande åtskilligt för den fulla belysningen af denna viktiga kris i vår historia.

— Ett par af Tunberg i en exkurs meddelade aktstycken om Näftåget, härrörande från kyrkoherden Elaus Terserus i Leksand, ha blifvit utnyttjade af HERMAN GEIJER för en undersökning af *Sägner om prästdräpet i Rättvik* (i *Meddelanden från Dalarnes fornminnesförening*, V, 1918), där en folksägen på ett intressant sätt sammanställs med en grafsten vid Rättviks kyrka, en strid under Gustaf Vasas befrielsekrig och en panikscen i Leksands kyrka 1598. Förf. får under gången af

sin undersökning tillfälle att pröfva gängse uppgifter rörande series pastorum i Rättvik och Mora under 1500-talets förra hälft.

— En i Lund ventilerad afhandling af HERDER BLOCK behandlar *Karl IX som teolog och religiös personlighet* (1918). En mängd material, särskildt beträffande Karls förbindelser i Tyskland, är där genomgången och ger åtskillig belysning rörande hans kalviniserande åskådningar. Måhända får Årsskriften anledning att återkomma till de intressanta problem, som här tangeras.

— På en af de uppgifter, som alltid för svensk historieförskrifning måste stå som de centralaste, Gustaf Adolfs storpolitiska ingripande för den evangeliska saken, har på senare år flitigt arbetats. I *Svensk Tidskrift* (1918, h. 6) har BERTIL BOËTHIUS i en uppsats om *Gustaf II Adolfs protestantiska politik* mästertligt sammanfattat gången af konungens syften och inledningsvis träffande betonat oriktigheten af det alternativ, hvori 1800-talets uppfattning af honom råkat in: en religiös personlighet eller en realpolitiker, ett helgon eller en eröfrare. Träder man honom närmare, ser man — såsom HJÄRNE framhållit —, att för honom enligt den lutherska kallelsetanken konungavärfvet är en af Gud gifven uppgift, i hvars fullgörande den sanna religiositeten skall stå sitt prof. Konungavärfvet innebar plikter mot det egna riket och mot det protestantiska trossamfundet, hvars upprätthållande kräde äfven politiska medel i en tid, då den evangeliska tron icke kunde lefva utan att utåt skyddas af en stark statsmakt. Att Gustaf Adolf kände äfven den senare plikten så starkt, att han till sist vågade det djärfva greppet att identifiera den egna statens intressen med trossamfundets, var hans personligaste insats; en härskare af mera vanliga mått hade väl där väjt undan. Från den personliga ärelystnadens lockelser var han ingalunda fri, men han har kämpat mot sådana frestelser, och det finns tecken till att han segrat. — Att i detalj redogöra för gången af de händelser och förhandlingar, som ledde fram till ingripandet i Tyskland, är en uppgift, som upptagits af NILS AHNLUND i ett par uppsatser i *Historisk Tidskrift* (*Gustaf II Adolf och tyska kriget 1620—25*, 1917; *Gustaf II Adolfs första preussiska fälttåg och den europeiska krisen 1626*, 1918) och en akademisk afhandling, *Gustaf Adolf inför tyska kriget*, som fullföljer fram-

ställningen, från 1628 mycket utförligt, till och med landstigningen i Tyskland 1630. Samme förf. har äfven i en volym med titeln *Storhetstidens gryning*, gestalter och händelser (1918), samlat en serie delvis förut på olika håll publicerade uppsatser från Karl IX:s och Gustaf Adolfs tid. Man läser med nöje och behållning t. ex. skildringarna af drottning Kristinas af Holstein brudfärd, Axel Oxenstjernas teologiska studier eller de apokalyptiskt färgade folkliga föreställningarna i Tyskland om Gustaf Adolf såsom »lejonet från Norden», »der Löwe aus der Mitternacht» (jfr Hes. 1 och Upb. 4).

— Från storhetstidens arbete för undervisningsväsendet ger GÖSTA BUCHT i Härnösands läroverks redogörelse för 1917—18 en inblick genom en redogörelse för *Härnösands skolförhållanden 1638—50*, det tidsskede, då den lilla obetydliga fiskarestaden gjordes till Norrlands kulturella medelpunkt genom grundandet af trivialskolan 1640, superintendentians skapande 1647 och gymnasiet 1650.

— Af ett arbete om *De stora häxprocesserna i Sverige* har EMANUEL LINDERHOLM (1918) utgifvit första delen, omfattande en allmän inledning och en detaljerad behandling af trolldomsprocesserna i Bohuslän 1669—72.

— Den i Finland till stor förlust för den svenska forskningen stupade OLOF PALME hade i sitt sista och mest betydande arbete, *Släkten Palme intill år 1815* (2 bd, 1917), gifvit ett värdefullt bidrag äfven till vår kyrkohistoria. De genealogiska studierna i en skånsk släkts historia under två århundraden — ett sekel af Ystadborgare och ett annat af präster i det lundensiska stiftet — ha fördjupats till en märklig historisk teckning, karakteriserad af en ej vanlig förbindelse af ingående detaljkunskap, vida perspektiv och konstnärlig berättareförmåga. Den senare afdelningen af verket, »Prästerna», inledes med en briljant öfverblick af den skånska prästgårdsmiljön, prästerskapets sociala och ekonomiska villkor, det religiösa och kyrkliga läget i stiftet från 1600-talets slut till 1800-talets början. Det är fyra prästgestalter, som sedan närmare tecknas. Vi få inblickar i den karolinska tidens religiositet och stränga kyrkliga ordning, försvenskningens verk och folkundervisningsarbete. Den radikala pietismen skymtar i gestalten af den bångstyrige karolinen Bengt Frölich, till sist efter en mångfald processer drifven i landsflykt. Den ortodoxe ifraren Eric Sinius och den

i herrnhutisk anda välsignelserikt verksamme Johan Sundius passera revy, och slutligen möta vi upplysningstidens skäligen förvärldsligade Karlskronanobless, med hvilken Nättrabyprästen Eric Palme, måg och lärjunge till Sundius, hade åtskilligt att skaffa.

— MARTIN LAMMS stort anlagda litteraturhistoriska arbete *Upplysningstidens romantik*, hvaraf första bandet 1918 utkommit, afser att teckna den mystiskt-sentimentala underströmning i 1700-talets svenska litteratur, som under upplysningsfilosofiens och klassicismens maktperiod förbereder den kommande nyromantiken. Denna underströmning hämtar till stor del sin inspiration från den pietistiska religiositeten, som ju går igenom århundradet i motsättning till upplysningsidéerna och dock med i viss mån samma förutsättningar som dessa i den gemensamma individualistiska oppositionen mot 1600-talets kyrkosystem och ortodoxi. Förf. begynner ock med en öfverblick öfver frihetstidens religiösa rörelser, pietismen och Swedenborg. Hans undersökningar äro äfven i det följande i flera fall af kyrkohistoriskt intresse. Så är t. ex. fallet med teckningen af kampen mellan pietistiskt färgad religiositet och upplysningsfilosofiens idéer hos fru Nordenflycht; en betydande roll spelar därvid den känsloreligion med anklang af Plato och Malebranche, som representeras af hennes tidigt bortgångne man, amiralitetspastorn Jakob Fabricius. Åtskillig belysning ges åt de radikala upplysningsidéernas inträngande vid århundradets midt och hur man här fann den teori om lyxens välsignelse, som blef det teoretiska försvaret för de mondäna Stockholmskretsarnas nya lössläppta nöjeslif. Intressant är äfven teckningen af Gyllenborgs af Rousseau och gammal svenskhet inspirerade opposition mot nyttighetsfilosofi och njutningslära liksom mot 1760-talets politiska försumpning. I det snart utkommande senare bandet komma företeelser från århundradets senare del, såsom frimurarmystiken och ockultismen, den begynnande kampen mot upplysningsåskådningen och utvecklingen mot idealismen, att behandlas.

— I en lundensisk afhandling har EINAR ELG behandlat *Viktor Rydbergs religionsuppfattning i historisk-psykologisk belysning*, I (1918). Inledningskapitlets framställning af den teologiska och kyrkliga miljön vid Rydbergs framträdande blef vid ventileringen skarpt kritiserad såsom en partiskt färgad fel-

teckning; mera erkännande fick redogörelsen i arbetets senare afdelning för de allmänna grunddragen af Rydbergs religionsuppfattning. Förf. söker här visa, hur på grundvalen af barnomens tro och det ärliga sanningssökandet en platonsk-romanisk och en rationalistisk-liberal strömning i förening format Rydbergs religionsuppfattning. Om denna kom att stå nära Boströms, var den dock mera än af denne påverkad af den tyska spekulativa teismen (I. H. Fichte, Lotze, Weisse); hans teologiska lärofäder äro närmast att söka inom protestantföreningens kretsar; i Sverige har han sett Ignell som sin föregångare. I en senare del ämnar förf. närmare utveckla Rydbergs uppfattning af religion, kristendom och kyrka.

— De studier öfver C. O. Rosenius, som GUSTAF BRANDT 1914 i denna Årsskrift påbörjade med en öfversikt af det religiösa läget under förra hälften af 1800-talet och den evangeliska väckelsen samt en undersökning af Rosenii religiösa utveckling, har han fortsatt genom en afhandling om *C. O. Rosenii förkunnelse* (1918). Ett inledningskapitel innehåller åtskilligt om Rosenii verksamhet; tyngdpunkten ligger på en analys af innehållet i hans förkunnelse, grupperadt kring hans två stora hufvudtemata, försoningen och helgelsen. Efter en redogörelse för viktigare drag i hans förkunnelsesätt kommer till sist en sammanfattande karakteristik af den roseniska fromhetstypen med dess förtjänster och svagheter.

— P. P. Waldenströms bortgång (14 juli 1917) har snart nog föranlett framträdandet af icke mindre än två utförliga och rikt illustrerade biografiska verk öfver den märklige och stridbare frikyrkohöfdingen: *Paul Peter Waldenström, en lefnadsteckning* af N. P. OLLÉN (1917) och *Lektor P. Waldenström, ett biografiskt samlingsverk* med bidrag af flera författare, redigeradt af A. OHLÉN (1918). I båda arbetena tecknas den bortgångnes bild af lärjungar och vänner, hvilket har medfört, att man får med en värdefull mängd af personliga intryck och smådrag. Stundom är skildringen mer än lofligt panegyrisk, men äfven mera kritiska omdömen saknas icke. Dock får man här icke vänta sig en verkligt allsidig värdesättning af Waldenströms insats i Sveriges religiösa utveckling; därtill stå författarna sin hyllade höfding ännu allt för nära. Icke heller från kyrkligt håll har någon sådan mera historiskt afvägd teckning ännu gjorts; uppgiften är svår och kräfver väl, att stridens

damm först hinner få lägga sig mera än hvad nu är fallet. Ett par beaktansvärda förstudier ha gjorts af E. RODHE och T. ANDRÆ i uppsatserna *Den svenska kyrkan i närvarande tid* (i *Norsk teologisk tidskrift* 1917, h. 1—2) och *Tre religiösa personligheter* (i *Bibelforskaren* 1918, h. 4). Men den stora kris, som försoningsläran och församlingsbegreppet på 1870-talet för-
anledde inom den svenska religiösa utvecklingen och där Wal-
denström spelade en hufvudroll, får kanske ännu länge vänta
på en någorlunda fullständig och objektiv skildring.

— Efter att förut ha gifvit en systematisk framställning af Pehr Eklunds teologi har LARS WOLLMER nu framlagt ett försök till allmän principiell och historisk orientering jämte värdesättning af *Pehr Eklund som dogmatiker* (1918). Särskildt framställningen af Eklunds teologiska utveckling tager det kyrko-
historiska intresset i anspråk, icke minst med tanke på det in-
flytande, som Eklunds teologi utöfvat. Det är en utveckling,
som gått stilla och utan språng i samband med en spänstig
och alltjämt andligt verksam personlighets inre mognad. Förf.
särskiljer en »beroendetid» under inflytande af Hegel, Marten-
sen och den ortodoxa kyrkoläran (ungefär 1870-talet), en »bryt-
ningstid» (1880-talet), då Ritschl, Kant och fördjupandet i Luther
drifva honom vidare, samt slutligen »den evangeliska tiden»,
hvars inträde markeras genom installationsföreläsningen »Om
den kyrkliga vetenskapens framåtskridande» d. 3 febr. 1891,
och som omfattar de stora försöken i »Den apostoliska tron i
Martin Luthers katekesutläggning» (1897—9) och »Evangelisk
fadervårdsdyrkan» (1904—5) att efter programmet i installations-
föreläsningen konsekvent uppbygga lärobegreppet i den luther-
ska troserfarenhetens »nya stil».

— I det nya storartade verk, som under titeln *Svenskt Biografiskt Lexikon* 1917 startats med en mycket betydande
medarbetarestab och under hufvudredaktörskap af BERTIL
BOËTHIUS, förekomma naturligen en mängd biografier af kyrko-
historiskt intresse. Nämnas må i de tre första häftena t. ex.
Abrahamus Andreæ Angermannus af EMIL HILDEBRAND, *Israel
Acrelius* af hufvudredaktören, C. A. Agardh af A. B. CARLS-
SON m. fl. (hvaribland E. RODHE), *Mikael Agricola* och *Brynolf
Algotsson* af K. B. WESTMAN, *P. A. Ahlberg* och *E. J. Alm-
qvist* af G. WALLI, *M. E. Ahlman* af G. AULÉN, *P. G., Oscar*

och *Otto Ahnfelt* af E. RODHE, *E. A. Almquist* af J. A. ALMQUIST.

— Att komma öfver alla de olika stiftens julböcker har sig icke så lätt, då det kan vara förenadt med svårigheter att få dem i bokhandeln och endast få af dem hittat vägen till denna Årsskrifts recensentbord. Med en väns benägna hjälp har rec. dock denna gång lyckats där uppstapla tio stycken sådana böcker från julen 1917, representerande alla stift utom ärkestiftet och Visby. Titlarna och distributionsplatserna må här anges.

Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från prästerna i stiftet. 14. årg. (Expeditionen af »Till hembygden», amanuensen G. Svengren, Strängnäs.)

Fulhälsningar till församlingarna från präster i Linköpings stift. 13. årg. (Herr Carl Brogren, Drottninggatan 29 A, Linköping.)

Fulhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift. 12. årg. (Läroverksadjunkten John Sundler, Skara.)

Fulbok för Västerås stift, utgifven på föranstaltande af Västerås stiftsråd. 12. årg. (Julbokens expedition, Säter.)

Lunds stifts julbok, utgifven af dess kyrkliga ungdomsförbund. 9. årg. (Förlagsaktiebolaget, Malmö.)

Växjö stifts hembygdskalender. 8. årg. (Pastor G. Stenwall, Växjö.)

Fulhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift. 7. årg. (Göteborgs Stifts-Tidnings Förlagsexpedition, Vallgatan 6, Göteborg.)

Karlstads stifts julbok. 6. årg. (Oscar Rehnbergs bokhandel, Karlskoga.)

Från ådalar och fjäll. Härnösands stifts julbok. 5. årg. (Regementspastor K. Sjöberg, Sollefteå.)

Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten. Luleå stifts julbok. 5. årg. (L. Norblads bokhandel, Uppsala.)

Därtill kommer från en stiftsstadsförsamling:

Kyrka och hem. En julhälsning till Uppsala församling. (Wretmans boktryckeri, Uppsala.)

Dessa små böcker, som nu börjat få en icke så obetydlig tradition bakom sig, innehålla icke litet af kyrkohistoriskt värde. Aktuella händelser i stiftens kyrkliga utveckling, biografier af aflidna präster, kyrkobeskrifningar med byggnadshistoria, socken-

historia och hembygdsskildringar, då och då äfven kyrkohistoriska uppsatser af annat slag finner man här. Värde af hvad som presteras är väl, som naturligt kan vara, rätt ojämt, men här ges i alla fall näraliggande samlingspunkter för det kyrkohistoriska intresset bland prästerskapet, om hvars tillvaro icke minst denna Årsskrift kan vittna, och som här uppmuntras till att utnyttja det material, som ligger i församlingsarkiven eller i den muntliga traditionen, på samma gång som intresset i denna riktning i samband med hembygdsminnena kan sättas i gång äfven i församlingarna. Luther och reformationen ha naturligen i årgångarna 1917 fått ett stort utrymme. Nämnas må för öfrigt t. ex. biskop Billings teckning af biskop Lindström (Lund), domprosten Söderlinds uppsats om prästerskapets i Härnösands stift ställning till den Wieselgrenska nykterhetsrörelsen (Härnösand), kyrkoherde Lannérs hembygdsskildring (Skara), kyrkoherde Lysanders vandring genom S:t Petri kyrkas minnen (Lund), biskop Bergqvists teckning af Luleå stifts utveckling 1904—17 (Luleå). Detta är endast grepp i högen. Värdefullt är, när redogörelser bifogas för stiftsrådets (Karlstad) eller ungdomsföreningarnas (Lund) verksamhet. I hvarje fall: god fortsättning på hvad som lyckligt är börjad!

— *En bok om Värmland* af värmlänningar, redigerad af H. H. HILDEBRANDSON och SIXTEN SAMUELSSON (2 bd, 1917—18), är ett mycket ståtligt landskapsverk. Kapitlet om kyrkan — *Den kyrkliga utvecklingen i Värmland i äldre tider* af TEOFRON SÄVE (i 1. bandet) — har emellertid blifvit ganska knapphändigt; det går ej längre än till och med 1600-talet. Dessutom skrifver J. E. BERGGREN om *Läseriet i sydvästra Värmland under 1850-talet*; det gäller en väckelsepredikants, drängen Johannes Anderssons, verksamhet, som belyses från anhängares och motståndares sida. För medeltida kyrkobyggnad och kyrkokonst i landskapet redogör HELGE KJELLIN (*Kyrkliga minnesmärken i Värmland*). Värdefull är VALDEMAR VENDELS uppsats om *Skolväsendet*. Bland de värmländska släkter, som fått särskilda små teckningar, är en välkänd i kyrkans tjänst: Fryxell.

— C. M. KJELLBERG har utgifvit en värdefull beskrifning af Vadstena från topografisk, historisk och konsthistorisk synpunkt, *Vadstena i forntid och nutid* (1917). En myckenhet af

handskrifvet, förut ej utnyttjadt material har användts för framställningen, som äfven belyses af ett antal goda illustrationer.

— Författaren MARTIN KOCH har i en bok med titeln *Fromma människor* (1918) samlat några förut till största delen i pressen publicerade »skisser och studier från den kristna föreställningsvärlden i Sverige». Han har på flera punkter gjort sig åtskillig möda att tränga in i de religiösa företeelser han skildrar, och man kan här och där finna goda iakttagelser och träffande omdömen. Mest intresse har han gifvetvis ägnat företeelser, som kunde tecknas i något sensationella färger (»Schartauaner», »Læstadianer», »Religiösa anarkister», d. v. s. Storm och Monsen). Minst lyckad är den långa uppsatsen »Kyrkan»; senare tidens kyrkolif och teologi äro uteslutande målade med en socialdemokratisk partipensel. Sådan boken är, ger den i hvarje fall en kyrkohistoriker och kyrkoman både ett och annat att tänka på.

Knut B. Westman.

LITTERATURÖFVERSIKTER, ANMÄLNINGAR
OCH GRANSKNINGAR.

I — 18236. *Kyrkohist. Årsskrift 1918.*

Efterskörd till Lutherlitteraturen 1917.

Här göres intet anspråk på att komplettera föregående Årgångs revy med alla eller alla viktigare Lutherskrifter, som däri icke kommo med. En enda blick på bibliografien öfver Lutherlitteraturen 1917 i de större tyska tidskrifterna vore nog för att ådagalägga omöjligheten af ens relativ fullständighet; ej heller vore ett försök därtill värt mödan. Jag nöjer mig här med att påpeka några skrifter, som efter förra revyns författande direkt tillsänts mig. Utanför ramen för denna lilla efterskörd ligger det ojämförligt viktigaste bidraget till Lutherbiografierna från hösten 1917, OTTO SCHEEL: Martin Luther, Band II Im Kloster. Tübingen Mohr. 1—2 uppl. 1917 X + 458 s. och 16 afbildningar, däraf 335 sidor ägnats åt framställningen, och anmärkningarna på öfver 100 sidor utgöra en bok för sig med käll- och litteraturdiskussion af enastående grundlighet och intresse. Scheels arbete är af den vikt, att Årsskriften vill söka få en fristående utförligare anmälan af densamma, hvilket jag nu ej medhinner.

Beträffande Sverige må här till de i föregående revy omnämnda böckerna blott fogas ett par nya. På Diakonistyrelsens bokförlag har i kvartformat med vacker utstyrsel utgifvits en beskrifning af Lutherminnets firande i Uppsala, under titeln: Reformationens fjärde jubileum i Uppsala den 31 okt. 1917, 73 s., kr. 1: 50. Hufvudtalen där äro af ärkebiskop N. SÖDERBLOM i domkyrkans högmässa, rektor H. SCHÜCK i aulan och domprost E. STAVE i domkyrkans vesper. Alla de då promoverade teologie doktorerna presenteras äfven. Skriften blir helt visst ett värdefullt minne för dem, som voro med, och ett bekvämt dokument att tillgå vid nästa jubileum. — Från firandet i Lund föreligger rektor JOHAN W. THYREN'S tal vid universitetets Lutherfest, Gleerupska univ. bokhandeln, 7 sid. elegant

utstyrsel, 1 kr., förvisso det yppersta värtalighetsprovet vid årets minnesfäster i Sverige. Likaså ha de sex predikningar, som höllas i Lunds kyrkor vid minnesfesten, utgifvits i ett litet häfte under titeln: *Från Reformationsminnet i Lund 1917*, Lindstedt 1918, 90 s., kr. 1,50. Här möta vi domprosten PFANNENSTILL (vesper i domkyrkan), kyrkoherde THYNELL samt pastorererna BERGSTRÖM, LINDERS, WOLLMER och ANSHELM. Reformationen belyses här på ett stundom mäktigt och djupgående sätt från nästan alla olika teologiska riktningar inom vår kyrka. Skriften säljes för ett behjärtansvärdt ändamål. — Under rubriken *Den 31 oktober 1517*, Uppsala, Lindblad 1918, 251 s., kr. 3,75, har undertecknad samlat tolf af mina uppsatser till Lutherminnet samt högtidstalet vid Lunds universitets reformationsfest (en kortare version af det i förra Årsskriften tryckta föredraget vid Karlstads stifts prästmöte). — En af dem som arbetat mest på att i Sverige göra Luthers minne lefvande, är domprosten J. TH. BRING. Af honom föreligga sedan förra revyn ytterligare tre skrifter: »Luthers maka och hemlif», Diakoniförlaget 1917, 29 s., 0,40, »Några märkesord för luthersk kristendom», Linköping 1917, 14 s., och »Bland människor inför Gud», Diakoniförlaget 1918, 48 s., 0,80. Den sistnämnda innehåller två föredrag: »Luther vännen» och »Luther bedjaren». Det ligger ett ej vanligt studium och sakkunskap bakom Brings Luther-skrifter. GUSTAV NORRMAN har till sina öfversättningar af *En kristen människas frihet* och *Teserna äfven fogat Till den kristna adeln*, under rubriken: *Om kyrkans reformation 1520*, med inledning, förklaringar och historiska upplysningar, Lindblads förlag 1917, 210 s., 3 kr. Det är en verklig vinst att ha detta Luthers väldiga reformprogram i en modern svensk öfversättning med för en bredare allmänhet behöfliga anmärkningar. Lindblads förlag äger ock förmåga att gifva sina böcker, hvaraf ej så få ägnats åt Lutherminnet, en tilltalande och gedigen utstyrsel. Detsamma gäller Kristliga studentrörelsens bokförlag. Därifrån har sedan förra revyn skrefs utgifvits bl. a. »Lutherord, ur Luthers skrifter och bref», Uppsala 1917, 208 s., 3 kr. Samlingen fyller ett behof och förtjänar läsas af hvar och en, som vill på enklaste vis få möta något af Luther själf. Från E. ÅKESSONS i förra revyn blott omnämnda studie »Luther och Fichte» må antecknas, huru Fichte genom Kant lärde känna Luther och tog starkt intryck af hans personlighet. »Den en-

samme tänkaren får öfver sig ett drag af den ensamme munken i Worms.» Så har Luther äfven på den vägen gifvit det nya Tyskland mycket af dess kraft.

Professor E. BILLINGS inbjudningsskrift, som ock blott hann omnämnas, gömmer på mycket af högsta kyrkohistoriska intresse. Billing börjar med att precisera det problem, som han vill undersöka. Om det står fast, att den 31 okt. 1517 var reformationens begynnelsestund, i hvilken utsträckning var Luthers åskådning då redan färdig? eller i hvilken grad var den produkten af de strider, som ligga mellan 1517 och 1521? En mästerlig analys af de 95 teserna visar, huru litet af Luthers revolutionerande nya tankar där egentligen möter; i dessa teser äro själasörjaresynpunkten det allt öfverordnade. Bättre hjälp att finna Luthers utvecklingsståndpunkt vid den tiden finner man i hans 97 teser i sept. 1517, hvilka han själf tillmätte vida större betydelse. Men äfven här möter oss det faktum, att Luther ingalunda var »färdig» och att aflatsstridens utbrott ej bildar gränslinjen mellan Luthers inre utvecklingstid och hans klart reformatoriska period. Hans stora uppdagelse vid studiet af Rom. 1: 17 låg otvifvelaktigt redan en tid tillbaka; ett typiskt prof på Billings skarpsinne är den stora not på 3 sidor, där han analyserar Luthers mångomtalade själfutsago om tiden i återblicken från 1545 (Luther har i verkligheten förlagt upplevelsen ej till tiden för andra psalmföreläsningen utan till någon tidpunkt före den första Paulusföreläsningen). Men hade Luther 1517 nått den fulla frälsningsvissheten? Åt visshetsproblemet ägnar nu Billing hufvuddelen af sin djupt trängande framställning. Därvid diskuterar han särskildt Otto Ritschls Dogmengeschichte med dess af många nyare omfattade sats, att skillnaden mellan Luthers förreformatoriska åskådning och hans ställning 1517—19 skulle ligga däruti, att frälsningsvissheten i den förra perioden var blott hypotetisk eller hoppet om något tillkommande, under det att den i Luthers senare period blef vissheten om något närvarande. I verkligheten skjuta de båda sidorna ständigt in i hvarandra. Längtan efter den kommande frälsningen växer i styrka jämsides med insikten i rikedom af den närvarande frälsningsbesittningen. Sanningsmomentet i Ritschls konstruktion ligger däri, att vissheten från 1517 längs hela linjen kan göras gällande med största konstans och kraft. — Med väntan motse vi fortsätt-

ningen af Billings arbete; man blir af den utkomna delen ännu ej fullt på det klara med, till hvilket slutresultat författaren skall komma.

Till Lutherlitteraturen kan i viss mån räknas GUSTAV AULÉN: Dogmhistoria, Norstedt & Söner, Stockholm 1917, XV + 362 s., 12 kr. (utgör n:r 5 af Handböcker i Teologi).

Hela tredje boken, mer än 40 sidor, ägnas nämligen åt Luther och bjuder helt säkert den bästa svenska historiska orienteringen i den teologiska sidan af Luthers gärning. Man märker, huru befruktande de nyaste forskningarna om Luthers religiösa utveckling kunnat blifva för inträngandet i den mögnade Luthers tankevärld, och huru de till synes disparata strömningarna inom denna vinna organisk enhet. Skada att ej Billings nyssnämnda undersökning förelåg vid författandet af detta parti; det skulle varit intressant att se, huru Aulén ställt sig till och utnyttjat de däri gifna uppslagen. — Men Auléns dogmhistoria är naturligtvis något vida mer än en Lutherbok. Den bildar i verkligheten en märkessten i vår teologiska litteratur, både därigenom att den svenska forskningen nu nått fram till att för första gången kunna frambringa en själfständig dogmhistoria och därigenom att greppet på dogmhistorien, stoffets orientering och utvecklingens framförande intill nuvarande tid öppnar den nya väg i dogmhistoriens behandling; som väl förkunnats men ännu icke genomförts ens i Tyskland. Då framställningssättet är klart med hufvudpunkterna markerade, dispositionen öfverskådlig och en enhetlig grundsyn genomförd, bör arbetet också blifva en god lärobok. Det håller också den för våra förhållanden lämpade medelvägen i utförlighet mellan Bonwetschs och Loofs' dogmhistorier. Skönt är, att man slipper den tyska metoden med afbrott mellan stycken med olika stora stilar. Blott den som sysslat med ett likartadt handboksarbete och därvid kunnat utnyttja Auléns bok, torde fullt se de svårigheter, som förf. haft att öfvervinna, det noggranna öfvervägande, som gömmer sig i otaliga detaljer, i utelämnandet af eljes bestående stoff, införandet af andra kombinationer och värderingar än de vanliga, de teologiska formuleringarnas utmejsling till den svåra föreningen af exakthet och åskådlighet och tillgodogörandet af nyaste litteratur intill skrivande stund. Gamla kyrkan har, enligt min mening med rätta, fått något maka åt sig till förmån för senare skeden, ej minst pietismen och upp-

lysningen, hvarmed enligt Aulén det senaste stora skedet i dogmhistorien begynner. Måhända skall tillfälle framdeles gifvas oss till en mera ingående anmälan.

Från A. Cammermeyers förlag i Kristiania har insändts en verklig praktbok, som bär titeln: *Bogen om Luther*, Pragdudgaven 1917, 128 s. folio och 150 bilder, pris i ståtligt band 25 kr. Texten ger intet nytt. Den är en ny edition af Heggveits öfversättning af J. KÖSTLINS Lutherbiografi från 1883, alltså den solidaste från det jubileet. Det märkvärdiga är, att man i Norge vågat sig på att utge en Lutherbok med sådan utstyrsel och sådant pris. Stilar och träsnitt ha fått en viss ålderdomlig prägel; bilderna äro ej helsides utan inströdda i den dubbelspaltiga texten. I regel äro de väl valda. När man medtager äfven de norska festskrifterna från universitet och kyrka (se nästa uppsats), måste man erkänna, att de norska förlagen på ett hedrande vis stält sina möjligheter till tjänst för reformationsminnets firande. — Den i förra revyn omnämnda boken af EDVARD SVERDRUP: *Hvorledes Luther blef reformator*, Kristiania, Lutherstiftelsens Boghandel 1917, 116 s., 2 kr., har nu kommit mig tillhanda. Dess berömmelse som både formellt väl skrifven och sakligt solid har visat sig berättigad. Förf. har uppenbarligen själf arbetat sig igenom det mesta af, hvad som finnes bevaradt från Luthers hand före 1517. Tydligt är också, att han nästan motståndslöst anslutit sig till de nyaste forskningarnas resultat eller konstruktioner. Så säger han själf, att Otto Scheels *Luther I verkat* afgörande på hans uppfattning af Luthers lif, så långt Scheels arbete når, och läsningen af boken bekräftar detta. För tiden från 1505 sluter sig Sverdrup nära till Böhmer; här kommer ock hans eget studium af Luthers föreläsningar etc. till gagn. Naturligen sätter S. som nästan alla nyare Luthers genombrott till vintern 1512—13. Boken, som är skrifven i from anda på samma gång som den är vetenskapligt pålitlig, har säkerligen haft sin uppgift i Norges reformationsfirande.

För den danska minneskriften af J. OSKAR ANDERSEN hänvisas till nästa uppsats, då den mera berör Danmarks än Luthers historia. En direkt Lutherbok har kommit från Finland. Docenten ALBIN SIMOLIN, hvars framgångsrika kyrkohistoriska forskning är väl känd i Sverige, utgaf: *Reformationens kulturbetydelse*, minnesskrift till reformationsjubileet 1917,

Helsingfors, Söderström & C:o 1917, 159 s., finska M. 6,50. Dess första hälft är en i klara linjer gjord öfversikt öfver den västerländska religiösa utvecklingen från Augustinus t. o. m. Erasmus. Under rubriken: »Den fasta punkten» införes så Luther, och hans religiösa utveckling följes till början af 1520-talet, hvarpå boken afslutas med en rundmålning af västerlandets på Luthers verk grundade nya kultur. Väl valda citat av Luther (t. ex. hans förkärlek för skollärarekallet, hans dom öfver gulascherna etc.) öka den konkreta och aktuella bild, som teckningen ger. Boken är ett utmärkt hjälpmedel för en bredare allmänhet att få historiskt perspektiv på den lutherska reformationen; framställningsformen är lättläst. En litteraturförteckning bifogas sist. Man må hoppas, att författaren räddats undan den röda skräcktidens fördärf och kan fortsätta sitt arbete i kyrkohistoriens tjänst. — Holland fick sin mot Ammundsens danska svarande Luthersamling genom H. DRIJVER: *Het Lutherboek*, Zalt-Bommel, Wink 1917, 1,25 fl. Den utgafs på uppdrag af Nederländska protestantförbundets skriftkommission. Förhandlingarna vid kongressen i Haag till reformationens minne ha ock utkommit; för dem hänvisas till nästa afdelning.

REINHOLD SEEBERG har på sätt och vis gifvit kontentan af sitt stora, i föregående revy anmälda arbete genom uppsatsen *Zur Religionsphilosophie Luthers*, särtryck ur *Zeitschrift für Philosophie u. philosoph. Kritik*, bd 164, Barth, Leipzig 1918, 35 s. Genom den koncentrerade och klara sammanfattningen af principerna ger denna korta skrift ett starkare intryck än den stora boken. För S:s totaluppfattning hänvisas till referatet af denna. Ett utfall mot England kunde ha varit borta, äfven om Seeberg sätter fingret på en ömtålig punkt i nykalvismens fromhetslif. S:s skrift hör till de mest betydande af jubileets otaliga kortare Lutheranalyser. — En dylik skrift, som man ej heller kan förbise, men som går i rätt olika riktning, är rektorn vid Marburgs universitet WILHELM HEITMÜLLER: *Luthers Stellung in der Religionsgeschichte des Christentums*, Marburg, Elwert 1917, 32 s. (Marburg akad. Reden n:r 38). Skriften utgör högtidstalet vid universitetets reformationensfest. Detta tal går utanför de vanliga linjerna för årets Lutherföredrag och innehåller nog mera både beaktansvärdt och diskutabelt än de flesta. Det är ett af de få, som genom en ny problemställning torde föra Lutherforskningen framåt, äfven om

dess egen »religionshistoriska» totalsyn knappast kan undgå att framkalla kritik. För den nytestamentlige forskaren Heitmüller blir helt naturligt Luthers förhållande till Jesus och Paulus det problem, kring hvilket han samlar Lutherminnet. Han ställer upp ämnet i två frågor: hvilken plats har reformationen i kristendomens religionshistoria, och hvilken ställning har den speciellt till urkristendomen? Han afvisar de två vanliga uppfattningarna, den katolska att Luther gjort revolution i kristendomen och kommit med en ny religion, och den protestantiska, att L. återställt den äkta ursprungliga kristendomen. För att kunna utföra detta analyserar han först Luthers religion och finner dess centrum bestå i rättfärdiggörelsen af tro, nämligen så att tron själf för L. är rättfärdigheten. Luthers kristendom sammanfattas i det som han kallar tron: den djärfva förtröstan på den i Kristus sig uppenbarande nådige Guden, som förlåter synder, en förtröstan som omskapar hela människans sinnelag. Så betyder L:s kristendom den rent personliga uppfattningen af religionen. Religionen är intet annat än tro, förtröstan, eine Gesinnung. Med all L:s betoning av det objektiva och övernaturliga begynte genom honom faktiskt religionens ent-supranaturalisering. Auktoritetsreligionen är sprängd. Luthers religion betyder en revolution gent emot det dåtida kyrkoväsenet. Men ha vi därför verkligen en ny religion framför oss? Vid besvarandet af denna fråga kommer det mest intressanta och diskutabla partiet i Heitmüllers tal. Han afvisar den allmänna protestantiska meningen, att Luther återupptäckt den paulinska kristendomen, förnyat paulinismen. Både Paulus' och Luthers kristendom är central frälsningsreligion. Men olikheterna dem emellan äro ändock stora. Luthers rättfärdighetslära är *ej* den paulinska. Hos Luther är rättfärdiggörelsens upplevelse helt medelpunkten. I Pauli omvändelse rör det sig *ej* om synd och förlåtelse utan om frågan, huruvida den korsfäste Jesus är Messias; rättfärdiggörelseläran växte för honom fram först ur hans hednmissions behof. Framför allt, hos Luther fattar den individen, den enskildes frälsning i sikte; Paulus tänker vid denna lära på mänskligheten. På Luthers fråga: Hur skall jag bli viss om en nådig Gud? skulle Paulus *ej* ha svarat med rättfärdiggörelsen utan med hänvisning till den komplex af erfarenheter, som han sammanfattar i Anden. Än vidare: för Luther är tron rättfärdighet; för Paulus är tron en förutsättning för rättfärdig-

hetens gåfva. Luther har inläst sin frågeställning och sin upplevelse i de paulinska formlerna; men den lutherska fundamentalläran är ingen förnyelse af den paulinska rättfärdiggörelseläran. Detsamma gäller hela Luthers kristendom i förhållande till paulinismen. Den paulinska tron är vida mer auktoritets- tro än den lutherska. Den sakramentföreställning, som Luther åtminstone i princip krossat, finnes i sin begynnelse tydligt hos Paulus. Paulus står det medeltida helighetsidealet vida närmare än Luther; man jämföre blott Pauli uttalande om äktenskapet i Kor. 7 med Luthers äkta åskådning! Resultatet af dessa och andra jämförelser blef, att Heitmüller betecknar Luthers kristendom ej som blott förnyelse af paulinismen utan som ett borttagande af viktiga moment i paulinismen, dem nämligen som hafva varit med om att grunda den katolska kyrkan. Ändock är Luthers kristendom icke en ny religion. Man måste taga i sikte, menar Heitmüller, att Jesu evangelium religionshistoriskt sedt ej hör till kristendomen. Jesus är en individuell storhet, som bildar kronan och afslutningen på den profetisk-judiska religionsutvecklingen. Kristendomen eller kristen religion började först, när Jesu fromhet och hans persons hemlighet bestämmande inträdde i andras andliga och religiösa lif. Därvid förbundo sig alltid andra faktorer med denna centrala faktor; kristendomens historia är historien om dessa bildningar i oändliga variationer. I paulinismen spelade hellenistisk-judiska och framför allt hellenistisk-gnostiska krafter en utslagsgivande roll bredvid Jesu person och fromhet. Det senare rent evangeliska momentet blef i mycket bundet här och i den fortsatta västerländska paulinska religiositeten. Luthers religionshistoriska betydelse är, att han kommit över Paulus ända till Jesus och lösgjort de i paulinismen gömda Jesuskrafterna till ny egenartad utgestaltning. Han var mer än reformator; han brakte den nya vändningen i den västerländska kristendomens utveckling.

Det är väsentligen högtidstalen vid Lutherfirandena, som kommit nu efteråt. Med stora förväntningar tager man i sin hand talet af en sådan stor Lutherkännare som OTTO RITSCHL: *Reformation und evangelische Union*, Bonn, Marcus och Weber 1917, 27 s. Sammanställningen ligger nära till hands, då den preussiska unionen ju var en produkt af reformationsjubileet 1817; Bonn teologiska fakultet var ock den första, som då gjorde unionen till kyrklig rättsgrund för sin ämbetsverksamhet.

Men Ritschls föredrag är väsentligen blott en historisk redogörelse för Melanchtons, Bucers, Zwinglis och Calvins ställning till unionssträfvandena, där föga af nya synpunkter framkomma; och stämningarna från världskriget färga framställningen. Vid värdesättandet af unionen kommer Ritschl, som är lutheran, till resultatet, att den varit ej blott historiskt nödvändig utan ock öfvervägande välsignelserik. — Mohrs förlag i Tübingen har lyckats lägga beslag på fem af de mest berömda talarna; hvarderas tal kostar M. 1,35. JOHANNES HALLER: Die Ursachen der Reformation 1517, 44 s., blir kanske mest omstridd. Hvar och en, som med njutning läst den framstående historikers »Papsttum und Kirchenreform» eller skilda uppsatser från senare medeltiden med deras vida vyer, väntar här mycket. Man märker ock den suveräne kännaren af medeltiden; och framställningsformen är mästerlig. Men den synpunkt, under hvilken han här behandlar festämnet, blir åtminstone ensidig. Han ställer upp frågan, hvarför Luther lyckades, där så många förut misslyckats. Och han svarar, att det ej kunde bero på att Luthers personlighet var så mycket större — det var den ej — utan därpå att förutsättningarna voro bättre. Explosionens styrka beror ej af gnistans storlek utan af sprängstoffets. Effekten af Luthers uppträdande berodde af det sprängstoff, som han antände. Haller bifogar för fortsättningen en ny bild. Om strömmen genombryter fördämningarna, kan det bero af att den blifvit starkare eller att dammen blifvit svagare. I Luthers sak voro bägge dessa faktorer verksamma. Därefter disponerar Haller sitt tal. Först visar han, att Luther liksom lät alla de föregående opponentera mot påfvehierarkien, hvar på sitt område kanske starkare än han, återuppstå i en enda man, som därigenom kunde göra ett koncentriskt angrepp från alla sidor. Så uppstod den första andliga massrörelsen, som grep ett helt folk. Häremot stod kyrkan maktlös. Kyrkan var ock själf försvagad. Hennes styrka hade berott på tre ting: folkets tro på henne, hennes andliga öfverlägsenhet och statens bistånd. Med alla tre dessa stycken var det på Luthers tid annorlunda. I skilldringen af det sedligt-religiösa läget under medeltiden ligger en af talets intressantaste partier. Ingenting berättigar oss att tala om ett sedligt och religiöst förfall vid början af 1500-talet. Men i den gamla kyrkan fann den växande religiösa ifvern ej mer tillfredsställelse. Äfven humanismen och

Erasmus' religiösa oförmåga kritiseras skarpt. Hallers teckning af Erasmus som motsägelsernas man är i sin korthet utmärkt. Äfven gör Haller energiskt gällande den mera diskutabla meningen, att ett verkligt och fullt landsherrligt kyrkoregemente utbildats rundt om i Europa redan före reformationen, och att reformationens gång eller misslyckande berodde af furstarnas ställning. Det var riktigt, när Luther i sin minst originella men mest afgörande reformationsskrift vände sig till den världsliga öfverheten och upptog tyskarnas gravamina. Så tände han luntan till krutdurken. I en rad anmärkningar diskuterar Haller sina satser gent emot föregående författare. Åtskilligt träffande säges där; men han använder något af den hänsynslösa polemiska ton, som eljes under världskrigets nöd lyckligtvis blifvit mera sällsynt. Mot Troeltschs sats om Luther som öfvervägande tillhörande medeltiden pekar Haller på det afgörande faktum, att Luther sönderbröt prästkyrkans enhet och för en stor del af kristenheten helt borttog prästadömet (Priestertum) öfverhufvud. Troeltsch ser ej skogen för bara träd. Hermelink och andra få kraftiga törnar. Men argast är Haller på Böhmer, som menar, att den yttersta orsaken till reformationen är Luthers reformatoriska upplevelse vid studiet af Rom. 1: 17. Detta har ej gjort L. till kyrkans reformator. Luthers betydelse ligger ej i upptäckandet af rättfärdiggörelseläran utan i hans hela personlighet och att han går lös mot, ej någon kyrkolära utan kyrkans makt.

Öfver KARL MÜLLER: Die grossen Gedanken der Reformation und die Gegenwart 1917, 24 s., ligger den suveräna öfverlägsenhetens lugn och måttfullhet. »Sollen wir uns dadurch (hatet i världen) in unser Feier beirren lassen? Nimmermehr! Wir tragen die Leidenschaft des Kampfes nicht in dieser Stunde. Wir wollen nur den Dank ausdrücken, den wir der Reformation schulden für uns und unser Volk» — så anger han liksom själf måttet för sitt högtidstal. Utgångspunkten är den, att knappast någon annan företeelse i historien så tydligt som reformationen visar, att just de allra största tilldragelserna ha sitt ursprung i en människosjäls förborgade djup. Så tecknar Müller, hvad som försiggick i Luthers själ och huru därur på knappa tre år tankar växte fram, på hvilka till stor del de kommande århundradenas andliga världsåskådning och kultur bygggt. Den som vill finna mästerliga formuleringar af hvad rättfärdiggörelse

genom tro, Gudsförtröstan och sedligt lif betydde för Luther, kan gå till Müllers tal. Från sin uppfattning af rättfärdig-görelse och gärningar gjorde Luther också slut på allt räknande mellan Gud och människan, lyfte religionen ut ur rättens sfer och förde den helt in i det personliga lifvets innerlighet. Müller uppkastar äfven frågan, hvad det ursprungligaste och väsentligaste i reformationen är, och preciserar sin uppfattning här af i tre punkter: 1) själens en gång för alla genom Gud i Kristus grundade omedelbara förhållande till Gud och därmed gifna själfständighet och personliga ansvar, 2) insikten att blott det kan gälla som religiöst värdefullt, som framgår ur den innersta hjärteställningen till Gud, tron, 3) grundsatsen att för kyrkan blott det lefvande andliga utbytet från person till person får vara normgifvande. Starkt betonar Müller, huru teologins förnyelse i 19:e århundradet mäktigt återgått till Luthers tankar och huru särskildt Schleiermacher egentligen blott med nya och rikare medel gifvit vetenskaplig form åt det som Luther en gång brakte världen. Gripande och buret af enkel hög väl-talighet är slutet af Müllers tal, när han hänvisar till hvad man nu i krigets nöd kan vinna i inre trygghet genom läsningen af Luther; när Müller hänvisar den hjärtelidande till Luthers Sermon 1519 om den kristliga gemenskapen, tycker man sig där bakom höra den sina söner beröfvade fadrens själfupplefvelse tala sitt behärska-de men mäktiga språk om nöd och seger. — Den moderna kulturen utan religion kunde ej lyckliggöra världen utan störtade den i fördärfvet. I kulturen finnas förvisso krafter af högsta idealitet; men dessa, främst kärleken, äro helt barn af kristendomen. Endast den kan ge en bättre framtid. Så slutar Müller. — HANS VON SCHUBERT: Die weltgeschichtliche Bedeutung der Reformation 1917, 39 s., ger ännu ett prof på förf:s genom »Grundzüge» etc. välkända förmåga att ge stora öfverblickar öfver historiska utvecklingslinjer. Hans hufvud-synpunkt i högtidstalet kan väl sägas vara reformationens betydelse ur kyrkorättslig synpunkt och för förhållandet mellan stat och kyrka. Därför ägnar han förra hälften af talet till en analys af kristendomens utveckling till en rättsreligion. Man får här en mästerlig teckning af medeltidens kyrkliga utveckling fram till Unam sanctams förnyande vid laterankonciliet i dec. 1516. Senare hälften af talet ägnas åt Luthers frigörelseverk och utvecklingen mellan stat och kyrka, religionsfrihetens fram-

växt etc. på protestantisk mark. Schuberts uppfattning af det landsfurstliga kyrkoregementets utformning afviker ej litet från Hallers; reformationen blir i S:s teckning en väsentlig faktor. Det var en naturlig konsekvens af reformationens nyordning, att den löpte ut i ej blott en statens Kirchenhoheit utan ett landsherrligt Kirchenregiment. Intressant är S:s påpekan, att Luther med förkärlek hämtat sina synpunkter ej så mycket från landsfurstendömet som från de små tyska republikanska stadsstaterna. Utvecklingen inom kalvinismen analyseras; ur synpunkten af en gudomlig rätts existens kommer kalvinismen att te sig som ett halft steg åter mot Rom. Men S. ger det fullaste erkännande åt, att därifrån och från Sveriges Gustaf Adolf den tyska protestantismen räddats. Och han häfdar, att den anglo-amerikanska kalvinismen trots yttre lagväsen, moralistisk sedlighet och idealet om gudomlig rätt i episkopalförfattningen dock tillsammans med den tysk-skandinaviska lutherdomen bildar en enhet gent emot den romerska katolicismen. Beträffande den sistnämnda gör S. gällande, att den under trycket från protestantismens växande makt har förvandlats, om ej i teori så dock i verkligheten, så att vi måste tala om en nykatolicism. För att blott framhäfva det viktigaste: äfven katolikerna ha faktiskt släppt förföljelsetanken och krafvet på en absolut kyrklig rätt i samfundet bredvid och öfver den statsliga. Det är detta nu nådda likartade rättsmedvetande, som möjliggjort för katoliker och protestanter i Tyskland att stå som en man i kriget. Om katolicismen ej undandrager sig äfven en nödvändig teoretisk själfkorrektur här, skola det protestantiska och det katolska idealet i framtiden kunna lyckligt komplettera hvarandra i fri täflan. I slutet af S:s skrift äro noter bifogade.

Men jag måste fatta mig kort. GUSTAV KRÜGER: *Der Genius Luthers* 1917, 19 s., är varmt och känsligt hållen. Den samlar sig kring en Haller motsatt synpunkt. Krüger tager upp till skärskådande Döllingers bekanta sats, att reformationen måst komma, äfven om Luther icke funnits, och finner den ej vara riktig. Den katolska kyrkan hade kunnat reda ut allt annat, utom Luther. Tiden var ej mogen i den meningen, att reformationen måste bryta igenom. Att så skedde, berodde af Luthers personlighet. Luthers genius — Luther med sin obegränsade uppriktighet, sin stolta ödmjukhet, sin orubbliga tro

och sin gemytsdjupa gudsförtröstan — det är reformationen. Särskildt markerar Krüger denna Luthers egenartade betydelse genom att jämföra honom med Erasmus. Det var motsatsen mellan den naturliga religionen och den öfvernaturliga. Det är den senare som han pånyttföder. — KARL HOLL: Was verstand Luther unter Religion? 1917, 38 s., är nog det teologiskt mest gifvande af de högtidstal, som jag sett. Han börjar med att konstatera det faktum, ondt eller godt, att religionens enskilda läror i samtidens allmänna medvetande alltmera träda tillbaka för sökandet efter religionen som ett helt. Kriget synes ej ha ändrat denna omsvängning utan skärpt den. Om Luther skall få nutidsvärde, måste vi kunna visa, att han äfven här har något att säga oss. Och i verkligheten uttömmes ej hans verks betydelse däri, att han omgestaltat enskilda läror eller inrättningar; han har stigit ned till religionens understa djup för att där lägga en ny grund. Detta tema utvecklar Holl, med utgångspunkt från gudsbegreppet som det afgörande. Mot den medeltida tudelningen af gudsbegreppet och därför ock af fromheten sätter Holl Luthers olika utvecklingsstadier allt ifrån inträdet i klostret till ett kraftfullt lefvande enhetligt gudsbegrepp; och därifrån tecknar Holl hela hans åskådning och hans ställning till lifvets olika förhållanden. Luther har visat hvad saken gäller, äfven i vår tid: antingen är religionen en angelägenhet, som öfvergår alla andra, eller ock betyder den ingenting alls.

Till redaktionen har insändts LUISE KOPPEN: Katharina v. Bora, Luthers Frau, Velhagen och Klasing, Bielefeld 1917, IX + 163 s. och fem konsttryck. Boken ingår som n:r 19 i den af den kände romanförfattaren Hans von Zobeltitz redigerade samlingen Frauenleben. Redan till det yttre är den lilla boken trefflig med sitt snygga pappband, goda papper och vårdade utstyrsel. Och innehållet gör den värd att anbefalla för den, som ej har tillgång till Krokers större vetenskapliga Katarinabiografi och som önskar en något utförligare teckning än domprosten Brings ofvannämnda. Lefvande, åskådligt och tillförlitligt berättar Luise Koppen om sin hjältinna. Om ock exklamationer icke saknas, så härskar i allmänhet det objektiva. Och mot legendartadt stoff, såsom t. ex. att nunnorna flydde ur klostret gömda i silltunnor, är författarinnan kritisk. Hennes totaluppfattning af Luthers fru kan återges i följande vackra karakteristik: »Frau Käthe ist keine Heilige gewesen, trotz

Klosterschule und Gelübde. Stark im Lieben wie im Hassen, selbstbewusst vor Fremden, demutsvoll vor dem Liebsten, bisweilen mehr Martha als Maria, in schwierigster Haushaltsführung treu im Kleinem und im Grossen... Luther im Worms als Niederzwinger und Ringer brauchte Käthe noch nicht, der Aufbauer in Wittenberg ist undenkbar ohne sie. Dessen wollen wir dankbar eingedenk sein, und darum gehört ihr Leben und ihr Tun in das Lutherjahr 1917». Boken läser i dagarna utkomma i svensk öfversättning.

Denna »efterskörd» må slutas med ALBERT HAUCK: Die Reformation in ihrer Wirkung auf das Leben, sechs Volkshochschul-Vorträge, Teubner, Leipzig 1918, 113 s. Om Haucks lifsgärning och bortgång har skrifvits på annan plats i Årskriften. Där har ock framhållits, att här omnämnda skrift bildar den värdiga afslutningen på Haucks föreläsare- och författaregärning. De sex föredragen behandla: 1) Reformationen och fromheten, 2) Reform. och de sedliga åskådningarna, 3) Reform. och kyrkan, 4) Reform. och staten, 5) Reform. och gudstjänsten, 6) Reform. och kulturlifvet. Man behöfver ej läsa många sidor för att få intrycket af, att här mästaren i kyrkohistorisk analys och framställningskonst talar. Hvarje försök till referat är omöjligt, då Hauck själf utmejslar sina tankar i de mest pregnanta korta satser, hvilka ej kunna ytterligare sammanfattas. Så mycket än reformationen inverkat på de politiska förhållandena i Europa, var den i intet afseende en politisk eller ens en kyrkopolitisk rörelse. Däruti skiljer den sig klart och skarpt från medeltidens alla reformrörelser. Den fråga, från hvilken Luther 1517 utgick, var rent religiös. Det tyska folket har att tacka reformationen för många gåfvor; men det första och afgörande, som den gaf, var en ny fromhet. De många protestantiska skiftande formerna ha alla fått en gemeinevangelische Frömmigkeit, Luthers. Att vara from under medeltiden blef väsentligen att ha gemenskap med kyrkan; för Luther blef gemenskapen med Gud allt. I Luthers fromhet står Gud främst, icke egentligen Gudsbegreppet utan förhållandet till Gud. I nådesförkunnelsen böjer sig den evige Guden ned till sin fallna, sjunkna skapelse, och i tron lyfter sig människan till den Gud, som hon förlorat. Hela lifvet vinner däri genom ny gestalt, den reformatoriska fromhetens innebörd. Men är detta ännu vår fromhet? Kan man öfverhufvud ännu

tala om en protestantisk fromhet? Motsättningarna ha blifvit djupare än någonsin; i 16:e—17:e århundradet stredo de lärde om enskilda dogmatiska läropunkter, nu dela sig åskådningarna in i trons grundläggande förutsättningar. Finnes något gemensamt kvar? Förvisso, i sträfvan efter sanningen oberoende af alla yttre formler. Man har på sistone bildat ordet »Gudssökare» för att beteckna vår tids allvarliga sträfvan. Ordet säger för litet för den protestantiska fromheten. Ty den har funnit den Gud, som den söker. Men ordet blir riktigt, om däri inlägges sökandet efter det, som Luther fann: Gud allena. Det är reformationens fromhetsarf, som lefver och skall lefva. Sedan Luther och efter Luther kan fromheten icke blifva något annat än gemenskapen med Gud allena.

Efter ungefär samma mönster behandlar Hauck de följande ämnena. Först en teckning af läget i medeltiden, så det för Luther nya och afgörande och slutligen besvarande af frågan, huru vår egen tid däri står till Luther. Haucks sammanfattning af Luthers sedliga ideal torde väl bli klassisk: »En man som fast grundad i tron och därför tryggt går fram genom det jordiska lifvet, en man som fri i sitt samvete klart känner den kallelse, som Gud gifvit honom, villigt tar på sig den och troget fyller den, en man som, i det han i allt ger Gud äran, icke tröttas i ätt arbeta på sig själf och som tillika ställer allt sitt yttre handlande i tjänst hos den stora gemenskap, där han af Gud blifvit inplanterad». Finnes det ett högre sedligt ideal? Stod ej detta lutherska ideal bakom den själfuppoftningens dådkraft, som det tyska folket i dessa dagar visat? I fråga om kyrkan är Haucks föredrag lika gifvande, trots att så mycket skrifvits härom. På ingen punkt, anmärker han, har reformationen fullbordat en så genomgripande omgestaltning af allt nedärfdt som beträffande föreställningarna om kyrkan. I fråga om staten framhåller Hauck, att Luther visserligen aldrig använde det tyska ordet Staat, men att begreppet ej felades honom och att han ger uttryck däråt, när han skref latin, med ordet *politia*. Intressant är bl. a. Haucks målning af, huru Luthers tankar ila före den senare utvecklingen och tilldela staten de mest vidsträckta kulturuppgifter. På protestantisk mark är ock för alltid slut med tanken, att kyrkan skall behärska staten. Ett protestantiskt motstycke till den politiska ultramontanismen är en omöjlighet. — Hvad slutligen beträffar

kulturlifvet betonar Hauck, att religion och kultur till sitt väsen äro alltigenom åtskillda; den förra söker ett förhållande till det öfvervärldsliga, den senare vill blott utgestalta det världsliga. Men kulturlifvet har alltid utvecklats under nära beröring med religionen. Luther var ingen kulturlifvets man; honom, som lyfte en värld från dess hakar, felades blicken för randteckningarna i världsskeendets bok. Ändock grep reformationen in som ingen annan rörelse i kulturlifvet. Ett faktum står fast: nutidens kultur är icke protestantisk kultur så som medeltiden var katolsk. Den är en mycket komplicerad, själfständig storhet. Men öfver allt möter man där reformationens verkningar. Nutidskulturen är alltigenom diesseits-kultur; därför står den i olöslig spänning med den medeltida fromheten; i protestantismen har denna spänning lösts. Protestantismen som sådan kan aldrig, där den förblifver trogen sin reformatoriska utgångspunkt, vara kulturfientlig; ty kulturen är ock något gottgewollt.

Hj. Holmqvist.

Utomtysk reformationshistoria.

ANDREAS BRANDRUD och OLUF KOLSRUD: To og tredivte Prædikener holdt i Aarene 1578—1586 av M. Jens Nilssøn, med en Indledning om Jens Nilssøns liv og Virksomhet, Utgit av det Kgl. Frederiks Universitet i Kristiania som Universitetsprogram for 2:det Semester 1917 til den Lutherske Reformations 400-Aars-Jubilæum, H. Aschehoug, Kristiania 1917, VIII + 151 + IX + 514 s. och 6 facsimilen.

Jens Nilssøn var den fjärde evangeliske superintendenten (biskopen) öfver Oslo och Hamar stift. Bredvid Jörgen Eriksøn är han den klarast och bäst åtkomliga predikopersonligheten i Norges reformationshistoria. Hans predikningar utgöra nästan det enda vittnesbörd, som bevarats om de norska reformatorernas allmänna evangeliska förkunnelse. Han lät själf inbinda en serie af 32 söndagspredikningar i manuskript som en sorts postilla. Detta band förvaras i Thottska samlingen i Köpenhamns kungl. bibliotek. Docenten Kolsrud har nu på initiativ af professor Brandrud utgifvit denna predikosamling som

universitetets festskrift. Editionen har skett med den utomordentliga omsorg, som man är vand att finna hos Kolsrud. Uppgiften var ej lätt, då handskriften var försedd med tillägg och ändringar af olika händer; prof därpå lämnas i facsimilen. Kyrkohistorikerns intresse stannar emellertid främst vid den biografi öfver Jens Nilssøn på 151 sidor, hvarmed Brandrud inleder festskriften. Denna biografi vidgar sig till en rundmålning af det norska folkets andelif och kyrkliga historia under det viktiga men åtminstone här i Sverige förut skäligen okända skede, då reformationen bar sina första egentliga frukter i Norge. Jens Nilssøn var också den obetingadt allsidigaste personligheten i 1500-talets Norge, en typisk bärare af den gryende religiös-humanistiska renässansen på norsk mark. Man kan, säger Brandrud, frestas att kalla honom en norsk Melancton. Han har ock satt starkare spår i norskt andelif än någon samtida norrman. Då jag utförligare refererat Brandruds teckning af honom i Kristendomen och Vår tid, 1918, hft 2—3, hänvisar jag den intresserade dit. Brandruds framställning äger betydande vetenskapligt värde. Framställningen flyter med den för förf. karakteristiska lättlästa jämnheten, där det försiktigt afvägda omdömet hindrar djärfva synpunkter och pointeringar men skänker känslan af pålitlighet och soliditet. En viss bredd och benägenhet för upprepningar märkes ibland. Men så blir ock framställningen konkret och dispositionen väl framhäfd. Och förf. tvekar icke att äfven låta de möjligheter framträda, som kunna dragas ur det ofullständiga källmaterialet, där ett exakt vetande omöjligen låter sig vinna. Kanske når han högst i analysen af Jens Nilssøn som predikant, försvarare af lutherdomen och författare. Intressant är ock bl. a. klargörandet, huru upprättandet af ett norskt ståthållardöme i Akershus 1572 äfven innebar, att Norges evangeliska kyrka blef en administrativ enhet och fick den kyrkliga tyngdpunkten flyttad till Oslo — Kristiania.

Festskriften är både genom sitt omfång, papper, tryck, vignetter och hela hållning ett verkligt praktverk, hvartill reformationens firandet i Sverige och Danmark icke har något motsvarande att uppvisa.

Den norske Kirkes Mindeskrift ved Reformationens 400-Aars-Jubilæum 1917. Udkast til en norsk Kirkeordinants. Efter Kong Christian IV:s Befalning forfattet av Norges Superinten-

denter i Aaret 1604 og nu efter Tiltak av Reformations-Jubel-aarets Biskopper paa offentlig Bekostning for første Gang utgivet ved OLUF KOLSRUD. Med et Sendebrev fra den Norske Kirkes Biskopper om den Lutherske Reformations Væsen og Betydning. Dybwad, Kristiania 1917, VIII + 211 s. i kvart.

Denna festskrift har ännu förnämare prägel över sig än universitetets. Omslag och friser äro komponerade efter renässansmotiver af Brynjulf Larssen; på det fina papperet framträder vackert stilen och de röda initialerna och öfverskrifterna. För bokvänner äro båda festskrifterna att anbefalla; förlagen ha heder af dem. Ur vetenskaplig kyrkohistorisk synpunkt torde framdragandet och tryckandet af 1604 års norska kyrkoordningsutkast vara den otroligt flitige och framgångsrike forskaren Kolsruds hittills viktigaste insats. Och värdet har fördubblats genom den källanalys af kyrkoordningen, som han bifogar på sid. 163—184. Man kan bakom detta torra register få en ovärderlig hjälp att jämföra utkastets förhållande både till föregående lagstiftning och till den efterföljande definitiva ordinansen af 1607. Vi förmärka pulsslagen af den norska protestantiska kyrkans växande lif, hennes framträdande till en själfständig kyrka bredvid den danska. Ehuru utkastets norska biskopar alla voro danskar, hade de gjort ett allvarligt försök att taga hänsyn till rent norska förhållanden, i så hög grad att förslaget ej vann gehör hos de danska myndigheterna. Det i Köpenhamn omarbetade nya förslaget, som blef lag 1607, hade en långt mera dansk än norsk prägel; men därmed var ändock Norges kyrka erkänd som en särskild landskyrka. — Till editionen och källanalysen fogar Kolsrud en resumé af kyrkolagstiftningens föregående historia i Norge. Äfven denna har jag refererat i nyssnämnda häfte af Kristendomen och Vår tid. I sin korthet är den i hög grad instruktiv och ger åtskilligt, som kan framkalla jämförelse med den svenska utvecklingen. Öfverhufvud torde det blifva en intressant uppgift att med ledning af Kolsruds publikation här göra en jämförande studie mellan de första svenska och norska evangeliska kyrkoordningarna och deras betydelse för de båda folkens religiösa egenart.

J. OSKAR ANDERSEN: Overfor Kirkebruddet, Mindeskrift ved Reformationsjubilæet 1917, Köpenhamn, Universitetsboktrykeriet 1917, 202 s.

Professor Andersen har här kommit med ett af de få större rent vetenskapliga bidragen till reformationsminnet. Hans uppgift är att undersöka den så olika bedömda frågan om Kristian II Tyranns ställning till lutherdomen före hans störtande från tronen. För att få rätt bakgrund till problemet söker då förf. först analysera uppfattningen af kyrka och öfverhetet inom den utgående medeltiden. Därvid opponerar han mot Riekers kända tes, att landskyrkodömet utgestaltades i sina väsentliga drag redan under den katolska medeltidens sista årtionden. I likhet med Sehling: *Geschichte der protest. Kirchenverfassung* (2 uppl. 1914) betonar Andersen, att vi före Luther blott kunna tala om begynnelse till landskyrkor, om en landsfurstens *advocatus ecclesiae* väsentligen blott så långt han kunde handla som *patronus*. I slutet af arbetet kommer förf. i annat sammanhang åter till denna för förståendet af Kristians hållning och lagar viktiga fråga och meddelar där (s. 174 f.) ett intressant referat af en vetenskaplig debatt om ämnet i *Schriften des Vereins für schlesw.-holstein. Kirchengeschichte* mellan Hans von Schubert och Fr. Rendtorff, hvilka med någon modifikation följa Rieker beträffande hertigdömena Schleswig och Holstein, under det att de båda juristerna O. Rodenberg och E. Kaufmann understryka, att den senmedeltida landsfurstens kyrkomakt blott gällde *temporalia* och icke på någon punkt de verkliga »spiritualrättigheterna». — Förf. öfvergår från senmedeltiden till Luther och utför teckningen om dennes tidigare uppfatt af kyrka och öfverhet i delvis anslutning till professor Auléns »Den lutherska kyrko-idén», med utgångspunkt från Luthers stora reformationsskrifter och krisen i Wittenberg 1521—22. Där ställer han sig närmre Karl Müller än Barge. Dock delar han ej det vanliga erkännandet af Luthers »tolerans» i mars 1522; ett rätt visande ord om praktisk tolerans höres ej från Luther. Öfverallt gör ock förf. sin egen själfständiga tolkning af Luther kritiskt gällande. Hela den hittills refererade delen af hans bok, 62 sidor, ger han rubriken »For og imot Papalismens Kirkeforstaaelse og Teokrati».

Nästa afdelning kallar han »Christiern II:s Forhold til Wittenbergerne». Den är bokens centrum. Han börjar med referat af en egendomlig reklamskrift för Wittenbergs universitet, som trycktes 1508. Den visar, huru det nya universitetet sökte skjuta sig fram inom det andliga lifvet i norra Europa. I samma

riktning arbetade Fredrik den vise genom sin aflatsgifvande relikksamling (1518 ej mindre än 17,443 stycken; 1520 kunde man vid allhelgonafester få 1,902,202 års aflat). Afgörande blef dock först Luthers universitetsreform och hans bibelundervisning. Den nya bibelskolan drog från 1516 äfven danska studenter och blef vida ansedd. Så nådde den ock Kristians öron. Andersens ytterst ingående analys om innebörden af källornas notiser beträffande Kristian och Wittenbergarna mynnar ut i ungefär följande resultat. Kristian hade i sin märkvärdigt sammansatta natur ett icke obetydligt religiöst arf från sin fromma moder. Hans senare förhållande till lutherdomen under landsflykten visar detta. Det var detta fromhetsarf, som förde honom till att önska ett bättre religiöst tillstånd i det danska kyrkolifvet. När han så hörde talas om den goda bibelskolan i Wittenberg, vände han sig 1520 till Sachsen, för hvars kurfurstes omdöme han hade förtroende, och begärde att få någon predikant för sitt slottskapell.

Någon kommande reformatorisk utbrytning ur den katolska kyrkan genom Wittenbergarna hade han vid denna tid ingen anledning att föreställa sig eller reflektera öfver. Från Wittenberg, där man ej heller lade in någon särskild betydelse i hans begäran, sände man blott den nyligen vid universitetet inskrifne Martin Reinhard. Han kom till Köpenhamn i dec. 1520 och fick anställning, ej vid universitetet utan som hofkaplan. Konungen önskade tydligen, att hofvet skulle gå i spetsen vid införandet af bättre bibliska predikningar i Danmark. På predikandet låg hela tyngdpunkten för Reinhard. Kungen öppnade ock, sannolikt med maktspråk, för denne S:t Nikolai kyrka. Någon tanke på att härigenom förbereda marken för en brytning med den bestående kyrkan har ej funnits hos Kristian, ej ens en humanistisk opposition. Till och med i Sachsen kom ju en sådan brytning först efter Worms i Wittenbergskrisen, då det allmänna prestadömet skulle bli kyrkogrund i stället för hierarkien. Visserligen hade ju påfven nyss utfärdat en bannhotsbulla mot Luther; men Kristian visste väl, att påfven jämkade sig efter politiska förhållanden, och kände nog ingen större oro för »kätter» hos Wittenbergarna. Reinhards uppgift i Köpenhamn var sålunda helt enkelt bibelpredikan. Naturligen höll han denna i Luthers anda; och att han talade tyska hindrade honom ej att förstås af rätt stora kretsar. Alldeles utan

verkan har väl ej heller hans förkunnelse varit. Måhända fingo redan nu drottning Elisabet, riksmarsken Mogens Gjö, Hans Mikkelsen och konungens sekreterare Christiern Winter sina första lutherska tendenser. Och Kristian själf visade enligt säkra vittnesbörd snart ett intresse för Luthers sak i Worms (han förbjöd bl. a. bannbullans publicerande i Danmark), som väl kan ha framkallats af samtal med den nye hofkaplanen. En viss uppståndelse synes Reinhard möjligen ha åstadkommit genom att, väl i sina Nikolaipredikningar, framställa vissa »propositioner», som hämtats ur Luthers *De captivitate* med dess radikala hugg mot hela det hierarkiska systemet. Men någon kris framkallade han ej, och Kristian tyckes ej ha fäst sig därvid. Något nämnvärdt inflytande fick han helt visst ej heller, då han efter blott högst tre veckors offentlig predikoverksamhet återvändt till Wittenberg för att promoveras.

Denna hastiga återresa skedde ej på grund af någon brytning med Kristian. Tvärt om verkade Reinhard som hans ombud och medförde ett redan utskrifvet pass för Karlstadt, för att han skulle öfvertala denne att komma till Köpenhamns universitet. Äfven andra universitetskrafter sökte Reinhard värfva. En ung lärare Martin Gabler afreste ock och verkade i två år vid det danska universitetet, utan att vi hafva några spår bevarade häraf. Det var t. o. m. fråga om Luther själf och Melanchton, ehuru händelserna i Worms etc. omintetgjorde dessa planer. Däremot kom Karlstadt i slutet af maj 1521 till Köpenhamn. Men efter blott tre veckor vände han åter till Wittenberg »för att ordna sin ekonomi» och vägrade sedan energiskt att resa tillbaka till Danmark; hellre ville han ge sig ut fogelfri i vida världen. Hvad låg bakom detta? Många hypoteser ha sett dagen. Andersen kommer genom en kanske delvis väl så djärf bevisföring till det resultat, att Karlstadt reste till Danmark därför att han missuppfattat Kristians ståndpunkt. Han trodde, att han där skulle få genomföra den fulla brytning med Rom, som ej ens Luther ännu velat, men som mognadt i Karlstadts sinne; Kristians radikala handlingskraft lockade. Men genast vid ankomsten insåg han sitt misstag, då Kristian började med att förbjuda honom tala mot påfven. Med sådant tvång vantrifdes Karlstadt; och han började frukta, att han här var mera åtkomlig för påfvens och kejsarens långa armar än i Sachsen. Så höll han nog inne med sin åskådning, isynnerhet

som han snart förstod, att Kristians handlingskraft var af farligaste slag för dem som hade med konungen att göra. Både i känslan af personlig osäkerhet och fruktan för påfvedörets makt i Danmark sökte sig Karlstadt fortast möjligt ut ur Danmark, gripande första bästa förevändning.

Så tolkar Andersen den Karlstadtska episoden. Han kan då af densamma draga slutsatsen, att Kristian trots sin framfart mot de svenska biskoparna dock »absolut kände sig som god katolik» och icke tålde en predikant, hvilken öppet bestred påfvens ställning som kyrkans öfverhufvud. Detta hade ej heller Karlstadt gjort i Köpenhamn. Därför blef resultatet af hans liksom Reinhardts och Gablers besök mycket magert. Någon hemlig luthersk rörelse höra vi ej talas om, äfven om vi våga antaga, att Wittenbergarnas besök spridt någon evangelisk insikt eller bibelkunskap. — Först efter Karlstadts hemresa fick Kristian förmodligen klar uppfattning af dennes ståndpunkt genom den begynnande radikala regimen i Wittenberg. Då upphörde af sig själf kungens förbindelse med Wittenbergarna. Det är detta som — enligt Andersens mening med orätt — brukar betecknas som Kristians »omslag» från hans tidigare ståndpunkt. Kristian har icke handlat impulsivt efter sitt ostadiga lynne, ej heller har han här låtit bestämma sig uteslutande af politiska motiv. Han har hela tiden följt en konsekvent och af verkligt intresse buren sträfvan att lyfta lifvet i kyrkan och reformera dennas brister innanför påfvedörets och den sanna katolska lärans ram.

Denna hypotes pröfvas bäst på de kyrkliga bestämmelserna i Kristians berömda reformlagstiftning, stadsrätten och landsrätten. Sista tredjedelen af Andersens bok ägnas åt en undersökning af denna lagstiftnings tillkomst, innehåll och innebörd. Svårigheten är här, att vi ej med säkerhet veta, när konungen först upptog planen på en kyrklig lagstiftning. Dock föreligger enligt Andersens bevisföring sannolikhet för, att vi i den s. k. »Optegnelsen» äga det första utkastet till Kristians kyrkliga reformlagar, och att det sannolikt tillkommit i början af 1521. Ehuru det i så fall nedskrifvits, just när Reinhard var i Köpenhamn, finnes intet däri, som tyder på evangeliskt inflytande. Det hela bär en äkta katolsk prägel. Och sammanlänades är fallet med den utarbetade rätten. Landsrätten kom sannolikt i början af december 1521, och stadsrätten är daterad 6 jan. 1522.

Ett intressant problem, som af Andersen undersökes, är i hvad mån lagstiftningen verkligen vann riksrådets godkännande. Han sluter sig till, att hela lagverket mot slutet af 1521 samtidigt förelagts riksrådet men blott delvis af detta godtagits. Den kyrkliga ståndpunkt, som dessa lagar representerar, betecknar nu enl. Andersen på intet sätt brytning med den katolska läran eller romerska kyrkan som institution. Han genomgår utförligt punkt för punkt de kyrkliga bestämmelserna för att visa detta. Ej alltid känner jag mig öfvertygad af hans skäl; det katolska momentet i lagarna är väl något starkt betonadt i den bärande undersökningshypotesens intresse. Barge har i sin Karlstadt-biografi bestämdt häfdat, att lagstiftningen bär spår af Karlstadts inflytande i en hel rad detaljer; Andersen medger sådana spår blott i ett par fall, hvilka icke betyda någon allmän luthersk påverkan. Jag har svårt för att ändock ej skönja en svag sådan, om ock blott i lagarnas allmänna anda. Enligt Andersen måste emellertid impulserna till lagstiftningsarbetet sökas på den katolska sidan, i klagomålen öfver det kyrkliga tillståndet. Katolskt är ock det starkt estetiska intresse, som ger sig till känna i landsrätten. Om man vill söka efter de män, som affattat lagarna, så kan man ej komma längre än till gissningar. Närmast ligger det att tänka på Hans Mikkelsen eller snarare Christiern Pedersen. Lika litet veta vi om lagarnas verkningar på det kyrkliga området, innan Kristians fall sopade bort dem. Indirekt ha de nog liksom Reinhards och Karlstadts predikan förberedt den kommande kyrkobrytningen. Och Kristian II:s hela regering måste dock utplåna den sista resten af tro på universalteokratien. Påvekyrkans anseende i Danmark var undergräfd, äfven om den egentliga reformationsrörelsen i Danmark först med år 1526 tog sin begynnelse.

Professor Andersens bok utgör en betydande vetenskaplig insats och är skriven med förf:s vanliga klarhet, skarpsinne och schwung, så att den lärda framställningen blir en fängslande lektyr.

GÉZA LENCZ: Der Aufstand Bocskays und der Wiener Friede, eine kirchenhistorische Studie, Debreczen, Hegedüs och Sándor 1917, 296 s. och 20 afbildningar, 10 Kr. 40 Hell.

Debreczen är en af de fem högskolor, som de reformerta äga i Ungern. D:r Lencz, som är professor därstädes, har på

ofvannämnda förlag utgifvit en rad skrifter på magyariska om Melancton, den österrikiska reformationen, ritschlianismen, Sabatier etc. Nu har han till reformationsjubileet 1917 velat för en bredare publik framlägga resultatet af sina mer än 10-åriga forskningar om en af de viktigaste punkterna i den ungerska reformationshistorien och därför utgifvit här föreliggande arbete på tyska. Han har äfven varit vänlig tillsända mig boken. Den är skriven med äkta tysk grundlighet i arkivforskning och kritisk fasthet i metod, och den lyfter slöjan från ett stycke af det spännande, för oss i stort sedt okända drama, som protestantismens lidandes- och ärorika historia i Ungern utgör. Lättläst är boken ej, men den ger verkligt vetenskapligt utbyte för mödan. Åtskilligt förut okänt material synes ställa viktiga punkter i händelseförloppet i nytt ljus. Käll- och litteraturförteckningen låter oss ock få en blick på en bit af magyariska samlingsverk, tidskrifter och publikationer af kyrkohistoriskt värde. Arbetet har behandlats på det kyrkohistoriska seminariet i Lund, och fil. kand. G. Forkman har i samband därmed för Årsskriften utarbetat en längre intressant sammanfattning af bokens innehåll. Af utrymmesskäl nödgas redaktionen nu emellertid nöja sig med en därur tagen kort antydning om innehållet.

I medelpunkten för Lencz' framställning står freden i Wien 1606, som är grundläggande för den nuvarande ungerska protestantismens statsrättsliga läge. Bokens första hufvudafdelning behandlar den katolska reorganisationen i Ungern under kejsar Rudolf II och den jesuitiska politikens seger i Siebenbürgen. Motreformationens raseri nådde sin höjdpunkt under senare hälften af 1603 och under 1604. Lencz ger en bild häraf och af de handlande personerna, där de nakna fakta tala det vältaligaste språk. Vid riksdagen i Pressburg i febr. 1604 voro protestanterna i majoritet. Förut hade spänning rådt mellan de lutherska städerna och den kalvinska adeln på landet; men i nödens stund närmade man sig hvarandra, och sedan dess ha de två protestantiska konfessionerna i Ungern under århundraden stått sida vid sida under allt lidande och i alla blodiga strider. Riksdagen slutade med, att kejsaren förbjöd den taga någon befattning med religionsspörsmål. Rekatoliceringsverket fortsattes med obeveklig hårdhet, särskildt af ärkebiskop Pethe i Zips. — Så kom den reformerte adelsmannen Stefan Bocskays

uppror. Härom handlar bokens andra hufvuddel. Bocskay, en af Ungerns ädlaste och störste söner, hade i det längsta sökt en fredlig utjämning genom anslutning till Rudolf II mot turkarna. Nu insåg han, att landets både politiska och religiösa frihet hotades. Under hans fana samlades först de kalvinska hejduckerna (boskapsdrifvarna), men snart stod hela den undertryckta nationen enig i kamp för friheten. Bocskay drog segerande fram; i Siebenbürgen valdes han till furste; i april 1605 sammankallade han Ungerns och Siebenbürgens ständer till Szerencz, och där utropades han högtidligen till furste äfven af Ungern. Samtidigt som han vann nya militära framgångar, bedref han diplomatiska förhanhandlingar för att nå fred. Han fordrade bl. a. frihet för de lutherska, kalvinska och katolska konfessionerna i hela landet; blott den grekisk-ortodoxa kyrkan uteslöts. Jesuiterna skulle fördrifvas, de andliga domstolarna skulle afskaffas etc. Ärkehertig Mattias fick sköta förhandlingarna å kejsarens och katolikernas vägnar. Åt den invecklade och spännande diplomatiska duell, som nu begynte, de förberedande förhandlingarna vid riksdagarna i Korpona i Ungern 1605 och i Karsa april 1606, katolikernas många schackdrag för att beröfva Bocskay vinsten af hans segrar, och hufvudförhandlingarna i Wien sommaren och hösten 1606 ägnas som sagdt hufvuddelen af Lencz' undersökning. Man får här se ett underligt skådespel: intriger, användande af carta blanca, själfva konfirmationsurkundens förfalskning etc.; och mot denna bakgrund lyser Bocskays andliga storhet och vidhjärtade tolerans. Han hembar ock segern — och döden. Under förhandlingarna förgiftades han sannolikt af sin katolskt sinnade kansler. Han hade knappast hunnit samla de ungerska ständerna och få Wien-fredens artiklar bekräftade, innan han dog. Folket sönderslet i raseri den misstänkte mördaren men förde Bocskays lik under stora högtidligheter till kyrkografven i Karlsburg. Sorgen var stor både bland lutheraner, kalvinister och unitarier. — Nya hårda förföljelset der kommo; men slutligen förverkligades konfessionernas fulla paritet genom lagen af 1848, hvilken sålunda betydde seger för principerna i Wien-freden 1606. Med rätt sätter därför Ungerns historieskrifning nu Bocskays uppror och Wien-freden i den nyare ungerska historiens medelpunkt. Så firade man ock 1906 under stora högtidligheter i hela det protestantiska Ungern 300-årsminnet af den store patrioten och

protestanten, hvilkens namn ännu lefver i det ungerska folkets hjärta.

J. W. PONT m. fl.: *De Hervorming Herdacht 1517—1917*, Utrecht, G. J. A. Ruijs, 1917, 185 s., bunden fl. 2,50.

Denna de nederländska protestanternas minnesskrift till reformationsjubileet utgöres af förhandlingarna vid den »Congres to herdenking der Kerkhervorming», som hölls 22—25 okt. 1917 i Haag i närvaro af konungaparet etc. Långt förut hade man planerat ett internationellt protestantiskt möte i Holland till reformationsminnet under ledning af den evangeliska alliansens nederländska afdelning. Men så kom världskriget emellan, och kongressplanerna förändrade karaktär. Man fick begränsa sig till en nationell; och då borde den nederländska reformationen träda i förgrunden vid förhandlingarna. Så berättar i sitt föredrag (se nedan) kongressens ordförande och hufvudredaktören för minnesskriften, den lutherske professorn vid Utrechts universitet d:r Pont. — Pont är för oss ej okänd. Hans författarskap har jag i ett par föregående årgångar af Årsskriften anmält. Han har nu ock knutit personliga förbindelser med Sverige, då han representerade Holland vid den af ärkebiskop Söderblom i dec. 1917 sammankallade neutrala kyrkokonferensen i Uppsala. — Publikationen börjar med trenne kortare hälsningstal, hvarefter följer öppningstalet af A. W. F. Idenburg. De tio föredragen behandla reformationens betydelse för olika sidor af det religiösa och kulturella lifvet i Holland. D:r Pont själf börjar raden med ämnet »Reformationen och det religiösa lifvet» (med bl. a. en jämförelse mellan Erasmus' och Luthers betydelse). Sedan behandlas ref. och bibeln, ref. och vårt nationella lif (af d:r H. Bavinck, ett af de längsta och intressantaste), ref. och det sociala lifvet, ref. och vårt ekonomiska lif, Vilhelm af Oraniens religiösa betydelse för vår reformation (af d:r A. Eekhof med vetenskaplig apparat i noter), Vilhelms politiska betydelse för vår reformation (d:r J. Th. de Visser), ref. och den inre missionen, ref. och evangelisationen, ref. och den yttre missionen. Som synes ett rikt program. Intressant är att se de holländska talarnas uppskattning af Vilhelm af Oranien som centralgestalten i deras reformationshistoria. Dennes betydelse sammanfattar Eekhof i följande tre punkter: 1) han stödde reformationen genom utgestaltningen af sina personliga karaktärs-

egenskaper; 2) han ledde reformationen i Holland in i fasta banor genom sin öfvergång till de reformertas parti; 3) genom att uppställa krafvet på fördragsamhet mot annorlunda tänkande har Oraniern bevarat den nederländska nationen från att sönderslita sig själf och har tryggt samvets- och trosfrihetens stora gåfva. — De ofvannämnda forskarna äro alla kända som framstående i sitt fack. Att ingå på något referat af innehållet i de många föredragen låter sig här icke göra. Det är glädjande se, att reformationsminnet på ett så värdefullt sätt kunde firas äfven i Holland, där lutherdomen eljes betraktas som en utländsk, tysk, och därför onationell planta. I J. von der Lindens hälsningstal framföres Calvin själf som vittne om, att Luther var Kristi utkorade apostel, hvilken vi främst ha att tacka för det renade evangeliet; och i samma anda äro kongressens alla förhandligar förda.

GOTTFRIED HEER: Zur Gedächtnisfeier der Reformation. Fridolin Brunner, Reformator des Landes Glarus, Zürich, Zürcher u. Furrer, 1917, 55 s. och fotografier. Fr. 1,50.

Ehuru Schweiz' reformationsminne (Zwinglis första ansats till reformatorisk predikan i Zürich) infaller 1919, hade dock de schweiziska reformerta kyrkomyndigheterna beslutat fira festen 1917. En liten minnesskrift från Schweiz har ock kommit mig till handa. Det är ett väl valdt ämne att framställa bilden af denne rätt litet kände men duktige man, hvilken genom sin tappra ståndaktighet förvärfvat bestående förtjänst om reformationen i en del af Schweiz och troget verkade i evangelii tjänst. Dr Heer, hvilken redan förut publicerat värdefulla historiska undersökningar om Glarus, skrifver anspråkslöst. Men han har kunnat afvinna källmaterialet en del nya detaljer och så äfven korrigerat sin beundrade lärare, professor Egli, som behandlat Brunner i Zwingliana 1910. Och den som intresserar sig för Schweiz' reformationshistoria bör ej förbigå skriften; hvarken i Haucks RE eller Schieles RGG lär man finna någon artikel om denne Brunner. Han var född 1488—89 och dog 1570 som kyrkoherde i Glarus. Sannolikt var han lärjunge till Zwingli under dennes Glarus-tid och hänfördes af honom för humanistiska studier. Vi möta honom i den af katolikerna anordnade disputationen i Baden 1526, dit Zwingli ej for och där Ökalompadius och Brunner hade svårt att reda sig mot den

stridsvane d:r Eck. De gamla kantonerna, bland dem Glarus, beslöto ock att förblifva vid den katolska tron. Men Brunner fick oskadad fortsätta sin evangelisationsverksamhet. Ett intressant bref af honom 1527 till Zwingli har förf. meddelat, hvori Brunner starkt beklagar sig öfver, att Luther är så starrköpfig; »om Luther ej vore, så hade väl många kommit på din (Zwinglis) mening om sakramentet». Ända till Brunner hade Luthers skrift om svärmeandarna skickats. — Brunners predikan mot undertro, Reiselaufen etc. brakte honom flera gånger i lifsfara. Men han fortsatte. Vid disputationen i Bern jan. 1528 var han närvarande; dagen betydde ju en stor seger för reformationen. Vid återkomsten därifrån gick ock Brunner till den afgörande kampen mot mässan i Glarus. Hans lugna och bestämda väsen skaffade honom anseende ända in i Zürich. Då kom Zwinglis fall vid Kappel. De 5 urkantonernas hand låg nu tung öfver Glarus; Brunner fick lemna sin församling. Om hans vidare arbete på andra platser i kantonen, hans fortsatta strider med urkantonernas katolska agitation genom hans fanatiska landsman och fiende, lantammannen Aegidius Tschudi, under hvilken Brunner med insättande af hela sin personlighet segrade, hans kallelse 1555 till Glarus, hans öfverlastning med arbete, brevväxling med Bullinger (i ett bihang meddelas en öfversikt af Brunners i Zürichs statsarkiv befintliga bref till Bullinger), etc. fram till hans sista lugnare år, berättar förf. med ledning af sina källstudier. Denna period af Brunners lif, som varit äfven Egli väsentligen okänd, blir här hufvudsaken. Man får en konkret tidsbild i längdsnitt af världskampen på en liten landsortscen. Skriften har af förlaget försetts med några vackra landskapsbilder från platserna för Brunners verksamhet.

Zwingliana 1917, Mitteilungen zur Geschichte Zwinglis und der Reformation, utgiven av Zwingliverein i Zürich, Zürcher u. Furrer, 2 häften, 64 s. M. 1,50.

Denna publikation, som redigeras af professor Meyer von Knonau, utkommer årligen i två små häften och innehåller ofta mycket af allmänt intresse. Ur 1917 års årgång må här ett par detaljer påpekas. I en krönika af sonen till den vid Kappel fallne banérföraren Hans Schwyser, som P. SCHWEIZER undersöker, har han bl. a. funnit en ny källa för slaget vid Kappel. W. K(öhler) upptager en punkt i professor Ponts i föregående

Årsskrift af mig refererade föredrag om den holländska lutherdomens egenart. Pont vill där visa, att den holländska lutherdomens egendomliga, från Wittenberg afvikande författning och kult ej beror af kalvinskt inflytande utan kommit från Württemberg-Strassburg och sålunda representerar en sydtysk form af äkta lutherdom. W. K. hänvisar till en uppsats af Karl Müller 1912, som visar, att Württemberg i liturgiskt afseende hör till Zürich-gruppen och fullständigt skiljer sig från Wittenberg. Så går den holländska lutherdomen i kultiskt afseende — och sammaledes är enligt W. K. fallet i författningshänseende — tillbaka på, ej kalvinskt men zwingliskt inflytande. Zwingli har äfven större inflytande åt alla håll, än man vill antaga. — I en annan uppsats visar W. K., att Zwingli mycket tidigt, redan 1522, offentligen förnekade sitt beroende af Luther, icke på grund af principiella meningsskiljaktigheter utan af »taktiska» skäl, för att ej utsätta sin sak för de politiska risker, som beteckningen »lutheraner» kunde medföra. Att Zwingli faktiskt som religiös reformator var beroende af Luther och i början gjorde propaganda för Luthers evangelium, hsr O. Farner med bindande bevis klargjort i undersökningen Zwinglis Entwicklung zum Reformator bis Ende 1522, i Zwingliana 1913—1915. Man kan ej säga, att Zwinglis karaktär bli större genom W. K:s påpekande, äfven om hans handlingssätt rycker i klarare ljus. — Till Farners undersökning knyter sig ock den artikel i Zwingliana 1917, som närmast markerar reformationsminnets år: »Luthers Bedeutung für die Schweizerische Reformation» af professor RUDOLF STECK i Bern. Först visar denne med ett par episoder från Bern, huru Luthers inflytande var utgångspunkt för de reformatoriska tankarna i Schweiz oberoende af Zwingli; därpå visas, huru Luthers namn från slutet af 1518 framträder i Zwinglis brefväxling och redan där är det oftast förekommande, ännu oftare än Erasmus, som eljes var Zwinglis andlige fader. Från början skaffade sig Z. ock med ifver Luthers skrifter från Basel. Först 1523 började Z. avvika från Luther i nattvardsläran. — En längre uppsats af TH. SIEBER behandlar Georg Stäheli, Zwinglis medhjälpare i Zürich och sedan reformator i Weiningen. W. KÖHLER påbörjar en biografi af den åtskilligt gåtfulle satirförfattaren Martin Seger von Maienfeld samt ger en del litteraturanmälningar. Häftena prydas med ett par reproduktioner af

bilder af Bullinger och Melanchton från gamla glasmålningar, belysta i en uppsats af H. Lehmann.

Kort före kriget kom ett betydande bidrag till Frankrikes reformationshistoria, visserligen med stark katolsk färgläggning, genom P. IMBART DE LA TOUR: *Les Origines de la Réforme*, III. *L'évangélisme* (1521—1538). Men för detta hänvisas till en särskild anmälan.

AUGUST LANG: *Bekenntnis und Katechismus in der englischen Kirche unter Heinrich VIII, Beiträge zur Förderung christlicher Theologie*, bd 21, hft 5, Gütersloh, Bertelsmann, 1917, 106 s., M. 2,80.

I Kyrkohistorisk Årsskrift 1911 anmälde jag de då utkomna två banden af skotten och arkivarien vid Londons riksarkiv, James Gairdner: *Lollardy and the Reformation in England* 1908. Sedan dess hade Gairdner före sin död 1913 hunnit utge ytterligare tvänne band. Hans framställning äfven i dessa senare representerade den extrema höganglikanism, för hvilken lutherdomen är vida sämre än romersk katolicism och som därför söker rentvå den engelska reformationen från att bero af den kontinentala protestantismen. Därvid lämnade Gairdner på karakteristiskt engelskt vis väsentligen ur räkningen den teologiska sidan af de tankeriktningar, som brottades i England under Henrik VIII. Häraf har den kände tyske Calvinforskaren och kännaren af Heidelbergkatekesen, professor Lang i Halle, känt sig utmanad att pröfva förbindelsen mellan Englands och kontinentens tidigaste reformatoriska bekännelse- och katekesdokument. Därvid visar sig genast, att Englands första protestantiska bekännelseurkund, De 10 artiklarna, i juli 1536 helt enkelt är en engelsk omstöpning af de för Mantuakonsiliet utarbetade Wittenbergartiklarna i april 1536. Sändebud från Henrik VIII förhandlade då ju ock direkt med Luther och Melanchton om en gemensam plattform mot påven. Den luthersk-evangeliska frälsningsläran får i de 10 artiklarna ett klart uttryck och genomtränger det hela, äfven om man redan här kan spåra en begynnande anglikansk egenart i betoningen af de äldsta symbola och kyrkofäderna bredvid bibeln.

De tio artiklarna voro provisoriska och följdes redan 1537 af »The institution of a christian man», som är det viktigaste

religiösa dokumentet från Henrik VIII:s regering. Denna bok, »biskopsboken», vill gifva hela summan af kristen tro och blir så i sjäfvä verket den engelska protestantismens första katekes. På bekännelsen följde katekesen. En jämförelse mellan denna och Olavus Petris En nyttugh undervisning skulle måhända vara af intresse. Någon direkt kontinental förebild till biskopsboken har Lang icke kunnat påvisa. Den är tydligen en själfständig produkt af engelsk teologi. Dock ser man, att den har det Zwingliska kyrkobegreppet och står i nära beröring med västtysk-schweizisk protestantism. Calvins Institutio var då ännu okänd i England. Biskopsboken ger det reformatoriska tankeidealet mera fullödigt och rikt än de 10 artiklarna. Det medeltida katolska, som ännu fanns kvar i artiklarna, har i biskopsboken så försvagats, att dess afsikt uppenbarligen varit att forma Englands religiositet i rent protestantisk kontinental anda. I sin helhet får biskopsboken af Lang vitsordet, att den utgör en af de yppersta produkterna af hela den reformatoriska litteraturen i Europa. — De yttre politiska förhållandena kommo Henrik VIII att redan 1539 slå om och betona sin katolska ståndpunkt genom den hänsynslöst grymma sex artiklarnas akt. Den antogs af parlamentet och förkunnade alltså de viktigaste katolska lärostyckena som en statens förordning — ett unicum i den engelska kyrkohistorien. Men Cranmer fortsatte i det stilla att fullfölja bekännelsebildningen från 1536—37. Henrik, som alltid hade reverens för sin ärkebiskop, diskuterade med honom i dessa frågor, och punkter uppsattes, där än den ene än den andre bestämde formuleringen. Så skedde det förarbete, på grundval af hvilket konvokationerna 1543 kunde utge en anbefalld revision af biskopsboken. Denna utkom under titeln *A necessary doctrine etc.* med kunglig auktorisation, hvarför den går under namnet kungsboken. Kungsboken var som biskopsboken en katekes, ehuru litterärt sedt torr och kall bredvid den senare. Den hade aflägsnat sig från reformationens uppfattning men dock ej så långt, att den var helt omöjlig på protestantisk mark. Försöket till rekatolisering har stannat på halfva vägen. Kungsboken kringskar den evangeliska andan men förde dock med sig sädeskorn, som kunde gro och växa till evangeliska sanningar. Så var den engelska reformationens framsteg äfven under Henrik VIII:s tyranni större än man vanligen antagit, och Edvard VI:s fulla reformation kunde mera organiskt

knytas till det i England skedda teologiska tankearbetet. Och äfven dettas utgångspunkt och behärskande centrum var Luthers gärning. — Ofvanstående innehållsskissering ger ingen antydning om Langs intressanta teologiska detaljanalyser af de nyssnämnda engelska dokumenten, däri hans ingående sakkunskap förmår belysa hvarje nyans och därifrån han hämtar bevisen för de omdömen om dokumenten, som vi här refererat. — Ett engelskt reformationsbidrag, J. P. WHITNEY: *The episcopate and the Reformation. Our outlook.* Oxford, Univ. Press 1917, 2,6 sh., har ej kommit mig till handa. Men jag känner väl W:s historiska totalsyn genom hans *The Reformation 1907* (i samlingen *The Church universal*); den är ytterligt högkyrklig och bedömer Luther genom Denifles glasögon! Att Luther då ej förskönats genom världskriget, eller den engelska reformationens samband med kontinentens starkare betonats, torde vara visst.

Hj. Holmquist.

Till ryskt och tyskt fromhetslif.

R. S. LATIMER: *Under three Tsars, Liberty of conscience in Russia 1856—1909*, Morgan and Scott, London u. å., XII + 244 s., illustrationer och en karta, 3,50.

För den som ej behärskar det ryska språket, är kännedom om Rysslands kyrkohistoria under 1800-talet ej lätt att vinna. De tyska handböckerna och encyklopedierna äro på denna punkt påfallande magra. För de ryska sekternas vidkommande har K. Grass' bekanta monumentala undersökning hittills bringat två band, hvilka blott kommit med en ringa bråkdel av det brokiga sektväsendet. Bland de viktigaste arbetena framträda Leroy Beaulieus stora franska *L'empire des tsars III* 1889 och den italienske munken Palmieris genom långvarig vistelse i Ryssland tillkomna *La chiesa Russa* 1908. Den sistnämnde har ock i *The Catholic Encyclopedia* skrivit art. *Russia* med rika ryska litteraturhänvisningar. Af utomordentligt värde för den politiska historien är Hjärnes artikel *Rysslands historia*, i *Nordisk familjeboks* nya upplaga. För litteratur- och kulturhistorien har en svensk fördelen att kunna vända sig till A. Jensens arbeten. Intressant är Masaryks *Zur russischen Geschichts- und Religions-*

philosophie. Ett bidrag från England, hvilket på grund af titeln nog oftast förbigås af kyrkohistorici men dock är rent kyrkohistoriskt, utgör ofvanstående arbete af Latimer. Författaren hör ej alls till den vanliga engelska kategorien före världskriget, som sökte finna förbindelselinjer mellan The Church of England och den ryska kyrkan. Snarare synes han stå de engelska dissenters nära; och han sympatiserar helt med de ryska dissenters i de lidanden de fått utstå från den ryska statens och kyrkans sida. Hans »hjärte» är den moderna evangeliska rörelsen i Ryssland, och dess öden allt ifrån Krimkriget utgör bokens väsentligaste innehåll. Studier och väl äfven evangelisation har förf. själf bedrifvit i Ryssland och därvid tydligen mest intresserat sig för och kommit i förbindelse med molokanerna, som enligt hans framställning verkligen ha engelskt puritanskt ursprung; ett porträtt af deras konferens-president Zacharoff finnes bland de väl gjorda illustrationerna. Bland de andra missionärer i Ryssland, hvars direkta bistånd författaren anlitat för sitt arbete, märkes den svenske pastor N. F. Höijer. Framställningen har något af journalistisk prägel men går ofta till källorna och citerar en respektabel rad arbeten och uppsatser. Man finner där otvifvelaktigt åtskilligt af vetenskapligt värde, äfven om boken väl ej hör till de mera betydande forskningsinsatserna. Man får vara tacksam att ha en sådan hjälpreda på ett läsbart språk. Efter att först ha tecknat den grekisk-ortodoxa kyrkan och folkfromheten i Ryssland samt de gammaltroendes och molokanernas äldre historia, uppdelar han, sakligt riktigt, framställningen i tre hufvudafdelningar efter de tre tsarerna, den relativt liberale Alexander II, den reaktionäre och intolerante Alexander III med Pobjedonostsev som kyrklig huvudfigur, och den vacklande Nikolaus II med Tolstoj i medelpunkten för nya idéers framläggande. Man går från läsningen af denna bok med ökad insikt om, att den ytterligtgående ryska revolutionen förberedts genom ytterligt andligt tvång och lidande under tsarismens spira.

A. LUTHER: Russland II. Geschichte, Staat, Kultur, B. G. Teubner, Leipzig 1918 (Aus Natur und Geisteswelt, Nr. 563) 134 s. M. 1,50.

För kyrkohistorikern innebär denna skrift en bekväm hjälpreda att utan vidlyftigare apparat få en öfversikt öfver den all-

männa kulturella och statsliga bakgrunden, mot hvilken han har att se Rysslands kyrkohistoria. Den senare behandlas af Luther helt kort; det som gifves tyder dock på sakkunskap. Öfversikten öfver den moderna ryska litteraturen och vetenskapen kan äfven kyrkohistoriskt utnyttjas. — För den rent kyrkliga kulturbakgrunden kan, bredvid Kattenbusch' och Loofs' bekanta symboliker, hänvisas till de nedan nämnda kortfattade skrifterna som de lämpligast användbara nya öfversikterna.

H. MULERT: Christentum und Kirche in Russland und dem Orient, Tübingen, Mohr 1916 (Religionsgesch, Volksbücher IV 22—23), 79 s. M 0,50.

Mulerts framställning är enkel, klar och lättläst, utan djupare grepp på den värld, om hvilken han öppet bekänner, att den i verkligheten är både honom och andra protestantiska forskare skäligen främmande. Som ett första införande i den orientaliska kristenhetens organisation och åskådning lämpar sig Mulerts bok väl. Dess första tredjedel ger egentligen en kyrkohistorisk öfversikt öfver tillkomsten af den från västerlandet skilda orientaliska kyrkovärlden; nästa tredjedel lämnar en kyrklig statistik (i ordets bredare mening) öfver det nutida läget med dess söndersplittring; den sista tredjedelen är symbolik i egentligaste mening, analys af den ortodoxa kyrkans religiösa åskådning under jämförelse främst med den romerska. Några direkta bidrag till det 19:e århundradets kyrkohistoria lämnas knappast, utom några statistiska uppgifter; och Ryssland träder tillbaka för den orientaliska kristenheten som ett helt. Den stora katastrofen i Ryssland hade ej begynt, när boken utgafs; åtskilligt ter sig i dess ljus redan annorlunda. Men man ser ock, huru klokt försiktigt förf. afväger sina omdömen. Förf. slutar med att ingående, lugnt och kritiskt skärskåda den i Tyskland tidvis under kriget lifligt debatterade frågan: stå protestanterna närmare den ortodoxa-anatoliska än den romersk-katolska kyrkan? Hans svar blir: »närmre än den kontemplativ-kvietistiska, beskådande-passiva österländska kristendomen står oss den västerländska katolicismen, emedan den ojämförligt mycket starkare har riktat sig på praktisk-sociala uppgifter». Men förf. sista sista sidor ägnas åt tesen: vi vilja icke underskatta den österländska kristendomen. — Båda dessa motsatta totalomdö-

men: den låga och den höga värderingen af orientalisk, speciellt rysk kristendom ha var sin markerade representant i nedan nämnda två skrifter.

ADOLF HARNACK: *Der Geist der morgenländischen Kirche im Unterschied von der abendländischen*, ur Sitzungsberichte der könig. preuss. Akademie der Wissenschaften 1913, Reichsdruckerei, 24 s. — KARL HOLL: *Die religiösen Grundlagen der russischen Kultur*, särtryck ur *Russlands Kultur und Volkswirtschaft*, herausgegeben von Max Sering, 20 s.

Ingendera af dessa uppsatser är ny för dagen. Men då de ingå i stora vetenskapliga verk och knappast ha vederbörligen observerats i särtryck, må här påminnas om deras existens; deras värde framgår redan däraf att de till författare ha tvänne af Berlinuniversitetets och hela Tysklands främsta historiska forskare, den ene med världsbekant namn. De äro ju ock af det ringa omfång, att hvar och en, som intresserar sig för Rysslands religiösa problem, med lätthet kan anskaffa och läsa dem. Hälst böra de tagas tillsammans, då de i mycket komplettera hvarandra. I detaljerna, analysen af den grekiska fromhetsstämningen, gudstjänstlivet, kyrkouppfattningen etc. öfverensstämma de väsentligen. Men grundsynen är helt olikartad. Holl ställer upp frågan, om denna för oss så främmande religion verkligen kan gömma på lifskraftiga, kulturfrämjande krafter, om Rysslands folk har möjlighet att ur sitt eget fromhetslit skaffa sig nutidsvärden? Och genom en analys af detta lif och dess uttryck, med utgångspunkt från den grekiska gudsföreställningen, kommer han till att bejaka frågan. I de olika former af den ryska religionen och kyrkan, hvilka för oss te sig som vidskepelse eller förstening, söker han förstå den innersta levande och lifgifvande innebörden. Han fördöljer icke svagheter, som bilda medaljens fransida. Men det skall icke nekas, att man efter genomläsningen af Holls djupgående och klara framställning blir benägen att justera den traditionella föreställningen om den ryska kyrkans efterblifvenhet och oduglighet för en högre utveckling. — Så kommer Harnack och tillspetsar sin karaktäristik i satsen: »den österländska kyrkan är i kulturellt, filosofiskt och religiöst avseende det förstenade 3:e århundradet». »Den österländska kyrkan har ej blott fyllt sig

med hellenismens element utan har i sig förevigat denna hellenism i det stadium, som hellenismen nått under det 3:e århundradet». Gent emot denna orientaliska kristendom sätter Harnack den romersk-katolska, som betytt lif och framåtskridande, och af hvars anda protestantismen dock är en säregen evangelisk utgestaltning. Man märker, hvar Mulert närmast gått i skola. Af detaljerna i Harnacks framställning må särskildt fästas uppmärksamheten på den antitetiska jämförelsen mellan österländskt och västerländskt kyrkobegrepp i 9 punkter, ordnade i två parallellkolumner. Man märker här som annorstädes den mästare i framställningskonst och pointering af hufvudpunkter, som vi känna från dogmhistorien. Visserligen har man en känsla af att Harnack mera konstruerar från den äldre dogmhistoriens utgångspunkt, under det att Holl mera analyserar nuets med fint öra uppfångade hjärtesträngar. Världskrigets oerhörda kris äfven för den ryska kyrkan och fromheten kommer kanske att gifva ett utslag, hvem af de gepiala forskarna, som kommit närmast den äfven för dem bägge till slut rätt aflägsna världens innersta väsen. — I detta samband vill jag ock fäste uppmärksamheten på nedanstående.

JOH. SVENSSON: Bilder från Ryssland, Kommitténs för evangelisk mission i Ryssland serieskrift n:o 1, 2:a uppl. 1917, 46 s., O,40; d:o serieskrift n:o 2, 1917, 47 s., M. O,50.

Dessa enkla och anspråkslösa publikationer ha värde ej blott för missionsintresserade; med sina interiörer från ryskt andelif, sin bekantskap med de djupa leden i det ryska folket och, så vidt vi kunna se, omdömesgillhet i värderingen af det själfupplefda torde de i vissa punkter ännu bättre än nyssnämnda lärdes analyser kunna tjäna den till hjälp, som vill söka med vetenskapens hjälpmedel tränga in i det ryska kyrkolifvets problem. Icke minst ökas deras värde däraf att de äro bland de få oss tillgängliga dokument från de ryska religiösa förhållandena under världskriget.

Det instruktiva och djupträngande men bra nog konstruktiva arbetet af KARL NÖTZEL: Die Grundlagen des geistigen Russlands, Jena, Dieterichs 1917, 247 s. pappband, 5 M., ägnar ett kort kapitel åt den ryska kyrkan. Förf. vill göra ett försök till det ryska andelifvets psykologi, och han finner då i centrum

dess kyrka och religion. Det är Rysslands kyrka, som ger det ryska folket dess medvetande att ha en undantagsställning bland alla folk och därmed mest bidrager till dess isolering. I den ryska kyrkan rotar allt egentligt produktivt ryskt andelif. Men då blir det Rysslands olycka, att i den ryska kyrkan helt saknas aristoteliskt element. Det finnes intet rum för rent eller logiskt tänkande. — Märkliga äro förf:s analyser öfver tartarvöldets betydelse för rysk psykologi, den moderna marxismen i Ryssland, lifegenskapens historia och psykologiska innebörd etc. Men detta faller utanför vårt område.

ANER, KARL: *Das Luthervolk, Ein Gang durch die Geschichte seiner Frömmigkeit*, Mohr, Tübingen 1917, VIII + 164 s. M. 3,60.

Arbetet är rätt intressant, om det ock ej hör till de mest betydande. Förf. vill skildra det protestantiska fromhetslivets historia hos det tyska folket, alltså den inre sidan af dess religiösa historia. Det är en länge förbisedd men viktig och numera rätt ifrigt omfattad kyrkohistorisk uppgift, till hvilken förf. här lemnar ett bidrag. Det intressanta ligger mindre i förf:s resultat, som nog i allmänhet blott bekräfta allmänt kända fakta, äfven om goda iakttagelser ej saknas, utan i det belysande materialet. Diktning, autobiografier, dagböcker och bref få här lemna hufvudstommen i st. för de af kyrkohistorieforskningen vanligen utnyttjade källorna; och förf. går ej in på för många ting utan bereder sig i stället rum att meddela konkreta belägg på på nästan hvarje punkt. Hans ståndpunkt är den liberale teologens af Troeltschs skola. Hans bok bildar närmast en pandang till Karl Sapper: *Werdegang des Protestantismus*. Om den senare tecknar idéernas och de teologiska teoriernas historia, berättar Aner om lekmanavärldens praktiska fromhets historia. Han har ock förut bearbetat detta område genom monografier öfver Lüdke 1914 (den tyska upplysningens kyrkliga praxis), Goethes religiositet 1910 och Bismarck 1915. Här föreliggande arbete är tillägnadt professor O. Baumgarten i Kiel.

Några strödda anteckningar från hans framställning må lämnas. Luther personifierar sin tids sundt naturliga Gemütslif; och han öfverför den sunda naturligheten på religionens område, där onaturen förut stegrats till det yttersta. I klostret genomlefde och öfvervann Luther denna tidens religiösa sjuklighet,

bl. a. dess allmänna tendens till massprestation, hopande af medikament på medikament. Tre drag i Luthers underbart sunda, naturliga religiositet framhäfvas: 1) dess grandiosa enkelhet med koncentration på det enda nödvändiga; 2) dess befrielse från moralens kväfvande omfamning; »Religion ist kein Machen sondern ein Haben», Luthers religion saknar allt afsiktligt; 3) renheten i dess religiösa föreställningsvärld, en sund mänsklig umgängelse med det heliga utan afsprutning på vördnaden. — Det är svårt att veta, i hvad mån Luthers fromhet blef folkets verkliga egendom. Säkert blott styckevis. De stilla i landet, som läste hans bibel och sjöngo hans psalmer, ha dock förstått honom; och vi få ej tänka oss deras tal allt för litet. Där utpräglas den lutherska fromhetens förblifvande art, dess styrka och svaghet: innerligheten och opraktiskheten. Vi finna hos Aner den vanliga tesen, att lutherdomen är passivitet gent emot den reformerta aktiviteten. Man märker skadan af, att den tyska kyrkohistorieforskningen nästan helt glömt bort Sverige, och därför utan vidare identifierar den tyska landskyrkoreligionen med lutherdomen, utan att reflektera över möjligheten att där en förkrympning under politiska förhållandens tryck kanske ägt rum och att man annorstädes kanske kan söka bättre bevis för lutherdomens verkliga art, när den i frihet fått finna sig själf. Gustaf II Adolf är en kyrkohistorisk centralgestalt äfven i annat afseende än att han bröt den katolska reaktionens segertåg.

Luther skapade lusten att läsa och hämta religiös kunskap. Ett helt folk hängde öfver bibeln. Alla sökte själfva finna och förstå sanningen. Häraf framväxte det tyska folkets böjelse för intellektualistisk uppfattning af religionen, som ensam kan förklara ortodoxiens herravälde under senare hälften af 1500-talet. Dess teologi är ej en akademisk produkt; den har sina rötter i hela folkets läggning. Så får det fromma sinnelagets kvalitet ofta stå tillbaka för de antagna lärosatsernas kvantitet. Men det är ändock något stort med ortodoxien, ej blott i dess formella skarpsinne utan än mera i dess anda af grundlighet och dess kompromisslösa trohet mot den som sann erkända läran. Läroifvern dödade ej heller det i lekmannavärlden lefvande religiösa sinnet. Denna lekmannafromhet fick sin djupaste påverkan genom det 30-åriga kriget. Man märker ännu föga af religiös krigshänförelse; den religiösa heroismens stämman förnimmes blott sparsamt. I stället bemäktigade sig en djup pes-

simism sinnena, med stark dödslängtan och tendens till världsflykt. Den allmänna pessimismen förde i de breda lagren till ökad öfvertro och satansfruktan (förklaras härur delvis uppflammandet af häxprocesserna i Sverige efter 30-åriga krigets slut?). Hos Kepler hade redan spårats anslagen till ny protestantisk fromhet, som öste ur naturen, det af Gud ordnade universum, en ny världsåskådning; men Kepler gick som »ein hoher Fremdling» genom sin tid, äfven med det universalistiska slaget i sin fromhet. I stället förde krigets hemsökelse till individualismens framträngande. Därmed följde ett sedligt befruktande kraf på personlig tillägnelse. Så älskade lekmännen mest Joh. Arndts uppbyggelse, mindre för hans medeltida mystik än för hans moraliska uppmaningar till trons sedliga bevisning. Individualismen fick sitt bästa uttryck i kyrkosången (Paul Gerhardt). Men individens trånga krets blef ock ramen för tidens fromhet. Individen tänker på sig själf men vågar ännu icke omgestalta världen utanför sig efter sitt sinne. Den som kände religiöst, var obetingat kyrklig; för de objektiva makterna, kyrka, kyrkobesök, husandakt, bibeln som lifvets kodex, läran, gjorde individualismen halt. Men den yttrade sig i försynthetens etiska verkan och i andaktslifvets stegrade intensitet; tidens specialitet blef lekmännens heliga meditationer. De individualister af mystikens art, som stått utanför den officiella religionen, och deras kyrkomän funno hvarandra åter i 30-åriga krigets skede. Detta medförde ock en mildring i de konfessionella motsättningarna, äfven genom den tyska nationalkänslans vaknande. Lekmännen gingo här i allmänhet före teologerna.

Alla de ofvan angifna dragen, irenik, individualism och sentimentalitet, möta mera utpräglade hos pietismen. Aner anser sig kunna fälla omdömet, att pietismen ur fromhetslifvets synpunkt icke är någon originell historisk nyskapelse; dess kyrkohistoriska betydelse består däri, att den religiösa individualismen omfattade vida kretsar och blef en makt i kyrkoväsendet. Aner sätter som hufvudpunkter för pietismens karaktäristik: 1) Den var en hjärtats reaktion mot den onatur, som den inströmmande franska kulturatmosfären skapat, som nådde sin blomstring 1670—1710 under egendomlig samverkan med död kyrklighet. Däremot satte pietismen äkta lutherskt sin lefvande varma känslans kristendom, sin starka syndkänsla, det kristocentriska i sin fromhet och tillbakaskjutandet af det intellektua-

listiska, lärobetonade. 2) Individualismen stegrades betydligt; fromheten yttrar sig i dagböcker med själfanalys, fromma brev-växlingar som bryta ned ståndsskrankor, en ny ädel hållning i människans lif, som vinner ej minst högadeln för pietismen, kvinnans religiösa framskjutande, ofta till förfång för äktenskaps frid, bibelns förvandling från objektiv kunskapskälla till subjektivt uppbyggelsemedel, ja ända till orakel, undertrons öfverflyttande till individens inre religiösa upplevelser eller gudomlig ekonomisk hjälp, etc. (hvarvid delvis individualismen sönderbröt sig själf genom att insnöra fromhetslifvet i omvändelseschematism). 3) Den pietistiska fromheten dref energiskt på religiositetens sedliga bevisning i lifvet. Trots dess bekanta utväxt här satte den dock en damm för den franska libertinismen och krigens sedliga förråande och skyddade den husliga sedligheten i det tyska folket.

Med särskild kärlek dröjer tydligen Aner vid upplysningen; där har han ju ock sin specialforskning. Han sätter Leibnitz som urtypen för den moderna lekmanafromhet, som kommer i upplysningen. Intressant är förf:s påpekande, att den tyska upplysningen till skillnad från den västeuropeiska alls icke var en rent världslig kulturrörelse, utan att den i första linjen vände sig till det religiösa lifvets problem och former. Skillnaden mellan Leibnitz och upplysningen var, att L. representerade en religiös individualists förnäma isolering, under det att upplysningen ville praktisk reformverksamhet inom folkkyrkan. Som folkrörelse framkallades upplysningen genom de moraliska veckotidskrifterna; Aner ger detaljer från denna eljes föga kända men så inflytelserika faktor i Tyskland. Med den begynte en ny period af enhetlig folkkultur. Dess fromhetshistoria är ännu ej tillräckligt utforskad. Veckoskrifterna ge folkfromheten närmast ett moralistiskt drag. Religionen är den bästa fostrarinnan till dygd; den blir alltså i första hand en praktisk angelägenhet. Skillnaden från Arndt och Spener är, att hos dem gällde det individens goda; här däremot var lösen allmännyttigt arbete för det hela. Från veckoskrifterna fick upplysningen rationalismen; men Aner betonar, att hela epokens rationalism icke får öfver-skattas. Upplysningen står t. o. m. afvisande mot all intellektualism, både ortodoxiens och filosofiens, som Nicolais exempel visar. Med samma exempel tar Aner den i försvar äfven mot filiströs platthet och andetomhet. I motsats mot abstrakt intel-

lektualism fattar den förnuftet som praktisk-sedlig lefnadsvishet. Men ej heller har upplysningen gått upp i moralism; den har tvärt om utvecklat ett innerligt känslolif, som får sin motsvarighet i fromhetens värme. Åter får Nicolai tjäna som belysning för detta öfverraskande omdöme. Han visar ock, huru kyrklig upplysningen var, och huru dess religionsundervisning ej alls var rent förståndsmässig och kall. Ur innehållets synpunkt kan man beteckna upplysningens religiositet som Fader vårs-fromhet, både negative och positive. Försynstron, naturens ändamålsenlighet och dess nytta för människan, som framkallar stark känsla af tacksamhet, sträfvan efter lycksalighet på jorden och själens glädje och ro, gå jämsides med en orubbad gudsförtröstan och ge upplysningen dess inre rikedom. Evighetstron låg ännu djup i den dåtida mänsklighetens hjärtan; och man kan ej bestrida, att upplysningen kände starkt protestantiskt. Genomsnittsupplysningen visade ock en bestämd avoghet mot deistiska förkrämpningar af den historiska kristendomen, äfven när dessa kommo från dess egna koryfeer. Dess brist var för lätt själfstillfredsställelse och optimism, bristande allvar i den sedliga själfrannsakan, syndkänslans och förlossningsbehofvets urvattnande. Periodens hela religiösa liv ter sig rätt torftigt, men uppriktigt; och ett stort värde är krafvet på egen pröfning och själfständighet i den religiösa öfvertygelsen. Fromhetshistoriskt sedt har upplysningen ej framväxt ur teologien utan ter sig som en folkrörelse, hvilken begynte i lekmannakretsar och vid 1800-talets början blef fullt härskande i det tyska borgerskapet. Upplysningen är måhända den enda religiösa rörelse, Luthers och pietismens ej undantagna, som verkligen trängt in i folket och blifvit nationens allmänegendom. Så betecknar den den tyska lekmanfromhetens klassiska tidsålder.

Det 19:e århundradets fromhetshistoria kännetecknas af att alla de förra århundradenas strömningar blandas med hvarandra till en allt bredare flod, där egentligen blott ett nytt tillflöde kommer, »Verehrung der menschlichen Persönlichkeit Jesu». Upplysningen fortlefver; ett arf af den är toleransen och unionen, ett annat den protestantiska fromhetens utprägladt praktiska tendens och intresse för den kyrkliga författningen. Upplysningens stämning är borgerskapets religiösa signatur äfven under 1800-talets senare hälft; blott har intresset för kyrkan blifvit mera platonskt. Det tyska folkets genomsnittsfromhet har bevarat

upplysningens typ, så dömer Aner liksom Seeberg. Pietismen flammade upp enligt historiens naturlag om regnet efter torka; ur den pommerska pietismen har Bismarck framgått, och genom den har han kunnat blifva det han varit för tyska folket. Men pietismen har fört med sig en olycklig remna i det tyska folkets religiösa enhetlighet, som fanns på 1700-talet. Den har ställt det enkla folket främmande för många af den tyska vetenskapens och kulturens bästa skatter och ställt det så olyckligt, att fromheten ofta gått med okunnigheten, under det att bildningen tagits om hand af otron. Pietismen har ock under 1800-talet förvandlats i så måtto, att den lät sig uppsuga af en strängt konfessionell, statskyrklig ortodoxi. Ortodoxien, som ock lefde upp igen, väckte förståelsen för kristendomens egenkap af förlossningsreligion, gaf den lutherska rättfärdiggörelseläran nytt lif och bidrog till protestantismens kyrkliga konsolidering. Men den medverkade ock att mer och mer göra kyrkan till bekännelsekyrka, en anstalt. Och farligast var, att den förband sig med den politiska reaktionen och utvecklade den olycksaliga idén om »intressegemenskapen mellan tronen och altaret». Religionen blef medel för ett världsligt ändamål. Den fördärfliga verkan häraf kan icke mera godtgöras; de oppositionella partierna i Tyskland ha för lång tid drifvits bort från kyrkan, de socialt uppåtsträfvande massorna t. o. m. från kristendomen. Och borgerskapet, hvilket ej kunnat eröfras ens af förbundet mellan ortodoxi och pietism, har låtit den religiösa individualismen föra till medveten motsats mot allt kyrkoväsen och framkallat anknytning till sekterism eller än mera till spiritualism och mysticism af olika slag, till »kristendomens germanisering» och andra dylika lösensord. Skulden till, att det tyska folket i så hög grad blifvit främmande för kyrkan, ligger ej blott hos kyrkan utan ock hos folkets egna ledande heroer. I motsats mot genomsnittsupplysningen var Fredrik den store okyrklig; och hans ligkiltighet smittade. Ännu värre var, att Goethe trots sin djupt religiösa natur kyligt afvisade kristendomen och kyrkan och därutinnan sekunderades af Schiller. I Goethes hand var med hans oerhörda inflytande den tyska religiositetens öde i viss mån lagt. Han försummade sin stund. Hvilka möjligheter hade eljes icke öppnats för en äfven nationellt kraftgifvande protestantism! Den som betänker Goethes ställning i tyskt andelif, förundras ej öfver den okyrkliga indi-

vidualismens fortsatta utbredning. En motvikt bildar i någon mån det egentliga nya, som 19:e århundradets fromhet uppvisar och som ofvan nämndes. Ingen af de tidigare religiösa rörelserna trängde fram till att bygga på Jesu mänskliga personlighet. Den gamla lutherdomen såg i Jesus den andra personen i treenigheten; pietismen kom honom närmare men egentligen på mystikens väg; upplysningen gjorde mera allvar af hans mänskliga natur men kom ej öfver lärarens och människovännens färglösa bild; först 19:e århundradet kunde fatta och värdera mästarens historiska gestalt — menar Aner. Denna vändning till en mera lefvande Jesusbild begynte med Herder och vann så småningom alla religiöst intresserade inom olika riktningar; den har afsatt spår äfven i diktningen och konsten, ja musiken. — Till sist kommer förf. in på den brännande frågan om världskrigets inverkan på den tyska fromheten och besvarar den enkelt och praktiskt så, att därom kan historikern ännu icke fälla någon utsago af värde. Han afvisar blott satsen, att krigets fortvaro skulle vara ett dokument om kyrkans vanmakt. Huru kan en trosgemenskap af den evangeliska kyrkans art afgörande influera på världens ting? Här ställer Aner idealet för lågt.

JOHANNES WENDLAND: Die religiöse Entwicklung Schleiermachers, Tübingen Mohr 1915, VIII + 243 s.

Professor Wendland vill fylla en lucka i Schleiermacherlitteraturen. Denna har frambragt många utmärkta verk om den mognade S:s åskådning och arbeten. Wendland vill fullfölja utvecklingen af S:s filosofisk-teologiska teorier i deras kontinuerliga utveckling från S:s ungdom och beroende af hans personliga upplevelser. I verkligheten blir det historien om S:s fromhetslif och om detta fromhetslifs innerliga samband med två historiska hufvudfaktorer: den tyska reformationen och den tyska idealismen. Men man får ock i en persolighets konkreta drag se, huru pietism och rationalism lämna sina bidrag till förnyelsen af det protestantiska kyrkolifvet och tänkandet. Schl. var den ende inom den tyska idealismen, som i sig samlade nästan alla dess bärande krafter och tankar som i en brännpunkt, på samma gång som han stod själfständig möt dem alla. Wendlands bok härom synes mig vara ett verkligt värdefullt bidrag till S:forskningen. Som ett litet prof ur densamma

må här ges en antydning om, huru han ser S:s ungdomsutveckling.

S. var som bekant son till en reformert militärpastor och ärfde af honom och farfadern ett intensivt känslolif, paradt med skarp kritisk begåfning. Harmonien mellan dessa motsatser, hvilken förfäderna ej kunnat finna, nåddes af honom och blef hans lifs rikedom. Det sammanhänge med, att han från den rikt begåfvade modern fick ett soligt sinne i arf. Han ägde ock ett egendomligt religiöst naturanlag; få män i historien ha varit så allt igenom religiöst bestämda. Barndomen förflöt i upplysningens luft. Men så kom 1778 faderns omvändelse till herrnhutismen. Sonen följde med. I sitt 14:e år upplefde han på pietistiskt vis sin religiösa födelsestund i Gnadenfrei; både timman och platsen förblefvo honom heliga. Vid 15 års ålder skickades han till ett herrnhutiskt pedagogium, där han snart var en äkta herrnhutare. Betydelsen häraf för hans lif kan sammanfattas så: 1) Hans känslolif stegrades, liksom förmågan att ge det uttryck; 2) hans religiositet fick sin utprägladt glada förtröstansfulla karaktär, fri från all asketism; 3) fromheten blef kristocentriskt bestämd; 4) S. upptog från brödrakyrkan idealet om kyrkans frihet från staten och kyrkan som de troendes förening. — S. upphörde aldrig att vara en »herrnhutare af högre ordning». Men när han från pedagogiet flyttade till ett herrnhutiskt seminarium, trängde tidens upplysningsanda åter till honom. Han kunde ej längre tro på de herrnhutiska grundlärorna om: 1) Jesu gudom, 2) det blodiga försoningsoffret, 3) den reala närvaron i nattvarden. Hans tankevärld blef den tyska upplysningens teistiska rationalism. Under svår inre kamp beslöt han sig för att anförtro fadern sina tvifvel. Det betydde ärlighetens herravälde i hans fromhet för hela lifvet.

Efter en upprörd brefväxling med fadern fick han frihet att utbilda sig efter sin egen öfvertygelse. Han betraktade senare denna uppgörelse som det egentligen afgörande i sitt lif. Han gick 1787 till Halle, där han i stillhet sökte komma till klarhet genom teologiskt och filosofiskt studium. Hans kritiska sinne hade rest sig mot pietismen; men det nöjde sig ej heller med upplysningen. Därtill var S. en allt för helgjuten och genial religiös natur. Han fördjupade sig i Kant och upptog mycket af denne utan att dock blifva kantian. Goethe påverkade honom varaktigt, han kom in i den antika stämningen om världens

härlighet, och han lärde för lifvet att kräfvat hög bildningskultur i allt, äfven i fromhetslifvet. En fläkt af panteism nådde honom genom studiet af Spinoza och Schelling. En tid kom han ner i ren skepticism. Men det religiösa grunddraget i hans natur segrade, med stöd af yttre förhållanden, som vi ej känna (Wendland framdrager hvad som med historisk kritik här är möjligt att säga; något visst kan han ej påvisa). S:s betänkligheter mot kristendomens grundläror häfvas, och han kunde bli präst. Därmed begynte hans brottning med det problem, som från en sida sedt redan ett århundrade varit protestantismens grundfråga och som allt fort är det: kristendomens förhållande till det allmänreligiösa. S. förstod som få det allmänreligiösa värde; men han hade ock som få sinne för det specifikt kristnas egenart. Utgestaltningen af förhållandet mellan dessa bägge faktorer skulle med tiden leda in i medelpunkten af hans tankevärld. Åren 1790—93 tillbragte han en lugn tid i Schlobitten, under hvilken den inre religiösa omvandlingen fortsatte. Föräldrahemmets fromhet blef åter lefvande för honom. Hans bevarade predikningar visa dock, att han ännu predikade som andra upplysningens rationalister. Kristus stod i medelpunkten, men som läraren och förebilden. Ännu en svår kristid måste han genomgå för att dans till sitt lufs verk. Den kastades han in i, när han 1796 som präst flyttade till Berlin och där drogs in i romantikens virfvel. — Men här afbryta vi af utrymmes-skäl och hänvisa till Wendlands arbete. Läsningen af detta stärker intrycket, att ingen tid kommit Schleiermacher så nära och kunnat så tillgodogöra sig hans framtids tankar som det begynnande 1900-talet. Och vi förstå, huru lidandestiden skall i Tyskland låta Fichtes och Schleiermachers gestalter åter träda fram som vägledande och stärkande.

Hj. H—t.

ANTHONY BRENNAN O. S. F. C.: Pope Benedict XV and The War, London, P. S. King a. Son, 1917, 63 s. 1,20.

Anledningen till denna skrift var närmast en mot Benedikt XV:s neutrala hållning i världskriget riktad, vida spridd broschyr: The Silence of Benedict XV 1916. Dennas innehåll kunde sammanfattas i följande fem punkter: 1) påfven har ej

på allvar försökt hejda kriget; 2) han och hans kyrka har ej gjort någonting under kriget; 3) han har ej protesterat mot den moraliska lagens kränkande; 4) han har intagit en neutral hållning, som är feg och oförsvarlig; 5) genom sin tystnad har han komprometterat ej blott sin egen kyrka utan hela kristendomen. När franciskanpatern Brennan hösten 1916 besökte England, blef han ombedd att bemöta broschyren i fråga. I sin motskrift har han nu följt de fem anklagelserna i samma ordning, som de ofvan angifvits, och därefter disponerat sin framställning. Som naturligt är, består denna framställning väsentligen i en sammanställning af officiella eller halffofficiella uttalanden från påfven och hans diplomater eller tidningsorgan äfvensom af påfvens otvifvelaktigt delvis framgångsrika ansträngningar för fångarnas vård och utväxling. I denna sammanställning, hvori förekomma åtskilliga dokument, som sannolikt ej återgifvits af här tillgänglig tidnings- och tidskriftslitteratur, ligger skriftens värde ur politisk och kyrkohistorisk synpunkt. Särskildt citeras flitigt *Osservatore romano*, *Corriere d'Italia*, *Rome*, och *La tribuna*. Lättast har förf. haft att påvisa Benedikts sträfvan för freden och hans arbete för civilfångarnas behandling; svårast har det väl varit att för engelsk publik tillfredsställande förklara påfvens ställning till Belgien, äfven om han gör det mesta möjliga af Benedikts bref till kardinal Mercier. Intressantast ter sig för anmälaren Brennans analys af påfvens neutralitet; man får nästan intrycket, att franciskanpatern har sin inspiration ganska högt uppifrån. Hvad man efter bokens titel helst önskade finna — ett försök att belysa den påfliga politiken under dess växelverkan med de krigförande staternas påtryckningar och lockelser, och hvad påfvekyrkan syftar att vinna ut ur krigets kaos — det finner man minst utaf. Det är ju en betrodd katolik, som talar; det bästa talet är här att tåga.

Hj. H.

JOHANNES RUDBECK: *Bibliotheca Rudbeckiana*. Beskrivande förteckning över tryckta arbeten [av och om] medlemmar av släkten Rudbeckius—Rudbeck. Sthlm, Lagerströms, 1918. 16 + 544 sidor + släkttavla. 30 kronor. Tryckt i 300 numrerade exemplar.

För Kyrkohistorisk Årsskrifts läsare liksom för tusen andra bokälskare är ju ofvannämnde författare ett synnerligen känt

och värderadt namn; å c:a 125 större och smärre arbeten, editioner och uppsatser återfinnes hans namn eller signatur. Betecknande är, att vänkretsens hyllningsbok till honom nyligen å 50-årsdagen betitlades Bibliografiska studier, men allra närmast hans hjärta ligger kanske hans ätts historia. Redan 1891 skriver Örnberg om honom, att han »haft all möda ospard att lämna värdefulla uppgifter» om Rudbeckierna; kronan å hans utgifvarverksamhet föreligger nu genom ofvan angifna praktvolym rörande denna släkt. — Genast må då betonas, att arbetet är ej blott skickligt utfördt samt i bibliografiskt och typografiskt hänseende ett mästerverk — därför börga författar- och tryckerinamnen a priori — men jämväl att en alltförpliktande pietet, ett brinnande nit samt en kolossalt lång och kostsam möda tydligt ligger bakom boken. Blott några exempel må åskådliggöra det sist sagda. »Änden kröner verket»: 40 sidors systematiska och namnregister av utmärkt öfverskådlighet och flit, det är något helt annat än då somliga vetenskapliga författare skriva hvarken rubriker eller register eller då förläggare klippa bort hälften af en författares vägledande, mödosamt hopkomna register. För de 14 sidorna enbart om Atlantikan hafva undersökningar utförts jämväl i Danmark, England, Tyskland, Frankrike, Österrike, Italien. Inalles 2,040 arbeten, editioner, uppsatser etc. hafva förtecknats och — till synes — flertalet samlats och inköpts. Enligt företalet hafva utgifvaren och hans fader under 50 år fortsatt insamlingsarbetet — ofta har det gällt de mest sällsynta rariteter —. Ingen utom han skulle kunna utarbета denna »bibliografi eller litterära släkthistoria». Ingen hade hans bibliografiska och litterära förutsättningar för uppgiften, ingen torde heller pietets känslan hafva gått så helt i blodet med dess tacksamhet och dess förpliktelser; det är blott följdriktigt, att böckernas borne, konstförfarne vän och kännare blifvit bibliograf och biograf öfver sin ätt. Få ätter hafva ock kanske i högre grad än hans varit förtjänta att så utforskas och hugfästas och sålunda att vara ett i speciell grad förpliktande minne. Och tydligt är, att speciellt kyrkohistoriens idkare och vänner hafva i boken en den allra rikaste fyndort; och i stor utsträckning gäller detta äfven bildnings-, lärdoms-, undervisnings-, kultur- och politiska historici. En pendang t. ex. till den Palmeska släkthistorien omspanner den långt vidare rymd än denna och ger ett sällsynt tillförlitligt och bely-

sande tvärsnitt genom vår yttre och inre historia under mer än 300 år.

Af och om biskop Johannes Rudbeckius t. ex. upptagas resp. 197 och 115 skrifter eller andra tryck (den förut troligen utförligaste förteckningen, Westéns, nämnde 70 i st. f. de 197). Af och om Olof Rudbeck medtagas resp. 188 och 183. Om den senares *Campus Elysii* och *Atlantikan* t. ex. läsa vi ingående, hur fata sua habent libelli; i afseende å den nämnde stiftschefen lämnas bibliografiska redogörelser för t. ex. de så gripande likpredikningarna öfver Gustaf II Adolf, andra högtidstal och bibelutläggningar af den frejdade vältalaren, latin-sköle- och folkundervisningsböcker, skollagarna och de hos oss banbrytande visitations- och statistikformulären för församlingarna — i allmänhet sagdt det bästa af hvad denne landets viljekraftigaste stiftschef välbehöfligt spridde under storhetstiden från sitt tryckeri i Västerås för att göra stiftet och Sverige till ett religiöst, moraliskt, luterskt och kulturellt folk. Bland dessa i Västerås tryckta böcker, redigerade af andra författare, må här blott nämnas den af hans äldre broder ombesörjda psalmboken (ofta med katekes, evangelier och epistlar, böner, psalmer, kyrkoordningen etc.), af hvilken hufvudsakligen blott ett par olika omfattande editioner varit kända. Nu upptager friherre R. ett 20-tal upplagor (somliga dock blott kompletterande delar). Mödan med detta arbete påminner tydligtvis om den nämnda undersökningens rörande *Atlantikan*: upplagorna »äro svåra att skilja från hvarandra, i synnerhet som de särskilda afdelningarna, hvaraf ett fullständigt ex. bör bestå, i många fall blifvit — ofta på senare tid — hopplockade från flera ex. och sålunda bundna tillsammans. Ibland äro tryckort och tryckår utsatta på en eller annan afdelning, men i regel saknas dessa, och det gemensamma titelbladet är ofta försvunnet» (sid. 3—4).

Af det sagda framgår redan, hurusom författarens hopp måste gå i rik fullbordan, det han uttrycker så stilla å s. IX, att bibliografien skall blifva till någon nytta för forskare och bokvänner. Att nu ej beröra, hur utomordentligt mycket författaren själv måste hafva blifvit klar öfver under de decennier, förarbetena pågått, vill jag antyda, att t. o. m. innan boken utkom hade ett till omfånget ytterst obetydligt särtryck därur blifvit till fromma för andras forskning. Frih. Rudbecks lilla bibliografi — just i *Kyrkohistorisk Årsskrift* (1911) — öfver

Enfaldiga frågor har tydligtvis ledt honom till sitt med »täm-
ligen stor visshet» gjorda antagande, att editionerna 1627 och
1641 af på nämndt sätt betitlade arbete — i bestämd motsätt-
ning till all forskning hittills — »är ett verk af västerås-biskopen
Johannes Rudbeckius». Undertecknad har i den uppsats därom,
som ingår i nästkommande årgång af Kyrkohistorisk Årsskrift,
tagit ett mycket längre steg, och i ej ringa mån har detta kun-
nat ske tack vare frih. Rudbecks nämnda lilla bibliografiska
öfversikt; före denna hade ingen enda författare hållit editioner
eller upplagor rätt åtskilda, hvadan en hans undersökning af de
i många spridda bibliotek sparsamt strödda raritetstrycken var
en lyckosam och oundgängligen nödvändig gärning. Jag tror
mig veta, att han a priori icke gillar mina slutsatser i min
nämnda uppsats — han har skriftligen formulerat tviflet så:
»Skall verkligen Laurelius bli afsatt!» Men att så kunnat ske,
att biskop Rudbeckius kunnat dels verkligen bevisas vara för-
fattare till den nämnda Enfaldiga frågor, dels häfdas vara för-
fattare äfven till den edition upplagor (1632—1661), som frih.
Rudbeck (såsom alla föregångare) tillskrifver Laurelius — det
är nämligen en och samma bok och edition — det har kunnat
ske icke enbart men till stor del tack vare den pietetsfulle
ätteläggens miniatyrbibliografi. Så har han dels omedelbart,
dels medelbart gifvit sin ättefader den honom med rätta till-
kommande äran i st. f. att denne hittills varit okänd inom kate-
kesutvecklingarnas historia, medan Laurelius — tillräckligt stor
genom sina egna stora förtjänster — tagit äfven den ära, hans
store lärare och frände skulle hafva. Jag spår och önskar ett
proportionellt lika stort utbyte af frih. Rudbecks här merom-
nämnda praktvolym.

Blott för att i ringa mån ytterligare bidraga till bokens
gagn skall jag göra några små anmärkningar, förfrågningar och
frågetecken: de gälla, af personliga skäl, mestadels afdelningen
om biskop Rudbeckius. 1) Nyttigt skulle varit, om alla och
ej blott en à två bibliotek angifvits, där författaren (utan extra
nytt besvär) visste, att de sällsyntare trycken äro till finnandes.
2) Helst som det i förordet säges, att i afdelning A upptagas
arbeten, som »författats eller utgifvits af släktmedlemmarna»,
och då det äfven i några fall verkligen i texten göres en in-
skränkning eller sättes ett frågetecken rörande utgifvarens iden-
titet, så skulle varit välbehöfligt att långt oftare än som skett

en Rudbeckius eller Rudbeck ej utan vidare angifves vara författaren eller utgifvaren, när det i hvarje fall aldrig skall kunna bevisas, att så varit fallet, men det blott är tydligt, att det skett under hans medverkan eller auspicier eller utkommit från hans tryckeri (det må nu i aldrig så hög grad hafva gällt för honom och stiftsledningen vitala angelägenheter). Med detta afses t. ex. läroverkets skolschema 1627; domkapitelsprotokollen; stiftsstadgarna; sid. 79 uppgives, att skolstatuterna affattats af Rudbeckius, men urtexten uppgifver jämväl lektorer och kolleger; dessa exempel hafva valts ur högen med tanke på att dessa urkunder förblefvo otryckta under Rudbeckii tid. Genom denna onöjaktighet i definition eller begränsning eller medtagna uppgifter har det ej kunnat undgås, att t. ex. salukatalogen saknas men andra Rudbeckius lika eller lika litet närstående arbeten medtagits. 3) Hvad de nämnda i sen tid tryckta synodalstatuterna angår, säges sid. 38 — enligt vedertagen praxis — att de af Rudbeckius utarbetade fullständiga kyrkostadgarna antogos 1632; tillvägagångssättet och omfattningen har dock förvisso varit annorlunda, hvilket vi här ej få plats att utreda. 4) Trots den alltbesegrande vakenheten saknas några litteraturuppgifter om Rudbeckius, t. ex. A. J. Arosiandrini upplysande och tacksamma dedikation till Rudbeckius m. fl. i Mylii predikan Om Påskalammet (dagtecknad nyårsdagen 1636); vidare äro ej medtagna vissa böcker från senare år; af äldre må nämnas Torpsons Folkundervisningen, hvilkens frånvaro emellertid närmast är att räkna såsom förtjänst. 5) Äfven några källor hade kunnat ytterligare upptagas, t. ex. de i Westéns Hofclericiet influtna aftryckena af utnämningssbrevet till hofpredikant och af Palmas afsättningsdom; att 5 à 6 nummer kunnat tillkomma genom spörsmålen, inneligger i det föregående. Sist men icke minst: Man kan diskutera lämpligheten af att upptaga äfven den senaste generationens litterära alstring af och om sin släkt; äfvenså om gagnet af att eftersträfvä — och omöjligheten att nå — en minutiös fullständighet i afseende å t. ex. omdömen om personerna ifråga. Men medgifvas måste, att det är svårt att bestämma hvar gränsen skall gå.

Arbetet synes emellertid hafva bevittnat en djup tragik, den jag endast vågar beröra med ett par citat och med hänvisning till hvad ofvan sagts om förf:s pietet mot sin ätt. Släktaflan nämner en enda son till förf. och hans Anträd upp-

tages s. 514. Men på förstnämnda sida är ett kors ställdt efter namnet, och på s. 514 fortsättes med hans Grafskrift. För honom var kanske boken och dess inneliggande förpliktelser allra närmast afsedda; nu är den dedicerad till hans minne. Och strax efter det förf. sist i förordet nämnt sonens namn, slutar han med, att den stora boken kanske är hans sista tryckta verk. Vi, som nyss gladdes öfver att jätteverket förelåg färdigt, vi baxna nu inför tanken att så nära allt kunnat stanna af och allt blifvit intet. Och så bli vi dubbelt tacksamma för boken och för att förf. trots allt orkade fram. Och äfven tacksamma mot hans föräldrar, som biträdt med intresse och med frikostiga bidrag af ekonomisk art. Och alla bok- och kulturvänner önska lifligt, att den Rudbeckiska ättens lysande kraft och nedärfda pietet måtte ännu länge komma vår behöfvande forskning till godo. Ett stort fält bland andra, hvilket väntar frih. Rudbeck såsom den ende tänkbare, är en pendang till Bibliotheca, det är förteckningen af åtminstone de förnämste Rudbeckiernas otryckta alster. Först när den är färdig — det dröjer! — kan det vara tid att tala om »mitt sista tryckta verk».

B. Rud. Hall.

P. IMBART DE LA TOUR, *Les Origines de la Réforme. III. L'évangélisme (1521—1538)*. Paris, Hachette, 1914. XI + 628 s.

PIERRE IMBART DE LA TOUR är en af det nutida Frankrikes mest betydande katolska historici med intresset speciellt inriktadt på sitt lands religiösa och sociala utveckling. Hans tidigare arbeten ha mest gällt medeltiden; så *Les élections épiscopales dans l'Eglise de France du IXe au XIIe siècle* (1891), *Les origines religieuses de la France: les paroisses rurales* (1900), *Questions d'histoire sociale et religieuse. Epoque féodale* (1907). Under senare år har han emellertid samlat sig till ett stort anlagdt verk om reformationstiden i Frankrike: *Les origines de la réforme*. Dess två första band ha mera inledande karaktär och behandla franska samhällsförhållanden och kyrkliga förhållanden vid nyare tidens gryning (*I. La France moderne*, 1905; *II. L'Eglise catholique*, 1909). Först med tredje bandet komma vi in medias res, och detta på ett synnerligen intresseväckande sätt. Detta tredje band är afgjort ett af de senare årens mest värdefulla bidrag till reformationstidens historia.

I 1500-talets väldiga religiösa brytningar, som sprängde den västerländska kyrkans enhet och inledde en ny utveckling, har historien framför allt varit van att koncentrera sin uppmärksamhet på två utvecklingslinjer, reformationens och motreformationens. Kring Luther och de schweiziska reformatörerna och å andra sidan kring Loyola och Trident har intresset samlats. Och det kan ju icke betvivlas, att icke detta är hufvudlinjerna. Men ser man sig något om bland detta innehållsrika skedes växlande och hvarandra korsande strömningar och sträfvanden, så kommer man snart nog att fråga sig, om icke betoningen af dessa hufvudlinjer dock medfört en allt för stor förenkling af problemen. Det fanns reformsträfvanden vid sidan om Luther. Och det fanns en katolicism före och vid sidan af Trident. Om båda delarna erinras man särskildt genom den gestalt, som icke allenast — såsom alla veta — är den mest framträdande i Europas andliga lif under decenniet före Luthers uppträdande, utan äfven sedan hela århundradet igenom oupphörligt träder en till mötes genom sina tankar och sitt månggestaltade inflytande — Erasmus. Att teckna den humanistiska reformkatolicismens väsen, utvecklingsgång och inverkningar både på katolskt och evangeliskt håll ned igenom århundradet är en kyrkohistorisk uppgift, som ännu icke på allvar tagits upp. Både evangeliska och katoliker hafva gått den förbi för det som — af naturliga skäl — legat dem närmare. Dock måste den upptagas, om bilden af århundradets andliga utveckling skall bli fullständig. Och det vore egendomligt, om inte en sådan undersökning skulle på flera punkter korrigera gängse föreställningar om händelsernas gång.

Imbart de la Tour bjuder i själfva verket på ett stycke af en sådan undersökning. I Frankrikes historia — och väl därtill äfven i Englands — kan den bli mest fruktbringande; här gjorde humanismen sina mest förblifvande insatser. Redan i föreläsalet vänder han sig energiskt mot den gamla uppfattningen, att det i den franska reformationstiden har varit en kamp mellan allenast två tankeriktningar; i själfva verket har det varit tre: protestantism, reformkatolicism, konservativ skolastisk katolicism. Och man märker tydligt nog, att det är den mellersta riktningen av dessa tre, reformkatolicismen, som egentligen har hans sympatier.

Bokens undertitel är »evangelismen». Under denna term sammanfattar förf. protestantism och reformkatolicism. Båda

strömningarna hade från början hänförelsen för evangelium gemensam. »Tillbaka till Skriften!» var parollen. Men man tolkade den olika. I en begynnelseafdelning (Bok I. »La doctrine») tecknas de tre religiösa åskådningar, som äro bestämmande för detta skede af den franska utvecklingen: Luther, Erasmus, Lefèvre. En rätt hastig, men vacker teckning af Luther som det religiösa geniet, profeten, den store väckaren med en djup religiös, men förenklad och revolutionär lära. Bredvid honom Erasmus med hans lärda religion, eftersträfvande en reform genom kritisk exegetisk och historisk forskning, för filosofisk för att gå med på Luthers religiösa omdöme om den mänskliga naturens fördärf och viljans trældom, lärd och försiktig nog att vilja hålla fast vid traditionen och kyrkans historiskt grundade auktoritet. Slutligen den renhjärtade, kunnige och fromme Lefèvre, som nitiskt arbetar på att sätta Skriften i hvar mans hand och inspirerar Briçonnets försök till reform af det religiösa folklifvet, till sin grundposition mest öfverensstämmande med Erasmus, men olik denne genom ett djupt drag af gammal katolsk mystik.

Arbetets hufvuddel (Bok II. »Les étapes») tecknar utvecklingens gång under åren 1521—38. Förf. urskiljer två skeden: det första (1521—30, »L'éclosion») omfattar begynnelsetiden, då under hänförelsen öfver det på nytt i ljuset framdragna evangeliet de båda strömningarna, den »erasmiska» och den »lutherska evangelismen», ännu i mångt och mycket flöto samman och oklart blandade sig med hvarandra. Här skildras Meauxkretsens religiösa reformverksamhet och den begynnande inblandningen af lutherska idéer, Sorbonnes och Parisparlamentets motaktion under ledning af Beda, riktad äfven mot humanisterna under förevändning att de voro lutheraner, huru regeringen efter Frans I:s tillfångatagande vid Pavia drogs med på förföljelser, och huru kungen efter sin hemkomst ur fångenskapen återtog sin tidigare politik, som gick ut på att fasthålla kyrkans enhet, men samtidigt befrämja det intellektuella framåtskridandet, d. v. s. väsentligen att gynna reformkatolicismen, men icke lutherdomen. Visserligen förblef Meauxkretsen sprängd, och kyrkomötena af 1528 — sammankallade på en tidpunkt, då Frans för sin utrikespolitik var i största behof af ekonomiskt stöd från sitt klerus — fogade till förkastandet af lutherdomen äfven förbudandet af Meauxmännens franska Nya Testamente, men dessa möten fattade f. ö. vissa reformbeslut och undveko att efter Bedas program rikta sig direkt mot Erasmus och Lefèvre.

Under andra skedet (1530—38, »Renässans och reformation») ha de båda rörelserna sålunda blifvit tydligt differentierade. Den humanistiska strömningen, som får ett betydande centrum i det af Frans 1530 grundade Collège de France, har blifvit mindre exklusivt religiös än Meauxmännen varit, har öfvergått från sin »evangelism» till en mera allmän renässansartad »reformism» med många nyanser, från erasmianer som Budé och mystici som Margareta af Navarra ända till friskalare som Rabelais. Den slår emellertid starkt igenom bland de bildade, tar lofven af skolasticismen och sätter frukt i litteratur och studier och i en märkbar intellektuell och moralisk höjning inom kyrkan. Samtidigt sprider sig reformationen hastigt; den får bekännare inom alla delar af Frankrike, utom Bretagne och Auvergne. Luthers idéer ligga till grund, men från midten af 1520 talet komma också Zwinglis in. Inhemska läroformuleringar och organisation fattas ännu; begynnelseerna därtill skapas af Calvins föregångare Farel, en man med icke ringa missions- och ledarebegåfning, folkpredikant och publicist. Han gör från 1530 Neuchâtel till ett centrum för den franska protestantismen, skrifver för dess behof en kort sammanfattning af läran (»Sommaire», 1534; med zwingliansk prägel), skisserar en liturgi, låter Olivétan göra en bibelöfversättning (1535) och skapar begynnelseerna till ett nytt klerus, grupperadt i synoder; kyrkoförfattningen är redan hos honom, liksom senare i Genève, mera aristokratisk än demokratisk: prästerna väljas af sina kolleger. Han förbereder sålunda på alla punkter Calvins verk, som kommer att definitivt ge den franska protestantismen dess teologi och dess organisation.

I en slutafdelning (Bok III. »Drömmen om enhet») behandlar förf. 1530-talets märkliga sträfvanden att slå brygga mellan påfvekyrkan och reformationen och sålunda förekomma kristenhetens sprängning. Detta ideal låg nära för reformisterna: kunde icke kyrkan reformera sig själf, de evangeliska erkänna dess auktoritet, och sansade teologer finna en förnuftig enhetsformel? Programmet utvecklas af Erasmus i »De sarcienda ecclesiæ concordia» (1533). Det stämmer med Frans I:s politiska syften, som gå ut på att vinna både påfvens och lutheranernas stöd emot Karl V. Efter en öfverenskommelse med påfven i Marseille hösten 1533 inleder Frans sålunda genom sina humanistiskt bildade diplomater, bröderna du Bellay, förhandlingar äfven i lärofrågor med de tyska evangeliska. Melancthon svarade med

att i sitt »Consilium ad Gallos» (1 aug. 1534) ganska optimistiskt draga upp linjerna för enhetsverket. Men svårigheterna dröjde icke att inställa sig. De landsflyktiga franska protestanterna, som icke trodde på någon endräktsmöjlighet, tillställde en demonstration mot mässan (»plakataffären»), som drog efter sig förföljelser, ägnade att afskräcka de tyska evangeliska från franska förbindelser. Melanchtons kurfurste vägrade att låta honom resa till Paris för fortsatta förhandlingar. Och vid ett besök i Schmalkalden med det svar Frans låtit uppsätta på Melanchtons betänkande fann den franske diplomaten inga villiga sinnen (slutet af 1535). Därmed hade Frankrikes endräktspolitik misslyckats. Det fanns en annan väg, konciliets; den stämde icke med Frans', men väl med Karl V:s sträfvanden, och försöktes ock af denne under de närmast följande åren i samverkan med Paul III, som af förf. tecknas som en verkligt betydande man, en reformismens påfve. Välbekant är, huru äfven här misslyckandet följde.

Drömmen om enhet blef sålunda kort. I stället skulle hårdare strider följa, i och med att Calvin — åt hvilken förf. ämnar ägna fjärde bandet af sitt stora verk — tager ledningen af den franska protestantismen. Reformismens mera toleranta religionspolitik tager slut; dess störste män, Erasmus och Lefèvre, gå bort samma år som Calvin publicerar sin »Institutio» (1536). Förf. tar afsked af partiet med en entusiastisk teckning af dess betydelse: det har först ställt problemet om kyrkans reformering och därigenom i hög grad underhjälpit reformationen; men därefter afvisat dennas lösningar och sålunda på en gång bevarat kyrkan och inom henne renässansen med dess frön till en förnyelse. Hela denna strömning finner förf. i hög grad öfverensstämmande med det franska kynnet: den betonar förnuftet och människans frihet gent emot Luthers syn på det mänskliga fördärfvet — en lära som synes honom strida mot människovärdet — den håller på kulturens, trons, kyrkans enhet, den är nationellt fransk. —

Förf. är en mästare i historisk framställningskonst. Han behärskar ett stort material, kan lägga fram det klart och öfverskådligt och berättar liffullt och intresseväckande. Han är erkännansvärdt objektiv mot de olika riktningarna, ehuru han icke sticker under stol med sina sympatier. Märkligt är, att den punkt, där han kanske minst kan förstå Luther, alltjämt är den samma som den som stötte Erasmus: den ur djupet af de re-

ligiösa erfarenheterna af synd och nåd framsprungna läran om den naturliga människans oförmåga till det goda. Här är en punkt, där alltjämt andarna skiljas.

Man kan betvifla riktigheten af en eller annan af förf:s uppställningar och slutsatser; man lär i alla fall mycket af hans bok. Och man förstår den tacksamhet, som rec. hört en fransk-luthersk pastor offentligen uttala för de många idéer och impulser han fått mottaga som lärjunge till denna imponerande forskare-personlighet på den katolska sidan.

K. B. Wn.

ERNST LILJEDAHL: Vitalis Norström, hans lif och verk. Första delen 1856—1906. Sthlm A. B. Svenska Kyrkans Diakonistyrelses bokförlag. 391 sid. Pris 8 kr.

Såsom titeln angifver, har kapten Liljedahl i detta omfångsrika och lättillgängliga verk velat gifva en framställning af den nyligen bortgångne store svenske filosofens lefnadslopp och lifsgärning. Genom utförliga, med belysande citat rikt försedda referat af Norströms filosofiska skrifter söker han införa den icke filosofiskt tränade läsaren i den Norströmska tankevärlden. Arbetet synes rec. äga sin väsentligaste förtjänst i de rent personliga dokument, som Liljedahl varit i tillfälle att framlägga. En rikhaltig brefsamling har stått till hans förfogande. Främsta platsen bland dessa dokument intages af de många, för Norström utomordentligt karakteristiska bref, som han skrifvit till handlanden Oscar Lindberg i Hagby (Uppland), med hvilken han ända från 1880-talet var förenad i ett synnerligen intimt vänskapsförhållande. Med all rätt skrifver förf. om dessa filosofens bref till den enkle landthandlaren: »de utgöra ej minst ett andefyllt komplement till hans filosofis ställning till kristendomen under olika tider af hans lif och vittna dessutom på ett lefvande sätt om det omutligt öppna väsen, den hjärtevärm och idérikedom, som utgjorde den Norströmska vänskapens hemlighet och tjusningen af hans genius. De betyga, att hans personlighetsfilosofi verkligen uppbars af en personlighet». Äfven den kyrkohistoriska forskningen har all anledning att vara förf. tacksam för det ljus han med tillhjälp af dessa och andra dokument spridt öfver en af den senaste tidens allra främste kulturpersonligheter.

Gustaf Aulén.

Notiser om till redaktionen insänd litteratur.

Från Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag:

ERIK STAVE, Israels land och dess historia intill Jesu och apostlarnes dagar. Stockholm 1918. 254 s. Med Palestinakarta, bearbetad af G. DALMAN. Pris 5 kr.

Genom domprosten Staves bok har den svenska bibelvetenskapliga literaturen fått ett tillskott af ett alldeles speciellt värde. Om det oftast för nyutkomna arbeten gäller, att de syssla på områden, där man räknar både med företrädare och parallella verk, så kan här däremot med full rätt sägas, att här ett stycke mark upplöjts, som hittills inom *svensk* vetenskap legat obrutet. Förf. anger själf syftet med sin bok helt kort så, att han vill »klargöra landets betydelse för Israels historia och de historiska händelsernas plats inom de olika delarne af landet». Det gäller således här en 'historisk geografi', ett uppvisande af det innerliga sambandet mellan Palestinas beskaffenhet och det israelitiska folkets historia. Det rika stoff, som här behandlas, dyker visserligen upp i föregående svenska Palestina-arbeten, men — naturligt nog, då dessa väsentligen äro reseskildringar — blott delvis och sporadiskt. Här bjudes ett *systematiskt, samladt helt* om Palestinas utseende, om dess topografiska fakta, landsdelarnas karakteristiska olikheter, städerna och orterna i deras skiftande naturliga betingelser — samtidigt med att blicken länkas till det märkliga historiska lif, som just denna mark en gång bar.

Boken syftar långt utöfver den akademiska läsekretsen; dess ovanligt lättlästa, klara framställningssätt gör, att den i hög grad är ägnad att introducera sig själf hos en bred publik. Framför allt bör emellertid dess höga vetenskapliga värde här betonas. Domprosten Stave har skänkt mycket ur sin vetenskapliga verkstad, icke minst under dessa senare år. Denna produkt af hans forskning, där så mycket historiskt vetande till stor del ock kunnat smälta samman med hvad han själf sett, har tydligen under sin tillblifvelse beredt honom särskild glädje; och säkerligen skall den också af teologiskt intresserade och bibelläsare mottagas med stor tacksamhet.

Arbetet är tillägnadt vår kände Palestina-forskare Professor G. Dalman, från hvars hand — särskildt i årgångarna af Palästina-Jahrbuch — föreligger ett oskattbart rikt material för förståendet af land och historia i

deras enhet och för bedömandet af en mångfald topografiskt-historiska problem.

Rec. — som har tillfälle att annorstädes utförligare annäla arbetet — vill med dessa rader äfven för Kyrkohist. Årsskrifts läsare betona vinsten för svensk vetenskap af E. Staves 'Israels land'.

ERIK AURELIUS.

GUSTAF DALMAN, Orter och vägar i Jesu lif. [Olaus Petri-föreläsningar hållna vid Uppsala universitet.] Stockholm 1918. 262 s. Med 35 illustrationer och en af förf. bearbetad Palestina-karta. Pris 7 kr.

Det är säkert intet öfverord att beteckna Professor Gustaf Dalman som vår främste nu levande Palestina-kännare. Ingen forskare har som han haft tillfälle att med gedignaste förutsättningar i historisk lärdom under år efter år bedrifna, väl planerade och sorgfälligt utnyttjade studieresor kors och tvärs i Palestina komma landet intimt nära och höra det förtälja sin historia. I det arbete, 'Orter och vägar i Jesu lif', som återger hans i Uppsala och sedan Stockholm hållna föreläsningar, har han nedlagt sina forskningar i hvad de röra den geografiska bakgrunden för evangeliernas berättelser om Jesus. För närmare vetenskaplig orientering hänvisar förf. i förordet till en större, snart utkommande tysk upplaga. Men redan denna svenska upplaga för läsaren med på ingående undersökningar och debatterar de topografiskt-historiska och arkeologiska frågorna med den för Dalman kännetecknande ytterst omsorgsfulla och exakta behandlingen af stoffet. Det är en vandring från Betlehem till Golgata med uppehåll i alla de från evangelierna så väl kända orterna, en vandring på vägar, som nu genom den teckning de få bli oss på ett säreget sätt förtrogna. Det som slår en i arbetet är emellertid icke blott författarens förmåga att för en rekonstruktion af det lokala i Jesu lif tillgodogöra sig den enastående kännedom om landets natur han äger. Utan här upprullas under undersökningarnes gång också de första pilgrimernas, de kristna vallfärdernas och korstågens Palestina. Vi få icke blott med förf. uppsöka evangeliernas heliga orter, utan också lära känna den kristna ifver, som för ett fö djupande i det skedda söker fixera dem och genom helgedomar smycka dem. Det är ett icke oväsentligt stycke kyrkohistoria, som på detta sätt kommer med i arbetet — fromhetens omhändertagande af Jesu land under skilda epoker.

Orätt vore säga, att arbetet lätt läses igenom. Det kräfver möda och strängt sysselsatt uppmärksamhet. (I förbigående vill jag stryka under behofvet för den särskildt intresserade att här — liksom ock vid E. Staves 'Israels land' — ständigt ha en större Palestina-karta till hands). Men arbetet lönar också mödan. Med denna bok af Prof. Dalman har det på evangelierna inriktade studiet fått i svensk dräkt en *verkligt påtitlig vägvisare* (i ordets egentliga mening) i Jesu lif och verksamhet och en i eminent mening säker och kunnig tolkare och bedömare af 'de heliga platserna'. Den samling utsökta och väl reproducerade

fotografier, som pryda arbetet, bidrager rätt väsentligt till tillgodogörande af dess innehåll.

ERIK AURELIUS.

ERIK STAVE, Israels profeter I: Inledning. Amos och Hosea. Stockholm 1917. 80 sid. Pris 1: 50.

De populära föredrag, som domprosten Stave här låtit i bokform gå ut i vidare kretsar, äro i hög grad värda att uppmärksammas. De höra till de alster, som hjälpa och klargöra och samtidigt egga till inträngande bibelstudium.

Den som hastigt läser en sådan liten bok som 'Israels profeter', tänker kanske icke på, hvilken mödosam och allvarlig forskning, som ligger därbakom. Kanske icke heller därpå, att vi i skrifter af denna art — förf. har ju skänkt oss mycket om Gamla Test. både af rent vetenskapligt och af mer populärt slag — möta det positiva utnyttjandet, de för den teologiska och den allmänna bildningen välsignelserika frukterna af en högst betydelsefull brytningstid på det gammaltestamentliga forskningsområdet. Den förf., hvars namn här ofvan läses, har stått i breschen. Nu äro vi honom stor tack skyldiga äfven därför, att han med sådant nit ser till, att det stora mål främjas, hvilket också för den nyare kritiska riktningen stod klart: ett positivt tillägnande af Gudsuppenbarelsens innehåll i Israels historia och lif.

Förf. betonar i inledningen vinsten, som den nyare forskningen medfört i uppfattningen af profeterna. »Det massiva i den äldre tidens uppfattning af deras framtidsförkunnelse har därvid fått vika, och många, som däri funnit ett stöd för sin tro på en särskild gudomlig uppenbarelse till Israel, torde betrakta detta som en stor förlust. Men å andra sidan har denna forskning skaffat verklighetens mark under profeternas fötter, så att vi nu kunna förstå deras ord och uppskatta deras betydelse ej blott för Israel utan ock för oss. Denna forskning har vidare lärt oss att klart känna igen dragen hos hvar och en af dessa skarpt skurna gestalter och fatta hvars och ens sär kilda budskap till sitt folk. Därigenom har i stället för mekanisk enformighet trädt lifvets mångfald och rikedom i profeternas förkunnelse. Och denna förkunnelse visar sig, icke minst genom sitt sociala innehåll, ha sin stora mission ännu för vår egen tid.»

Det bästa som kan sägas om föreliggande lilla skrift är, att den låter naturligt inordna sig själf i den forskning, som haft och har nämnda, af förf. karakteriserade betydelse. Profetgestalterna få lifvets färg, såsom de en gång stått midt ibland sitt folk, och — än mer — såsom de predika än i denna dag för oss.

ERIK AURELIUS.

EDV. LEUFVÉN, J. A. Eklund som predikant, En homiletisk studie. 1917. 114 s.

Den studie i nutida svensk predikan, den produktive författaren härmed framlagt, erbjuder mycket af intresse. Detta redan genom ämnet för densamma. Ty under sin verksamhet i Uppsala och Kalmar har biskop

J. A. Eklund just som predikant utöfvat stort inflytande, och genom hans från trycket utgångna predikningar har detta helt säkert sträckt sina verkningar öfver stora delar af vår kyrka, icke minst beträffande predikans såväl form som innehåll inom denna. Men äfven den här gifna teckningen af Eklunds predikan uppvisar många intresseväckande, helt visst fullt träffande och karaktäristiska drag hos denna, något som man tacksamt noterar som en bestående behållning af förf:s arbete. Om man det oaktadt i bilden saknar något af den styrka och helgjutenhet, som otvifvelaktigt karakteriserar föremålet, så torde detta sammanhånga med den metod, hvarmed förf. under sin analys arbetar, och de synpunkter, han därvid valt. Dessa äro nämligen icke uteslutande, men till stor del hämtade från den gamla, traditionella homiletikens schema för predikan och visa sig icke minst i den utförlighet, hvarmed förf. behandlar den Eklundska predikans form. Men när den moderna predikan, äfven den Eklundska, som förf. själf i detalj uppvisar, så grundligt brutit just med detta schema, så är väl fråga, om icke helt andra kategorier och synpunkter för analysen genomgående måste uppsökas och anläggas för att just det karaktäristiska och nya i denna predikan skall kunna komma till sin rätt. — Här är emellertid icke platsen att närmare ingå på denna fråga. Anmälaren har blott velat fästa uppmärksamheten vid det bidrag, som förf. härmed lämnat till fördjupad kännedom af en framstående representant för nutida svensk predikan, af intresse och värde icke minst för alla dem, som själfva arbeta med predikans stora, icke minst i våra dagar viktiga uppgift.

O. HOLMDAHL.

A. RUNESTAM. Den kristliga friheten hos Luther och Melancthon. Stockholm 1917. X + 285 s. 4 kr.

Denna gedigna och betydande undersökning har redan i korthet omnämnts i föregående Årsskrifts revy öfver Lutherlitteratur. Det är ett glädjande uppslag, att Diakoniförlaget börjat förlägga vetenskapliga afhandlingar af större allmänt intresse. Därigenom beredas ej blott begynnande forskare ett välbehöfligt ekonomiskt bistånd, utan allmänheten kan ock få en möjlighet att komma i bättre kontakt med det teologiska arbetet, och de akademiska afhandlingar, som så förläggas, räddas från det vanliga ödet att förblifva alldeles okända utom för några få fackmän.

LOTTE MUNCK och ANNA VEMAN. Ur den kvinnliga diakoniens historia. Stockholm 1917. 87 s., 1,25.

Skriften bildar ett komplement till professor O. HOLMSTRÖMS 1903 utgifna »Ur diakoniens historia med särskild hänsyn till det manliga diakonatet» (103 s. Diakonisällskapet, Gefle, 1,25). Värde af, att diakoniens sak på detta vis får sin äfven historiska belysning, ligger i öppen dag. Det kyrkohistoriska momentets starkare betonande hör till de glädjande sidorna i det sista årtiondets växande kyrkliga rörelse. Här föreliggande skrift anger sig väsentligen bygga på d:r Th. Schäfers »Geschichte der weiblichen Diakonie» men utnyttjar äfven annat material. Att den bä-

res av varmhjärtad hängifvenhet för diakonissans sköna kall, därför borga författarinnornas namn. Den börjar med Nya Testamentet och följer sedan viktigare yttringar af kvinnlig diakoni genom historien fram t. o. m. Fliedner. Som riktigt är samlar sig teckningen gärna kring små biografier. Skriftens närmaste syfte anges ha varit behovet af en lärobok för diakonisselever och profsystrar. Men den bör få sin plats i de kristna hemmen.

E. LIEGREN. Kyrka och dikt, några uppsatser. 144 s. Sthlm. 1917. 2 kr. — *Vox Angelica*. 1917. 197 s. 4 kr.

Läsare af Vår Lösen ha under årens lopp lärt sig att skatta Liedgrens litteraturkritiska bidrag och analyser från kyrklig synpunkt som något af det bästa i denna tidskrift, hvilket ej vill säga litet. För inträngande i den inre sidan af vår kyrkas historia under 1800-talet bjuda de åtskilligt af högt värde. Liedgren och Rodhe — det vore en god kombination för utarbetandet af 1800-talets svenska kyrkohistoria. Liedgrens »Kyrka och dikt» har samlat ett antal af hans artiklar i Vår Lösen, såsom om Karlfeldt, åttiotalsrealismen, 1890-talets litterära renässans, romantik och kristendom i svenskt andeliv etc. i en liten angenämt utstyrd bok, som förtjänar den vidsträcktaste spridning. Bland det myckna välmenande kristliga författarskapet är det godt att få ett inslag af hög litterär kultur. Af något annan art, produkter af direkt psalmforskning, äro de samlade, omarbetade eller nyskrifna uppsatser, hvilka Liedgren utgivit under titeln *Vox Angelica*, Hymnologiska skisser och studier. Förf:s utmärkta framställningskonst och sillsynta sakkunskap lörena sig här med hans starka litterära omdömeskraft till att göra essayerna ej blott fängslande, utan ock vetenskapligt tungt vägande. Äfven af dessa ha några ursprungligen stått i Vår Lösen. Af kyrkohistoriska gestalter i boken hänvisas till Petrus Brask, Jakob Arrhenius, Geijer som psalmdiktare, Hedborns insats i psalmboksarbetet. I en nyskrifven kort uppsats visar förf. tillkomsten af och förebilden för Atterboms dikt »Utsigt», en af de få där han ger sin kristendom nästan bekännelsemässigt uttryck. Men vi referera ej, utan rekommendera Liedgrens sista bok, som vi hoppas snart ej längre skall vara den senaste.

Vår kyrka från början af tjugonde århundradet, periodvis skildrad. II. Tiden 1911—1915. Under redaktion af N. LÖVGREN, A. IHRMARK, J. MELANDER. Sthlm 1917. 454 s. och en mängd illustrationer. Kr. 5,50.

Redan i förra Årsskriften påpekades denna publikation, som bör blifva oumbärlig för alla kyrkligt intresserade. Det blir i framtiden en värdfull sak för den som skall skriva 1900-talets svenska kyrkohistoria, om han har en serie af Vår kyrka att tillgå. Men just ur kyrkohistorisk synpunkt kunde vissa önskemål uttalas om publikationens ytterligare komplettering, t. ex. genom kyrklig och frikyrklig statistik (det senare ej minst viktigt för bedömandet af läget för vår kyrka), redogörelse för all under perioden utgifven teologisk vetenskaplig litteratur och en

samarbetning af biskoparnas ämbetsberättelser vid de under perioden hållna prästmötena. Kunde man ej också tänka sig en liten bibliografi öfver de under perioden i stiftens »Julböcker» etc. publicerade viktigare biografier öfver bortgångna prästmän? Varför skall bokbandet vara så enformigt svart? Kunde här ej våra dagars högt uppdrifna konstnärlighet i smakfulla band utnyttjas äfven för en kyrklig publikation?

B. RUDOLF HALL. Biskop Joh. Rudbeckius predikningar i urval och moderniserad form. Sthlm 1916. 144 s. 2 kr.

Halls bidrag till kännedomen om Rudbeckius torde väl nu snart nalkas den punkt, när den flitige och framgångsrike forskaren kan låta den väntade stora Rudbeckiusbiografien se dagens ljus. Här framlagda bok ger emellertid mer än en förstudie till Rudbeckius. Dennes predikningar äro af den folkliga och kärnlulla, om än tidsbestämda kraft, att de ej minst i vår nödtid ha något att säga och lära oss. En direkt beröring med konkreta dokument ur den svenska predikans historia har ock sin betydelse, som den historiska skildringen enbart icke förmår ersätta. En väl vald sammanställning, en sorts läsebok till vår predikans historia, skulle förvisso komma mer än blott de akademiska studierna till godo. Halls metod med moderniseringen synes vara väl lyckad för detta syfte.

E. LILJEDAHL. Vitalis Norström, hans lif och verk, I 1856—1906. Uppsala 1917. 392 s. och illustr. 8 kr.

Anmälan af professor G. Aulén utlofvad för Årsskriften.

Studier i Upplands kyrkliga konst, utgifna . . . genom HENRIK CORNELL. I. Uppsala 1918. 190 s. med 115 illustr., 20 kr.

Se Underrättelser.

EMANUEL LINDERHOLM. Reformation och världsutveckling. Första delen. Reformationens historiska förutsättningar. Uppsala 1918. 343 s. Kr. 8,50.

Från J. A. Lindblads förlag, Uppsala:

TEODOR HOLMBERG. Tidsströmningar och minnen. 1918. 427 s. och talrika illustr. Kr. 7,50.

Det är en intressant och vacker bok, som omspanner mångahanda, men där folkhögskolan i Sverige och dess problem naturligen intager medelpunkten. Boken utgör ock ett bidrag till firandet af folkhögskolans 50-årsjubileum i Sverige. Man följer förf. från barndoms- och ungdomstiden i skånska prästgårdar och vid Lunds universitet till hans gärning på folkhögskolans område, där vägen snart bär till Tärna. Från Tärna få vi sedan göra utflykter, bl. a. en längre till folkhögskolan i Danmark och flera till upprörda politiska strider i Sverige. Det är egendomligt se, huru tiderna förändras; ena perioden står förf. ansedd

som en rabulist, hvilken från Tärna sprider radikalismens gift med hjälp af bl. a. norrmannen Ullman, under det att Hjärne samtidigt i en (i boken skildrad) Uppsaladiskussion bad denne draga hem igen och där tvätta sitt smutsiga linne; en annan period är förf. angripen som patentpatriot och försvarsfanatiker, bl. a. för ett hälsningstal vid konung Gustafs besök på Tärna. Tydligen har unionsbrytningen 1905 betydt mycket för förf:s ställning; man ser, huru djupt denna katastrof i verkligheten grep i det svenska sjäslifvet. I ett afseende är ingen förändring märkbar hos förf.: öfverallt märker man den varma fosterlandskärleken, den lågande entusiasmen för folkbildningen och den kristligt bestämda idealismen, som går som den röda tråden genom förf:s verk. Måhända har han varit böjd för en viss patos och tillspetsning, som lättare framkallat strider kring hans person. Men så har han också många gånger blifvit med påfallande hänsynslöshet angripen. Så mycket mer erkännansvärd är den objektivitet, med hvilken han under sin naturliga »Apologia pro vita sua» tecknar motståndarna; bitterhet lyser blott igenom i meddelandet af ett dokument om statsrådet Fridtjuv Berg för att bevisa dennes bristande ordhållighet i en fråga. Förf. har helt visst haft både hjärtats och sakens fulla motivering för det ofta återkommande framhåfvandet af sin fru; i bokens sammanhang faller denna detalj kanske den utanförstående läsaren väl bjärt i ögonen. Vissa moment i boken ha direkt kyrkohistoriskt intresse; indirekt är hela skildringen af värde för att förstå den andliga miljö, i hvilken det kyrkliga och religiösa lifvet i Sverige under det senaste halfseket haft att utveckla sig. Först en framtida forskning skall måhända rätt uppskatta värdet äfven ur svenska kyrkans synpunkt af det bildningsarbete, som den svenska folkhögskolan under sitt första halfsekel utfört.

SVEN DORPH. Jenny Linds triumftåg genom nya världen och senare lefnadsackorder. 1918. 439 s. rikt illustr. Kr. 10,50.

Det är en sällsynt vacker och fängslande bok. Man läser som en roman skildringen af Jenny Linds Amerika-tourné, den obegränsade hänförelse, som mötte henne, och hennes ändock alltid bevarade okonstlade naturlighet, naiva uppsluppenhet och renhjärtade fromhet. Man gripes in i själen af att det svenska namnet burits kring världen af en sådan konstnär. Förf:s egen framställning spelar en underordnad roll, och dispositionen har stundom tillfällighetens prägel; det är de af förf. uppsökta och sammanställda dokumenten, som föra ett värtaligare språk än några omskrifningar. Förf. har med dem ock på ett lyckligt sätt kompletterat föregående Jenny Lind-biografier, hvilka stannat, just när hennes Amerikaresa skulle begynna, eller blott haft mera fragmentariskt material från hennes senare liv. De bilder, som förf. ger oss från detta, från hennes lyckliga äktenskap och familjelif, hennes senare konserter i välgörenhetens tjänst, hennes varma och starka tros-lif etc. höra till det skönaste i boken. I sin helhet är den en af de bästa och vackraste, som jag vet att anbefalla. Den bringar ock en unik samling af porträtt och bilder af Jenny Lind från olika åldrar och situationer, somliga helt enkelt förtjusande. I förhållande till utstyrseln är bokens pris mycket moderat.

Lektor P. Waldenström. Ett biografiskt samlingsverk om hans liv och verksamhet under redaktion av A. OHLDÉN. Med talrika illustrationer. Andra uppl., Sthlm 1918. 324 s. Kr. 5,25.

Se Underrättelser.

HJALMAR HOLMQUIST. Den 31 oktober 1917. Tal och uppsatser till Lutherminnet 1917. Sthlm 1918. 251 s. Kr. 3,75.

EMANUEL LINDERHOLM. De stora häxprocesserna i Sverige. Första delen. Inledning. Bohuslän. Uppsala 1918. 272 s. Kr. 7,50

Från Albert Bonniers förlag, Stockholm:

EMILIA FOGELCLOU. Ur fromhetslivets svensk-historia, I. 1916. 216 s. Kr. 3,50. II, 1917. 178 s. 4 kr., bägge delarne rikt illustrerade.

Detta arbete har anmälts i föregående årgång af Årsskriften. När förlaget nu insändt boken till redaktionen, må uppmärksamheten än en gång riktas på detta intressanta bidrag till vår egen kyrkas och kristendoms historia.

Från P. A. Norstedt & Söners förlag, Stockholm:

Vadstena klostets minnesbok, Diarium Vazstenense. Sthlm 1918. 355 s. 22 kr.

Se Underrättelser.

EMANUEL LINDERHOLM. Evangeliets värld. Historisk inledning till studiet av evangeliet och den äldsta kyrkan. Föreläsningar. Sthlm 1918. 299 s. 9 kr.

Från Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B., Uppsala:

En bok om Värmland av värmlänningar, redigerad af H. H. HILDEBRANDSSON och SIXTEN SAMUELSSON. I, II. Uppsala 1917, 1918. 398, 354 s. med illustr. 24 kr.

Se Underrättelser.

HENRIK CORNELL. Norrlands kyrkliga konst under medeltiden. (Norrländskt Handbibliotek, n:r VIII.) 281 s. med 206 textfigurer, 2 färgtrycksplanscher och 15 ljustrycksplanscher. Uppsala 1918. 10 kr.

Se Underrättelser.

Från Evangeliska Fosterlands-stiftelsens Förlagsexpedition:

NILS HYLANDER, Morgonljus. Femtioårigt missionsarbete på natthöljd jord 1865—1916. 1917. 257 s. med illustr. 3 kr.

OSCAR BENSOW, Biblisk ordbok II. Ordförklaringar (biblisk encyklopedi). Häft. 1. 1917. 75 öre.

C. A. HASSELROT, Låt upp! 27 korta predikningar. 1917. 231 s. 2,50.

HUGO FLEMMING, Kriget och lidandet. Med förord af superintendenten G. Tolzien. 1917. 56 s. 60 öre.

Varde ljus! Missionskalender för 1918, redigerad af JOH. LINDGREN. 1917. 199 s. med illustr. 1,50.

Frideborg. Folk-kalender för 1918, redigerad av K. J. AHLBERG. 1917. 1,50.

Korsblomman. Kristlig kalender för 1918, redigerad av EFR. RANG. 1917. 1,75.

Julgåfvan 1917. Jultidning för hemmet. 1,50.

Julkärven 1917. 25 öre.

CLARA THUE EBBELI, En stor mans hustru: Katarina von Bora. Öfvers. från norskan. 1918. 52 s. med illustr. 1 kr.

WENDELA WIGERT, Zelma Iwar, minnesteckning. 1918. 69 s. med illustr. 70 öre.

N. P. MADSEN, Talande stenar. Öfvers. 1918. 87 s. 1 kr.

EFR. RANG, Villigt kommer ditt folk. 1918. 137 s. 1,20.

FR. HAMMARSTEN, Det stora ljuset i de mörka skuggornas land. 8 s. 12 öre.

H. B. HAMMAR, Låt ordet stå. 15 s. 15 öre.

ANNA JENNINGS, Tora. 20 s. 20 öre.

Från Svenska Missionsförbundets förlag, Stockholm:

N. P. OLLÉN, Paul Peter Waldenström, en levnadsteckning. Med förord av J. P. NORBERG. Andra uppl. Sthlm 1917. 327 s. med illustrationer.

Se Underrättelser.

Från Söderström och C:os förlag, Helsingfors:

ALBIN SIMOLIN. Reformationens kulturbetydelse, minnesskrift till reformationsjubileet. 1917. 159 s. Finska mark 6,50.
Se ofvan »Efterskörd till Lutherlitteraturen 1917».

G. O. ROSENQVIST, Inför livvets allvar. Helsingfors 1917. Pris 4 mark.

Under de tre hufvudrubrikerna Stilla stunder, Lifslinjer och Årets tider har förf. här sammanfört ett antal betraktelser, som ha goda förutsättningar för att komma i kontakt med och säga ett hjälpande ord till dem som känna »liffvets allvar».

GUSTAF AULÉN.

Från H. Aschehoughs förlag, Kristiania:

A. BRANDRUD og OLUF KOLSRUD. To og tredive Prædikener av M. Jens Nilssön. 1917. VIII + 151 + IX + 514 + 6 s.

Se ofvan »Utomtysk reformationshistoria».

Från Steenske Forlag, Kristiania.

JOHANNES JOHNSON, Den hellige Ild. 1917. Samlet og Effterlatt. 240 s. och förf:s porträtt. Kr. 6,50.

Denna bok utgör ett urval af artiklar och föredrag, som Johnson vid sin död hade liggande utarbetade i manuskript i sitt skrifbord (det senaste en anmälan af en Michelets bok, från mars 1916), samt några af de bidrag, som han under årens lopp tryckt i tidskrifter och tidningar. Urvalet har verkställts af »For Kirke og Kulturs» utmärkte redaktör Eivind Berggrav i samråd med änkefru Dagny Johnson. Hvar och en som haft förmånen höra missionär Johnson, har nog gripits af den särregna andekraften och det djupa kristna allvaret, som i hans personlighet ingått försoning med sund friskhet och hög kultur. Och då blir han helt visst tacksam att få äfven detta minne af den tyvärr så tidigt bortgångne. Uppsatserna samla sig kring fem hufvudrubriker: Hvad er kristendom, Den hellige krig, Guds rikssak — missionen, Institutionerne, Folkelivet. Sist följer en på Madagaskar 1906 skrifven psalm. I afdelningen om missionen finnes åtskilligt af stort värde för missions- och kyrkohistorien; förf. visar sig där också vara tecknare. Som ett exempel på förf:s sätt att läsa bibeln till uppbyggelse må hänvisas till manuskriptet från 1914: Vor Frelsers sidste strid, teckningarna af hvar dag i passionsveckan från måndag till lördag.

JOHANNES JOHNSON. Paulus' brev til Filippierna, en praktisk utlæggelse, utgit med anmerkninger og en oversættelse ved A. FRIDRICHSEN. Kristiania 1918. 53 s.

Denna bok, som egentligen är grundstommen för missionär J:s föreläsningar vid det praktisk-teologiska seminariet 1915, är rikt på för honom karakteristiska tankar och synpunkter; det utgör tillika det enda mera omfattande prov vi äga af Johnsens egendomliga, personligt innerliga och friskt realistiska bibelutläggning. Den framstående docenten Fr. vill med sin öfversättning ge en stöt att taga upp arbetet med en ny norsk bibelöfversättning.

TORSTEIN HÖVERSTAD. Norsk Skulesoga, Det store interregnum 1739—1827. Kristiania 1918. 418 s. i kvart.

En praktfull utstyrsel i både format, papper, tryck och porträtt! Språkstriden lär åter rasa med full häftighet i Norge, och här bjudes oss en diger vetenskaplig undersökning på målet. Det gör det icke tacknämigare för en svensk läsare. Den har ock kommit mig tillhanda, när manuskriptet redan insändts till tryckning, så att något studium af densamma ännu ej medhunnits. Men redan af innehållsförteckningen framgår, att i boken, resultatet af 5 års arbete, finnes mycket af värde ej blott för Norges kyrko- och skolhistoria utan ock som jämförelseobjekt för Sveriges vidkommande. Rationalismens och pietismens ställning till och betydelse för undervisningen i Norge behandlas bl. a. utförligt. Huvudvikten är i detta band lagd på det allmänt historiska och lagstiftningen; förf. utlofvar ännu ett band, som mera skall syssla med den pedagogiska sidan.

Från A. Cammermeyers förlag, Kristiania:

Bogen om Luther, Pragtudgaven. 1917. Folio 128 s. och 150 bilder. Kr. 25,50.

Se ofvan »Efterskörd till reformationslitteraturen 1917».

ROAR MÖLLER. En Gud vi kan elske. 1917. 53 s.

Förf., en teol. kandidat, vill här giva ett bidrag till ny orientering i religiösa spörsmål och så få fram en modern världsåskådning, där det finnes fri plats för både vetenskapen och religionen. Förf. växte upp som presbyterian, lärde känna bibelkritiken och blef »modern teolog» för att finna hela den nuvarande kristendomens oförenlighet med verklig vetenskap. Den nya världsåskådning, som skall kunna gifva den moderna människan tröst och kraft, får ej byggas på bibelord utan på bevisade vetenskapliga fakta. Utvecklingsläran synes vara den grund, på hvilken förf. främst vill bygga upp den; och han tror sig ha funnit konturerna af ett nytt evangelium. Förvånande är den ljusa, optimistiska verksamhetsifrande framtidstro, hvori kritiken utmynnar. Mycken

oklarhet råder f. ö. vid förf:s tankegång; men den har sitt värde som ett värtaligt vittnesbörd om den inre kamp och de brännande problem, som kunna fylla den moderna, akademiskt bildade människans tankeliv. Enskilda satser hafva fått en stark och träffande formulering. Ofantligt mycket djupare tränger visserligen Vitalis Norström, när han brottas med samma problem.

OLAV AUKRUST. *Himmelvarden*. 1916. 383 s.

Det är en vackert tryckt diktsamling på målet. Språket gör det svårt att bedöma dikternas poetiska skönhet, hvilken delvis synes vara icke ringa. Kärlekens religion tonar genom det hela, en Gudsförtröstan som lyfter sig hög som Norges fjäll. Som dokument om det nutida andliga lifvet i Norge må diktsamlingen ej förbigås, om man förut stannat vid Roar Möllers skrift.

Från J. Dybwads förlag, Kristiania:

Den Norske Kirkes Mindeskrift ved Reformationens 400-Aaars-Jubilæum. 1917. VIII + 211 s. i kvartformat och konstnärlig utstyrsel.

Se ofvan »Utomtysk reformationshistoria».

Från Lutherstiftelsens Boghandel, Kristiania:

E. SVERDRUP. *Hvorledes Luther blev Reformator*. 1917. 116 s. Kr. 2.

Se ofvan »Efterskörd till Lutherlitteraturen 1917».

G. SKOGESTAD, *Kristelig kunskap og kristelig liv, ett litet bidrag till reformationsjubileet*. Kristiania 1917.

Skriften vill med stor energi söka väcka intresse för kristendoms-kunskapens vikt samt betonar nödvändigheten af ökad kristendomsundervisning i Norge.

GUSTAF AULÉN.

O. HALLESBY, *Forsoningen, populære foredrag*. Kristiania 1917.

Hufvudsynpunkten framträder i följande ord: Slegten vælger i sin representant (Kristus) at sone for sin skyld. Helt ind i døden bøier den sig for det krænkede personlivs krav. At Guds moralske krav sker fyldest, er nu mere for den end livet. Og det er det sonende.

GUSTAF AULÉN.

PETER HOGNESTAD, *Den gammeltestamentlige tekst og Kanon i serien Tidsspørmaal, kristelig belyst*. Kristiania 1914. 88 s. Kr. 1,25, i abonnement 1,00.

SIGURD ODLAND, *Det nye testamentes tekst* [i samma serie], Kristiania 1917. 84 s. Kr. 1,50, i abonnement 1,20.

Det ligger i sakens natur, att våra större »inledningar» till Gamla och Nya Testamentet icke gärna kunna få någon bredare publik utanför de teologiska studiernas idkare. Stoffet är för omfångsrikt, framställningen ofta för tyngd af den vetenskapliga apparaten. Det är därför en högst erkännansvärd idé, den norska serien »Tidsspørmaal, kristelig belyst» genom ofvan anförda skrifter förverkligat, när ett visst afsnitt af inledningsvetenskapen — den gammaltestamentliga textens och kanons historia och den nytest. textens historia — skilts ut och formats till ett par korta, utredande och populärt hållna framställningar. De stamma från menighetsfakulteten i Kristiania (den ene af författarne, P. Hognestad, är nu biskop i Bergen), och den har därmed visat sig ha god blick för den teologiska bildningens ansvar inför allmänheten.

Mot Hognestads skrift vill jag göra den anmärkningen, att förf. alltför mycket synes mig underskatta betydelsen och omfånget af den massoretiska textens på många ställen förvildade gestalt (s. 63—64). Men här är icke platsen att närmare debattera olika meningar. Man måste efter läsningen erkänna sträfvan efter saklig objektivitet och det starka intresset för att »meddela faktiska upplysningar». Prof. Odland betonar uttryckligen, att han finner den gamla abstrakt-mekaniska inspirations-teorien ohållbar, stridande mot skriftens verkliga beskaffenhet och förtjänt att uppgifvas, äfven om han måste anse, att den »efter sin inderste religiøse kjerne er dypt begrundet i den kristelige troserfaring». Ett väl sagdt ord må här anföras ur hans skrift: »vi skal — — — ogsaa i vort forhold til Guds ord vogte os for at bli bokstavstræller og i stedet derfor lægge vinn paa den levende indtrængen i og tilegnelse av skriftens aandelige d. v. s. dens religiøse og etiske indhold, som jo dog alene formaar at gjøre os vise til frelse ved troen paa Kristus Jesus» (s. 84).

Det är denna anda vi här möta. Och bjudes så ett väl siktadt stoff i en synnerligen klar och präktig stil, så måste vi säga oss, att äfven den svenska bibelläsande allmänheten har allt skäl att med sympati och intresse hälsa dessa norska småskrifter.

ERIK AURELIUS.

Från Gads förlag, Köpenhamn.

J. OSKAR ANDERSEN. *Overfor Kirkebruddet*. 1917. 202 s.
Se ofvan »Utomtysk reformationshistoria».

Från Marcus och Weber, Bonn.

O. RITSCHL. *Reformation und Evangelische Union*. 1917. 27 s.
Se ofvan »Efterskörd till Lutherlitteraturen 1917».

Luthers Werke in Auswahl, gm OTTO CLEMEN, särtryck af teserna, Bonner Studentenausgabe.

Denna samling är anmäld i Lutherrevyn från Årsskriften 1916.

Från N. G. Elwert'sche Verlagsbuchl., Marburg.

W. HEITMÜLLER. Luthers Stellung in der Religionsgeschichte des Christentums. 1917. 32 s.

Se ofvan »Efterskörd till Lutherlitteraturen 1917».

Från C. F. Amelang, Leipzig.

P. SCHRECKENBACH. Luther: Ein gute Wehr und Waffen, Geistliche Lieder. 1917. 57 s. M. 1.

Den lilla smakfullt utstyrda och prisbilliga edition af Luthers dikter med inledning af den berömde skönlitteräre författaren Schreckenbach har redan anmälts i föregående Årsskrifts Lutherrevy. Detsamma gäller den i liknande format och utstyrsel utgifna

J. FITZ. Deutsche Lutherbriefe, med biografisk inledning, 4—6:e tusendet. 1917. 110 s. M. 1.

Här må denna värdefulla, Luther som människa och familjefader belysande samling, blott åter anbefallas.

KARL BUDDE. Die schönsten Psalmen, übertragen und erläutert. 1917. 125 s. M. 1,20.

Redan det läckra bandet och trycket visa, huru långt äfven Tyskland numera hunnit i konstnärlig bokutstyrsel. Och innehållet måtte för tyskar vara kärkommet. Den berömde gamle forskaren på Gamla testamentets område Budde har här använt både sin lärdom och sin poetiska begåfning till att återge 50 af psaltarens pärlor i ädlaste tysk dräkt med bibehållande af urtextens versmått och tonfall. Det är lätt att förstå, i huru förökad grad dessa härliga bot-, böne-, strids- och tröstpsalmer i denna form skola finna väg till det kämpande och lidande folkets hjärta. En saklig inledning till psaltaren begynner, och utmärkta förklaringar till de medtagna psalmerna afsluta den vackra lilla boken.

EMIL UELLENBERG. Adolf Klarenbach, ein Roman aus der Reformationszeit. 1917. 361 s., bunden 6 M.

Hjälten är det västtyska Bergs reformator. Kring skildringen af hans modiga, segrande kamp och martyrdöd samlar den som mästare på den historiska romanens fält redan kände förf. reformationens andliga och sociala strömningar till en mäktig helhetsbild. Man får ett starkt intryck af hvad reformationen betydt och hvad den fordrat af och kostat

sina bärare. De stora dragen äro fullt historiska; i centrum står bondeupprorets jäsande tid. Det är en manlig, frisk och konstnärligt skriven bok, om än stundom något utdragen.

Från Velhagen und Klasing, Bielefeld och Leipzig:

LUISE KOPPEN. Katharina von Bora, Luthers Frau. 1917. 163 s. och 5 konsttryck.

Denna vackra och värdefulla bok är anmäld ofvan i »Efterskörd till Lutherlitteraturen 1917».

R. BRANDT. Um Riga und Oesel, band 16 af samlingen »Aus den Tagen des grossen Krieges». 1917. 88 s. och 8 fotografier. M. 1,80.

En liten välskrifven krigsbok, som redan varit anmäld och i utdrag återgifven i svenska tidningar. Den äger ju för oss större intresse än flertalet motsvarande böcker, då det här rör sig om platser, som en gång tillhört Sverige och där det gällt att rädda mycket af ursprungligen svensk kultur.

Från Zürcher und Furrer, Zürich:

G. HEER. Fridolin Brunner, der Reformator Glarus'. 1917. 55 s. Fr. 1,50.

Zwingliana 1917 I 32 s., II 32 s., pris pr hft 75 Pf.

Bägge dessa äro anmälda ofvan i »Utomtysk reformationshistoria».

Från B. G. Teubner, Leipzig:

CARL CLEMEN. Religionsgeschichtliche Bibliographie, im Anschluss an das Archiv für Religionswissenschaft, Jahrg. I—II (1914—15). 1917. 53 s. M. 3.

Sådana bibliografier äro af ovärderlig hjälp, när de utarbetas med omsorg och klar disposition. Och detta kan till fullo sägas om Clemens nu begynta publikation. På åtskilliga punkter kommer den naturligen äfven kyrkohistorien till godo.

Från C. Bertelsmann, Gütersloh:

A. LANG. Bekenntnis und Katechismus in der englischen Kirche unter Heinrich VIII. 1917. 106 s. M. 2,80.

En gifvande undersökning. Anmäld ofvan i »Utomtysk reformationshistoria».

KURT DEISSNER. Paulus und Seneca [Beiträge zur Förderung christlicher Theologie XXI:2]. Gütersloh 1917. 44 sid. Pris Mk 1.

Gångna tidens intresse att påvisa en direkt, personlig förbindelse mellan kejsar Neros lärare och Jesu Kristi lifegne existerar ej mer för oss. Däremot har det, icke minst just för det närvarande ögonblicket, sitt stora värde att få en vederhäftig och strängt saklig parallellteckning af de bägge samtida märkesmännens idévärld; tvänne hufvudrepresentanter för två väldshistoriskt ytterst betydelsefulla strömningar ställas ansikte mot ansikte med hvarandra. Öfverensstämmelser och olikheter mellan stoa och kristendom demonstreras in concreto. Den vetenskapliga diskussionen angående Paulus och urkristendomen har på senare tider så ifrigt sysselsatt sig med spörsmålet om det inflytande mysteriefromhet och kultreligiositet utöfvat på den store aposteln och den äldsta kristna kyrkan, att det förvisso icke skadar att få en eftertrycklig påminnelse om den nu otillbörligt mycket undanskjutna frågan: hvad betyda de af antika filosofemer starkt influerade allmänt-kulturella strömningarna för urkristendomen?

Deissner redogör i sin skrift enkelt och klart för de punkter, där stoisk tankegång och kristen föreställning, den förra representerad af Seneca, den senare af Paulus, synas komma närmast hvarandra. Förf. påvisar likheterna, men ock de fundamentala skiljaktigheterna i fråga om evighetstron och de eskatologiska föreställningarna, Gudsbegreppets art och uppfattningen af människan och hennes etiska förpliktelser. Enligt anmälarens mening kan förf. ej fritagas från en för stor förenkling vid spörsmålet om stoans inflytande på urkristendomen.

Häftet kan med fördel sättas i handen på den bildade lekmannen; den som intresserar sig för att gå något djupare finner hänvisningar till den viktigare litteraturen bland de korta anmärkningar, som bifogats i slutet.

ERLING EIDEM.

EDUARD KÖNIG. Kanon und Apokryphen. Eine geschichtliche Darstellung. [Beiträge zur Förderung christlicher Theologie XXI:6.] Gütersloh 1917. 54 s. Pris Mk 1,40.

Den bekante gammaltestamentlige forskaren ger oss i denna lilla skrift en koncentrerad öfversikt öfver den gammaltestamentliga kanons tillblifvelsehistoria, de härvid verksamma hufvudfaktorerna, den olika kanoniska digniteten hos de i det hebreiska G. T. ingående skriftgrupperna, förhållandet mellan palestinensisk och hellenistisk ståndpunkt, samt de olika kristna samfundens ställning till apokryferna.

Förf:s lärdom och akribi äro kända genom en lifslång forskaregärnings produktion. Vid denna broschyr kan man näppeligen tala om originella synpunkter eller nya uppdaganden. Uppställningen är ytterst schematisk och framställningssättet torrt och tungt. I en öfversikt som denna hade polemik mot andra vetenskapsmäns uppgifter och meningar med fördel kunnat undvaras eller borde åtminstone väsentligt ha reducerats.

ERLING EIDEM.

Från Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig:

OSKAR FISCHER. Der Ursprung des Judentums im Lichte alttestamentlicher Zahlensymbolik. 1917. VI + 131 sid. Pris Mk 1.

Professor Fischer uttalar i förordet en förhoppning om att detta hans arbete skall förvärfva nya vänner åt hans forskningar. Med en gång nödgas anmälaren säga ifrån, att han för sin del icke kan räkna sig till de nyvunna vännernas skara. Han vill också öppet tillägga, att han i detta fall ansett sig fritagen från plikten att ordentligt läsa igenom den bok, som skulle anmälas, i dess helhet. Hela förf:s arbetsmetod synes undertecknad så fantastisk, att de vunna resultaten på intet sätt kunna väcka hans tilltro. Att det kan finnas något hvetekorn bland agnarna, må naturligtvis ej a priori förnekas.

Med outtröttlig energi och stor fyndighet sammanställer förf. de sifferuppgifter, som ingå i olika släktregister i G. T. Han rekapitulerar hufvudpunkterna af ett par förut i ZAW publicerade afhandlingar och fogar nya undersökningar därtill. Summorna af de i dessa kronologiska tabeller meddelade siffrorna gruppera sig under hans händer till multipler af konstitutiva grundtal. Ej alltid kan räkningen bringas att stämma, med utgångspunkt från de i texten (den massoretiska, samaritanska och grekiska) traderade talen, men förf. har då alltid en korrektion och en förklaringsgrund i beredskap.

I den sista hufvudafdelningen (sid. 64 ff.) vill förf. visa den oerhörda betydelse den s. k. gematrien skulle ha för G. T. Gematrien sysslar, som bekant, med siffervärdet i namn eller uttryck, i det att de i ett namn ingående bokstäfverna behandlas såsom talbeteckningar. Såsom ett allbekant exempel må erinras om antikristbeteckningen 666 i Johannes-apokalypsen.

Förf. söker nu göra troligt — själf anser han sig ha lämnat ett matematiskt bindande bevis — att namn och fraser i G. T. äro bestämda af hänsyn till symboliskt viktiga tal. Han uppställer en hel rad af dylika symboliska grundtal, som öfverallt skola gå igen. 7 är t. ex. lycko faktorn (därför David = 2×7 , och vid hans sida profeten Gad = 7) 13 Jahve-faktorn (Jahve = 2×13), 29 hjälpare-talet (Job = 29; Abraham med sina 318 tjänare = $319 = 11 \times 29$). Anmärkas bör, att på ett annat ställe siffran 318 vid Abrahams tjänare förklaras såsom insatt på grund af talvärdet i trotjänaren Eleasars namne = 318) o. s. v., o. s. v.

Det förefaller mig egendomligt, att förf. oaktadt den raffinerade rabbiniska sifferteknik, som han antager, likväl uttryckligt träder in för möjligheten eller sannolikheten af de så fiktivt namngifna personernas historicitet.

Gematrien inskränker sig, som antydt, enligt förf. ej till namnen allenast. Själfva det hebreiska språket blir en underbar spegling af gematriska djupsinnigheter.

ERLING EIDEM.

Från Herdersche Verlagshandlung, Freiburg i. B.:

Die Kundgebungen Papst Benedikts XV. zum Weltfrieden im Urtext und in deutscher Übersetzung herausgegeben von Dr. A. STRUKER, Privatdozent an der Universität zu Münster i. W. Mit Bildnis Papst Benedikts von Prof. LEO SAMBERGER. XII + 144 s. M. 2,50.

En bekväm och lätthandterlig sammanställning af de i flera fall rätt märkliga påfliga uttalandena i fredsfrågan under kriget, dels i originaltext (latinsk, italiensk eller fransk), dels i tysk öfversättning. Upplagan är icke officiell, men aktstyckena äro i de flesta fall hämtade ur den officiella Acta Apostolicae Sedis. Först kommer en serie allmänna uttalanden från Benedikts första förmaning till alla katoliker af 8 sept. 1914 till och med den märkliga noten med fredsförslag af 1 aug. 1917. I en andra afdelning äro sammanställda några uttalanden i fredsfrågan till enskilda personer. I ett tillägg bifogas Pius X:s fredsmaning den 2 aug. 1914 samt en del diplomatiska aktstycken af annan karaktär från och med centralmakternas fredsambud i dec. 1916; det som här af har mest att göra med bokens ämne är de olika svaren på den påfliga fredsnoten (centralmakternas och Wilsons).

K. B. WESTMAN.

Från G. J. A. Ruys, Utrecht:

International Christendom, onder redactie van Dr. J. A. CRAMER en Dr. J. W. PONT, 3:je årgången 1917—1918, n:r 1—4. 152 s.

Denna tidskrift är organ för den nederländska afdelningen af Världsförbundet för internationellt samförstånd genom kyrkosamfunden. En rad af Hollands mera kända teologer och kyrkomän stå som medarbetare. Tidskriften utkommer 3 å 4 gånger om året på fria tider och kostar 1,25 fl. per år (lösa häften 0,40). Där får man på ett intressant vis blicka in i holländskt tänkande och ställningstagande särskildt i fråga om världskrigets problem. Bland uppsatserna i de mig tillsända numren kan pekats på professor Ponts redogörelser för världsförbundet och hans skildring af konferensen i Uppsala i dec. 1917, J. de Louters båda om handhafvandet af Hollands neutralitet och Nordamerikas neutralitet, Cramers båda om pacifismen och om idealismen, etc. Man ser, huru svår Hollands ställning i världskriget är och huru starkt man där känner kristendomens uppgift att annorlunda än förr arbeta mot kriget.

Från A. H. Kruyt, Amsterdam:

De Schatkamer, Maandschrift voor den heiligen dienst, redactie-adres Prof. d:r J. W. PONT, 12:e årg. 1918, ett häfte

var månad. Abonnementpris per år fl. 1,50, i utlandet fl. 1,80.

Här ha vi en tidskrift i praktisk teologi, hvilken tillika lämnar meddelande om viktigare litteratur af kyrkohistorisk art. Dess värde för oss ligger främst däri, att den ger en eljes svåråtkomlig möjlighet att följa det kyrkliga lifvet och dess aktuella frågor i Holland. Professor Ponts namn borgar för tidskriftens soliditet och vetenskaplighet. Särskilda fackmän svara för de olika områdena, homiletik, biblica, liturgik, kyrklig konst, gudstjänst, söndagsskolväsen, kyrkorätt och kyrkoförvaltning, inre och yttre mission, husbesök etc. Förteckning lämnas öfver lediga platser och befordran inom de holländska kyrkorna (Nederl. Hervormde kerk, Remonstranterna, evangel. luth. Kerk, Herst. ev. luth. Kerk, Doopsgezinde, Gereformeerde Kerken, och Christelijk Gereformeerde Kerk — en brokig bild). En jämförelse med Svensk Kyrkotidning ligger nära till hands; måhända finnes för den senare något att taga efter i den holländska kollegans organiserade fördelning vid behandlingen af olika praktisk-kyrkliga områden.

Från författarna:

J. W. PONT m. fl. De Hervorming Herdacht 1517—1917. Utrecht, Ruijs 1917. 185 s. Fl. 2,50.

Se anmälan ofvan i »Utomtysk reformationshistoria».

JOH. AXEL SETTERDAHL och J. A. WESTERLUND. Linköpings stifts herdaminne, del III, h. 1, 2: 1. Linköping 1917—18. 492 s. Kr. 9 + 3,50.

De nyutkomna båda häftena omfatta Skärkinds, Norrköpings och Vikbo-lands kontrakt. De ligga på samma höjd som de föregående (se anmälan i föregående Årsskrift, »Underrättelser»), både i fråga om arkivforskningar, noggranna uppgifter om data, utgifna skrifter etc. och värdefulla utdrag ur lefnadsteckningar, publikationer o. dyl. De senare flöda kanske ännu rikligare än förut och skänka ej blott en intressant lektyr utan äfven kyrkohistoriska dokument af värdefullaste art. Ofta nog äro dessa dokument af dråpligt slag; man läser t. ex. Petrus Johannis Gothus, (d. 1616) öfversättning af en skrift om de »indjävlande, genomdjävlande och öfverdjävlande» kalvinisterna och deras Gud, som »måste vara en lättfärdig, skökaktig, okysk, förslagen, arglistig, bedräglig och blodtörstig Molock» o. s. v. i ännu kraftigare stil. Där finnas ock prof på ädel och djup själavårdande förkunnelse, diktarförsök, historiska upplysningar om de mest skiljda ting etc.

ISAK COLLIJN. Manuale Upsalense [Stockholm 1487], Den svenska kyrkans äldsta tryckta handbok. Uppsala, Almqvist & Wiksell 1918. XXXVI + 128 s. och flera facsimiler.

Riksbibliotekarien Collijn har här åter skänkt vår kyrkohistoria ett viktigt bidrag, när han utgifvit Uppsalamanualet efter det af honom med hjälp af bl. a. ett märkligt fynd i Petersburg nyrekonstruerade exemplaret, med utmärkt vackra facsimiler och med en inledning, där Collijns enastående kännedom om senmedeltida tryck når märkliga resultat. Arbetet bör få sin särskilda anmälan i Årsskriften.

ARTHUR STILLE. Fältkonsistorieprotokoll från Bender, särtryck ur Karolinska förbundets Årsbok 1917. Lund, Berling 1918. 13 s.

I Linköpings stiftsbibliotek fann professor Stille genom anvisning af bibliotekarien greve Stenbock en liten serie protokoll, förda vid fältkonsistoriets sammanträden i Bender 1709—1712; och han har nu utgifvit dem. Det är verkligen intressant att se, huru äfven på turkisk mark fältkonsistoriet fungerade som regelbunden kyrklig myndighet. Mest rör det sig om religions- och äktenskapsmål, bl. a. om soldater som lockats eller tvungits att öfvergå till romersk eller grekisk religion. Man finner, att garnisonsförsamlingen i Bender inrymde en hel mängd kvinnor, soldathustrur och andra, som följt genom steppen till Turkiet. Stille bifogar biografiska data till bisittarne i fältkonsistoriet. Bland dessa märkas sedermera biskopen i Karlstad Magnus Aurivillius (d. 1740). Från honom få vi nu bl. a. följande dokument tillgängligt.

MAGNUS AURIVILLIUS: En svensk julpredikan i Turkiet olycksåret 1709 och Ett skriftetal inför Karl XII, utgifna af ERNST HJ. LUNDSTRÖM. Stockholm, Diakoniförlaget 1916. 44 s. 7 kr.

Kyrkoherde Lundström är känd som framgångsrik forskare på ett område, där han i sista ögonblicket fått tillfälle rädda mycket af dyrbart material, innan detta försvunnit — Östersjöprovinsernas svenska tid. Ur de stora volymerna handskrifna predikningar och tal af Aurivillius i Uppsala Universitetsbibliotek har Lundström publicerat dessa bägge på grund af det säregna historiska intresse, som knyter sig till den situation, i hvilken de hållits; de äro äfven ett godt bidrag till kännedomen om tidens hemelitiska förtjänster och brister. Texten återgifves med vetenskaplig noggrannhet men ock med nödig modernisering af ortografi och punktering. En kort biografi öfver A. inleder den lilla intressanta publikationen.

G. W. LINDEBERG. Hvad har den kristna världsmissionen uträttat? N:r 14 af Sveriges kristliga studentrörelses missionsserie. Uppsala 1918. 27 s., 0,40.

Regementspastor Lindeberg har som redaktör för Lunds missionstidning och medarbetare i Svensk missionstidskrift dokumenterat sig som en af våra bästa kännare inom missionshistorien och missionsvetenskapens problem. Äfven som föreläsare har han gjort mycket att i vidare kretsar sprida intresse för och kännedom om missionen på vederhäftig

vetenskaplig grund. Ett sådant föredrag är ofvanstående skrift, där Lindeberg ger en sammanträngd men klar blick ut öfver världsmissionens arbetsresultat. Redan de statistiska siffrorna tala här ett språk, som borde kunna öfvertyga hvar och en som vill se. Skriften hör till dem, som både upplysa och värma.

V. T. ROSENQVIST. Z. Topelii psalmdiktning, särtryck ur »Zacharias Topelius hundraårsminne». Helsingfors 1917. 73 s.

Denna värdefulla undersökning af den kände psalmforskaren (om Runebergs och om Lars Stenbäcks psalmboksarbete) kom hit, innan det röda upproret afklippte förbindelserna med Helsingfors. Undersökningen stöder sig i utsträckt grad på arkivstudier, särskildt nya samlingar bref till och från Topelius. Om namnen Runeberg och Stenbäck stå öfver den första perioden af det finska psalmboksarbetet under 1800-talet, så står namnet Topelius öfver den andra. I dessa dagar, då Topelii minne äfven hos oss firats, och då vårt svenska psalmboksarbete nalkas ett afgörande, får det förökadt intresse att taga del af Rosenqvists skildring från Finlands svenska värld och hans analys af Topelius' andliga diktning. Vi se, huru kristendomen och lutherdomen gå som en röd tråd genom Topelii hela lif, och huru det religiösa momentet öfverallt i hans litterära produktion är en oskiljaktig och naturlig beståndsdel af det hela. Intressant är bl. a. att iakttaga huru redan Topelius hade förkärlek för de gamla psalmerna och upptog ett icke obetydligt antal öfversättningar af dessa. Vi se parallellen till den eljes i mycket så olikartade biskop J. A. Eklunds sträfvan hos oss. Det ligger ett djupt behof bakom detta.

ERIK AURELIUS. Profeten Elia. Stockholm, Diakoniförlaget 1918. 40 s. och fyra fotografier, tagna af förf., 0,80.

Skriften ingår i den af samfundet pro fide et christianismo utgifna samlingen Handledning vid bibelstudium. Det må här vara nog att om densamma anför domprosten Staves omdöme i Bibelforskaren: »I professor Aurelius har samfundet fått en man, som äger de bästa förutsättningar för den ömtåliga och mycket kräfvande uppgiften: sakkunskap i de historisk-kritiska frågorna, en djup blick för den utomordentliga andemakten hos den väldige mannen från Tisbe och ett fint och behagligt framställningssätt». Den noggranna kännedom om land och folk, seder och religiösa föreställningar, hvilken kommit till synes i förf:s »Palestinabilder», bildar äfven här en värdefull bakgrund. Skriften borde finna vägen till alla kristliga hem.

ERLING EIDEM. In illo tempore, till försvar i en liturgisk detaljfråga. Lindstedt, Lund 1918. 32 s., 1,25.

I Kristendomen och vår tid, hft 4, 1918, förekommer ett osigneradt men tydligen ej redaktionellt angrepp på de af Diakoniförlaget och Gleerupska förlaget utgifna s. k. evangelieböckerna, hufvudsakligen därför att de borttagit den föregående evangeliebokens inledningsord

till de evangeliska texterna: »i den tiden», »uti de dagar». Det liturgiska krafvet skulle här hafva betänkligt åsidosatts för en puristisk biblicism. I samband därmed tillvitas de kyrkliga myndigheterna det »beklagliga förhållandet» att ej ha ombesörjt en ny edition af »Evangeliebok för svenska kyrkan». — Mot dessa anmärkningar vänder sig nu docenten Eidem, hvilken redigerat bibeltexternas ingresser i den Gleerupska upplagan. Han har ju lätt att afvisa tadlet mot de kyrkliga myndigheterna, enär sedan 1913 enligt kyrkomötesbeslut och K. M:ts uppdrag arbete pågått med evangeliebokens revidering och komplettering. Gent emot en anmärkning från förf. i Kristendomen och vår tid, att Kristi pinas historia i Diakonieditionen ej omredigerats efter nya öfversättningen, gör Eidem, enligt min mening med full rätt, gällande, att detta af snart 400-årig vördnad omgifna läsestycke ej är blott en serie bibliska utdrag utan en verklig komposition och att om densamma gäller: sint ut sunt aut non sint. En revision af lidandeshistorien är en mycket vanskelig sak, såsom professor Aurelius i ett domkapitelyttrande (tryckt i Kristendomen och vår tid) påvisat. — Hvad beträffar inledningsorden till evangelietexterna, så ha dessa ej, som kritikern i KVT menar, skapats af våra äldre svenska evangelieboksredaktörer utan äro ett arfvegods från Missale Romanum. De passade bra till den mera liturgiska språkformen i vår äldre bibelöfversättning, men foga sig ej naturligt till den nuvarande öfversättningen. Därför har Eidem utlämnat dem eller ersatt dem med en närmare anknytning till texten. De nya texterna från 1860 ha ej heller de gamla inledningsformlerna. Några egna nya inledningsord har Eidem ansett ligga utanför sin befogenhet att tillfoga. Det får blifva en kommande officiell revisions sak. Utförligt och grundligt genomgår han frågan, som är vida mera invecklad än den utomstående tänker sig, och han får tillfälle att i urban form klart och skarpt bemöta kritikern. Intrycket af broschyren, som äfven tangerar den kyrkohistoriskt intressanta frågan om huru vår svenska evangeliebok från början kommit till, är önskan att den vinst, som vår bibelöfversättning kunnat draga af Eidems medarbetarskap, måtte vidgas till de följdarbeten, som denna öfversättning konsekvent måste föra med sig.

CARL EDQUIST. Kyrkan och arbetarvärlden. Stockholm, Diakoniförlaget 1917. 48 s., 0,75.

Skriften utgör nr 5 i den apostoliska skriftserien »Med svärd och murslev» och utgöres af två föredrag: »Kyrkan och arbetaresamhället» (vid Luleå stifts prästmöte 1915) och »Står kyrkan hindrande i vägen för arbetarrörelsen i dess kamp för bättre levnadsförhållanden?» (inför organiserade arbetare i Kiruna 1917). Särskildt det senare må här påpekas, då det ger en historisk orientering beträffande den beskyllning mot kyrkan, hvilken i dessa dagar (i maj 1918) åter ljuder äfven inom riksdagens väggar. Edquists föredrag höra till de lugna, klara, af förståelse för arbetarvärldens berättigade krafurna, som verkligen förtjäna det missbrukade hedersnamnet apologetik.

MARTIN P. NILSSON. Studien zur Vorgeschichte des Weihnachtsfestes, särtryck ur Archiv für Religionswissenschaft XIX (1918), s. 50—150.

Professor Nilsson, den betydande lundensiske forskaren på särskildt antikens kultur- och religionsområde, har i flera skrifter behandlat ämnen inom religionshistorien och folkminnesforskning. Senast gaf han oss den med sådant erkännande mottagna boken om Årets folkliga fester. Nu har han tydligen därifrån förts till en utvidgad undersökning om julfestens uppkomst och då velat tränga till botten genom att studera äfven dess förhistoria. Arbetet har skett med för:s utomordentliga sakkännedom, skarpa kritik och kombinationsförmåga, som klarlägger svårigheterna att vinna säkert vetande men ändock når nya resultat. Intressant är bl. a. påpekandet, att ju längre man kommer mot norr till de länder, där kristendomen senast trängde in och länge blott blef ett tunnt hölje öfver den hedniska grunden, desto starkare härskar julfesten öfver andra årets fester. Detta måste sammanhånga med existensen af en hednisk vinterfest, som väl haft till syfte det kommande årets fruktbarhet, och som upptagits af den kristna julfesten. Denna förkristna julfest har betydtt mest i köldens och de långa nätternas länder, och så blir där den kristna julen mest folklig.

ALBERT HAUCK. Die Reformation in ihrer Wirkung auf das Leben. Leipzig, Teubner 1918. 113 s.

Se ofvan »Efterskörd till Lutherlitteraturen 1917».

CARL M. KJELLBERG. Vadstena i forntid och nutid. 220 s. med 22 bilder och 2 kartor. Linköping 1917.

—, Från Fyris slätter. Några kulturhistoriska och kritiska studier. 59 s. och 3 kartor. Uppsala 1918. 3 kr.

Se Underrättelser.

Från utgifvarne:

Meddelanden från Dalarnes fornminnesförening. V. 109 s. Falun 1918. 2 kr.

Innehåller förutom föreningsmeddelanden E. Billengren, Borganäs, och H. Geijer, Sägner om prästdräpet i Rättvik (hvarom se Underrättelser).

Förhandlingar vid New England-konferensens femte årsmöte i New Haven, Conn., den 18—22 april 1917. Augustana Book Concern. Rock Island, Ill. 1917.

Fulhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1917. 12:e årgången. Skara 1917. 151 s. med illustr. 1,25.

Bland uppsatserna märkas: Hj. Danell, Grunddragen i vår evangeliska kristendom; S. Johansson, Några drag ur Martin Luthers böneliv; J. A.

6 - 15236. *Kyrkohist. Årsskrift 1918.*

Eklund, Från Västergötland under gångna krigstider; R. Lannér, Lär känna din hembygd!

Tidskrifter:

Historisk Tidskrift, utgifven af svenska historiska föreningen genom TORVALD HÖJER, årg. 37, 1917.

Innehåller bl. a. K. B. Westman: Kulturreformproblemet i den svenska reformationen, A. Åkerblom: Olaf den heliges äfventyr i Mälaren, S. Tunberg: Till den svenska ständerstatens äldsta historia, I och II, G. Carlsson: Den påvliga beskattningen av Sverige intill den stora schismen (anmäl.), N. Ahnlund: Gustav II Adolf och tyska kriget 1620—1625, N. Lindqvist: Ett bidrag till kännedomen om Laurentius Andreæ's härkomst och studier, H. Lagergren: Lignellska manuskriptsamlingarna i Kristinehamns realskolas bibliotek (viktig kyrkohistorisk källa för Värmland), A. Stille: Saxo (anmälan), samt historisk bibliografi för 1916.

Bibelforskaren, utgifven af ERIK STAVE, 34:e årg. 1917.

Innehåller bl. a. Cl. Åhfeldt: Några ord om W. Rudins homiletiska författarskap, H. Neander: Arbetet bland krigsfångar, G. Lizell: Katekesundervisningen under Konstantin den stores tidevarf, E. Billing: Kristendomen och kriget, J. Thulin: Under Gustaf Adolfs fana, J. Th. Bring: Luther-vännen, E. Liedgren: Bidrag till kännedom om Petrus Brask och hans litterära verksamhet, Gillis Wetter: Religion och magi, V. Södergren: Kyrkopolitiska riktlinjer, och talrika anmälningar af äfven kyrkohistorisk litteratur.

Kristendomen och vår tid, utgifven af F. HALLGREN. S. HERNER, O. LEWAN, M. PFANNENSTILL. 12:e årg. 1917.

Innehåller bl. a. G. Aulén: Gudsbegreppets antinomier, T. Lundberg: Prästhemmens betydelse för församlingslivet, M. Pfannenstill: Reformationens etiska program, H. Hjärne: Reformationen och världstanken, H. Mosbeck: Kirkenyt fra Danmark, M. Pfannenstill: Ett skånskt reformationsminne, R. Holm: Lagbundenhet och frihet i historien, A. Wihlborg: Reformationsminnets tidigare firande i Sverige, E. Liljeqvist: Vitalis Norström, L. B. de Beaumont: Swedenborgs föreställning om kultur, N. Söderblom: Reformationens fjärde jubileum, S. Herner: Luther och skriften, E. Lehmann: Ny reformation?, O. Lewan: Efter reformationshögtidligheterna.

Kyrklig Tidskrift, utgifven af EMIL BERGLUND, 23:e årg. 1917.

Innehåller bl. a. J. Th. Bring: Från reformationsåret 1817, J. Thulin: Prästhemmet förr och nu, Arthur Jonsson: Schweiziska kyrkovyer, T. Norrman: Där våra kärleksgåfvor behövas, John Sundler: Några meddelanden om Teologiska föreningen i Skara, Hj. Danell: Reformationen och hemmet, E. Liedgren: Wallins vaksamhetspsalm, R. Lannér: Hur

skola vi i denna tid häfda lutherdomen gent emot reformert väsen? J. Thulin: På jubileumsfärd i Lutheråret, E. Berglund: Lutherdom och katolicism, N. Widner: Hjärtelivets genombrott, en Lutherstudie, G. Aulén: Sola fide, K. K:son Leijonhufvud: Bidrag till själavårdens vid de indelta regementena historia under Karl XI och Karl XII.

Teologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke, redigeret af J. O. ANDERSEN og F. E. TORM. Tredje Række, Ottende Bind, 1917.

Innehåller bl. a. V. Ammundsen: Religion og Moral hos Luther, A. Gemmer: Pontus Wikners religiøse Udviklingsgang, Chr. Glarbo: Luthers religiøse Grundtanker og deres dogmatiske Betydning, Helge Haar: Erfurter Humanisterne og Luther, H. Hjelholt: Pascals Væddemaal, C. I. Holt: Luthers Prædikener, Ellen Jørgensen: Danske adelige Biblioteker i det 17. Aarh. med særligt Henblik paa den teologiske Literatur, J. Pedersen: Om Hans Tausens Oversættelse af Mosebøgerne, P. Severinsen: Luthers Kirkesalmer, F. E. Torm: Luther og den hellige Skrift; M. Gjessing: Kirkeligt Liv i Norge i 1916, V. Lindegaard-Petersen: Fransk protestantisk Kirkeliv i 1916, E. Rodhe: Svenska Kyrkan 1916, R. Thomsen: Engelsk Kirkeliv 1916.

Norsk teologisk tidsskrift, utgivet av LYDER BRUN, OLUF KOLSRUD, S. MICHELET. Ny række, 8. bind, 1917.

Innehåller bl. a. J. Gleditsch: Kristologiens to røtter, O. Olafsen, Religiøse Bevægelser i Hardanger omkring 1800, E. Rodhe: Den svenska kyrkan i närvarande tid, A. Brandrud: Nyere kirkehistoriske helhetsfremstillinger, L. Brun: Urmenighetens Kristustro, O. Moe: Luthers yndlingsord i Romerbrevet, A. Fridrichsen: Evangelium. Irenæus — Hippolyt — Novatian, J. Ording: Reformationen og det religiøse erfaringsprincip, O. Kolsrud: Reformationsjubilæet i Norge 1817, beretning og aktstykker.

For Kirke og Kultur, utgifven af EIVIND BERGGRAV. 24:e årg. 1917.

Innehåller bl. a. Otto Jensen: Situationen i den norske kirke, Fr. Paasche: Luther, Hj. Holmquist: Nyare Lutherlitteratur, Eivind Berggrav: Jakob Kundsens — moderne hedning eller antik kristen?, L. Dahle: Verdenskrigen og missionen, J. P. Berg: Grundtvig og danskheden, G. Grimstvedt: Fra det unge Amerika, Fritz Duus: Katolicismen — en truende fare?, G. Grimstvedt: Woodrow Wilson, Helga Bekker: Johannes Johnson, Fritz Duus: Faren ved katolicismen, Hans Koch: Bröderna Karamasov, Arne Fjellbu: Krigsfromheten, E. Lehmann: Luthers renaissance, E. Rodhe: Luther i England, Hj. Holmquist: Lutherlitteratur 1917, Alexander Bugge: Nogen af forløperne for Luther, Harriet Krebs: Sigbjörn Obstfelder og vor tid, pastor Fauerholdt: Blandt jöder i Öst-europa.

Vår Lösen, utgifven genom Kyrkliga Frivilligkåren i Uppsala.
Redaktion: M. BJÖRKQUIST, K. B. WESTMAN, T. BOHLIN.
8:e årg. 1917.

Innehåller bl. a. 1517—1817—1917, E. Berggrav: Det som sees og det som vokser (fra Norges kirke 1916), E. Billing: Luthers storhet, J. A. Eklund: Evangelisk kultur, E. Liedgren: En svensk hymnologisk handbok, Präster i böcker, Från Gluntarna till Davids psalmer, »Vår Gud är oss en väldig borg» i svensk öfversättning, E. Linderholm: Fabian Månssons skildringar från frikyrklighetens genombrott, J. Pedersen: Katholicismen i Danmark, E. Rodhe: Det nya katekesförslaget, Luthers världshistoriska betydelse, N. Söderblom: Om det evangeliska lifsidealet, K. B. Westman: Herman Lundström †.

Sveriges Ungdom. Organ för det kyrkliga ungdomsarbetet.
Redaktör: O. NYSTEDT. 14:de årg. 1917.

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen.

Publikationer 1900—1909.

Se *Systematiskt Register till Kyrkohistorisk Årsskrift med bilagor årgångarne 1900—1909*, utarbetadt af GUSTAF WALLI. Uppsala 1910.

Publikationer 1910.

I: 11. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. XI:te årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Uppsala 1910. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: HJ. HOLMQUIST. Frauciskusproblemet. EMIL LIEGREN. J. O. Wallins ungdomsutveckling, betraktad med hänsyn till hans senare verksamhet. H. LEVIN. Bidrag till Visby stifts historia. H. LUNDSTRÖM. Ur själfbekännelser från början af förra århundradet. NAT. BECKMAN. Hvem har döpt Olof Skötkonung? I. COLLIJN. Bibliografiska Miscellanea. — E. LINDERHOLM. Skrifter och bref af Sven Rosén. A. B. CARLSSON. En bön af Axel Oxenstierna »öfver alla ens egne och gemene åligganden». I. COLLIJN. Johannes och Olaus Magnus i Uppsala Universitets bibliotek förvarade bref till Johannes Dantiscus.

II: 4. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM. Andra serien. Strängnäs stift. Andra häftet. Uppsala 1910. Pris i bokh. 2 kr. (Denna urkundsamlings *första serie*, innehållande *Synodalakter från Upsala ärkestift 1526—1800*, var fullständigt utkommen år 1908.)

Publikationer 1911.

I: 12. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. XII:te årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1911. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: ALB. HAUCK. Motsatser inom den senare medeltidens kyrkobegrepp. E. LINDERHOLM. Om norrländska kyrkostadgar från 1500 och 1600-talen. H. LUNDSTRÖM. Äkta martyrakter från de första århundradenas

kristendomsförföljelser. III. Appollonius' martyrium. ELOF HALLER. Bidrag till den kyrkliga lagstiftningens historia i Sverige under 1700-talet. N. BECKMAN. Ett par ord om Skara biskopskrönika. K. B. WESTMAN. Sveriges kyrka och Englands, ett kommittébetänkande. ISAK COLLIJN. Bibliografiska Miscellanea. — E. LINDERHOLM. Skrifter och bref af Sven Rosén. J. RUDBECK. Frågor eller spörsmål öfver vår kristendoms eller katekesens hufvudstycken.

II: 4. Svenska Synodalakter efter 1500-talets utgång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM. Andra serien. Strängnäs stift. Tredje häftet. Upsala 1911. Pris i bokh. 2 kr.

Publikationer 1912.

I: 13. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. XIII:de årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1912. Pris i bokh. 5. kr.

Innehåller bl. a.: HERMAN NEANDER. Den ortodoxa kyrkan i Grekland. G. WESTLING. Kyrkans verksamhet och resultatet däraf i Linköpings stift under biskop Filerius' tjänstetid 1761—1780. NAT. BECKMAN. Ärkestiftets äldsta kalendarium. G. WESTLING. Linköpings stifts prästerskap, dess konsistorium och biskop 1761—1780. OLOF BERGSTRANDH. Det kristliga och kyrkliga lifvet inom Härnösands stift under 1800-talets förra hälft. HERMAN LUNDSTRÖM. Ett förslag från 1700-talets början om närmare förbindelse mellan Englands och Sveriges kyrkor. I. COLLIJN. Bibliografiska Miscellanea. — E. LINDERHOLM. Skrifter och bref af Sven Rosén. YNGVE BRILIOTH. Om ett vittnesförhör angående visitationerna i Linköpings stift hållet år 1328.

Bilaga:

HERMAN LUNDSTRÖM. *Fynd och forskningar. Kritiska utflykter på den svenska kyrkohistoriens område*. Första häftet. Upsala 1912. Pris i bokh. 2 kr.

Innehåll: I. Hvem har döpt Sveriges förste kristnade konung? II. En medeltida, hittills obeaktad likvorist-fråga. III. Om äktheten af Johan III:s berömda tal till Smålands och Ölands prästerskap på Borgholms slott den 28 april 1588.

Publikationer 1913.

I: 14. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. XIV:de årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1913. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: JOHNNY ROOSVAL. Till frågan om Gotlandskyrkornas kronologi. H. D. HALLBÄCK. Några ord om Olof Lambatungas dödsår. GOTTFRID CARLSSON. Några anteckningar om de teologiska studierna i Upsala under universitetets första tillvaro. G. WESTLING. Den religiösa ställningen inom Linköpings stift under 1880-talet. ALEXANDER RYDBERG. Peter Murbecks lif och verksamhet i Stockholm (med 2 porträtt). YNGVE BRILIOTH. De svenska medeltidsbiskoparnes visitationes liminum ss. apostolorum. —

HERMAN LUNDSTRÖM. Biskopsvigningen i Upsala domkyrka år 1575. HERDER BLOCK. Till de kyrkliga förpliktelseernas och invigningarnas historia i Sverige. KNUT B. WESTMAN. Två handskrifter af Birgittas Revelationer.

Publikationer 1914.

I: 15. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. XV:de årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1914. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: NILS JAKOBSSON. Upsaladocenten Grädens deputationresa till patriarken i Konstantinopel 1739—40 — ett led i Zinzendorfs missionsplaner. J. NORDLANDER. Urgamla kyrkliga traditioner i Norrland. EMANUEL LINDERHOLM. Teologi och pietism. G. WESTLING. Om Linköpings stift under förra hälften af 1600-talet. H. D. HALLBÄCK. J. O. Hoof och Hoofianismen. GUSTAF BRANDT. Carl Olof Rosenius. NATHAN SÖDERBLOM. Ärkebiskop Stafans invigning i katedralen i Sens år 1164. ERNST LUNDSTRÖM. Hvem var den egentlige opphofsmanden till den berömda s. k. Skytteanska skolan i Lycksele? MARTTI RUUTH. Karl XII i den mystiska separatistiska profetians ljus. — HERMAN LUNDSTRÖM. Liturgisk ordning vid svenska biskopsvigningar under 1700-talet. HERMAN LUNDSTRÖM. Prästerskapets underdåniga anhållan vid 1647 års Riksdag om konkordiebokens konfirmerande och antagande såsom symbolisk bok i Sverige. *In memoriam*: D:r Anton Christian Bang och D:r Holger F. Rørdam.

Bilaga:

HERMAN LUNDSTRÖM: Fynd och forskningar. Kritiska utflykter på den svenska kyrkohistoriens område. Andra häft. Upsala 1914. Pris i bokh. 2 kr.

Innehåll: IV. Ett nyupptäckt synodalcirkulär från år 1513. V. Till frågan om Olof-Skötkonungs dop. VI. Till konfirmationens historia i Sverige.

Publikationer 1915.

I: 16. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. XVI:de årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1915. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: K. V. ZETTERSTÉEN. En anonym biografi öfver biskop Rabbulā i Edessa († 435). Öfversatt från syriska. GOTTFRID CARLSSON. Vår förste lutherske ärkebiskops Wittenbergsstudier. HERMAN LUNDSTRÖM. Efter-skrift till nästföregående undersökning. OSKAR HIPPEL. Jämförelse mellan kyrkolagskommitténs förslag, utarbetadt vid höstsammanträdet 1838, och det Thomanderska kyrkolagsprojektet af 1837. GOTTFR. WESTLING. Uno von Troil såsom biskop i Linköpings stift. H. D. HALLBÄCK. J. O. Hoof och hoofianismen. (Forts. och afslutning från årg. XV.) EMIL LIEGREN. Wal-lins läroår som psalmdiktare 1806—1812. Med en inledning om religionens plats i sjuttonhundratalspoesien och den estetiskt motiverade psalmboksre-formen. — HERMAN LUNDSTRÖM. Är den gamla uppgiften riktig, att Sweden-borg efter sitt misslyckade frieri till Polhems dotter »svurit en dyr ed», att

han aldrig skulle tänka på att ingå äktenskap? ELOF HALLER. Haqvin Spe-
gels visitationsakter år 1687. C. G. WAHRENBORG. En episod ur herrnhutis-
mens historia i Sverige. OSCAR HIPPEL. Biskop Agardh mot Lundateologien
på 1830-talet. HERMAN LUNDSTRÖM. Biskop Laurelius' visitationsordning.
FR. WESTLING. Några medelanden om Ösels kyrkliga förhållanden under
åren 1645—1650. ERNST HJ. J. LUNDSTRÖM. Efterskrift till föregående med-
delanden. B. RUD. HALL. Kyrkliga och kulturella interiörer från storhets-
tidens uppryckningsarbete. Utdrag ur Joh. Rudbeckii domkapitels- och visita-
tionsprotokoller 1619—1628.

Publikationer 1916.

I: 17. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. XVII:de årg. utg. af HERMAN
LUNDSTRÖM †. Upsala 1917. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: HJ. HOLMQUIST. † Herman Lundström (med porträtt).
ERNST VON DÖBELN. Förteckning öfver domprosten A. H. Lundströms af-
trycket utgifna skrifter. EMIL LIEDGREN. Wallins läroår som psalmdiktare
1806—12 (forts.). HERMAN LUNDSTRÖM. Bidrag till tolkningen af biskop
Bruns bref år 1008 till kejsar Henrik II. PEKKA WÄINÖ. Till belysande af
tillståndet i vår nordligaste församling vid tiden för L. L. Læstadii uppträdande.
G. WESTLING. Om »upplysningstidens» svenska kyrka med särskildt afseende
på Linköpings stift. F. WESTLING. Genmäle. — B. R. HALL. Kyrkliga och
kulturella interiörer från storhetstidens uppryckningsarbete (forts.).

Publikationer 1917.

I: 18. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. XVIII:de årg. utg. af HJALMAR
HOLMQUIST. Upsala 1918. Pris i bokh. 7 kr.

Innehåller bl. a.: HJ. HOLMQUIST. Den 31 oktober 1917. ERNST LUND-
STRÖM. Ett märktigt Lutherbref i Stockholms Riksarkiv (med plansch). EMIL
LIEDGREN. Wallins läroår som psalmdiktare 1806—12 (slut). A. GIEROW. Bi-
drag till det svenska militärkyrkoväsendets historia. E. FALK. Marsilius af
Padua. D. FEHRMAN. Lunds domkapitel och prästbildningen under 1700-talet.
— G. CARLSSON. Ericus Olais utrikesstudier. A. RYDBERG. Peter Murbecks
framställning af ordo salutis. E. BEXELL. Protokoll vid biskop J. Baazius
d. ä:s visitation i Reftele 1647. K. B. WESTMAN. Anteckningar till svensk
senmedeltid och reformation. HJ. HOLMQUIST, Lutherlitteratur 1917.

UNIVERSITY OF MINNESOTA
wils,per arg.18

Kyrkohistorisk arsskrift.

3 1951 001 346 527 Q